

Sivrihisar ve Çevresinde YetiŖen Mutasavvıflar ve Tasavvuf Kùltürünün OluŖumu

Sùheyla DEMİREL

Ankara – 2025

Süheyla DEMİREL

Eskişehir'in Çifteler ilçesinde dünyaya gelen Süheyla Demirel, ortaokul ve liseyi Eskişehir/ Çifteler İmam Hatip Lisesinde okudu. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Esmâ Öztürk danışmanlığında “ Sivrihisar'da Yetişen Mutasavvıflar ve Tasavvuf Kültürünün Oluşumu” isimli yüksek lisans tezini tamamladı. Aynı zamanda Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Manevi Danışmanlık ve Rehberliğinden yüksek lisansı bitirdi. Halen Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olan Demirel, Ankara'nın Pursaklar ilçe müftülüğünde Kur'an Kursu Öğreticisi olarak görevine devam etmektedir.

İTHAF

Bu çalışmayı, Peygamberin manevî mirasını tasavvufun aydınlatıcı yoluyla bizlere ulaştıran tüm Sivrihisarlı velayet önderlerine şükran nişanesi olarak ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER.....	v
Sayfa.....	v
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
SİVRİHİSAR İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	6
1. Sivrihisar İsminin Etimolojisi.....	8
2. Sivrihisar'ın Tarihçesi.....	9
3. Sivrihisar'da İlmî ve Kültürel Hayat	17
4. Sivrihisar'da Dinî Hayat	20
5. Sivrihisar'daki Tekke, Zâviye ve Camilerin Fonksiyonları.....	24
6. Sivrihisar'da Ahîlik.....	28
6.1. Sivrihisar'daki Ahî Zâviyeleri	34
İKİNCİ BÖLÜM	40
SİVRİHİSAR VE ÇEVRESİNDE YETİŞEN MUTASAVVIF ŞAHSİYETLER.....	40
2.1. Şeyhoğlu Baba Yûsuf Bin Halil Sivrihisârî.....	40
2.1.1. Hayatı.....	40
2.1.2. Ailesi ve Çocukları.....	46
2.1.3. İlmî Şahsiyeti	46
2.1.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı.....	50
2.1.5. Vefatı	54
2.1.6. Eserleri	55
2.2. Aziz Mahmud Hüdâyî.....	63
2.2.1. Hayatı.....	63
2.2.2. Ailesi ve Çocukları.....	66
2.2.3. İlmî Şahsiyeti	67
2.2.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı.....	70
2.2.5. Vefatı	77
2.2.6. Eserleri	77
2.3. Yûnus Emre	79
2.3.1. Hayatı.....	79

2.3.2. Ailesi ve Çocukları.....	83
2.3.3. İlmî Şahsiyeti	84
2.3.4. Tasavvufî Şahsiyeti ve Tarikatı	86
2.3.5. Vefatı	94
2.3.6. Eserleri	97
2.4. Sinan Paşa (Yûsuf Sinânuddîn)	99
2.4.1. Hayatı.....	99
2.4.2. Ailesi ve Çocukları.....	100
2.4.3. İlmî Şahsiyeti	101
2.4.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı.....	105
2.4.5. Vefatı	106
2.4.6. Eserleri	107
2.5. Osman Afif Sivrisârî.....	112
2.5.1. Hayatı.....	112
2.5.2. Ailesi ve Çocukları.....	113
2.5.3. İlmî Şahsiyeti	114
2.5.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı.....	115
2.5.5. Vefatı	117
2.5.6. Eserleri	118
2.6. Nasreddin Hoca.....	121
2.7. Seyyid Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi.....	129
2.8. Ahmed Hüsâmeddin Dağüstânî.....	132
2.9. Seyyid Nureddîn	138
2.10. Karaca Ahmed Sultan	140
2.11. Fâtıma Bacı (Seyyid Nureddîn Kızı)	143
2.12. Emînüddîn Mikâîl.....	148
2.13. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa.....	152
2.14. Hızır Bey Çelebi	155
2.15. Seyyid Mahmud Sûzânî.....	159
2.16. Molla Lutfi Efendi	161
2.17. Şeyh Abdulvehhâb Gazi.....	164
2.18. Şeyh İbrahim Efendi.....	166
2.19. Şeyh Haydar Uryân.....	167
2.20. Hamdi Baba	170

2.21. Şeyh Seyyid İbrahim Mahmut Efendi	172
2.22. Dervîş Şemsî.....	174
2.23. Çubukcu Sofu Mehmet Hoca.....	176
2.24. Ali Dede.....	178
2.25. Hopuş-zâde Mustafa Efendi.....	179
2.26. Cafer-i Tayyâr (Ca'fer b. Ebû Tâlib).....	181
2.27. Müftü Hasan Efendi.....	182
2.28. Kutbiddin Dede.....	183
2.29. Hacı Halil Efendi	184
2.30. Hacı Saitzâde Ali Efendi.....	184
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	186
KIRKLAR MAKAMI SİVRİHİSAR.....	186
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	190
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
EKLER	210
EK-1. Sivrihisar'ın Eski Görünümü	210
EK-2. Sivrihisar'ın Yeni Görünümü.....	211
EK-3. Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî Türbesi (İstanbul/ Eyüpsultan Mezarlığı).....	212
EK-4. Aziz Mahmud Hüdâyî Türbesi (İstanbul/Üsküdar).....	213
EK-5. Yûnus Emre İlk Türbesi (Eskişehir/Mihalıççık-Yunus Emre).....	214
EK-6. Yûnus Emre İkinci Türbesi (Eskişehir/Mihalıççık-Yunus Emre)	215
EK-7. Yûnus Emre Türbesi (Eskişehir/Mihalıççık-Yunus Emre).....	216
EK-8. Osman Afif Sivrihisârî (Eskişehir/Mahmudiye- Doğanca-Cönger).....	217
EK-9. Nasreddin Hoca (Konya/Akşehir).....	218
EK-10. Nasreddin Hoca'nın Sivrihisar'da Bulunan Sandukası (Eskişehir/Sivrihisar)	219
EK-11. Seyyid Nureddîn (Eskişehir/Sivrihisar)	220
EK-12. Fatıma Bacı (Ankara/Sincan-Bacı Köyü)	221
EK-13. Şeyh Baba Yûsuf'un Aile Kabristanlığı: Şeyh Baba Yûsuf'un Eşi Hamdi Baba, Fahri Baba, Sofi Baba, Hamid Baba (Eskişehir/Sivrihisar).....	222
EK-14. Çubukçu Sofu Mehmet Hoca Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar).....	223
EK-15. Seyyid Mahmud Sûzânî Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar).....	224
EK-16. Şeyh Abd-i Vehhab Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)	225
EK-17. Ali Dede Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar).....	226
EK-18. Kutbiddin Dede Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar).....	227

EK-19. Cafer-i Tayyâr Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)	228
EK-20. Hızır Çelebi Paşa (İstanbul/Fatih-Zeyrek).....	229
EK-21. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa (Bursa/İznik)	230
EK-22. Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî Camii (Eskişehir/Sivrihisar)	231
EK-23. Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî Camii İç Görünümü (Eskişehir/Sivrihisar).....	232
EK-24. Ulu Camii (Eskişehir/Sivrihisar).....	233
EK-25. Ulu Camii İç Görünümü (Eskişehir/Sivrihisar)	234
EK-26. Aziz Mahmud Hüdâyî Camii (Eskişehir/Sivrihisar)	235
EK-27. Aziz Mahmud Hüdâyî Camii İç Görünümü (Eskişehir/Sivrihisar).....	236
EK-28. Seyyid Mahmud Sûzânî Külliyesi (Eskişehir/Sivrihisar)	237
EK-29. Alemşah Kümbeti (Eskişehir/Sivrihisar).....	238
EK-30. Kızıl Kilise (Eskişehir/Sivrihisar).....	239

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur:

Kısaltmalar	Açıklamalar
b.	: bin
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
EV. VKF.	: Evkaf Vakfiye Evrakı
H	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HDVS.	: Hüdavendigâr Sancağı
HRF.d.	: Hurufat Defteri
H.z.	: Hazreti
M	: Miladi
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
No.	: Numara
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi sellem

TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
TKGMA.	:	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
ts.	:	Tarihsiz
TT.D.	:	Tapu Tahrir Defteri
vb.	:	ve benzerleri
VGMAD.	:	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vr.	:	Varak
Yay.	:	Yayınları
yy	:	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) manevî mirasına sahip olan velayet önderleri, Peygamber'in mirasını koruyarak bu mirasın günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuşlardır. Peygamberimiz "Âlimler peygamberlerin varisleridir."¹ buyurmaktadır. Peygamber'in varisi olan ve onun bâtin ilminin devamını sağlayan velî kullar, Hak'tan aldıkları feyzi, halka ulaştırmışlardır. İslâm dininin, zâhir ve bâtin boyutunu tecrübe ederek yaşam tarzı hâline getirmişlerdir. Tasavvufun, yaşadıkça anlaşılan tecrübî bir ilim olması,² bu yolu bizzat yaşayarak deneyimleyen mutasavvıfların önemini artırmaktadır. Bu nedenle mutasavvıfların hayatlarını ve düşünce yapılarını konu alan araştırmalar, tasavvuf tarihi açısından büyük değer taşımaktadır.

Yaşadığı dönemin manevî önderleri arasında yer alan Sivrihisarlı mutasavvıflar, Anadolu'nun Müslümanlaşma sürecine dinî ve tasavvufî açıdan önemli katkılarda bulunmuşlardır. Anadolu'nun kadîm şehirlerinden biri olan Eskişehir'e bağlı Sivrihisar ilçesi, tarih boyunca çeşitli din ve inançlara ev sahipliği yapmıştır. İlçenin dinî ve sosyal tarihi incelendiğinde Sivrihisar'ın önemli bir irfan şehri olduğu ve yetiştirdiği mutasavvıflar aracılığıyla Anadolu'ya tasavvuf kültürünü aktarmada köprü görevi üstlendiği görülmektedir.

Anadolu'da tasavvufî hayatın şekillenmesine önemli bir katkı sunan Sivrihisar, yetiştirdiği sûfî şahsiyetlerle dinî, tasavvufî ve kültürel hayatı; ayrıca ihtiyaç duyulduğunda siyasi hayatı da yakından etkilemiştir. Sivrihisar'ın tarihi geçmişine bakıldığında ilim ve tasavvuf açısından bir merkez konumunda olmasına rağmen, günümüzde ise hem geri kalmış hem de bölgenin önemi tam anlamıyla anlaşılamamıştır. Bölgenin eğitim ve öğretimine büyük katkılar sağlayan mutasavvıflar ve âlimler yeterince tanıtılmamış, âdeta unutulmaya yüz tutmuştur. Bu nedenle, çalışmamızda o büyük gönül erleri bir nebze de olsa tanıtılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır.

¹ Ebû Abdillâh b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sunen-Mevsûatu'l Hadisi's Şerîf-el-Kutubu's-Sitte- Birleşik Baskı* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421), "Sunne", 17 (No:223); Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sunen -Mevsû'atu'l Hadisi's Şerîf-el-Kutubu's-Sitte- Birleşik Baskı* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421), "İlm",1 (No: 3641); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sunen-Mevsû'atu'l Hadisi's Şerîf-el-Kutubu's-Sitte- Birleşik Baskı* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421), "İlim", 19 (No: 2682).

² Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 312.

Araştırmamızda, Sivrihisar ve çevresinde yaşamış mutasavvıfların hayatları, eserleri, tasavvufî görüşleri ve mensup oldukları tarikatlar incelenmiş; gerekli analizler yapılarak elde edilen bilgiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda, Sivrihisarlı mutasavvıfların hayatları tek tek ele alınarak onlar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Ancak bazı mutasavvıflar hakkında yeterli yazılı kaynak bulunmadığından, ulaşılabilen bilgiler doğrultusunda bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, tasavvufun önde gelen isimlerinden olup Sivrihisar’da yaşamış ve bölge açısından büyük önem taşıyan mutasavvıflar da bulunmaktadır. Bu şahsiyetler hakkında tasavvuf alanında yeterince bilgi bulunmasına rağmen, çalışmamızda özellikle onların Sivrihisar ile olan bağlantıları, bölgeye ve tasavvufa sağladıkları katkılar ayrıntılı olarak araştırılmış ve aktarılmaya çalışılmıştır. Tasavvuf ve Sivrihisar açısından büyük öneme sahip olan bu mutasavvıflar, bizim çalışmamızın da önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Çalışmamız, Sivrihisar ve çevresinde yaşamış mutasavvıfların hayatları, eserleri, tasavvufî görüşleri ve bu mutasavvıfların Sivrihisar’ın tasavvuf kültürünün oluşumunun etkileri üzerine odaklı olup üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölüme, Sivrihisar ve çevresinde yaşamış mutasavvıfları daha iyi tanıyabilmek adına, öncelikle, onların yaşadığı bölgenin tanıtımıyla başlanmıştır. Bu kapsamda “Sivrihisar Hakkında Genel Bilgiler” başlığı altında, Sivrihisar’ın tarihî, dinî, ilmî ve kültürel yönleri kapsamlı araştırmaya tabi tutularak ayrıntılı ele alınmıştır. Ayrıca, bölgede tasavvufî eğitiminin verildiği ve birçok âlimin yetişmesine katkı sağladığı bilinen tekkeler, camiler ve medreselerin fonksiyonları açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, bölge halkının tasavvufî yaşamında önemli bir rol oynayan, âdeta bir tarikat işlevi gören Ahîlik teşkilatı ve ahî zâviyeleri hakkında bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde, Sivrihisar ve çevresinde yaşamış mutasavvıfların hayatları, eserleri ve tasavvufî görüşleri, yaşadıkları döneme ait ilk kaynaklar ile kendi eserlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda incelenmiş ve bu şahsiyetler tanıtılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise bu bölgede yaşamış olan mutasavvıfların Sivrihisar’da oluşan tasavvuf kültürüne etkileri ve bu kültürün yansıması olan “Kırklar Makamı” ele alınmıştır. Sivrihisar’ın “Kırkların Makamı” olarak anılması ve kırkların burada toplandığına dair anlatımlar doğrultusunda yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde, Sivrihisar’ın manevî açıdan taşıdığı önem ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın temel amacı, Sivrihisar'ın tasavvufî dokusunu ortaya koymak ve bu bağlamda bölgede tasavvuf geleneğini yaşatmış olan mutasavvıfları tespit ederek bu şahsiyetler hakkında bilgi sunmaktır. Sivrihisar'da tespit edilebilen mutasavvıflar arasında tasavvuf alanının öncü isimlerinden, Yûnus Emre (ö. 720/1320?) ve Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) gibi zatların yanı sıra, oldukça önemli şahsiyetler olmasına rağmen tasavvuf alanında adı duyulmamış veya hakkında yeterince bilgi bulunmayan mutasavvıflar da yer almaktadır. Bu nedenle, çalışmamızda Sivrihisar ve çevresinde yaşamış mutasavvıflardan hakkında bilgi bulunanların eksik yönlerinin tamamlanması, hakkında yeterli bilgi bulunmayanların ise saklı kalan yanlarının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır.

Aynı zamanda bir diğer amacı da tarihî ve kültürel yönden birçok araştırmaya konu olan Sivrihisar'ın, tasavvufî açıdan yeterince incelenmemiş olması hasebiyle daha önce yapılmış sınırlı çalışmaların eksikliklerinin giderilmesi ve dağınık hâlde bulunan bilgilerin bir araya getirilerek sistemli bir şekilde işlenmesidir. Bu çalışmanın alandaki boşluğu doldurması ve ilerleyen dönemlerde yapılacak olan araştırmalara öncülük etmesi ve katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Araştırmamızda, Sivrihisar ve yakın çevresinde yaşamış mutasavvıfların hayatları incelenmiş, Sivrihisar ile bağlantısı olmayan mutasavvıflar çalışmamızı sınırlamak bakımından çalışma kapsamı dışında bırakılmış; tezimizde, yalnızca Sivrihisar ile doğrudan ilişkili olan şahsiyetler tercih edilmiştir. Zira Sivrihisar'da yaşamış mutasavvıfların sayısının fazla olması tezimizin kapsamının oldukça genişlemesine yol açmıştır. Ayrıca her bir şahsiyetin ayrı bir tez konusu olabilecek nitelikte olması, bölgede yaşamış mutasavvıfların sayıca fazla olması ve konunun geniş bir alana yayılması, çalışmamız sırasında zorluklarla karşılaşmamıza neden olmuştur.

Bu çalışma Sivrihisar ve çevresiyle ilgili olarak yapılan ilk tasavvufî çalışma olması bakımından önem arz etmektedir. Fakat bununla birlikte o dönemde yaşayan mutasavvıflarla ilgili fazla yazılı bilginin olmaması ve daha önce tasavvufî açıdan benzer bir çalışma yapılmaması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Araştırmamızda öncelikle Sivrihisar ve burada yaşamış mutasavvıflar hakkında literatür taraması yapılarak çalışmaya bilgi toplanmasıyla başlanmıştır. Toplanan bilgilerin ilk kaynaklar olmasına dikkat edilerek bu bilgiler analiz edilmiş ve ulaşılan en sağlıklı veriler aktarılmaya çalışılmıştır.

Araştırma esnasında öncelikle, Sivrihisar'da tasavvufla ilgili bilgi veren bütün kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Sivrihisar'da yaşamış olan mutasavvıfların kendi eserleri başta olmak üzere, sıklıkla müracaat ettiğimiz kaynaklar hakkında kısaca bilgi vermenin çalışmamızın mahiyeti ve sınırlarının belirlenmesi noktasında faydalı olacağı kanaatindeyiz. Öncelikle, çalışmamızda, Sivrihisar hakkında bilgiler veren ve bizim de çalışmamızda sıkça yararlandığımız bir kaynak olan Ahmet Bican Atmaca'nın "*Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*" adlı kitabı başta olmak üzere, Orhan Keskin'in "*Bütün Yönleriyle Sivrihisar*" ve Tahsin Özalp'ın "*Sivrihisar Tarihi*" isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Bunların dışında kendisi de Sivrihisar'da yaşamış mutasavvıflardan olan Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin "*Mevhûb-u Mahbûb*" isimindeki eseri çalışmamıza büyük katkısı olmuştur. Bununla birlikte Sivrihisarlı mutasavvıfların kendi eserlerinden yapılan alıntılarla, hayatları ve tasavvufî görüşleri hakkında bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda yazma eser kütüphanelerinden kütüphane katalogları taranarak tespit edilmiş, elde edilmiş bilgiler gerekli yerlerde kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca, mutasavvıfların hayatlarını ve tasavvufî görüşlerini incelerken tasavvufun ana kaynaklarına başvurulmuş, akademik alanda yazılmış eserlerden de çokça istifade edilmiştir.

Çalışmamızda zikrettiğimiz eserler dışında kaynak taramasıyla elde edilen ilgili kitap, makale ve tezlerin yanı sıra dijital kaynaklardan da yararlanılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Dairesi'nde bulunan bazı vesikalardan da istifade edilmiştir. Arşivde yaptığımız taramalar neticesinde tespit ettiğimiz bu vesikalar, Sivrihisar'daki tasavvuf hareketleriyle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda gerekli görülen belgeler temin edilerek incelenmiş ve ilgili bölümlerde de kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırma sürecinde Sivrihisar Belediyesi Kültür Müdürlüğü, Sivrihisar Eğitim Vakfı, Sivrihisar Müftüsü Sayın Mustafa Budak, Murat Ünallı, Mehmet Arif Dinçer ve Muhittin Kurt Beyefendilerin hem sözlü bilgilerinden hem de temin ettikleri yazılı kaynaklardan büyük ölçüde faydalanılmıştır. Sivrihisar ve çevresinde yapmış olduğumuz saha ziyaretlerinde, bazı mutasavvıfların yaptırmış oldukları cami ve medreseler ziyaret edilerek bu yerler hakkında bilgi alınmış ve bazı yerlerin fotoğrafları çekilerek tezde kullanılmak üzere arşivlenmiş ve tezde kullanılmıştır.

Çalışmam boyunca kıymetli vakitlerini ayırarak beni bilgilendiren ve bana her daim yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Esmâ Öztürk'e çok teşekkür ederim. Araştırmam sürecinde sözlü ve yazılı kaynaklarla çalışmama büyük destek veren Sivrihisar Belediyesi

Kültür Mdrlg, Sivrihisar Eğitim Vakfı, Sivrihisar Müftüsü Sayın Mustafa Budak ve Murat nallı, Mehmet Arif Dinçer, Muhittin Kurt Beyefendilere aynı zamanda desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen çalışma arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezime sağlamış oldukları katkıdan dolayı kıymetli hocam Burak Fatih Açıkgöz'e teşekkürü bir borç bilirim. Bu uzun ve yorucu çalışmam boyunca bana göstermiş oldukları sabır ve anlayıştan dolayı kıymetli eşim ve oğullarım Akif Enes Demirel ve Ahmet Eren Demirel'e çok teşekkür ederim. şüphesiz en büyük şükür ve hamd bizden yardımını esirgemeyen, her türlü başarıda nihai söz sahibi olan Allah'adır.

Süheyla DEMİREL

Ankara, 2025

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVRİHİSAR İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Eskişehir'in en büyük ilçesi olan Sivrihisar,³ çeşitli bölgelerin ulaşımında kavşak noktasında bulunması nedeniyle, antik çağlardan itibaren tarihin her döneminde önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Ankara-Eskişehir-İzmir yollarının kesişim noktası üzerinde bulunan ilçe, sırtını yasladığı yüksek ve sivri kayalıklarıyla dikkat çekmektedir. İsmi bu kayalıklardan alan Sivrihisar, eski evleri ve taş sokakları ile tarihî geçmişi gözler önüne sermektedir.⁴

İç Anadolu bölgesinin kuzeybatısında yer alan ilçe, Eskişehir'in güneydoğusundaki ovaya yerleşmiştir.⁵ Çal Dağı'nın uzantısı olan volkanik bir kaya kütesinin kıyısında yer alan Sivrihisar, kuzeybatı-güneydoğu bölgesinde uzanan yüksek kayalıklarla çevrilmiştir. İlçe; bir dönem, üzerinde bulunduğu bu kayaların renginden dolayı Karahisar olarak da adlandırılmıştır. Günümüzde tarihî mekânları, özgün mimarisi, önemli şahsiyetleri ve kendine özgü kültürel dokusuyla dikkatleri üzerine çeken bir ilçe konumundadır.⁶

Sivrihisar, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı gibi köklü bir geçmişe de sahiptir. Sivrihisar'ın tarihi milattan öncelere dayansa da tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir.⁷ Günümüzde hâlen varlığını devam ettiren şehir; Frigyalılar, Romalılar, Bizans, Selçuklular ve Osmanlı Devleti'nden almış olduğu birçok mirası günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır. Bulduğu coğrafi konum nedeniyle merkez olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş ve gelişme göstermeye devam etmiştir.⁸

Eski çağlardan itibaren tarihî ticaret yolları üzerinde olması ilçede, tarihin her dönemine ait kalıntı ve eserlere rastlanmasına olanak sağlamıştır.⁹ Kökeni Anadolu'nun ilk uygarlığı

³ Besim Darkot, "Eskişehir" *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 4/384.

⁴ Orhan Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar* (İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001), 12.

⁵ İbrahim Sezgin, "Sivrihisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/289.

⁶ Canan Parla, *Sivrihisar Bindirme Tavanlı Camiler* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2005), 5.

⁷ Tahsin Özalp, *Sivrihisar Tarihi* (Eskişehir: Tam - İş Matbaası, 1961), 7.

⁸ Hamiyet Koca, *Osmanlı Hâkimiyetinde Sivrihisar Kazası* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

⁹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14.

olan Etilere dayanan Sivrihisar'ın, ünlü Kral Yolu'nun¹⁰ üzerinde bulunması ve önemli bir yerleşim yeri olması; varlığını devam ettirmesine zemin hazırlamıştır. Hititler döneminde Spalia olarak bilinen ilk yerleşim yerinin, Kybele kültürünün merkezi konumunda olan Pessinus bölgesinin yakınında bulunması, Sivrihisar'ın önemini daha da artırmıştır. Bölge, günümüzde tarihî ve kültürel yapısı itibarıyla keşfedilmeyi bekleyen ilçelerden birisidir.¹¹

Hristiyanlıktan önce yaygın olan Kybele kültürünün merkezi Etiler, Romalılar ve Bizanslılar döneminde Sivrihisar ve çevresi vilayet merkezi iken Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Bizans İmparatoru Justinianus, Kybele kültürünü ortadan kaldırmak için şehri günümüzdeki Sivrihisar'ın bulunduğu yere taşımıştır.¹²

Anadolu'nun kapılarının Türklere açılması ile birlikte, Türklerin Anadolu'ya yerleştikleri ilk beldelerden biri olan Sivrihisar, sınırda bir uç beyliği olarak önem kazanmıştır.¹³ Uç merkezinde bir şehir olması nedeniyle birçok savaşa sahne olmuş ve dönem dönem Selçuklular, Karamanoğulları, İlhanlılar ve Osmanlı toprakları içerisinde yer almıştır.¹⁴ Tarihi çok eskilere dayanan Sivrihisar'ın farklı devletlere ve uygarlıklara yaşam alanı oluşturduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda Karamanlı mülkü olan Sivrihisar,¹⁵ daha sonra Osmanlı sınırlarına dâhil edilmiştir.¹⁶ Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde daha çok siyasi, kültürel ve sosyal yapısıyla dikkat çekmeye başlamıştır. Selçuklular ve Osmanlı döneminde vilayet merkezi olan Sivrihisar, 19. yüzyıla kadar Hudavendigâr Sancağı'na bağlı kalmış; daha sonra Eskişehir ilinin sınırlarına dâhil edilmiştir.¹⁷

Sivrihisar, tarihten günümüze çeşitli medeniyetlerin izlerini taşımış, farklı din ve ırklara mensup insanların birlikte yaşadığı önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Sivrihisar'a Türkmen akınları ve göçler gerçekleşmiş; aynı zamanda

¹⁰ Kral Yolu, Frig döneminde Pessinus, Sivrihisar'ın en eski yerleşim yeriydi; bugün, o bölgede Ballıhisar köyü yer almaktadır. Bu yol; Antik Sard'dan (Manisa/Salihli) gelip Gordion'a giden yoldur. bk. Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14.

¹¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14.

¹² Halime Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 7.

¹³ Ahmet Bican Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri* (Eskişehir: Işık Matbaası, 1986), 1; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 18.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayınları, 1969), 38.

¹⁵ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşiki, *Tevârih-i Âl-i Osman* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947), 148.

¹⁶ Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009), 156.

¹⁷ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 13-14.

çok sayıda gayrimüslim unsurlar da yerleşmiştir.¹⁸ Göçlerle birlikte şehrin nüfusunda artış gözlenmiş; şehir, farklı dinlere mensup insanların ve çeşitli kültürlerin bir arada ve barış içerisinde yaşadığı bir merkez hâline gelmiştir. Bunun dışında, Sivrihisar'ın bünyesinde çok sayıda önemli şahsiyet de yetişmiştir. Bu önemli şahsiyetlerden biri olan Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin (ö. 918/1512) de eserinde belirttiği üzere, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833-1430) "Sivrihisar kırkların toplandığı mübarek bir yerdir."¹⁹ sözünden Sivrihisar'ın mânevî bakımından önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

Sivrihisar'ın mâneviyatının yüksek olması, yetiştirmiş olduğu çok sayıda âlim ve devlet adamlarının hayat hikâyelerinden de belli olmaktadır. Sivrihisar, burada doğmuş veya belli bir süre burada bulunmuş önemli şahsiyetler ve mânevî önderlerin yetiştiği bir yer olarak tarihteki yerini almıştır.²⁰

1. Sivrihisar İsminin Etimolojisi

Sivrihisar'ın ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber, tarihî geçmişine bakıldığında antik çağlara dayandığı görülmektedir. Yaşadığı medeniyetler boyunca farklı isimlerle anılan Sivrihisar'ın bilinen en eski adı "Amuriye/Amuryum"dur.²¹ Alpu'dan Ankara'ya kadar olan ormanlık alana "Amurya Ormanları" adı verilir. Sivrihisar'ı da içine alan bu ormanlardan esinlenerek Sivrihisar'a da "Amurya" denilmiştir.²² Ayrıca Selçuklular, Romanos Diyojen'i (ö. 465/1072) mağlup ederek Sivrihisar'ı zapt etmiştir. Aynı zamanda "Amuriye" de²³ tahrip edildiği için halkı Sivrihisar Beyliği'ne sığınmıştır. O zaman Amuriye adı Sivrihisar'a verilmiş ve bundan sonra Sivrihisar "Amuriye/Mamuriye" adı ile anılmıştır.²⁴ Sivrihisar daha sonra o bölgede yaşayan medeniyetlerin verdikleri isimlerle anılmaya başlanmıştır. Bölgede yaşayan her bir medeniyet Sivrihisar'a farklı bir isim vermiştir.

¹⁸ Ahmet Kılıçarslan, *Sivrihisar Örf ve Adetleri* (Ankara: Burak Matbaacılık, 1997), 28; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 45.

¹⁹ Hacı Bayrâm-ı Velî hazretleri, rüyasında Şeyh Baba Yûsuf'a mânevî bir işaretle Sivrihisar'ın kırkların toplandığı mübarek bir yer olduğuna işaret etmiştir. bk. Baba Yûsuf b. Halil Sivrihisârî Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi, 13291/0, 196/b; Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 3.

²⁰ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 1-53.

²¹ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm* (Ankara: Kaşgar Neşriyat Yayınları, 1996), 2583.

²² Kılıçarslan, *Sivrihisar Örf ve Adetleri*, 27.

²³ Amuriye, eski Frigya'nın meşhur bir şehri olup, İstanbul'dan Frigya'ya giden askerî yol üzerinde bulunmaktadır. Günümüzde Emirdağ'ın 12 km doğusunda bulunan yeri kapsadığı düşünülmektedir. Bunun için bk. Besim Darkot, "Amuriyye" *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 1/412.

²⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 123-124; Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 39.

Sivrihisar, Etiler (MÖ 1200) döneminde “Sallpa” adıyla, Yunan ve Roma (MÖ 25) egemenliğine geçtiğinde “Spâlya”, klasik dönemde ise “Abrustula” adı ile anılmıştır.²⁵ Bizans İmparatoru Justinianus (ö. -86/565) kendi adını verdiği kenti bugünkü Sivrihisar’ın bulunduğu yere kurmuş ve şehre “Jüstiniapolis” ismini vermiştir.²⁶ Kazvînî (ö. 740 /1340) zamanında ise “Sibrihisar” adı ile anılmıştır.²⁷

Sivrihisar’ın bir diğer adı olan “Seferihisar”, Osmanlı dönemi hurufât defterlerinde “Seferihisar Günyüzü Kazası” şeklinde yer almıştır.²⁸ İzmir’in Seferihisar ilçesiyle karıştırılrsa da Selçukluların kaynaklarında Sivrihisar, Seferihisar olarak geçmektedir. O dönemde henüz İzmir, Türklerin elinde olmadığı için Sivrihisar'ın adının bu şekilde geçmesinde bir sakınca görülmemiştir. Ancak İzmir’in Osmanlı’nın eline geçmesi ile bölgede karışıklığa sebep olmaması için yerleşim yeri “Sivrihisar” olarak adlandırılmıştır.²⁹ Günümüzdeki “Sivrihisar” ismi ise sivri kayalarla uygunluk arz ediyor.³⁰

2. Sivrihisar’ın Tarihçesi

Eskişehir, Sakarya Nehri'nin bir kolu olan Porsuk Çayı ve ona dökülen Sarısu'nun aktığı geniş bir ovada yer almaktadır. Eskişehir'in bulunduğu bölge, İç Anadolu'ya uzanan tarihî yolların kesiştiği yer olması ve Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra şehrin kurulduğu mevkinin durumundan dolayı önemli bir yere sahip olmuştur.³¹ Birçok ilçesi bulunan Eskişehir'in nüfus ve gelişmişlik açısından birinci, yüz ölçümü bakımından ise en büyük ikinci ilçesi Sivrihisar'dır.³² İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan Sivrihisar; Ankara, Eskişehir ve İzmir illerinin kesişim noktasında bulunmaktadır. İlçe, Eskişehir'e yaklaşık 95 km, Ankara'ya ise 135 km mesafededir. İlçenin doğusunda, Günyüzü ve Polatlı; batısında, Mahmudiye, Çifteler; kuzeyinde, Mihalıççık; güneyinde ise Emirdağ ve Çeltik ilçeleri

²⁵ Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1976), 44.

²⁶ Burhan Şenatalar - Zafer Toprak (ed.), *Yurt Ansiklopedisi* (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, AŞ Yay., 1982), 4/2927.

²⁷ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 7.

²⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü (VAD), Hurufat Defteri, No. 544, vr. 9b.

²⁹ Tuncer Baykara, “Kaza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/119.

³⁰ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 11.

³¹ Şenatalar - Toprak, *Yurt Ansiklopedisi*, 4/2827.

³² Şenatalar - Toprak, *Yurt Ansiklopedisi*, "Eskişehir" 4/2827.; Sivrihisar Belediyesi (SB), “Sivrihisar Tarihi” (Erişim 20 Ocak 2024).

vardır.³³ Doğusundan, Ankara'ya; güneyinden, Afyon'a; güneydoğusundan, Konya'ya, batısından ise Hudâvendigâr'a (Bursa)³⁴ uzanan yollar kavşağında yer almaktadır.³⁵

Sivrihisar, Eskişehir'in güneydoğusunda bulunan Güneş Dağı'nın kuzey eteklerinde eğimli bir alana kurulmuş olup ovaya doğru gelişme göstermiştir.³⁶ Eskişehir'in Çifteler ilçesinde, Sakarya yayının içerisinde başlayan Sivrihisar dağları; güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanarak Türkmen Dağı'na kadar ulaşır.³⁷ Dolayısıyla Sivrihisar, kuzeybatı bölgesinde uzanan yüksek kayalıklarla çevrilidir.³⁸ İlçede "Güneş Dağları" olarak anılan kayaların ortasında ve en yüksek tepesinde bulunan eski "Justinianus Kalesi", yeni adı ile "Yazıcıoğlu Kalesi" bulunmaktadır. Sivrihisar yüzey şekilleri bakımından önemli yükseltileriyle de dikkat çekmektedir.³⁹

Sivrihisar'ın coğrafi konumuna bağlı olarak tarihsel süreçte de önemli bir rol oynadığı ve birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Sivrihisar'ın ilk çağlarda Trak asıllı bir kavim olan Frigyalıların (MÖ 1200-700) egemenliğinde olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Frig Krallığı'nın başkenti, Midas'ın (MÖ 696) mezarının bulunduğu yer, Sivrihisar'a 40 km uzaklıktadır. Aynı zamanda ilçenin güneybatısındaki Yazılıkaya bölgesi, yoğun Frig anıtlarının bulunduğu yerdir. Yazılıkaya bölgesinde Frig anıtlarının yer alması, bölgenin bir dönem Frigyalıların hâkimiyetinde olduğunu doğrulamaktadır. Anıtların üzerindeki Frig yazılarında Midas adı geçtiğinden Yazılıkaya için "Midas Anıtı" denilmiştir. Bu nedenle bu bölge "Midas Kenti" olarak anılır. Kent, kaya tapınak mimariyi takliden yapılmıştır. Bunlar Ana Tanrıça Kybele inancına ait anıtlardır.⁴¹

Sivrihisar'ın kuruluşunun Anadolu'da ilk uygarlık olan Etiler'e kadar uzandığı da bilinmektedir. Tarih boyunca Sivrihisar; Hitit, Frig, Roma'nın yanı sıra Bizans, Selçuklu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti devleti gibi önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Eski çağlardan beri ticaret yollarının kesişim noktasında olan ilçede,

³³ Mehmet Ekrem Üzümeri, "Sivrihisar' Türkiye Ansiklopedisi" (Ankara, ts.), 5/151; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 12.

³⁴ Hudâvendigâr, başşehri Bursa olan sancağın daha sonraları ise vilayetin adı olmuştur. bk. J.K. Kramers, "Hudâvendigâr", *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 5/ 578.

³⁵ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm* (Ankara: Kaşgar Neşriyat Yayınları, 1996), 4/2582.

³⁶ Sezgin, "Sivrihisar", 37/289.

³⁷ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 12.

³⁸ Parla, *Sivrihisar Bindirme Tavanlı Camiler*, 5.

³⁹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 13.

⁴⁰ A. İsmail Sarar, *Eskişehir Çevre İncelemesi* (İstanbul: Hatipoğlu Kitapevi Yayınları, 1976), 42.

⁴¹ Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ender Varinlioğlu (Ankara: Tübitak Yayınları, ts.), 64-66.

tarihin her dönemine ait kalıntı ve eserlere rastlamak mümkündür.⁴² Sivrihisar'ın, Antik "Sard"dan (Salihli) gelip "Gordion"a⁴³ giden ünlü Kral Yolu'nun⁴⁴ üzerinde bulunması, ilk çağlardan beri varlığını sürdürmesine ve önemli bir yerleşim yeri olmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁵ Pessinus'un bir Frig şehri olarak kuruluşu Kral Midas'a dayanmaktadır.⁴⁶ Pessinus, Sivrihisar ilçesinin en eski yerleşim yerlerinden biridir. Pessinus bölgesinde bugün, Ballıhisar köyü yer almaktadır. Bu bölgenin ilçeye uzaklığı 16 km olup bölge, Sivrihisar-Konya-Çeltik yolu üzerinde bulunmaktadır. Kybele'nin ana kült merkezi olan Pessinus Antik Kenti, bu inanişin merkezi konumunda olmuştur.⁴⁷

Anadolu'da Frigyalılardan sonra MÖ 700-1200 tarihlerinde hüküm süren Hititlerin, Sivrihisar ve çevresinde de egemen oldukları görülmektedir. Hitit İmparatoru Şuppiluliuma'nın (MÖ 1344-1322) Arzava Krallığı'na (MÖ 1324-1294) karşı yaptığı savaşta Sivrihisar'da ordusu ile konakladığı bilinmektedir. Bu dönemde, "Palia" veya "Spalia" olarak adlandırılan Sivrihisar,⁴⁸ 6. yüzyılda Bizans imparatoru Justinianus⁴⁹ tarafından yeniden canlandırılmak istenmiş ve o, yeni kurduğu şehre kendi ismini vererek şehri "Justinianopolis" olarak adlandırmıştır.⁵⁰ Fakat Justinianus, kenti Pessinus'un olduğu yere değil; bugünkü Sivrihisar'ın merkezinin bulunduğu yere kurmuştur. Justinianus, Justinianopolis'i kurduktan sonra Pessinus Kenti eski önemini kaybetmiştir.⁵¹

Justinianus'un şehri inşa etmesiyle birlikte Justinianopolis-Sivrihisar, bölgenin ekonomi merkezi ve Bizans askerinin istihkâm silsilesinin bir unsuru olmuştur.⁵² Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetine giren Sivrihisar, yollar kavşağında olması nedeniyle savunması kolay bir merkez hâline gelmiştir.⁵³ Aynı zamanda başka yerleşim birimlerinin de nüfuslandığı Sivrihisar'a Justinianus, şehirler

⁴² Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14.

⁴³ Gordion, Frig Krallığı'nın tarihi başkenti Sakarya Nehri ile Porsuk Çayı'nın birleştiği yerde Yassıhöyük'te kurulan kenttir. bk. Müzeler, "Gordion Antik Kent" (Erişim 18 Ocak 2024).

⁴⁴ Kral Yolu, Frig döneminde Pessinus, Sivrihisar'ın en eski yerleşim yeri idi bugün burada, Ballıhisar köyü yer almaktadır. Burası, Antik Sard'dan (Manisa/Salihli) gelip Gordion'a giden yoldur. bk. Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14.

⁴⁵ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14.

⁴⁶ Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, 44.

⁴⁷ Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, 44.

⁴⁸ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.), 177.

⁴⁹ Justinianus hakkında bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ts.), 63-80.

⁵⁰ Fügen İltter, "Sivrihisar Yöresi Araştırmalar", *Anadolu (Anatolia) Dergisi* 1/19 (1975), 13.

⁵¹ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 8.

⁵² Darkot, "Eskişehir" *İslam Ansiklopedisi*, 4/387.

⁵³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

kurmuş, şehirde büyük imar faaliyetlerinde bulunmuştur; ayrıca, Pessinus'taki pek çok tapınağı yıkarak burayı Sivrihisar'a taşımıştır. Sivrihisar kalesini yeniden inşa ettirmiş ve MS 533'te kaleye "Justinianopolia" ismini vermiştir.⁵⁴ Pessinus kenti küçük bir köy iken Sivrihisar, Anadolu için büyük kasabalardan biri olmuştur.⁵⁵ Antikçağ'da bölge Friglerin, Lidyalıların, Perslilerin, Büyük İskender'in ve Roma'nın hâkimiyetinde kalmış ve Bizans İmparatorluğu döneminde büyük ölçüde gelişmiştir.⁵⁶

Bizans döneminde konumu nedeniyle önemli bir yere sahip olan Sivrihisar, Selçuklular döneminde de bu önemini devam ettirmiştir. Bizanslılara karşı Arap akınları ilk olarak Hâlife Hz. Ömer (ö. 73/693) zamanında başlamış ve Türklerin Anadolu'daki hâkimiyetine kadar devam etmiştir. Hz. Ömer'den sonra Muâviye'nin (ö. 60/680) Amuriye Savaşı'nda bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.⁵⁷ Bu savaşın neticesinde Muâviye, Amuriye'yi ele geçirememiş olsa da buradan büyük ganimetler elde etmiştir.⁵⁸ Abbasiler döneminde de fetihler devam etmiş, Hâlife Mu'tasım (ö. 227/842) hicri 837 yılında Ankara'ya sefere çıkmış ve Ankara'yı işgal etmiştir. Daha sonrasında Amuriye'yi ele geçirmiş ve Bizans'ın üzerinde büyük yıkım etkisi bırakmıştır.⁵⁹ Anadolu'da yaşayan Türklerle Müslümanların münasebeti 7. yüzyılda başlamakla beraber, Abbasiler zamanında artarak devam etmiştir. Abbasi ordusunda Hârûn Reşît'in (ö. 193/809) komutanı Mâlik bin Sâlih'in (ö. 196/812) idaresinde Amurium'u zapt eden ordu içerisinde Türkler de bulunmaktadır. Türkler Anadolu'ya Abbasi ordusuyla ayak basmış ve Türk-İslâm kültürünün temellerini atmışlardır.⁶⁰

Selçuklu Devleti'nin, Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi uğruna başlattığı mücadeleler sırasında Türkmenler, Romanos Diyogenes'i mağlup ettikten sonra Sivrihisar'ı ele geçirmişler ve Amuriye'yi tahrip etmişlerdir.⁶¹ Selçuklu Sultanı Alparslan'ın (ö. 465/1072) Bizans İmparatoru'na karşı kazanmış olduğu Malazgirt Zaferi'yle (1071) Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve Türkler, Anadolu'ya yoğun bir şekilde yerleşmeye başlamıştır.⁶² 1073 yılında I. Süleyman Şah (ö. 479/1086) başkumandanlığındaki Türk orduları, Sivrihisar'ı

⁵⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

⁵⁵ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 91.

⁵⁶ Sezgin, "Sivrihisar", 37/289.

⁵⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 191.

⁵⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 108.

⁵⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 182.

⁶⁰ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

⁶¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 123-124.

⁶² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 210-211.

ele geçirmiş⁶³ ve şehirde bulunan siyah kayalar sebebi ile şehre “Karahisar” adını vermişlerdir.⁶⁴ 1075 yılında Süleyman Şah ve Bizans imparatoru Michael (ö. 482/1090) arasında yapılan bir antlaşma ile Dorylaion⁶⁵ (Eskişehir), Söğüt ve Sivrihisar Türklerin eline geçmiştir.⁶⁶ 1075 yılında Süleyman Şah İznik’i başkent yaparak Anadolu Selçuklu Devleti’ni kurmuştur. Ancak Haçlı orduları ve Bizanslılar, Selçukluları Anadolu’nun içlerine çekilmeye mecbur bırakmıştır. Başkentini Konya olması ve Sivrihisar’ın da Konya’ya yakın olması nedeniyle bölge, uç beyliği olarak önem kazanmıştır.⁶⁷

Selçukluların Anadolu’yu fethi, Türklerin iskân faaliyetlerini oldukça etkilemiştir. Sivrihisar bölgesi de bu göçlerden etkilenmiş ve Türkmenlerin yerleştiği bölgeler arasında yerini almıştır. Türkler Anadolu’ya girdikten sonra Melikşah’ın (ö. 484/1092) emriyle çok sayıda Türkmen aile, Sivrihisar ve çevresine yerleştirilmiştir. Dolayısıyla o tarihlerde Sivrihisar bölgesindeki halkı Oğuz Türkmenleri oluşturmakta ve Türkmenler devleti muhafaza etmektedirler.⁶⁸ Sivrihisar’a gelen Oğuz Boyları’na mensup olan Karkın Aşireti, Kınık aşireti, İğdır aşireti, Alaçat aşireti, İğdecik köyü bölgesine İmralı-İmur ve Yölemir Aşireti, Beydili, Yazır ve Buğdüz Aşiretleri yerleşmiştir. Yine bu aşiretlerin kolları olan Afşar Kılıç, Karaca Ören, Kırgızlar, Köseler, Sazılar, Karaburun, Alayunt ve Gedik aşiretlerinin de bölgeye yerleştikleri görülmektedir.⁶⁹

Selçuklular, hâkimiyetini Anadolu’nun içlerine kadar ilerletmiş, Melikşah’ın ölümünden sonra bölge yönetimi I. Kılıçarslan’ın (ö. 500/1107) idaresine geçmiştir. Anadolu Selçuklu zamanında uzun süre uç merkezi olarak kalan ve bu dönemde Anadolu’nun belli başlı şehirleri arasında yer alan Sivrihisar, mimari açıdan da oldukça gelişme göstermiştir. Günümüzde burada varlığını sürdüren pek çok tarihî eser Selçuklular döneminden kalmıştır.⁷⁰

Sivrihisar’ın Selçuklular dışında başka devletlerin de yönetimi altına girdiği görülmektedir. İlhanlı komutanı Balto’nun oğlu Melikşah’ın, katledilen kardeşine yaptırdığı anıt mescitten Sivrihisar’ın bir süre İlhanlı hâkimiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır.

⁶³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

⁶⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 19.

⁶⁵ Dorylaion, Eskişehir çivarındaki Sarıköy’ün eski adıdır. Eski Frigya bölgesinde porsuk çayı üzerinde bir şehirdir. bk. Şenatalar - Toprak, *Yurt Ansiklopedisi*, 4/2849. Agâh Sırrı Levent vd. (ed.), *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1966), 14/19.

⁶⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 123.

⁶⁷ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17-18.

⁶⁸ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 9.

⁶⁹ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 10.

⁷⁰ Abdülkadir Erçin, *1 Numaralı Sivrihisar Kadı Sicilinin 1-81. Sahifelerinin Transkripsiyon ve Tahlili* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, ts.), 26.

Selçukluların yıkılması ve İlhanlıların Anadolu hâkimiyetini kaybetmelerinin sonucunda, Moğol istilasından kaçan Türkmenlerin küçük devletler kurması ile Anadolu Beylikleri Devri başlamıştır.⁷¹ Karamanoğulları, İlhanlıların parçalanması ile Sivrihisar'ı kendi sınırlarına katmıştır.⁷² Sivrihisar, Karamanoğullarına geçtikten sonra beyliklerin mücadele alanı olmuştur. Osmanlı Devleti ile Karamanoğlu Beyliği arasında uzun yıllar mücadele süregelmiş, Sivrihisar sınırda bulunan bir yerleşim yeri olması nedeniyle sık sık el değiştirmiştir.⁷³

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında uyguladığı stratejiler, Sivrihisar'ın önemli bir konum kazanmasını sağlamıştır. Osman Gazi, (ö. 724/1324) Osmanlı Devleti'ni 1299'da kurduktan sonra Sivrihisar'ı Gündüz Bey'e (ö. 698/1299) vermiştir. Ancak İlhanlı Valisi Çobanoğlu Timurtaş (ö. 728/1328) Karamanoğulları'nın saldırılarının sonucunda Sivrihisar devamlı el değiştirmiştir. Osmanlı hâkimiyetinden çıkan ilçe, Orhan Gazi (ö. 763/1362) tarafından 1334'te Timurtaş'tan geri alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak Karamanoğulları kısa süre sonra tekrar Sivrihisar'ı işgal etmiştir. I. Murat zamanında (ö. 791/1389) Sivrihisar Karamanoğullarından geri alınmıştır.⁷⁴ Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa (ö. 791/1357) 1354'te Ankara'yı aynı zamanda Sivrihisar'ı da alarak Osmanlı Beyliği'ne katmıştır. Orhan Bey'in ölümünden sonra Ankara'da büyük etkinliği olan Ahîler, Karamanoğullarının desteğiyle Osmanlı Beyliği'nden ayrılmışlardır. I. Murat tahta geçtiğinde Ankara'yı Ahîlerden tekrar geri almıştır. Ahîlerin, Sivrihisar'da güçlü olduğu 1362 yılı Sivrihisar nahiyesine ait vakıf defterlerinde çok sayıda ahînin geçmesinden anlaşılmaktadır.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde Orhan Bey ile başlayan genişleme, Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403) zamanında üst seviyelere çıkmıştır. Bu dönemde Anadolu'da toprak kaybına uğrayan beylikler, kaybettikleri toprakları geri alabilmek için Timur'un (ö. 807/1405) hizmetine girmişlerdir. Yıldırım Bayezid'in, Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesiyle Timur, Anadolu beylerine verdiği sözü yerine getirmiş ve hepsini kendi topraklarına göndermiştir.⁷⁶ Timur; Sivrihisar, Kırşehir, Beypazarı⁷⁷ Kayseri, Bolvadin, Akşehir'i⁷⁸ Karamanoğlu Alaaddin Bey'in

⁷¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 20.

⁷² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), 193.

⁷³ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 10.

⁷⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 20.

⁷⁵ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 10.

⁷⁶ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 10.

⁷⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç (İstanbul: MAS Matbaacılık, 2003), 146.

⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1/274.

oğullarına vermiştir.⁷⁹ Osmanlı kaynaklarındaki bilgilere göre Timur'a esir düşen Yıldırım Bayezid'i kurtarmak isteyen oğlu Mehmet Çelebi (ö. 824/1421) girişimde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Başarısızlığı daha sıkı koruma yöntemleri uygulanmasına ve durumun daha da kötüye gitmesine neden olmuştur. Sivrihisar'ın Karamanoğulları'nın hâkimiyetine geçmesi halkı memnun etmemiştir. Bu nedenle Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a (ö. 813/1411) Sivrihisar Kalesi'ni teslim etmek istediklerini haber vermişler fakat kale teslim edilememiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey (ö. 676/1277), Emir Süleyman'ın az bir kuvvetle Sivrihisar'ı kuşatmak istediğini haber almış ve onu zor durumda bırakmaya çalışmıştır. Emir Süleyman geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁰

Sivrihisar, I. Mehmet tahta geçtiği yıllarda hâlâ Karamanoğulları'nın elindedir çünkü Karamanoğulları burayı terk etmek istememişlerdir. Mehmet Çelebi'nin kardeşleriyle mücadelesi sırasında Karamanoğulları, Sivrihisar'ı üs olarak kullanmış⁸¹ ve Bursa'yı kuşatarak kente ağır hasar vermişlerdir.⁸² Konya'ya yönelen Mehmet Çelebi, Karamanoğlu Mehmet Bey'i yenerek esir almıştır. Aralarında yapılan antlaşmada Karaman Beyliği; Beypazarı, Akşehir, Seydişehir, Yalvaç, Beyşehir ve Sivrihisar'ı da Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştır.⁸³

Sivrihisar 1415 yılından itibaren kesin olarak Osmanlı topraklarında yer almıştır.⁸⁴ İlçe bu tarihten sonra siyasi yönünden ziyade kültürel ve sosyal yapısıyla dikkat çekmiştir. Sivrihisar'ın Etiler, Frigler, Roma, Bizans, Selçuklu dönemleri ile Bayezid (ö. 805/1403) ve Kanûnî (ö. 974/1566) döneminde vilayet merkezi olduğu bilinmektedir. 17. yüzyıla kadar, Osmanlı taşra teşkilatında Sivrihisar nahiyesinin⁸⁵ Hudâvendigâr (Bursa) Sancağı'na bağlı olduğu görülmektedir.⁸⁶ Sivrihisar'ın Osmanlı Devleti zamanındaki idari yapılanmasına bakıldığında, Orhan Bey'in yaptırmış olduğu yaya tahrirlerinde Sivrihisar'ın yayalık⁸⁷ ve

⁷⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/315; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 145.

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/304; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 358.

⁸¹ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 11.

⁸² Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 151.

⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/304; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 358.

⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Cihannûma* (İstanbul: İbrahim Müteferrika Matbaası, 1144), 656.

⁸⁵ Nahiyeye, idari taksimat derecelerinin en küçüğü hakkında kullanılmaktadır. Nahiyeye birkaç köyün birleşiminden oluşmaktadır. bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1971), 643.

⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1/105; Halime Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 14.

⁸⁷ Yaya, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Türklerden oluşturulan bir sınıfı ifade eden terimdir. bk. Mehmet Pakalın (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004), "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", 3/608.

müsellemlik⁸⁸ alanlarının Sultanönü Sancağı'na⁸⁹ bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰ Tapu tahrir⁹¹ defterlerinde 15. ve 16. yüzyıllarda Sivrihisar bu kez Sultanönü Sancağı'na değil de Hudâvendigâr Sancağı'na bağlı bir nahiye, 1530 yılında ise kaza olarak kaydedilmiştir.⁹²

Sultanönü Sancağı Osmanlı'nın ilk sancağı olduğu hâlde çok yakınında olan Sivrihisar'ın buraya dâhil edilmemesinin nedeni, şehrin sürekli el değiştirmesidir.⁹³ Seferihisar Günyüzü Kazası, 17. yüzyılda Osmanlı taşra teşkilatında bir kaza merkeziyken 1864 vilayet teşkilatı kurulunca Ankara vilayetine bağlanmıştır.⁹⁴ 1915 tarihli irâde-i seniyye ile de Ankara vilayetinin merkez sancağından ayrılarak Eskişehir iline kesin olarak bağlanmıştır.⁹⁵ Sivrihisar, Cumhuriyet devrinde ise Eskişehir iline bağlı ilçe olmuştur.⁹⁶

20. yüzyıl başlarında Sivrihisar'a Kafkasya, Kırım, Romanya, Bulgaristan ve Bosna'dan Osmanlı topraklarına göç eden muhacirler iskân etmişlerdir. Bu göçlerle gelen kişilere mevcut köylerin dışında yeni köyler de kurularak yerleştirilmiştir.⁹⁷ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kaza ve nahiyelerin yönetiminden kadılar sorumluyken daha sonra yönetim şekli değişmiş ve ilçelerde kaymakam ve belediye başkanları görev yapmıştır. Sivrihisar'da da 1877 yılında belediye kurulmuştur.⁹⁸ Şimdiye kadar anlatılanlardan görüldüğü üzere Sivrihisar'ın zengin bir tarihî geçmişe sahip olduğunu, bünyesinde birçok medeniyeti barındırdığını, yaşadığı her döneme damga vurduğunu ve önemli bir kaza olarak tarihteki yerini aldığını söyleyebiliriz.

⁸⁸ Müsellem, Osmanlı'nın teşekkülü sırasında vergiden muaf olarak askerlik hizmetinde bulunan kişilere denilmektedir. bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihleri Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004), 2/627.

⁸⁹ Sultanönü, Osmanlı Devleti teşkilatında, merkezi Eskişehir olan idari durumu kapsamaktadır. bk. Metin Tuncel, "Eskişehir (Bugünkü Eskişehir)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/35.

⁹⁰ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı* (İstanbul: Eren Yayınları, 1990), 83-86.

⁹¹ Tahrir, nüfus ve arazi gibi umumi olarak yapılan yazmalardır; Osmanlı'da zapt edilen yerleri tescil ettirmek maksadıyla tayin edilen heyetlere bunlar yazdırılır ve buna göre arazi ve emlak kayıtları düzenli bir şekilde tutulur. bk. Pakalın, 2004, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", 3/376.

⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/105.

⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/105.

⁹⁴ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 15; Mehmet Fatih Becerik, *Sivrihisar'ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002), 9.

⁹⁵ Sezgin, "Sivrihisar", 37/290; Koca, *Osmanlı Hâkimiyetinde Sivrihisar Kazası*, 25.

⁹⁶ Darkot, "Eskişehir" *İslâm Ansiklopedisi*, 4/727.

⁹⁷ Sezgin, "Sivrihisar", 37/290.

⁹⁸ Sivrihisar Belediyesi, "Sivrihisar tarihi", (Erişim 4 Nisan 2024).

3. Sivrihisar'da İlmî ve Kültürel Hayat

Sivrihisar ilk çağlardan itibaren birçok medeniyeti bünyesinde barındırması nedeniyle farklı kültürlerin izlerini taşımaktadır. Bölge olarak da önemli bir noktada bulunan Sivrihisar, birçok âlimin doğup büyüdüğü ve ilmî faaliyetlerde bulunduğu bir yerdir. Sivrihisar'ın eğitim faaliyetleri yüzyıllar öncesinden beri var olagelmıştır. Osmanlı eğitim sisteminde ilk akla gelen kurum Selçuklulardan devralınan medreselerdir. Yükseköğretim seviyesinde eğitim veren medreseler uzun yıllar boyunca varlıklarını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin her vilayet, sancak ve kazasında medreseler bulunmaktadır. Orhan Bey zamanında Osmanlı'ya dâhil olan Sivrihisar, eğitim konusunda devletin önemli merkezleri arasına girmiştir.⁹⁹

Sivrihisar, Osmanlı topraklarında yer aldıktan sonra,¹⁰⁰ devletin içinde siyasi yapısından çok kültürel yapısıyla tanınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Selçuklu döneminde, medreselerinde yetişen âlimleriyle ün kazanan Sivrihisar, Osmanlı Devleti'ne vezir, kadı ve İstanbul medreselerine müderris yetiştirmiştir. Medreselerde eğitilen âlimler, Sivrihisar'ın ilmî ve kültürel açıdan gelişmesini ve ön plana çıkmasını sağlamıştır.¹⁰¹

Osmanlı döneminin önemli ilim merkezlerinden biri olan Sivrihisar, özellikle saraya âlim yetiştirme konusunda öne çıkan beldelerden biri olmuştur. Osmanlı'nın önemli mevkilerinde görev alarak devlete istikamet veren Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa (ö. 789/1387), Hızır Bey (ö. 863/1459) ve Sinan Paşa (ö. 891/1486) gibi şahsiyetler Sivrihisar medreselerinde yetişmişlerdir.¹⁰²

Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, devletin idaresini elinde bulunduran Çandarlı Vezir ailesi, ilmiye sınıfından yetişerek kadılık, kazaskerlik ve vezirlik görevlerinde büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Çandarlı'nın Sivrihisar'ın Cendere-Candır köyünden olduğu ve buradaki medreselerde eğitim gördüğü bazı kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁰³ Yine İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in de Sivrihisar'da doğduğu bilinmektedir. Sivrihisar Kadısı Molla Celaleddin'in oğlu, Nasreddin Hoca'nın (ö. 683/1284-1285) torunlarından. Sivrihisar'da tahsil görüp doğduğu kente önce kadı sonra müderris olmuştur. Sivrihisar'daki İrfaniye Medresesi'nin kurucusu Hızır Bey Çelebi'dir. İstanbul'un

⁹⁹ Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Medreseler", *Türk Kültürü* XXXIX/456 (2001), 205-216.

¹⁰⁰ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, 656.

¹⁰¹ Tuğba Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar* (Eskişehir: Sivrihisar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı, 1991), 5.

¹⁰² Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 5.

¹⁰³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 287.

fethinden sonra İstanbul'un ilk kadısı olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁴ Hızır Bey'in oğulları arasında en tanınmış Sinan Paşa'dır. Sinan Paşa; Sivrihisar'da dünyaya gelmiş ve ilk tahsilini babasından almış, müderris olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'e (ö. 886/1481) muallim, nedim ve vezir olan Sinan Paşa Osmanlı edebiyatının ilk kurucularından sayılır.¹⁰⁵

Sivrihisar'a ilmî, kültürel açıdan katkı sağlayan, alanında dünyaca tanınan Nasrettin Hoca ve Yûnus Emre sadece Sivrihisar'a değil bütün âleme güçlü mesajlar vermişlerdir. Ünü dünyaya yayılmış, hikmetli sözleri ve mizahıyla sevilen Nasrettin Hoca'nın -kaynaklarda yazılanlara göre- genellikle Sivrihisar'ın Hortu (Nasrettin Hoca) köyünde doğduğu kabul görmüştür.¹⁰⁶ Yûnus Emre Sivrihisar Sarıköy'de doğmuştur.¹⁰⁷ Yûnus Emre'nin kabrinin Sivrihisar'a bağlı Sarıköy'de olduğu bilinmektedir.¹⁰⁸ Yûnus Emre'nin doğumunun 750. yılı olan 1991 yılını UNESCO "Dünya Sevgi Yılı" ilan edilerek Sivrihisar'ı da onurlandırmıştır. Her yıl 6 Mayıs, Uluslararası Yûnus Emre Kültür ve Sanat Haftası ve Hıdrellez Şenlikleri yapılmaktadır. Eskişehir Valiliği, Yûnus Emre Eğitim ve Kültür Vakfı, ESOGÜ Yûnus Emre Araştırma Merkezi aracılığıyla kutlamalar devam etmektedir.¹⁰⁹

Eğitim ve öğretim bir toplumda vazgeçilmeyecek kadar önemli bir konudur. Eğitim sayesinde toplumlar ileri gidebilmekte ve dünyada söz sahibi olabilmektedirler. Sivrihisar'da eğitim ve öğretime oldukça önem verilmiştir. Anadolu'nun ilim-irfan merkezi olarak tanınan Sivrihisar'ın merkezinde ve köylerinde çok sayıda medrese mevcuttur. Bu medreselerde binlerce talebeye icâzet verilmiştir. 1289/1873-1874 yılı Ankara Salnamesi'ne göre Sivrihisar'da 11 medrese ve medresede okuyan 420 talebe bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁰

Ankara Salnamesi'nin ilerleyen yıllarda yazılmış arşivlerine bakıldığında medreselerin sayısının hızla arttığı görülmektedir. Bu durum da bize eğitim alanında Sivrihisar'ın önemini ortaya koymaktadır. Sivrihisar'da bulunan İrfaniye, Alemşah, Aziziye, Seyyid Nureddin, Cami-i Kebir, Eminüddin Mikail, Gecek, Hatuncuk, Hazinedar, Hoşkadem, Karacalar,

¹⁰⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, thk. Nuri Akbayar, çev. Seyit Ali Karaman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 668; Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye* (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1269), 111.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/534; Süreyya, *Sicilli Osmani*, 5/1512.

¹⁰⁶ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 267.

¹⁰⁷ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 95.

¹⁰⁸ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 279.

¹⁰⁹ Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler- Yûnus Emre, "Yûnus Emre", (Erişim: 5 Şubat 2024).

¹¹⁰ Başkanlık Osmanlı Arşivi, 1289 Yılı Ankara Salnamesi, Millet Genel Kütüphanesi, Kayıt no,1. S.96.

Sivrihisar, Soga Bey (Taş Medrese), Şerafettin, Şih Ahmed Ziyaeddin ve Ziyaiyye medreseleri ünlü müderrislerin yetişmesinde önemli role sahip olmuştur.¹¹¹

Sivrihisar'daki medreselerin çoğu yıkılmış zamanla bazılarının yeri kaybolmuştur. Fakat günümüzde "Alemşah Kümbeti" olarak bilinen Alemşah Medresesi varlığını korumaktadır. İlhanlı Beyi Melikşah tarafından, kardeşi Sultan Şah için mescit ve beraberinde bir medrese 728/1327-1328 yılında yaptırılmıştır. Türbenin sekizgen gövdesi muntazam işlenmiş kesme mermer taşlardan oluşmaktadır. Üstü sekiz dilimli bir piramit külah şeklinde tuğladan örtülmüştür. Bir duvarı mihrap, altında ise mezar odası bulunmaktadır.¹¹² Alemşah Medresesi Sivrihisar'ın Selçuklu kültür kurumlarından sayılır.¹¹³ Selçuklu kültürüne ait özgün eserlerden olan kümbet, Selçuklu türbe mimarisinin tüm özelliklerini taşımaktadır.¹¹⁴

Sivrihisar ve çevresinde Selçuklu sanatının görüldüğü birçok yapıt bulunmaktadır. Özellikle Ulu Camii, Anadolu Selçuklu sanatının en seçkin örneklerindedir.¹¹⁵ Ulu Camii, Selçuklu mimarisinin günümüze ulaşan Anadolu'daki en büyük ahşap direkli camilerinin nadir örneklerinden biridir. MS 1231-1232 yıllarında ilk olarak Emir Celaleddin Bey (ö. 672/1273) tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra Eminüddin Mikail (ö. 675/1277) tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.¹¹⁶ Daha çok Ulu Camii olarak tanınan Eminüddin Mikail Camii, günümüzde Cami-i Kebir olarak bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde de banisinin Eminüddin Mikail olduğu belirtilmektedir.¹¹⁷ Kitabesine göre 673/1274 tarihinde yapılmıştır. Sivrihisar Ulu Camii, 2016 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır.¹¹⁸ Sivrihisar'da kültürel açıdan oldukça önemli bir yere sahip olan cami, ahşap direkli ve ahşap tavanlı camilerin en önemli temsilcilerinden biridir.¹¹⁹

Yine dünyaca bilinen ve önemli görülen Frig Vadisi'nin Sivrihisar bölgesinde bulunması kentin önemini artırmıştır. Frig Krallığı'nın başkenti Midas'ın mezarının, Sivrihisar'a yakın olması bölgenin "Midas Kenti" olarak anılmasına zemin hazırlamıştır.¹²⁰ Sivrihisar'ın ünlü

¹¹¹ Saliha Siper, *Osmanlı Döneminde Sivrihisar Medreseleri ve Müderrisleri* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30.

¹¹² Semavi Eyice, "Alemşah Kümbeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/368.

¹¹³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 69.

¹¹⁴ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 8.

¹¹⁵ Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı*, 8.

¹¹⁶ Zafer Koylu - Haşim Şahin, *Geçmişten Günümüze Sivrihisar* (Eskişehir: Sivrihisar Belediyesi, ts.), 41.

¹¹⁷ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 18.

¹¹⁸ Sivrihisar Belediyesi, "Sivrihisar Ulu Cami UNESCO Dünya Mirası", (Erişim 5 Şubat 2024).

¹¹⁹ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 68; Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 41.

¹²⁰ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14.

Kral Yolu üzerinde olması ve bu güzergâh üzerinde bulunan Pessinus Antik Kenti, Sivrihisar'ın kültürel açıdan zenginliğini göstermektedir. Pessinus Antik Kenti içerisinde Kybele Tapınağı, antik 30 basamaklı tiyatro, stadyum, nakrapol ve su kanalı vardır. Kral Midas tarafından kurulan Pessinus Antik Kenti'nin kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. Kent, Sivrihisar'ın kültür ve turizmi açısından büyük önem taşımaktadır.¹²¹

Görüldüğü üzere Sivrihisar, medreselerinde yetiştirdiği âlimler, tarihî şahsiyetler, çeşitli kültürlere ait antik kentler, kale, han, kervansaray, hamam, pazar yeri, çarşı ve medrese gibi yapıları içerisinde barındırması nedeniyle ilmî ve kültürel anlamda önemini ve yerini her daim korumuştur.

4. Sivrihisar'da Dinî Hayat

Din, tarih boyunca, toplumlarda yaşamı derinden etkileyen, gelenek ve göreneklerin oluşumunda büyük ölçüde ağırlığını hissettiren unsurlardan biridir.¹²² Toplumsal hayatta vazgeçilmezlerden olan din, aynı zamanda medeniyetlerin oluşmasında da etkin rol oynamıştır. Sivrihisar İslâm'dan önce farklı din ve inançlara ev sahipliği yaparken İslâm dini ile tanıştıktan sonra Müslümanların ve Hristiyanların birlikte yaşadığı yer olarak tarihteki yerini almıştır. Dönem dönem farklı dinlerin merkezi konumunda olan Sivrihisar'da en eski inanış olarak Frig döneminde “Kybele Ana Tanrıça (Magna Mater)”, Yunan ve Roma mitolojisine göre bütün yaratılmışların anası kabul edilen Ana Tanrıça Kybele inanışının hâkim olduğu görülmektedir. Bizans döneminde “Justinapolis” Hristiyanlığın başkenti olarak görülen Sivrihisar Selçuklularda döneminde de İslâmiyet'in dinî merkezi konumuna gelmiştir.¹²³

Ana Tanrıça Kybele Tapınağı'nın bulunduğu Pessinus, Frigya tapınak devleti olarak da tanınmıştır.¹²⁴ Kuruluşu ilk çağlara dayanan Pessinus Antik Kenti, dünyanın o dönemde en büyük ticaret merkezi olmasının yanı sıra Tanrıça Kybele'nin ana kült merkezi de olmuştur. Pessinus şehri bu inanışın merkezi kabul edilmiş ve Kybele'ye ithafen buraya bir mabet inşa edilmiştir. Kybele Tapınağı, Hristiyanlığın yayılışına kadar Sivrihisar'da varlığını sürdürmüştür,

¹²¹ Sivrihisar Belediyesi, “Pessinus Antik Kenti”, (Erişim 5 Şubat 2024).

¹²² Yücel Yaman, *Yurt Ansiklopedisi* (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982), 2/1426.

¹²³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 14-15.

¹²⁴ Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir* (Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, ts.), 79.

MÖ 204 yılında ana tanrıçanın Roma'ya taşınmasıyla kült merkezi eski önemini kaybetmiştir.¹²⁵

Kült merkezinin önemini yitirmesine rağmen, Anadolu'da Kybele'ye ibadet etmeye devam edilmiş; tanrıça için tahtlar, sunaklar yapılmış ve törenler düzenlenmiştir. Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla Anadolu'yu dolaşan Havari Saint Paul'un bütün uğraşına rağmen Kybele kült merkezi, başta Pessinus olmak üzere Eskişehir ve çevresinde etkisini devam ettirmiştir. 6. yüzyılda Hristiyanlık bölgede tam olarak yerleştikten sonra Kybele kültü yasaklanmış ve Pessinus'taki tapınak da yıkılmıştır. Böylece Anadolu'da Ana Tanrıça geleneği sona ermiş, Bizans döneminde ise tamamen önemini yitirmiştir.¹²⁶ Kybele Tapınağı'na günümüzde Pessinus Antik Kenti'nin kalıntıları arasında rastlamak mümkündür.

6. yüzyılda Bizans İmparatoru Justinianus tarafından Pessinus'un yerine kurulan Justinianopolis, Sivrihisar'ın şimdiki bulunduğu yere¹²⁷ imar edilmiştir. İlçe, Hristiyanlığın dinî merkezlerinden biri hâline gelmiş, kısa süre içerisinde hızla büyümüş ve gelişimini sürdürmüştür. Buraya inşa edilen Justinianopolis Kalesi'nde, Pessinus Başpiskoposu yaşamaya başlamıştır.¹²⁸ Sivrihisar'da 1650 yılında yapılan, Hristiyanlar için önemi büyük olan Ortodoks, Surp Yerortutyun (Ermeni) kilisesi bulunmaktadır. Bu kilise, Anadolu'nun en büyük 3 kilisesinden biridir. Kızıl kesme taştan yapıldığı için Kızıl Kilise olarak da bilinmektedir. Kilise, Ermeni mahallesinin orta kısmına yapılmıştır.¹²⁹ Günümüzde hâlen varlığını devam ettiren bu kilise, Ermeniler için önemli bir dinî ziyaret merkezi olarak önemini korumaktadır.

Sivrihisar ve çevresinin Hristiyanlık bakımından önemli merkezleri barındırdığı ve Hristiyanların buraya gelerek dinî eğitim aldıkları bilinmektedir.¹³⁰ Bu konuda en bilinen örneklerden biri olan Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) Mecusi iken yeni bir din arayışına girmiş,

¹²⁵ Ana Tanrıça Kybele'nin heykeli, MÖ 204 yılında, Roma ordusunun Kartaca savaşları ve Anadolu seferlerinde istenilen sonucu alamadığı için halkın ve ordunun mâneviyatını yükseltmek amacıyla Roma'ya taşınmıştır. Ana Tanrıça için burada mabet yaptırılmıştır. Bu konu hakkında bk. Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 299. Kybele hakkında bk. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, "Kybele mad." (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2014), 38.

¹²⁶ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 7.

¹²⁷ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 8.

¹²⁸ Sezgin, "Sivrihisar", 37/289.

¹²⁹ Sivrihisar Belediyesi, "Surp Yerortutyun Ermeni Kilisesi", (Erişim: 6 Şubat 2024).

¹³⁰ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

ailisinin şiddetle muhalefetine karşın Hristiyanlığı benimsemiştir.¹³¹ Selmân, ülkesindeki kilise erbabı ile kurduğu ilişkiler sonunda Hristiyan olmaya karar verir ve bu dinin aslını kaynağından öğrenmek üzere Suriye'ye kaçar, ardından Musul'da da birkaç papazın himayesinde ve hizmetinde bulunduktan sonra en son olarak yanında kaldığı papazın tavsiyesi üzerine Amuriye'ye (Sivrihisar) gelir.¹³² Amuriye'de Hristiyanlık hakkında bilgi alabileceği tanınmış bir papazın hizmetine girer. Selmân-ı Fârisî Sivrihisar'da yirmi yıl kalarak mensup olduğu dinin inceliklerini öğrenir.¹³³ Ancak tabii olduğu Hristiyan din adamının "Bizim dinimizin hükmü son bulmak üzere, Diyar-ı Yesrib'de İbrahim Peygamber'in Hanif dini üzere son peygamber zuhur edecek." demesi üzerine daha önce Amuriye'de edindiği ne kadar mal varsa hepsini satarak o sırada Sivrihisar'a gelen Beni Kelp kabilesinden bir kervana katılarak Hak arayışına çıktığı ifade edilmektedir.¹³⁴ Buradan, Sivrihisar'ın 7. asrın başlarına kadar Hristiyanlar açısından tanınan ve önde gelen dinî bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵

Sivrihisar'ın Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce çeşitli din, inanç ve mezheplere ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Farklı dinlerin bir arada yaşadığı şehirde, 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Ermeniler, Sivrihisar'a 4177 kişi ve 360 hane olarak yerleşmişlerdir. 1894 yılı Ankara Vilayet Salnamesi'ndeki nüfus sayımına göre, Sivrihisar kazasında yaşayan Müslümanların sayısı 8198, Ermenilerin ise 4013 kişi oldukları kayıtlara geçmiştir.¹³⁶ Sivrihisar'da, 1891 yılı Ankara Salnamesi'ne göre merkezde 3100 hane, 108 cami, 20 mescit, 32 tekke, 108 sıbyan mektebi, 18 medrese, bir kütüphane, 1 kilise ve 1 Hristiyan mektebi bulunduğu kaydedilmiştir.¹³⁷ Yine 1891 yılı Ankara Vilayet Salnamesi'ndeki nüfus sayısına göre, Müslümanların sayısı 29.476, gayrimüslimlerin ise 3620 olarak kayıtlara geçmiştir.¹³⁸ Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Sivrihisar halkı farklı dinlerle karşılaşsa da burada İslâm dini daha çok benimsenmiş ve Müslümanların sayısı hızla artış göstermiştir.

¹³¹ Muhammed b. İshâk b. Yesâr İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak fi'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazî* (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1401), 66; Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Kâhire: Daru't-Turasi'l-Arabî, ts.), 1/228.

¹³² İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak fi'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazî*, 67; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/231.

¹³³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

¹³⁴ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak fi'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazî*, 68; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 231.

¹³⁵ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

¹³⁶ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 16.

¹³⁷ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 16.

¹³⁸ Koca, *Osmanlı Hâkimiyetinde Sivrihisar Kazası*, 19.

Sivrihisar'da İslâm dininin kısa sürede yayılması Sivrihisar'ın dinî eğitim merkezi hâline gelmesine ve üst düzey dinî eğitim veren medreselerin kurulmasına zemin hazırlamıştır; âlim ve ulema zatların yetiştiği Selçukiye Medresesi ve daha sonra İrfaniye Medresesi gibi medreseler kurulmuş, ünlü müderrisler bu medreselerde talebe yetiştirmiştir.¹³⁹ Medreselerin yanı sıra mescit, cami, kütüphane, sıbyan mektebi, Kur'an ve dinî konuların¹⁴⁰ öğretildiği yerler gibi belirli mekânlarda dinî eğitim verilmiştir. Bu nedenle Sivrihisar'ın dinî eğitimi gibi dinsel yapısının da oldukça güçlü olduğu görülmektedir.¹⁴¹

Sivrihisar'da toplumsal yaşamı yakından etkileyen din; halkın yaşam biçimine, gelenek ve göreneklerine büyük ölçüde yansımıştır. Halk dinî yaşantısında Allah'ı ve ona yakın olmayı öğrenebilmek için tarikatlara bağlanmış ve şeyhlerin sözlerine büyük değer vermiştir. Bunda yöredeki tarikatların ve şeyhlerin etkisi büyüktür. Tasavvufî düşüncenin oldukça yaygın olduğu Sivrihisar'da faaliyet gösteren tarikatların ve mutasavvıfların halkın yaşam biçiminde önemli oranda etkili olduğu görülmektedir.

Burada bulunan mutasavvıflar; medrese, tekke ve zâviyelerde halka İslâm dininin inceliklerini öğreterek halkın ilmî açıdan gelişmesini sağlamış ve aynı zamanda âlim zatlar yetiştirmeyi başarmışlardır. İlçe, tasavvufun önde gelen mutasavvıflarından olan Aziz Mahmud Hüdâyî, Yûnus Emre, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, Şeyh Abd-i Vehhâb, Hamdi Baba, Seyyid Şeyh Mahmud Sûzânî (ö. 630/1232), Seyyid Nureddîn (ö. 690/1291), Osman Afif Efendi (ö. 1297/1879-1880), Karaca Ahmet (ö. ?), Çubukçu Sofî Mehmet Hoca (ö. 1326/1908), Hopuş Zade Mustafa Vehbi Efendi (ö. ?), Şeyh Seydi İbrahim Mahmut (ö. ?), Sinan Paşa (ö. 891/1486), Hızır Bey Çelebi, Eminüddin Mikâil, Ahmet Şemseddin Efendi (ö. 1334/1916), Molla Lutfi, Şeyh Seydi İbrahim, Fâtıma Bacı (ö. 710/1310), Hüsâmeddin Dağıstanî (ö.1343/1925) gibi birçok âlimin doğup büyüdüğü veya belirli bir süre yaşadığı yer olmuştur.¹⁴² Aynı zamanda sahabenin büyüklerinden Selmân-ı Fârisî'nin -Hz. Peygamber onu en çok sevdiği dört kişiden biri olarak sayar ve hatta Hz. Peygamber, "Selmân bizdendir, Selmân Ehl-i Beyttendir."¹⁴³ buyurarak onu Ehl-i Beyt'ten sayar.¹⁴⁴ Bu büyük sahabenin

¹³⁹ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 1.

¹⁴⁰ Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/323.

¹⁴¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 161.

¹⁴² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 1-53; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 259.

¹⁴³ Müsnette geçen bu hadisi Ahmed b. Hanbel ilim ehillerince ihtilaflı görmüştür. Kelbi demiştir ki, onlar Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyindir. bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 5/184.

Sivrihisar'ı yirmi yıl şereflendirmesi ve peygamberimizin amcasının oğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (ö. 8/629) kabrinin de Sivrihisar'da bulunduğuna bileceğinin¹⁴⁵ söylenmesi şehrin mâneviyatını âdeta tescillemektedir.

5. Sivrihisar'daki Tekke, Zâviye ve Camilerin Fonksiyonları

İslâm dini, tarihî süreç boyunca bulunduğu coğrafyanın tamamında etkili olmuş ve bu etkileşimden dolayı halkın hayatına girerek halka yön vermiştir. İnsanları bu kadar etkileyen din, toplumların kurduğu dinî müesseseleri de yakından etkilemiştir.¹⁴⁶ Tasavvufî hayat ve düşüncenin müessesesi olarak görülen tekke ve zâviyeler de bu kurumların başında gelmektedir.¹⁴⁷

Tarikat ve tasavvufun ayrılmaz bir parçası olan tekke ve zâviyeler, ilk kuruldukları zamanda tasavvufî özelliğinin yanında daha çok sosyal hizmet ve sosyal güvenlik merkezi görevini görmekteyken Anadolu'nun fethi ile beraber daha içe dönük murakabe ve muhasebeye önem veren bir eğitim görevi yerine getirmiştir.¹⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ise tekkelerin daha ziyade sosyal, ekonomik ve ilmî faaliyetleri icra ettiği görülmektedir.

Tekke ve zâviyeler, özellikle Selçuklu ve Osmanlıların kuruluşunda harç vazifesi görmüş; ayrıca medeniyet götürülmek istenen yerlere büyük katkı sağlamıştır. Selçuklularla birlikte müesseseleşmeye başlayan tarikatlar, Osmanlılar zamanında bütün İslâm coğrafyasına tekke ve zâviyeler vasıtasıyla yayılmış; tekke faaliyetleri toplumsal alanda önemli mesafeler katetmiştir.¹⁴⁹ Son altı asırda tekkeler, sadece tasavvufî hayatın huzur ve teslimiyet hücreleri değil; zaman zaman siyasî, içtimâî askerî, iktisâdî hayatla birlikte ilim ve kültürel hayatı da yönlendirici olmuştur. Böylelikle tekke ve zâviyeler İslâm kültürünün oluşmasında etkili

¹⁴⁴ Hendek Savaşı'nda, etrafına hendek kazarak Medine'yi savunma planı Selmân'a ait idi. Onun için sahabeden herkes, Selmân'a sahip çıkıyor ve "Selmân bizdendir." diyorlar ve münakaşa uzayıp gidiyordu. Hâlbuki Selmân son peygamber aşkına buralara gelmişti. İşte tam bu sırada Hz. Peygamber, "Selmân bizdendir, Selmân Ehl-i Beyttendir." diyerek hem münakaşaya son vermiş hem de daha önce Hz. Ömer'in "kardeşim" deyip taltif ettiği kişi olarak ona bu sefer de son peygamber tarafından en son nişan veriliyordu! Böylece Selmân'ın statüsü ulus ve kabile statüsünün üstüne çıkarılmış oluyordu.

¹⁴⁵ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 196/b.; Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 47.

¹⁴⁶ Nedim Bakırcı - Hüseyin Kürşat Türkan, "Tekke ve Zâviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi", *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Şubat 2013), 145-160.

¹⁴⁷ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yay., 2012), 212.

¹⁴⁸ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa, 1990), 43.

¹⁴⁹ Bakırcı - Türkan, "Tekke ve Zâviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi".

olmuşlardır. Şüphesiz tekkelerin asıl görevi tasavvufî ahlâkı yaşamak, tasavvufî terbiyeyi kazanmak için uygun zemini hazırlamaktır. Tekkeler mürşit ve dervişleriyle “gönül zenginliğini” yakalamak isteyen insanlara kucak açmış, imkân sağlamıştır. Onlar, böylelikle, buldukları yerde intisap ettikleri tarikatların düşünce ve yaşam tarzlarının bakış açılarını öğrenmiş ve hayatlarını buna göre yaşama gayretinde olmuşlardır.¹⁵⁰

Tekkeler, tarikat ehlinin şeyh gözetiminde zikir çektikleri, ayin yaptıkları ve ibadet ettikleri, seyr u sülûkla meşgul oldukları, ahlâken eğitilip ruhen olgunlaştıkları yerlerdir. Bazı tekkeler de uzaktan gelen tarikat mensubunun yeme içme ihtiyacını karşılamak için yapılmışken bazıları haftanın belli günlerinde zikir ve sohbet için yapılmıştır.¹⁵¹ Tekkeler İslâm dünyasında çeşitli isimlerle anılagelmiştir. “Zâviye”, “hankâh” veya “dergâh” olarak adlandırılan tekkelerin, merkezi konumda olanlarına “âsitâne” denilmiştir.¹⁵²

Tekke ve zâviyelerin çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlar; mescit ve cami gibi ibadet için kullanılanlar, mektep hizmeti görenler, meşveret hizmetinde olanlar, kervansaray görevi yürütenler, kütüphane konumunda olanlar, Dârülaceze ve imaret görevi yürütenler olarak ifade edilebilir.¹⁵³ Tasavvufî hayatın önemli müesseselerinden olan tekke ve zâviyelerin Sivrihisar halkı için önemli bir yere sahip olduğu, ilçede bulunan tekke ve zâviyelerin sayısının fazla olmasından ve işlevlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca mutasavvıfların kurmuş oldukları tekkelere baktığımızda tekkelerin sadece tarikat amaçlı kurulmadıkları yukarıda saymış olduğumuz hizmetleri gören kurumları beraberinde yürüttükleri görülmektedir. Toplumun hayatındaki bu güçlü dinsel kurumların varlığı, halkın inançlarını ve toplumsal yaşamını yakından etkilemiştir.¹⁵⁴

Sivrihisar’da çok sayıda tekke ve zâviye bulunmaktadır. Bunlar önemli birer halk eğitim kurumu vazifesi, aynı zamanda mescit görevi de görmüştür.¹⁵⁵ İlçenin merkezinde ve köylerinde kurulmuş tekkelere rastlanmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndeki arşivden alınan 1081 numaralı Evkaf Defteri’nde, Seferihisar Günyüzü kazasında Şeyh Baba Yûsuf Tekkesi’nin bulunduğu belirtilmektedir. Sivrihisar’ın merkezinde bulunan Şeyh Baba Yûsuf Tekkesi ve Yeşil İmam Tekkesi yanı sıra köylerde de tekkeler mevcuttur. Bunlar Arslan

¹⁵⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 213.

¹⁵¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı, 2012), 350.

¹⁵² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), 707.

¹⁵³ Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 303-304.

¹⁵⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 17.

¹⁵⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 213.

Doğmuş Tekkesi, Tuğrul Baba Tekkesi, Şeyh Hasan-ı Basri Tekkesi, İbrahim Çiftliği Tekkesi, Musa Dede Tekkesi, Kara Baba Tekkesi'dir.¹⁵⁶ Bu tekkelerde tasavvufî ahlâk anlayışı ve tasavvufî terbiye kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca birer eğitim merkezi olarak da görev yapmıştır.

Tekkelerde işlenen ve vurgulanan ahlâk eğitimi ile esnaf teşkilatına uygulanan eğitim arasında benzerlik görülmektedir. Tasavvuf dünyası esnaf ve sanatkârlarının kurduğu ilişki, fütüvvet ve ahî teşkilatıyla devam etmiştir.¹⁵⁷ Sivrihisar'da bulunan zâviyeler genellikle şehir ve kasabaların kenarlarına kurulan¹⁵⁸ ve herhangi bir tarikata bağlı dervişlere onların yolculukları sırasında yemek ve yatacak yer temin eden tasavvufî yapılarıdır. Köylerde ve kasabalarda kurulmuş olan zâviyeler, yemek ve barınma ihtiyacının dışında önemli birer eğitim kurumu olarak da hizmet vermiştir.¹⁵⁹

Hurûfât defterine göre Sivrihisar'da çok sayıda zâviye bulunmaktadır, bunların dokuz tanesi merkezde yer alır. Sivrihisar yolların kavşak noktasında olduğundan zâviyeler, muhtemelen Sivrihisar'ın kenarında bulunmaktadır. Merkezde bulunan zâviyeler, Ahî Paşa Zâviyesi, Ahî Rüstem Zâviyesi, Ali Bey Zâviyesi, Aydoğan Baba/Doğan Baba Zâviyesi, Saraç Ali Dede Zâviyesi, Seyyid Mahmud Suzânî Zâviyesi, Seyyid Nureddin Zâviyesi, Ahî Hoca Baba Zâviyesi, Polad Avz Bey Zâviyesi, Ahî Fahreddin Zâviyesi, Sivrihisar Hasan Şeyh Zâviyesi, Şah Ahmed Zâviyesi, Şeyh İbrahim Zâviyesi, Abdülkerim Zâviyesi ve Ahî Evran Zâviyesidir.¹⁶⁰ Bunların yanında Sivrihisar'ın köylerinde de zâviyeler bulunmaktadır. Yûnus Emre Türbe ve Zâviyesi, Musa Dede Zâviyesi, Kara Abdal Zâviyesi, Karaca Ahmed Türbe ve Zâviyesi, Âşık Paşa Zâviyesi, Hasan Şeyh Zâviyesi, Kurt Şeyh Zâviyesi, Seyyid Ömer Zâviyesi¹⁶¹ gibi daha ismini zikretmediğimiz birçok zâviye bulunmaktadır. Zâviyeler, tasavvufun, sosyal hayatın bir parçası olarak toplum içerisinde kurumsallaşmasına ve yaygınlaşmasına yardımcı olduğu gibi Sivrihisar'da yaşayan halkın hayatında da önemli rol oynamıştır.¹⁶²

¹⁵⁶ Zehra Çınar, *Hurufât Defteri'ne Göre Seferihisâr-ı Günyüzü Kazası* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009), 40-43.

¹⁵⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 213.

¹⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 778.

¹⁵⁹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 304.

¹⁶⁰ Çınar, *Hurufât Defteri'ne Göre Seferihisâr-ı Günyüzü Kazası*, 44-48.

¹⁶¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 75-79.

¹⁶² Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 304.

Tekke ve zâviyeler gibi camilerin de Sivrihisar’da önemli fonksiyonları olduğu görülmektedir. Dinî eğitimin temellerinin atıldığı ve prensiplerinin öğrenildiği camiler, geçmişten günümüze ibadet dışında çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. İslâm tarihi boyunca camiler her ne kadar tekke ve zâviyeler gibi eğitim ve öğretim için kullanılmış olsa da camilerin asıl fonksiyonu mabet görevi görmesidir. Camiler, Sivrihisar’da da eğitim öğretim ve mabet başta olmak üzere çeşitli fonksiyonlar için kullanılmıştır.

Camiler, ibadet yeri olarak kullanılmalarının yanı sıra eğitim yeri olarak da kullanılmıştır. Osmanlı’da benimsenen bu uygulama Sivrihisar’da da devam ettirilmiştir. Medreselerde kalan öğrenciler, dersliklerinde belirli dersleri görürken genel derslerine camilerde devam etmişlerdir. Halka açık olan bu dersleri, “dersiâm” denilen hocalar vermiştir. Derslerin yanında hat meşki, Kur’an talimi ve hıfzı gibi uygulamalı eğitimler de verilmiştir. Camilerin fonksiyonlarından biri de eğitimi tamamlayan bir unsur olarak camilerde kütüphane oluşturulmasıdır. Kütüphaneler, öğrencilerin derslerine yardımcı olmak dışında cemaate namaz sonrası oldukça faydalı olmuştur. Ayrıca şehir, kasaba ve köylerde sıbyan mektebinin olmadığı yerlerde camilerin yaygın olduğu görülmektedir.¹⁶³

Sivrihisar’da İslâm’ın ilk yıllarında olduğu gibi dinin prensiplerini öğrenmek amacıyla insanlar camilere yönelmişlerdir. Bu nedenle ilçede oldukça fazla cami inşa edilmiştir. Selçuklular zamanında başlayan imar faaliyetleri günümüze kadar ulaşmıştır. Sivrihisar’da, Selçuklu dönemine ait yapılar bakım, onarım ve müdahaleler olsa da ayakta kalmayı başarmıştır. Bunlardan ilki olan Sivrihisar Ulu Camii ahşap direkli ve ahşap tavanlı özelliğiyle tanınmakta, günümüzde Camii Kebir olarak da bilinmektedir. Camide çok sayıda görevli, çeşitli vazifelerde çalışmışlardır. İmam ve müezzin başının olması, bu caminin büyük bir teşkilata sahip olduğunu göstermektedir. Kâtiplik ve nazırlık görevlerinin yanı sıra camide, caminin yüksek düzeyde derslerin verildiği mekân olarak kullanılması nedeniyle müderrisler görev yapmıştır.¹⁶⁴ Bir diğeri Hoşkadem Camii, Anadolu Selçuklu zamanında hazinedar Necibüddin Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Hazinedar Camii de aynı kişi tarafından inşa ettirilmiştir ve iki cami yan yanadır.¹⁶⁵

¹⁶³ Ünal Taşkın, “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research* V/3 (2008), 359.

¹⁶⁴ Elif Selçuk, *Sivrihisar Yapılarında Kalem İşî Bezemeleri* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2023), 6.

¹⁶⁵ Mürsel Pazarkaya, *Kökü Derinde Bir Çınar Sivrihisar* (Eskişehir: Sivrihisar Belediyesi, 2014), 100.

Sivrihisar'ın diğerk bir dinî yapısı da Şeyh Baba Yûsuf Camii'dir. Kurşunlu Cami olarak da bilinen bu cami Şeyh Baba Yûsuf tarafından 898/1492'de yaptırılmıştır. Şeyh Baba Yûsuf'un mânevî bir işaret üzere yaptığını bildirdiğı cami¹⁶⁶ Baba Yûsuf, Kurşunlu Camii'nde bulunan mescitte itikafta iken Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hocası, Şeyh Hâmîd (ö. 815/1412), kendisine içinde bulunduğı mescidi yıkıp yerine cami yapmasını işaret ettiğini, bunun üzerine camiye yaptırdığını belirtmektedir.¹⁶⁷ Bu nedenle bu cami, Sivrihisar için ayrı bir öneme sahiptir.

Yine Sivrihisar için önemli bir diğerk cami Aziz Mahmud Hüdâyî Camii'dir. Bu cami, 1000/1591 tarihinde tasavvufun önde gelen mutasavvıflardan olan Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından yaptırılmıştır. 1311 yılında yıkılmaya yüz tuttuğı için Kaymakam Mahmud Bey tarafından tekrar yaptırılmıştır.¹⁶⁸ Yeniden yapıldığından bu camiye Yeni Camii adı verilmiştir. İmaret, misafırhane ve zikirhanesi bulunan caminin ibadet dışında başka fonksiyonlar için kullanıldığı bilinmektedir. Yıpranması nedeniyle 1893 yılında genişletilerek yenilenmiştir.¹⁶⁹ Bir diğerk önemli cami ise Balaban Camii'dir. Dört ahşap direkli ve ahşap örtülü olan caminin banisinin Balaban Paşa olduğı kabul edilmektedir. Bunların dışında Sivrihisar'da bulunan camiler; Kırklar Camii, Hamam Karahisar Camii, Gecek Camii, Elmalı Camii, Kılıç Mescidi Camii, Bayram Mualla Camii, Sinan Paşa Camii, Akcamii, Akdoğan Mescidi, Hızır Bey Mescidi'dir.¹⁷⁰

Görüldüğü gibi Sivrihisar'da çok sayıda tekke, zâviye ve cami bulunmaktadır. Bunların bölgedeki halkın hayatına önemli oranda katkı sağladığı ve çok çeşitli fonksiyonlarda kullanıldığı görülmektedir.

6. Sivrihisar'da Ahîlik

Ahî kelimesi “kardeş, yiğit, cömert” manalarına gelir.¹⁷¹ Ahîlik, Türk-İslâm medeniyetine ait olan dünyevi ve uhrevi bir sistemdir.¹⁷² Fütüvvet yolunda sanat ve zanaat

¹⁶⁶ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 80.

¹⁶⁷ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, 197a.

¹⁶⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 77.

¹⁶⁹ Hüseyin Ziya Kandilci, *Sivrihisarlı Aziz Mahmud Hüdâyî'yi Tanıyalım* (Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2015), 5.

¹⁷⁰ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 80.

¹⁷¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Emin Muhammed Abdülvehhab - Muhammed Sadık Ubeydi (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999), 1/83; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 28.

ehlinin her bir şeyhine “Ahî” denilmiştir. Bir bölgede bulunan ve Ahîlerin bağlandıkları şeyhe, şeyhlerin şeyhi manasına “Şeyhu’ş-Şüyûh” yahut Türkçe “Ahî baba” ve “Ahî Türk” denilmektedir.¹⁷³ Anadolu’da Türkler tarafından kurulan Ahîlik teşkilatı, Türk halkının sanat ve mesleki alanda yetişmesini ve ahlâki açıdan da gelişmesini sağlamaktadır.¹⁷⁴ Aslı Kur’an’a ve sünnete dayanan, prensipleriyle İslâmî anlayışa bağlı olan Ahîliğin tasavvufta önemli bir yeri olan “uhuvvet”e benzemesinden dolayı Ahîlik, kolaylıkla yayılmış ve kabul görmüştür. Ahîler, silsilelerini Hz. Ali (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber’e dayandırır ve “fetalar” gibi “fütüvvet ehli” diye anılmışlardır.¹⁷⁵ Ahîliğin Anadolu’da kurulmasında “fütüvvet” teşkilatının büyük etkisi olmuştur.¹⁷⁶

Fütüvvet ise Arapça “fetâ” kelimesinden türetilmiştir. Lügatte “gençlik, erlik, mertlik, cömertlik ve diğer kâmlık” manalarına gelmektedir.¹⁷⁷ Fütüvvet kavramı, genel olarak “başkasını kendisine tercih etmek, engin mürüvvet sahibi olmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁸ İnsanın başkalarının hak ve menfaatlerini kendisinininkinden önde tutması, toplumun mutluluğu için kendini feda etmesidir. Fütüvvet yoluna giren kişilere “fetâ” denilmektedir.¹⁷⁹ Kuşeyrî’ye göre fütüvvetin esası kişinin ebedî olarak başkası için ve başkasının işlerinde çalışmasıdır.¹⁸⁰ Fütüvvet tevazunun bile üzerindedir, fütüvvet sahibi ise erdem sahibi olduğunu görmek bir yana, hiç kimseye karşı hak sahibi olduğunu iddia etmemelidir.¹⁸¹

Ahîlik, tasavvufî düşünce olan fütüvvetle şekillenmiştir. Fütüvvetnamelerde ifade edilen temiz ahlâkı, erdemliliği ve teşkilatçı kimliği ön planda olan Ahî Evran ismiyle anılan Şeyh Nasîrüddin Mahmûd (ö. 660/1262) tarafından Kırşehir’de kurulmuştur.¹⁸² Ahî Evran (603/1206) yılında Anadolu’ya gelmiş ve Kayseri’ye yerleşmiştir.¹⁸³ *eş-Şekâ’ik-i Nu’mâniyye*’de verilen bilgiye göre, deмбаğlığın (deri tabakçılar) piri olarak tanınan Ahî

¹⁷² Erşahin Ahmet Ayhün, “Anadolu’ya Müslüman Türk Mayası: Ahîlik Teşkilatı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (30 Haziran 2017), 84.

¹⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 89.

¹⁷⁴ Neşet Çağatay, *Ahlâkla Sanatın Bütünleştiği Türk Kurumu Ahîlik Nedir?* (Ankara, 1990), 1.

¹⁷⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yay., 2012), 313.

¹⁷⁶ Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

¹⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/182; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 140.

¹⁷⁸ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 311.

¹⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 271.

¹⁸⁰ Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422), 260.

¹⁸¹ Abdurrezzak Kâşânî, *İstulâhâtü’s-sûfiyye (Sûfilerin Kavramları)*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2014), 152.

¹⁸² Kâşânî, *İstulâhâtü’s-sûfiyye (Sûfilerin Kavramları)*, 153.

¹⁸³ Mikail Bayram, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)* (Ankara: TDV Yay., 1995), 17.

Evran, “Allah’ı hakkıyla bilen, etkili nefes ve keramet sahibi”¹⁸⁴ bir kişidir. O, ahîliği, esnaf ve zanaatkâr teşkilatı olarak kurmaya çalışmış ve bu anlayışın yayılmasında öncülük etmiştir. Başta İslâmî-tasavvufî düşünceye, tekke ve zâviyelerde de fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak şeyh-mürît ilişkilerini; usta, kalfa ve çırak münasebetlerini tarikatlardaki esasa göre düzenlemiştir.¹⁸⁵

Ahîliğin kuruluşunun temel amacını sanat alanlarında ilmi uygulamak suretiyle toplumun ihtiyaç duyduğu sanat kollarını yaşatmak ve insanların dünya ve ahiret mutluluğuna katkı sağlamak olarak açıklayan Ahî Evran mesleği olan debbağlığı yaparken aynı zamanda bütün sanat dallarına mensup kişileri “Ahîlik” teşkilatı altında toplamıştır. Bu sanat kollarında çalışan insanlara mesleki eğitimin yanında dinî eğitim ve öğretimleriyle de yakından ilgilenmiştir.¹⁸⁶

Tarikat yönü de olan Ahî birliklerinin eğitimleri şart görülmüş ve eğitim faaliyetleri İslâm dininin esaslarına göre düzenlenmiştir.¹⁸⁷ Fuat Köprülü; içlerinde kadılar ve müderrisler de bulunan Ahîlerin, bir esnaf topluluğu olmadığını belirterek Ahîlik teşkilatına dayanan akidelerini bu vasıta ile yayan bir tarikat sayılabileceğini belirtmektedir.¹⁸⁸

Ahîlik, Anadolu esnafına, birlik beraberlik içinde olmayı öğreterek ticaret ahlâkını, üretici ve tüketici arasındaki hakları güven altına almış ve olumsuzluklara karşı direnme gücünü benimsetmiştir.¹⁸⁹ İş yerlerinde işçilerin terbiye ve eğitimleri tarikat usulüne göre belirlenmiş ve işçilerin dinî, ahlâki yönden eğitimi için eserler yazılmıştır. Eserlerde tasavvuf yolunda, bir şeyhe bağlı olmak zorunlu görülmüştür. Dolayısıyla Ahîler, birçok tarikatla içli dışlı yaşamışlardır.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda önemli rol oynayan Ahî teşkilatı, Müslüman Türk toplumunda içtimai, iktisadi ve kültürel hayatı tanzim eden kurumlardan biri olmuştur. Selçuklu zamanında olduğu gibi, Osmanlı döneminde de ticaret ve üretim, Ahîlik teşkilatı

¹⁸⁴ Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’l-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, çev. Muhammed Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 208.

¹⁸⁵ Seyfullah Kara, *Selçuklular’ın Dini Serüveni Türkiye’nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı* (İstanbul: Şeyma Yayınevi, 2006), 294-295.

¹⁸⁶ Muhsin Demir, *Ahîlik, Ahi Evren’i Veli ve Kırşehir’de Ahîlik Kutlamaları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 6.

¹⁸⁷ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 73.

¹⁸⁸ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 311.

¹⁸⁹ Ziya Kazıcı, *İslam Kültür ve Medeniyeti* (İstanbul: Timaş Yayınları, ts.), 124.

¹⁹⁰ Bayram, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, 49.

tarafından yürütülmüştür. Ahîlerin Anadolu'ya gelişinde etkili olan Moğol istilaları,¹⁹¹ Abbasi hâlifelerini maddi mânevî zarara uğratmış, hâkimiyet yerel emirlerin eline geçmiştir. Onlardan bazılarının tekkelere ve mutasavvıflara iltifat göstermesi merkezî otoritenin ve sosyal nizamın bozulmasına neden olmuştur, bu da ruhsal arayışa yol açmış ve tasavvuf ihtiyacını doğurmuştur. İstilalarının artması üzerine insanların ihtiyaç duydukları mânevî asayiş ve sükûnu sağladıkları için tekkelerin ve şeyhlerin kuvveti artmıştır. Maddî ve mânevî birçok etkinin tesiriyle sufiler Anadolu'nun her yerine yayılmıştır. Tekke ve tarikatlar devlet tarafından tanınmanın yanı sıra sultanların bile şeyhlere mürit olması, şeyhlere mânevî nüfus sağlamıştır.¹⁹² Anadolu'ya yerleşen Ahîler bu göçler sayesinde sahalarını genişleterek, nüfuzlarını kuvvetlendirmişlerdir.

Ahîliğin, Anadolu'da kurumsallaşmasında ve yayılmasında öncülük yapanların genellikle mutasavvıflar olduğu görülmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde, insanların sıkıntılı zamanlarında özellikle sığındıkları yerler tekke ve zâviyeler olmuştur. Anadolu'da yaşayan büyük mutasavvıflar, Evhâdüddin-i Kirmânî (ö. 635/1237), Muhyiddin İbnü'l Arabî (ö. 638/1240), Ahî Evran (ö. 660/1262), Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 670/1271), Mevlâna Celâleddin-i Rûmî (ö.672/1273), Yûnus Emre gibi tasavvufun en meşhur mutasavvıf şahsiyetleri halkın mâneviyatını canlı tutmaya çalışmışlardır.¹⁹³ Ahîliğin tasavvufî çevresinde en önemli unsur olarak Ahî Evran'ın kimliği görülmektedir.

Ahî Evran, şeyhiyle Anadolu'da Konya, Karaman, Aydın, Denizli, Antalya ve İzmit'i dolaşmış; gezdiği yerlerde dergâh ve zâviye yapılmasını teşvik etmiştir ve Ahîliği kurarken halkın sosyal, ekonomik yapısını göz önünde bulundurmuştur.¹⁹⁴ Dolayısıyla Ahî Evran'ın Ahîliğin Anadolu'da gelişmesinde büyük katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Ahî Evran'ın şeyhiyle birlikte Anadolu'da dolaşırken Eskişehir'e de geldiği, yörenin beyleriyle görüştüğü bilinmektedir.¹⁹⁵ Aslında Eskişehir'de Ahîliğin daha eskilere dayandığı düşünülmektedir. Eskişehir'in İnönü Beldesi'nde Murat Ahî adında bir zatın kabrine ulaşılmış ve bu şahsın vefatının 1160 olduğu görülmüştür. Bu da zatın, Ahî Evran'dan önce yaşadığını ve Ahîliğin Eskişehir'e Ahî Evran'dan önce geldiğini göstermektedir.

¹⁹¹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 314.

¹⁹² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 285-286.

¹⁹³ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974), 83.

¹⁹⁴ Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2016.), 114.

¹⁹⁵ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 114.

Eskişehir ve Sivrihisar’da yaşamış birçok Ahî vardır. Şehâbeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234) bunların arasında en önemlilerinden birisidir.¹⁹⁶ Onun, Ahîlik teşkilatının temelini oluşturan fütüvvetin kurumsallaşmasında merkezî bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Fütüvvet teşkilatının temel kurallarının yazılmasını talep eden Hâlife Nâsır li-Dînillâh’ın (ö. 622/1225) isteği üzerine Sühreverdî, *Risâletü’l-fütüvve*¹⁹⁷ fütüvvetin özü, kaynağı ve teşkilatta uyulması gereken adap ve erkân hakkında bir eser yazmıştır.¹⁹⁸ Aynı zamanda kaynaklarda, Sühreverdîye tarikatı Şehâbeddin Sühreverdî’ye nispet edilmektedir.¹⁹⁹

Sühreverdî, Anadolu Selçuklu Sultanlarından, I. İzzeddin Keykâvus (ö. 616/1220) ve I. Alâeddin Keykubat’ı (ö. 634/1237) Fütüvvet teşkilatına davet etmek üzere Anadolu’ya gelmiş ve Ahîlik teşkilatının temellerini oluşturmuştur. Ahîlik teşkilatını oluşturduğu ilk illerden biri de Eskişehir olmuştur. Ünlü mutasavvıfın adına Eskişehir Odunpazarı’nda bir zâviye kurulmuştur. Zâviye uzun yıllar ayakta kalarak halka hizmet etmiştir. Zâviye her salı günü toplandığından “Salı Tekkesi” olarak adlandırılmıştır. Günümüzde Şehâbeddin es-Sühreverdî’nin türbesi Eskişehir’in Odunpazarı semtinde bulunmaktadır.²⁰⁰

Ayrıca yine Şeyh Edebâli’nin (ö. 726/1326) de Ahî olduğu bilinmektedir. Ahîlerin, Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna destek vermesi ve Edebâli’nin bir Ahî şeyhi olması, Osmanlı idarecilerinin Ahîliğe yakınlığını sağlamıştır.²⁰¹ Edebâli, Osmanlı döneminde yolcuların konaklayabileceği zâviye yaptırmıştır. Osman Gazi de bazı zamanlar gelip dinî ve idari konularda şeyhin görüşlerine başvurmuş ve zâviyesinde konaklamıştır. Edebâli; ilmiyle amel eden ibadete düşkün zahit bir insandır.²⁰² Edebâli mutasavvıf olmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti’nin kurulmasıyla devletin ilk kadısı ve müftüsü olmuştur.²⁰³

Yine Ahî büyüklerinden, Sivrihisar’da yaşamış Nasreddin Hoca ve Yûnus Emre’nin de Ahî büyüklerinden oldukları bilinmektedir. Yûnus Emre, Tapduk Emre’ye mensup ve Hacı Bektâş-i Velî ile çağdaştır. Sivrihisar Sarıköy’de yetişmiş ve bu köyde çiftçilik yapan bir

¹⁹⁶ Ejder Okumuş vd., “Ahilik Kültürü ve Günümüze Yansımaları (Eskişehir Örneği)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (30 Haziran 2018), 21.

¹⁹⁷ Fütüvvet teşkilatına ait ve bir nizamname mahiyetindeki ilk fütüvvetname Hâlife Nâsır’ın Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî’ye yazdırmış olduğu *Risâletü’l-fütüvve*’dir.

¹⁹⁸ Âdem Çatak - Ahmet Vural, “Fütüvvetin Teşkilatlanmasında Şihâbeddin Ömer Es-Sühreverdî Katkıları”, ed. Ahmet Taşğın, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 104 (03 Aralık 2022), 187-195.

¹⁹⁹ Reşat Öngören, “Sühreverdîye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

²⁰⁰ Eskişehir Kültür Portalı, “Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî Zâviyesi (Salı Tekkesi) – Eskişehir”, (Erişim 25 Şubat 2024).

²⁰¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 35.

²⁰² Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’l-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 24.

²⁰³ Kâmil Şahin, “Edebâli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

Ahî'dir.²⁰⁴ Bunların yanı sıra Sivrihisar'da çok sayıda Ahî büyüğü yaşamıştır. Sivrihisar merkezde bulunan Ahîler; Ahî Baba (Ali Dede), Ahî Sultan Bey, Ahî Asıl Bey, Ahî Mustafa, Ahî Ömer, Ahî Nahşi, Ahî Yeki, Ahî Rüstem, Ahî Ali, Ahî Hoca Baba, Ahî Nasuh, Ahî Mezd bin Beyazıd, Ahî Orta, Ahî Hacı İbrahim, Ahî Hacı Osman, Ahî Ali Baba, Ahî Fahrettin, Ahî Mehmet, Ahî Şerafettin, Ahî Hasan, Ahî Özbeyin, Ahî Ahmet, Ahî Hoşkadem, Ahî Abdurrahim, Ahî Fethullah, Ahî Şeyh Baba Yûsuf ve Ahî Hamdi Baba'dır.²⁰⁵

Merkez dışında Sivrihisar'ın köylerinde ve mahallelerinde yaşayan Ahîler; Ahî Ali Baba, Ahî İbrahim Işık, Ahî Çomak, Ahî Doğan, Ahî Seydi İbrahim, Ahî Evran, Ahî Hacı İbrahim, Ahî Aydın, Ahî Salih, Ahî Baba, Ahî Musa Baba, Ahî Himmet Baba, Ahî Hasan Baba, Ahî Şeyh Ali Baba, Ahî Ali Baba, Ahî Mecit Baba, Ahî Yahşi ve Ahî Tuğrul Baba'dır. İlçede Ahî ve zâviyelerin çokluğundan da anlaşıldığı üzere, Sivrihisar Ahîliğinin merkezi konumundadır. 13. yüzyılda faaliyet göstermeye başlayan Ahîliğin yayılmasıyla Sivrihisar ilim, ticaret ve mesleki açıdan gelişme göstermiştir.²⁰⁶

Konumu gereği ticaret, ziraat ve hayvancılık olarak oldukça gelişmiş olan Sivrihisar, Ahîliğin yayılmasıyla daha fazla gelişme göstermiştir. Sivrihisar, 500 yıl Ahîlik gelenek ve yönetimi ile idare edildiği için önemini uzun yıllar yitirmemiştir. Sivrihisar'da Ahîliğin öncelikle debbağlığı örgütlemesi, Sivrihisar'ın da hayvancılığa elverişli olması ve ilçede debbağlığın yaygınlaşması, dericilik alanında meslek edinmeyi hızlandırmıştır. Sivrihisar'da eski belediye binasının altında olan ve ismini debbağlıktan alan Tabakhane Çeşmesi civarında tabaklama yapıldığı hatta 1935/1945 yılları arasında ilçede 36 adet tabak dükkânı ve atölyesi kurulduğu bilinmektedir.²⁰⁷ Ayrıca, dericiliğin yanı sıra tiftik keçilerinin yünlerinden elde edilen soft kumaşı üretimi de bulunmaktadır. 1836 yılında Sivrihisar'da ekmekçiler, bakkallar, saraçlar, nalbantlar, yemeniciler, kalaycılar, kuyumcular, mumcular gibi esnaf sanatkarların faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Ayrıca tiftik ve yünün iplik hâline getirilmesiyle Sivrihisar'da çok sayıda halı tezgâhı, taban halısı, seccade ve tiftik postlar imal edilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân* (İstanbul: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını, 1965), 32.

²⁰⁵ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 74-75. Sivrihisar, "Sivrihisar'da Ahîlik" (Erişim 01 Mart 2024).

²⁰⁶ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 74-75. Sivrihisar, "Sivrihisar'da Ahîlik" (Erişim: 01 Mart 2024).

²⁰⁷ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 72.

²⁰⁸ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 39.

Sivrihisar’da Ahîlik teşkilatı, esnaf ve zanaatkârların çeşitliliği ile iktisadi, ekonomik ve sosyal alanlarda kalkınmayı üst seviyelere çıkarmış olsa da zamanla makine ve sanayi ürünlerinin artması bu müesseselerin yok olmasına sebep olmuştur.²⁰⁹

Anadolu’nun her yerinde yayılmış olan Ahî ve fütüvvet mensuplarının izlerine Sivrihisar’da da rastlamak mümkündür. Burada kurulmuş olan tekke, zâviye ve Ahî büyükleri ile iktisadi faaliyetlerde bulunan sanatların ve zanaatkârların kendi adı ile anılan “bedesten”, “arasta”, uzun çarşı” gibi aynı iş kolunda çalışanların çarşı isimleri günümüzde hâlâ kendi isimleriyle anılmaktadır.²¹⁰

Sivrihisar’da Ahî büyüklerinin inşa ettiği ve yönettiği zâviyelerin olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra cami, aşevi, çeşme ve hamamlar yaptırılarak bunlar için vakfedilen dükkân ve araziler bulunmaktadır.²¹¹ İlçede 1970 yılına kadar esnaf ve sanatkârlar tarafından Ahî geleneği olan; çıraklık, kalfalık ve ustalık mesleklerine göre insan yetiştirmeye devam edilmiştir. İlk zamanlarda belediye tarafından denetimle uygulama yürütülmüş olsa da zamanla mesleki alanlarda kurulan odalar, dernekler vasıtasıyla sanatını icra edenlere yeterlilik belgeleri sivil toplum örgütlerince verilmiştir.²¹²

Günümüzde Ahîlik geleneğinden kalma dükkân el değiştirirken, “peştamal kuşanma” adı ile dükkânı devralınan kişiden alınan hava parası bu geleneğin bozulmuş şekliyle hâlen uygulanmaktadır. Ahîlik teşkilatı günümüzde aktif bir şekilde yaşamasa da ortaya koymuş olduğu uygulamalar değişime uğrasa bile Ahîliğin aktif olarak devam ettiği görülmektedir. Günümüzde Anadolu’da ve özel olarak da Sivrihisar’da, esnaflar topluluğu arasında Ahîliğin birbirinden farklı ritüellerine az da olsa rastlamak mümkündür.²¹³

6.1. Sivrihisar’daki Ahî Zâviyeleri

Sivrihisar, Ahî zâviyeleri açısından oldukça zengindir. Sivrihisar’da, Ahî Babalardan biri adına kurulmuş Ahî Fahrettin Mahallesi (1486) adı altında 10 hanelik bir mahalle bulunmaktadır. 1521’de ise mahallede, bu isimde bir zâviye kurulmuştur. Gedik Mahallesi bir meslek kuruluşunu anımsatmaktadır. Ayrıca Ahî Fettah tarafından kurulduğu bilinen ve 6 taşlı değirmeni bulunan Ahîler köyü bulunmaktadır. I. Murat dönemi tapu defter kayıtlarında, Ahî

²⁰⁹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 75.

²¹⁰ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 37.

²¹¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 71.

²¹² Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 74.

²¹³ Sivrihisar, “Sivrihisar’da Ahîlik”, (Erişim: 5 Mart 2024).

Asıl Bey, Ahî Mustafa, Ahî Paşa, Ahî Nasuh, Ahî Orta'ya vakıflar tahsis edilmiştir.²¹⁴ Yine tahrir defterlerine göre, Ahî Rüstem Zâviyesi geliri çok olan büyük bir zâviye olarak kayıtlara geçmiştir.²¹⁵

Ahî zâviyeleri, daha önce sözü edildiği gibi mesleğin piri tarafından kurulup yönetilmektedir. Kentin kültürünün parçası olan Ahîlerin bir araya geldiği zâviyeler, bulunduğu bölgede ne kadar çok ise kentte esnaf ve sanatkârların kalabalık ve ticaretin canlı olduğu anlaşılmaktadır. Sivrihisar vakıf defterlerinin kayıtlarına göre kentte bulunan zâviyelerin yarısı Ahî zâviyesidir.²¹⁶

Sivrihisar'da Ahîler pek çok esere imza atmışlardır. Bunların en önemlisi kuşkusuz zâviyelerdir. Sivrihisar'da geçmişte oldukça etkili olan fakat günümüze ulaşmayan zâviyelerden en önemlileri şunlardır:

6.1.1. Seydi Mahmud Suzânî Zâviyesi

Sivrihisar'da bulunan bu zâviye bir tarikat zâviyesidir. Sivrihisar'da kurulan ilk zâviyelerden olan Seyyid Mahmud Zâviyesi'nin bulunduğu bölge Yenice, namıdiğer Seydi Mahmud yeni ismi ile Kurşunlu Mahallesi'ndedir. Seydi Mahmud Anadolu'da büyük saygı gören kimselerdendir. Türklerin Anadolu'ya gelişiyle Seydi Mahmud Zâviyeleri de kurulmaya başlanmıştır. Sivrihisar'da zâviyenin vakıfları II. Alâaddin Keykubat (ö. 652/1254) zamanına kadar inmektedir. 1486 tarihli kayda göre 64 hanelik Dumluca köyünün yarısı Seydi Mahmud Zâviyesi'ne vakfedilmiştir. 1486'da burası Seydi Mehmed oğlu Seydi Mahmud'a bırakılmıştır. Yine Gögüm köyünde oturan 11 hane zâviyeye vakfedilmiştir.²¹⁷ Döğrek'te 3 parça yer de Seyyid Zâviyesi'ne vakıfken tımara dönüştürülmüş, II. Bayezid hasılın 195 akçesini zâviyeye ayrılmasını emretmiştir.²¹⁸ 1521'de Yenice Mahallesi'nden 13 derviş bu mahallede yapılan Şeyh Baba Yûsuf Camii'nde hizmete verilmişlerdir.²¹⁹

Seydi Mahmud Zâviyesi'nin zâviyedarlığı erkek evlatlara meşruta olmasına rağmen aynı zamanda hem kız hem de erkek evlatlar zâviyedarlık yapabilmışlerdir. Evladiyet üzere

²¹⁴ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 79.

²¹⁵ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 74.

²¹⁶ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 49.

²¹⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri [TT.d], No. 453, 90b.; [TT.d], No.23,370-373.; [TT.d], No. 111,272-275.

²¹⁸ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 268.

²¹⁹ Ömer Lütfi Barkan - Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973), 132.

hissedarlardan Şerife Alime'nin kızı tarafından erkek evlat Seyyid Osman ile teyzesinin oğlu Seyyid Eyüp müştereken zâviyedarlığı yürütmüşlerdir.²²⁰

6.1.2. Ahî Rüstem Zâviyesi

Ahî Rüstem Zâviyesi ve Ahî Rüstem'in kabrinin Sivrihisar'da Kumacık Hamamı karşısında bulunduğu kaydedilmiştir. Geliri oldukça yüksek olan zâviyenin 1486'da 3650 akçe, 1521'de ise 4250 akçe olduğu ve geliri göz önüne alındığında oldukça büyük bir zâviye olduğu anlaşılmaktadır. Kuruluşu Fatih dönemine uzanan bu zâviyenin, 1321 yılında faal olduğu kayıtlarda görülmektedir. 1455 tarihli Çakır Bey defterlerinde eşkücülü mülk olduğu, Ahî Rüstem tarafından kendi zâviyesine vakfedildiği kaydedilmiştir. Bu kayıttan hareketle zâviyenin II. Murat zamanında kurulduğu anlaşılmaktadır.²²¹

Ahî Rüstem mülkünün eşkünü, 1486 yılında sipahi Mehmed'le göreve gitmektedir. Gelirin kalan kısmı Ahî Rüstem evladından Ahî Baba ve Ahî Velî'nin tasarrufunda kalmıştır. Zâviye "ayende ve ravendeye (gelen geçene)" misafirhane görevi görmüştür.²²² Ahî Rüstem Zâviyesi evlada meşruta yani babadan oğula intikal etmektedir. Bu nedenle zâviyedar olan Mustafa feragat etmiş, yerine oğlu Seyyid Ahmed Ramazan'ı tayin etmiştir. Seyyid Ahmed de feragat edince zâviye Seyyid Süleyman bin Mahmud Muharrem'in tasarrufuna bırakılmıştır.²²³

6.1.3. Ahî Ali Zâviyesi

Küçük bir Ahî zâviyesi olan Ahî Ali Zâviyesi muhtemelen Orhan Gazi döneminde kurulmuştur. Onun Ahî Rüstem ile Kepen köyünde ortak vakıfları bulunmuştur.²²⁴ Gelirinin bir kısmı Ahî Ali evladının geçimi için sarf edilmiştir.²²⁵ Zâviyenin devamlılığını sağlamak için Sivrihisar'dan 8 adet dükkânın icaresi ile Seydi Hamamı'nın üçte bir hissesinin gelirinin zâviyeye vakfedildiği görülmektedir.²²⁶

²²⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMAD), Hurufat Defteri [HRF.d], No. 567, 54a.

²²¹ BOA, TT.d, No. 543, 133b.

²²² Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 76-77.

²²³ VGMAD, HRF.d, No. 550, 30a.

²²⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 77.

²²⁵ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 51.

²²⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), Vilayet Arşiv Defteri [VAD], No. 1088, 66a.

6.1.4. Seydi Nureddin Zâviyesi

Seydi Nureddin tasavvuf âleminin önemli isimlerindedir. Bu zâviye, Şeyh Seydi Nureddin Zâviyesi olarak da bilinmektedir. Zâviyenin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Sivrihisar vakıflarına göre zâviyenin 100 akçe gelirinden söz edilmiştir. Ancak bunun haricinde gelirlerin varlığı kayıtlara geçmiştir.²²⁷ Zâviyedarlığına Seyyid Abdullah atanmıştır.²²⁸ Ayrıca zâviyedarlığın kardeşe de geçtiği görülmektedir. Seyyid Mustafa vefat edince yerine kardeşi Seyyid Abdullah Hâlife Cemaziyelâhir atanmıştır.²²⁹ Seydi Nureddin Zâviyesi'nin yeri günümüzde bir semt olarak bilinmektedir.²³⁰

6.1.5. Cafer-i Tayyâr Zâviyesi

Sivrihisar ilçe merkezinde Cafer-i Tayyâr'a (r.a.) ait olduğu söylenen zâviye bulunmaktadır. Zâviyenin ve içinde bulunan türbenin ne zaman yapıldığına dair bilgi bulunmasa da 580 numaralı ve Sultan II. Selim Han dönemi Hudâvendigâr livâsı Sivrihisar kazası evkaf defterinde "Cafer-i Tayyâr Zâviyesi Vakfı" kaydı bulunmaktadır.²³¹ Sivrihisar'da Ca'fer Tayyâr'ın zâviyesini, Kanuni devrinde 450 akçe olan hasılını Seydi Mehmed yönetmiştir.²³²

Sivrihisar'da içinde mescit, zâviye ve türbe bulunan bir imarettir. Bugün mezarlığın içinde Cafer-i Tayyâr Türbesi bulunmaktadır.²³³ Vakıf kayıtlarına göre 1486'da bu vakfi Aydın Şeyh yönetmiştir. Bu tarihte, vakfa bir dükkân ve Candır Bükü Mezrası'nda iki ark çeltik bağlanmıştır.²³⁴

Vakıf kaydına göre Sivrihisar şehir merkezinde Cafer-i Tayyâr Zâviyesi'nin şeyhliğini Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed nişanıyla Aydın Şeyh oğlu vefat edince yerine Fatih'in beratıyla iki dükkân Seydi Mehmed tayin edilir. Ayrıca Fatih bu zâviyeye iki dükkân daha vakfeder. 1282/1885-1886 yılında Cafer-i Tayyâr Zâviyesi vakfının mütevellisi Osman Efendi olup vakfın yıllık geliri 852 kuruştur.²³⁵

²²⁷ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 51.

²²⁸ VGMAD, HRF.d, No. 1090, 92b.

²²⁹ VGMAD, HRF.d, No. 1122, 38a.

²³⁰ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 51.

²³¹ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 51.

²³² TKGMA, EV.d, No: 580, v. 199b.

²³³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 77.

²³⁴ BOA, TT.d, No. 134b.

²³⁵ VGMA, TT.d, No: 1954, v. 26; TD. Nr. 453,134A.

6.1.6. Ahî Hacı Baba Zâviyesi

Fatih zamanında harap durumda olan zâviyeyi canlandırmak isteyen Ahî Ahmed II Bayezid'e başvurmuş., başvuru kabul edilerek zâviye kendisine sadaka olarak verilmiştir.²³⁶ Ahî Hoca Baba'nın Kepen köyünde, ağaç arası adı ile tanınan yerde üç pare yerin mukataası Ahî Ahmed'e bağışlanmıştır.²³⁷

6.1.7. Polad Avz Bey Zâviyesi

Sivrihisar içinde yeni hamamın yarı hissesi ile üç değirmenin haracı önceden zâviyeye vakfedilmiştir. Zâviye işlemez duruma gelince onun gelirinin Hacı Emir Bey tarafından Sivrihisar'a getirilen su ve yaptırdığı çeşmeye harcanmasına karar verilmiştir. 1476'da II. Mehmed bu kararı onaylamıştır. 1521'de değirmenlerden biri çalıştırılarak geliri vakfa verilmiştir. Vakfın toplam geliri 1350 akçe olmuştur.²³⁸

6.1.8. Ahî Fahreddin Zâviyesi

Zâviye, Murat Hudâvendigâr zamanında kurulmuştur. Hudâvendigâr nişanı ile Kepen köyünde dört mutluk beş pare yer, Dokuz Ağacı mezraasında iki mutluk üç pare yer, Kuyucak'ta bir mutluk bir pare yer vakfa bağışlanmıştır. Bunlar 1465'te Ahî Hasan'ın tasarrufuna verilmiştir.²³⁹ Kanuni döneminde 250 akçe olan zâviyenin gelirin Pir Ahmed'in oğlu Hasan mutasarrıflık etmiştir. Günümüzde Ahî Fahreddin Zâviyesi'nin yeri bilinmemektedir.²⁴⁰

²³⁶ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 52.

²³⁷ BOA, TT.d, No. 453, No. 134b.

²³⁸ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 77. ; BOA, TT.d, No.453, No. 149a.

²³⁹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 77.

²⁴⁰ BOA, TT.d No. 453, 149b.

İKİNCİ BÖLÜM

SİVRİHİSAR VE ÇEVRESİNDE YETİŞEN MUTASAVVIF ŞAHSİYETLER

Çalışmamızın bu bölümünde, Sivrihisar ve çevresinde doğmuş ya da bir süre burada yaşamış mutasavvıfların hayatları, tespit edilebildiği ölçüde incelenmiştir. Mutasavvıfların tasavvufî yönleri, eserleri ve ilmî şahsiyetleri gibi konular, hakkında arşiv belgeleri ve birincil kaynaklardan detaylı bir şekilde incelenerek aktarılmıştır.

Sivrihisar’da, tasavvuf alanında tanınmış önemli mutasavvıfların yanı sıra, yeterince tanınmayan ancak oldukça kıymetli mutasavvıfların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde isimleri ve mezarları dahi bilinmeyen, ancak dinî ve tasavvufî açıdan topluma hizmet etmiş ve bireylerin yetişmesine katkı sağlamış bu şahsiyetler, tezimizin ikinci bölümünde incelenmiştir. Bu bölümde ele alınan ilk mutasavvıf, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî’dir. Tasavvuf literatüründe adı pek duyulmayan ve hakkında ayrıntılı çalışmalar bulunmayan bir şahsiyet olması, Sivrihisârî’nin tanıtılmasını öncelikli kılmıştır.

2.1. Şeyhoğlu Baba Yûsuf Bin Halil Sivrihisârî

2.1.1. Hayatı

Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî (ö. 918/1512) 15. yüzyılda Anadolu’da yaşamış önemli evlialardan biridir.²⁴¹ Şeyhoğlu’nun, *Kitâb-ı Mahbûbiyye (Mevhûb-ı Mahbûb)* adlı eserinin sonunda yer alan şecereye göre tam adı, Şeyh Baba Yûsuf b. Halil b. Alâaddin olarak kaydedilmiştir. Büyük dedesinin İbrahim olduğu anlaşılan Şeyh Baba’nın şeceresi Hz. Âdem’e (a.s) kadar uzanmaktadır.²⁴²

Baba Yûsuf’un doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, eserinde Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethederek barış ve güven ortamında şehri imar ettiğini ifade eden şu beyitlere dayanarak bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

“Fet(i)h idüp gelüp Islâmbolı ol (14a)

Emân u emnile şehri oldı ma’mûr”²⁴³

²⁴¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınları, 1971), 1/58.

²⁴² Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)* (13291/0), 201a.

²⁴³ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)* (13291/0), 14a.

Bu beyitlerden, Şeyh Baba'nın İstanbul'un fethine şahit olduğu ve dolayısıyla 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde doğduğu söylenebilir.²⁴⁴ Ayrıca, Şeyh Baba'nın, II. Bayezid (ö. 918/1512) ile olan münasebeti²⁴⁵ göz önüne alındığında, yaşadığı dönemin 15. yüzyıl ile 16. yüzyılın ilk yıllarını kapsadığı tarihî kaynaklarca da doğrulanmaktadır.

Şeyh Baba Yûsuf'un doğum tarihi gibi, doğum yeri konusunda da kaynaklarda ihtilaf olduğu görülmektedir. Doğum yeri kendi eserinde ve tabakat kitaplarındaki bilgilere göre, Eskişehir iline bağlı olan Sivrihisar ilçesidir.²⁴⁶ Bu nedenle doğduğu yere istinaden, "Sivrihisârî" veya "Seferihisarî" lakabıyla anılmıştır. *Şakâ'iku'n-Nu'mâniye*'de geçen "Şeyh Efendi mevtın-ı aslısı olan Seferihisâr'a zâhib oldu."²⁴⁷ "İzmir'in, Seferihisar olarak da geçen, Sivrihisar ilçesinde doğdu."²⁴⁸ sözlerinden Şeyh Baba Yûsuf'un Seferihisarlı olduğunu, Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi*²⁴⁹ ve Recep Akakuş'un *Eyüp Sultan ve Mukaddes Emanetler* isimli eserlerinde ise Şeyh Baba Yûsuf'un Karahisarlı olduğu kaydedilmiştir.²⁵⁰ Kanaatimizce Şeyh Baba Yûsuf'un *Mevhûb-ı Mahbûb* eserinde Sivrihisar'dan övgüyle bahsettiği şu beyitleri, Sivrihisarlı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

"Sebeb anmaklığa Sifrihisârı

Senâ medh itmege men bu diyârı

Üçüncü vechi budur ki vatandır (196b)

Kişiyeye şıdk nedür hubb-ı vatandır

Buyurmışdur hadîsi sultân-ı kümmel²⁵¹

Vatan hubbıyıçun ol zât-ı ekme²⁵²

²⁴⁴ Ahmet Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2011), 556; Süheyl Ünver, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.), 12.

²⁴⁵ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf* (İstanbul: İz Yay., 2021), 258.

²⁴⁶ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 196b-197a; Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 5/1688; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/58; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/290.

²⁴⁷ Mecdi Mehmed Efendi, *Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri "Hadâiku'ş-Şekâik"* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/376.

²⁴⁸ İmam Şarânâ, *Evliyalar Ansiklopedisi* (İstanbul: Bedir Yayınları, 2014), 2/765.

²⁴⁹ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi* (İstanbul: Matba'a-i Amire, 1281).1/342

²⁵⁰ Recep Akakuş, *Eyyûb Sultan ve Mukaddes Emanetler* (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1973), 248.

²⁵¹ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)* (13291/0), 196b.

²⁵² "Vatan sevgisi imandandır." Hadisin kaynağına ulaşamamıştır. Bu söz mana itibarı ile doğru görüldüğünden Kelâm-ı Kibâr olarak görülmektedir. Hadis âlimleri bu sözün mevzu olduğuna ittifak hâlindeyler. Kendisi hadis değilse manası doğru mudur? Bu sorunun cevabı için bk. Münekkîd, Ali b. (Sultan) Muhammed, Ebû el-Hasan Nureddin el-melâ el-Hereviyye el-kârî, *Mirkâtü'l-mefâ tini Mişkâtü'l-mesâbihî*- Birleşik Baskı (Beyrut: Darü'l fikr, 1114), "İlim", 4 (No: 1158/3).

Hadîsi görüben idüp tafattu

Anunçun bunda biz kılduk tavattun”

Yine Şeyh Baba, *Mevhûb-ı Mahbûb* isimli mesnevisindeki şeceresine göre, kendisi gibi velî zatlardan olan Şeyh Halil Baba'nın oğludur.²⁵³ Baba Yûsuf'un aynı eserinde, “Hocam Şeyhoğluna lütfun atâ kıl” ve “Eger Şehoğlinün bilmek dilersen menzilü kadrin/sülûkun gör, ne ref itmiş Kadîm ü Kâdir ü A'lâ”²⁵⁴ sözlerinden de babasının şeyh olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Şeyh Baba'nın, eserinin bazı yerlerinde, “Şeyhoğlı” ya da “İbn-i Şeyh”²⁵⁵ mahlasını kullanması da bunu kanıtlamaktadır.

Bayramiyye tarikatına mensup olan Şeyh Baba Yûsuf, mensup olduğu tarikatın kurucusu olan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye (ö. 833/1430) büyük saygı göstermiş ve eserlerinde Bayramiyye tarikatının unsurlarından ve Hacı Bayrâm-ı Velî'den sıkça bahsetmiştir. Beyitlerinde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Sivrihisar'a gelip gittiğinden, aynı zamanda Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hocası olan Hamidüddin Aksarayî'nin (ö. 815/1412) velilerin başı, kutbu olduğundan²⁵⁶ “Münîb ü kutbu'l-akâtâb Şeyh Hâmid, Mübârek ravzasıçun gül-zârun”²⁵⁷ şu beyitlerinde bahsetmektedir:

“Rah(i)m kıl halkına Sivrihisârün

Bişinci vech budur kırklar efendi (196b)

“Bu yirde cem olur dinle bu pendi

Rivâyet böyledür Şeyh Hâcî Bayrâm

O sultânu'ş-şüyûh zü-lutf u nîk-nâm

Dirimiş kırklarun budur makâmı

Güzâf görmen dirimiş bu makâmı”²⁵⁸

Şeyh Baba yukarıdaki beyitlerinde Sivrihisar'ı övgüyle andıktan sonra, şeyhlerin sultanı olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin “kırklar makâmı”²⁵⁹ budur, dediğini ve kırkların burada toplandığını, burasının boş görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁶⁰

²⁵³ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 201a.

²⁵⁴ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 195a.

²⁵⁵ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 127a.

²⁵⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân* (İstanbul, 1965).

²⁵⁷ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a

²⁵⁸ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 196b.

Şeyh Baba, beyitlerin devamında, Yûnus Emre'nin Sivrihisar'da medfun olduğunu ve bu beldeyi varlığıyla şereflendirdiğini de nakletmektedir. Yûnus Emre'nin günümüzde Sivrihisar'a bağlı Sarıköy'de kabrinin olduğunun²⁶¹ bilinmesi, Şeyh Baba'nın da bunu eserinde tasdiklemesi, Yûnus Emre'nin yattığı yere istinaden yapılan tartışmaları da açıklığa kavuşturacak niteliktedir.

“Azîzlermiş husûsâ Yûnus Emre (197a)

İdermiş zühd ü uzlet uyup emre

Bu yirdedür bu zümrenün mezarı

Müşerref eylemişlerdür diyârı”²⁶²

Şeyh Baba, Yûnus Emre'nin velilerden olduğunu bildirir. “Allah'ın emrine uyup toplumdaki el çekip burada uzlete çekilmiştir.” sözleriyle Yûnus Emre'nin mezarının Sivrihisar'da olduğunu²⁶³ ve onun bu diyarı şereflendirdiğini belirtmiştir.

“Vechün dördüncüsü budur ki iy yâr (196b)

Bu şeh(i)rde yatur Ca'fer-i Tayyâr

Budur altıncı vech ko itmegil

Bu şeh(i)rde yatur Şeyh Abd-i Vehhâb”²⁶⁴

Yine *Mevhûb-ı Mahbûb* eserinde Baba Yûsuf, Sivrihisar'dan bahsederken Peygamber'imizin (s.a.v.) amcasının oğlu Ca'fer-i Tayyâr ve Ashâb-ı Kiram'dan Selmân-ı Fârîsi'nin ve Şeyh Baba Yûsuf'un yedinci göbekten dedesi olan ve Peygamberimizin sancaktarı olduğu belirtilen Abdü'l-vehhâb'ın²⁶⁵ da burada medfun olduklarından bahsetmektedir. Aynı zamanda Baba Yûsuf'un Sivrihisar'a dair verdiği bu bilgilerden

²⁵⁹ Kırklar Makamı, varlıktan, benlikten geçerek velilik mertebesine ve katına ermiş arifler topluluğudur. bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 540.

²⁶⁰ Ahmet Kartal, *Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, Mevhûb-ı Mahbûb: İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks* (Eskişehir: Eskişehir Yûnus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2000), 9.

²⁶¹ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, 33.

²⁶² Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a.

²⁶³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 279.

²⁶⁴ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 196b.

²⁶⁵ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 201a.

kendisinin Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde yaşadığı ve buranın mânevîyatının ne kadar büyük olduğunu anlatmak istediği anlaşılmaktadır.²⁶⁶

Şeyh Baba Yûsuf, eserinde memleketi olan Sivrihisar'da bir gece itikafta bulunduğu mescitte, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hocası olan ve "Kutbü'l-aktâb" olarak nitelendirdiği Şeyh Hâmid'in, mescidi yıkıp yerine cami inşa etmesi yönünde kendisine mânevî bir işaret verdiğini ifade etmektedir.²⁶⁷ Bu işaret üzerine, Baba Yûsuf, derhâl bu isteği yerine getirmek için çalışmalara başladığını belirtir.²⁶⁸ Camiyi inşa etmeye başladığı sırada, "Yetiştî şeyhimiz Şemsü'l-Mehâmid" diyerek Akşemseddin'in, "Camiyi yap, hizmet edelim ve zafer için dua edelim." dediğini kaydetmiştir.²⁶⁹ Baba Yûsuf, bu sözleri işaret kabul ederek camiyi inşa ettiğini aşağıdaki beyitlerinde şu şekilde dile getirmiştir:

“Pişenbe gicesi mescid içinde (197a)

Olurken mu'tekif gice içinde
Dinildi bana nefsün kâni eyle
Bu mescidi dürüş yap câmi eyle
Tevekkeltü ala'llâh diyü fi'l-bâl
Yitişdi şeyhimüz şemsü'l-mehâmid
Münîb ü kutbu'l-aktâb Şeyh Hâmid
Didi yap câmiî hidmet idelüm
Atâ nusret du'â himmet idelüm²⁷⁰
Fakîre oldı çünkü bu işâret
İşâret oldı cân ayn-ı beşâret
Bi-hamdi'llâh yapıldı câmi
İçi Kur'ân zik(i)r hamdıla toldı²⁷¹

²⁶⁶ Ahmet Kartal, *Kitâb-ı Mahbûbiyye (Mahbûb-ı Mahbûb), İnceleme-Metin* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 1994), 6.

²⁶⁷ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197b.

²⁶⁸ Atmaca, Ahmet Bican, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 3.

²⁶⁹ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197b.

²⁷⁰ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a.

²⁷¹ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a.

Şeyh Baba Yûsuf, şeyhinin işareti ile “Allah vekildir.” diyerek mescidi yıkmaya başlar. Yıkıma tepki gösteren mahalle halkına, “Yıkıp yerine cami yaptıracağım.” dediğinde halk “Derviş sen fakirsin cami yaptırmak kolay mı?” diye sorarlar. Yûsuf Baba da “Yaptırırım inşallah.” der. Rivayete göre, mescidi yıktırmak istemeyen halk, Şeyh Baba’yı taşlamışlardır.²⁷²

Bu hadise üzerine Yûsuf Baba durumu dönemin padişahı II. Bayezid’e iletir. Padişah’tan caminin yapımı için gerekli fermanı alan Baba Yûsuf, Sivrihisar’a dönmüştür. Mescidi yıkıp cami inşaatı tamamlandığında sıra kible tayinine gelmiştir. Şeyh Baba kible için ipi çeker.

Ustabaşı: Diğer camilerin kiblesine bak, senin çektiğin ipe bak der.

Şeyh Baba: Sen benim dediğimi yap, demesine rağmen usta inat ederek Şeyh Baba’yı ısrarla bunaltır.

Şeyh Baba: Şu ayağımın ucuna bas, der. Şeyhin ayağımın ucuna basınca Kâbe-i Muazzama’yı karşısında görür. Âdeta dili tutulan usta, sanki bir suç işlemiş gibi utanarak şeyhin ellerine sarılarak af dilemiştir.

Akşemseddin’in de caminin yapılışında bilfiil çalıştığını söyleyen Şeyh Baba’nın Şeyh Baba Camii yeni adıyla Kurşunlu Camii’nde yaptığı kible tayininin -Sivrihisar’da daha sonra yapılan bir caminin kible tespiti söz konusu olduğunda, sadece Kurşunlu Camii’nin kiblesinin tam doğru tespit edildiği- ilmî ölçülere göre hesaplanmış olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum Şeyh Baba’nın sırr-ı ilâhiye mazhar olmuş bir velî olduğunu göstermektedir.²⁷³

Günümüzde Sivrihisar’da hâlen varlığını sürdüren ve Kurşunlu Camii olarak bilinen bu mabetin kitabesinde banisi “Şeyhoğlu” olarak kaydedilmiştir. Şeyh Baba, camiyi 898/1492 yılında tamamlayarak ibadete açmıştır.²⁷⁴

Caminin yapımında destek veren Sultan Bayezid’in, Şeyh Baba Yûsuf’a karşı ayrı bir muhabbetinin bulunduğunu nakleden Taşköprülü²⁷⁵, II. Bayezid’in müntesip olduğu Bayramî şeyhi Baba Yûsuf²⁷⁶ *Mevhûb-ı Mahbûb*’da:

“Halîfe şimdi Sultân Bâyezîddür

²⁷² Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 4.

²⁷³ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 4.

²⁷⁴ Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri* (İstanbul: İstanbul Fethi Cemiyeti Yayınları, 1983), 5/374.

²⁷⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’l-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 594.

²⁷⁶ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 258.

Hil(i)m hulkıyla âlemde ferîddür (13a)

Şük(ü)r Hakka ki irdük bu zamâne

Ki Sultân Bâyezîd Handur divâne (16a)

İden milket-i Rûmda adl u dâd

Bu aşr içre odur dînün imâdı²⁷⁷

Sultan Bayezid'dan övgü dolu sözlerle bahsettiği görülmektedir. Şeyh Baba'nın bu sözlerinden, onun Sultan Bayezid zamanında yaşadığını ve onunla olan yakın bağlarını anlamamız da mümkündür.

2.1.2. Ailesi ve Çocukları

Şeyh Baba'nın ailesi hakkında geniş bilgiye ulaşılamasa da Baba Yûsuf'un, Hamdi Baba, Fahri Baba, Sofi Baba, Hamid Baba²⁷⁸ isminde dört oğlu olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri olan Hamdi Baba da babası gibi çağının önemli din büyüklerinden olup Selçuk Medresesi'nden icâzet almış ve bir dönem vaizlik yapmıştır. Daha sonrasında müderrislik yaparak birçok talebe yetiştirmiş ve icâzet vermiştir. Bir dönem vaizlik de yapan Hamdi Baba hakkında ileride daha ayrıntılı bilgi verilecektir. Baba Yûsuf'un diğer oğullarının da Hamdi Baba gibi, İslâm dinine hizmette bulunan büyük zatlardan olduğu bilinmektedir ancak kaynaklarda haklarında isimlerinden başka fazla bilgi bulunmamaktadır. Şeyh Baba'nın ailesinden babası Şeyh Halil Baba, annesi ve oğullarının kabirleri, Sivrihisar'da bulunan Baba Yûsuf'un yaptırdığı Kurşunlu Camii'nin bahçesinde kendi isimleriyle anılan türbede bulunmaktadır.²⁷⁹

2.1.3. İlmî Şahsiyeti

Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, şer'î ilimlere vâkıf olan bir ailede yetişmiştir. Eğitimine küçük yaşlarda başlamış, ilk hocası da olan babası Şeyh Halil'den ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Sivrihisar'ın ünlü medreselerinden olan Selçukiye Medresesi'nde eğitimini başarı ile

²⁷⁷ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 13a.

²⁷⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 2; Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 128.

²⁷⁹ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 128; Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 2.

tamamlayarak icâzetini almıştır. Anadolu’da farklı yerlerde vaizlik yapan²⁸⁰ Şeyh Baba, yaptığı etkili vaazlarla gönüllere taht kuran meşhur bir vaiz olmuştur.²⁸¹

Sultan II. Bayezid, İstanbul’da yaptırdığı Bayezid Camii’nin açılışında vaaz etmesi için Şeyh Baba Yûsuf’u İstanbul’a davet etmiştir. Bu nedenle müritleriyle birlikte İstanbul’a gelen Baba Yûsuf,²⁸² minberde vaaz ederken, Sultan Bayezid da ilk cuma namazını kılmak için camisine geldiğinde Şeyh Baba’nın etkili vaazını dinlemiştir. Bayezid Camii’nin açılış merasimine katılan vezirler, ilim adamları, padişah dâhil olmak üzere bütün cemaat vaazın tesiriyle duygulanmış ve göz yaşlarına boğulmuştur.²⁸³ Mecdi Efendi, *Şekâik*’te bu olayı anlatırken, Baba Yûsuf’un, kalpleri titreten, ruhları heyecanlandıran etkili vaazı neticesinde, caminin dışında beklemekte olan üç Hristiyanın Şeyh Baba’nın huzurunda Müslüman olduklarını ifade etmiştir.²⁸⁴ İnşa ettirdiği caminin ilk gününde böyle olayların yaşanması padişahı çok mutlu etmiş ve padişah, Müslüman olan şahıslara hediyeler vererek onları taltif etmiştir.²⁸⁵

Şeyh Baba Yûsuf’a olan sevgisi daha da artan Sultan Bayezid, çok memnun olmuş ve Baba Yûsuf ile II. Bayezid arasında babalık-oğulluk akdi yapılmıştır. Şeyh Baba Yûsuf bu olaydan sonra “Baba” sıfatını almıştır.²⁸⁶ O günden itibaren Sultan Bayezid, Baba Yûsuf’u kendisine mânevî baba olarak seçmiş ve sık sık onunla görüşmeye başlamıştır. Sultan Bayezid, Baba Yûsuf’a Şeyhülislâmlık, kadılık görevleri teklif ettiği hâlde o kabul etmemiş, Sivrihisar’a dönmek istediğini söyleyerek memleketine geri dönmüştür.²⁸⁷ Bundan sonra sultanla münasebeti de mânevî bir yakınlıkla devam etmiştir.²⁸⁸

Şeyh Baba, Sivrihisar’a dönmeden önce Sultan Bayezid ile helalleşmek için yanına gittiğinde, Şeyh Baba’dan, hacca gideceği zaman yanına uğramasını isteyen padişah, Baba Yûsuf’u memleketine uğurlamıştır. Baba Yûsuf Sivrihisar’a döndükten bir süre sonra rüyasında Peygamber (s.a.v.) Efendimiz’i görmüş; Peygamber’imiz tarafından kendisine,

²⁸⁰ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 2.

²⁸¹ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 126.

²⁸² Yıldırım, *Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslam Büyükleri*, 2/689.

²⁸³ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’ d-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 2/592.

²⁸⁴ Mecdi Mehmed Efendi, *Şekâ’iku’ n-nu’maniyye ve Zeyilleri “Hadâiku’ş-Şekâik”*, 1/376.

²⁸⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’ d-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 2/594; Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu’maniyye ve Zeyilleri Hadaiku’ş-Şakaik*, 1/996; Molla Mehmed Efendi, *el-Âsârü’l-Mecidiyye fi’l-menâkibi’l-Hâlidîyye*, 124.

²⁸⁶ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, (İstanbul: Matbaâ-i Amire, 1311), 4/653.

²⁸⁷ Atmaca, Ahmet Bican, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 3.

²⁸⁸ Celal Yıldırım, *Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslam Büyükleri* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978), 2/690.

Mekke’de Hacerü’l-esved’in yanında manzum bir kitap yazması işaret edilmiştir.²⁸⁹ Baba Yûsuf, yazma kabiliyeti olmadığı hâlde, bu rüyadan sonra kendisinde manaları manzum olarak ifade etme kabiliyeti ortaya çıktığını ve bu mânevî işaret üzerine hacca gitmeye niyet ettiğini belirtmektedir.²⁹⁰

Şeyh Baba, hacca gitmeden önce İstanbul’a giderek Sultan Bayezid ile görüşmüştür.²⁹¹ Kaynaklarda aktarılan bilgilerin devamında Padişah II. Bayezid, hac yolculuğuna çıkan Şeyh Baba’ya bir miktar altın verir ve şöyle der: “Bunlar ellerimle kazandığım helal kazancımdır. Bu altınlarla Rasûl-i Ekrem’in (s.a.v.) Ravza-i Mutahhara’sının kandillerine yağ alırsın. Hz. Peygamberin mübarek türbesinin yanına varınca: “Yâ Resûlallah! Ümmetinin koruyucusu, günahkâr kul Bayezid sana selam söyledi ve bu helal altınları türbenin kandillerine yağ almak için gönderdi.” dersin. Bu hediyenin kabulü için yalvarırsan belki senin vasıtanla kabul olacağını ümit ediyorum.” diyerek Şeyh Baba’ya bir miktar altın vermiştir.²⁹²

Baba Yûsuf önce Mekke’ye giderek hac vazifesini yerine getirmiş, Mekke’de bir yıl mücavir olarak kalmıştır. Bu süre içerisinde kendisine rüyasında işaret edilen manzum eserini, *Kitâb-ı Mahbûbiyye* adlı eseri Hacerü’l-esved’in yanında ilhamen yazmıştır.²⁹³

Şeyh Baba Yûsuf, *Mevhûb-ı Mahbûb* eserinde, kendisine Allah tarafından feyz ve ilham verildiğini, gönlünün aynasının temizlendiğini, yazmaya gücü kudreti olmadığı hâlde Allah’ın ona kudret verdiğini aşağıdaki beyitlerinde şu şekilde anlatmıştır:

“Hudâdan bir gece men kula iy cân
Yitişdi feyz ü hem ilhâm u ihsân (18b-19a)
Şikeste gönlümi şâd itdi Allâh
Bu men mücrim kulın yâd itdi Allâh
Gönül âyînesin pâk itdi ol Hak
Vakarum perdesin çâk itdi ol hak

²⁸⁹ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 6.

²⁹⁰ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’l-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 2/594; Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri Hadâiku’s-Şakâik*, 1/996; Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 2/1688.

²⁹¹ Yıldırım, *Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslam Büyükleri*, 2/691.

²⁹² Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’l-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü’t-Tevârih*, 2/ 599.

²⁹³ Süreyya, *Sicilli Osmânî*, 4/374.

Ma'ârif gencini feth itdi çün yâr
Temâşâ eyledüm neme menüm âr
Ne kuvvet varıdı mende ne kudret
Elümi tutdı nâ-geh dest-i kudret"²⁹⁴

Baba Yûsuf, Mekke'den sonra Medine-i Münevvere'ye giderek, Sultan Bayezid Han'a verdiği sözü ve emaneti yerine getirmek için dua ve tazimde bulunur.²⁹⁵ Taşköprülüzâde, Şeyh Baba'nın vakıasında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) mânevî bir işaret aldığını nakleder. Bir rivayete göre ise rüyasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Baba Yûsuf'tan kabrinin dışında duran - ravza görevlileri tarafından muhafaza edilerek kimsenin yaklaştırılmadığı - "Kubbe-i Saâdet" haricindeki "Asâ-i Şerif"ini almasını ve üç parça etmesini²⁹⁶ ve bu parçalardan birisinin Emir Sultan'ın türbesine (ö. 833/1429), bir parçasını Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin türbesine, üçüncü parçasının da Eyûb Sultan'ın türbesine koymasını gerektiğini bildirmiştir.²⁹⁷ Asânın üçüncü parçası konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri *Şekâik*'teki rivayete göre "üçüncü parçayı koyduğu yeri şeyhin söylemeyi unuttuğu veya isminin zikredilmediği" şeklinde geçmektedir.²⁹⁸ Atmaca ise bu parçanın Sivrihisar'da Şeyh Baba'nın kendisinde kaldığını kaydetmiştir.²⁹⁹ Başka bir rivayete göre ise bir parçasını da Hz. Hâlid'in türbesine³⁰⁰ koyduğu kaydedilmiştir. Şeyh Baba hakkındaki bu rivayetler, onun mânevîyatta yükselmiş, Allah dostu, Hak aşığı bir kul olduğunun göstergesidir.³⁰¹

Baba Yûsuf, vaaz ve nasihatlerle insanları saadete kavuşturmak için İslâm'a hizmet etmeyi görev bilmiştir.³⁰² Halka irşat vazifesini yerine getiren³⁰³ Şeyh Baba Yûsuf, ilim merkezi hâline gelen Sivrihisar'da, tasavvuf alanında önde gelen mutasavvıfların yetişmesine katkı sağlamıştır. Bu mutasavvıflardan biri olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, Baba Yûsuf'tan ilim tahsil ettiğini, Bursevî, *Silsile-i Celvetiyyesi*'nde "Hüdâyî'nin, henüz Seferihisâr'da iken

²⁹⁴ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 19a.

²⁹⁵ Yıldırım, *Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslam Büyükleri*, 2/691.

²⁹⁶ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 58.

²⁹⁷ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 58.

²⁹⁸ Mecdi Mehmed Efendi, *Şekâiku'n-nu'mâniye ve Zeyilleri "Hadâiku's-Şekâik"*, 1/377.

²⁹⁹ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 1986, 6.

³⁰⁰ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Müzesi, Yazmalar Kataloğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1971), 2/349.

³⁰¹ Ahmet Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2011), 562.

³⁰² İmam Şa'rânî, *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, 2/766.

³⁰³ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 3.

Halvetî erenlerinden, Baba Yûsuf nâmında bir mürşid-i dil-âgâhdan bir mikdâr tarîk-ı esmâ görmüş ve tecelliyyât-ı ilmiyyeden hayli merâtibe ermiş idi.”³⁰⁴ şeklinde ifade eder.

Hüdâyî, *Vâkıât* isimli eserinde sık sık Baba Yûsuf’tan bahsetmektedir. Silsile-i Celvetiyye’de Hüdâyî, bir zamanlar Sivrihisar’a geldiğinde Şeyh Baba Yûsuf’u ziyaret etmek istemiş fakat onun vefat ettiğini öğrenince kabrini ziyarete gitmiştir. Hüdâyî, onun türbesinde murakabeye varınca Baba Yûsuf zâhir olmuş ve Hüdâyî’ye,

“- Hoş geldiniz, bu makâm artık bizim değil, sizindir.”³⁰⁵ buyurmuştur. Baba Yûsuf’un, Hüdâyî’ye mânevî işaret ile makamını emanet etmesi, Hüdâyî ve Baba Yûsuf’un tasavvuf yolunda eriştikleri mertebelerinin yanında aralarındaki yakınlığı da göstermektedir.

Yine *Vâkıat*’ta şeyhi Üftâde, Aziz Mahmud Hüdâyî’yi Sivrihisar’a hâlife olarak gönderirken şöyle demiştir: “İstersen sana bir tâc giydireyim, ya Emir Sultan’ın tâcı, yâhud Baba Yûsuf’un tâcı mı veya Hacı Bayram tâcı uslûbunda mı olsun?”³⁰⁶ Hüdâyî ise “tacın gönülde olması gerektiğini” söyleyerek tevazu göstermiştir.³⁰⁷ *Tecelliyât*’ında Hüdâyî, “Esnâyı mükâşefelerinde kendisine arz edilen tâclardan Hz. Peygamber’e ait olanı tercih ettiğini belirterek, tâcın manevî yönüne işaret etmiştir.”³⁰⁸

Büyük mutasavvıf Üftâde’nin, Hüdâyî’ye, Şeyh Baba Yûsuf’un tacını giydirmeyi teklif etmesi, Şeyh Baba Yûsuf’u, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Emir Sultan ile aynı mevkide görerek onun ne kadar büyük bir mürşid olduğunu göstermektedir.

Hakkında verilen bilgilerden de anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Baba Yûsuf, dinî-tasavvufî konulara hâkim, şeriata bağlı Kur’an’ın emirlerini yerine getiren, Sünnet-i Seniyye’ye bağlı, samimi bir Müslümandır.³⁰⁹

2.1.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı

Tasavvuf ilmine vakıf olan Şeyh Baba Yûsuf’un tasavvuf tanımı, tasavvufun önde gelen âlimlerinin tanımlarıyla karşılaştırıldığında tanımlar arasında bir fark olmadığı görülmektedir. Şeyh Baba Yûsuf’a göre tasavvuf; kişiyi doğru yola sevk eden, ona güzel bir yaşam ve

³⁰⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü’l-tarîkatü’l-celvetiyye)* (İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Yay., 1724), 83.

³⁰⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/376.; Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü’l-tarîkatü’l-celvetiyye)*, 83.

³⁰⁶ Hüdâ’î, *Vâkıât* ((Hüdâi Efendi), 427b.

³⁰⁷ Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Vâkı’ât-ı Üftâde Tercümesi*, çev. Mehmed Muizzüddin Celvetî (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Kitaplığı), 22.

³⁰⁸ Hüdâyî, *Tecelliyât* (Velîyüddin Efendi), 133a.

³⁰⁹ Kartal, *Kitâb-ı Mahbûbiyye, (Mahbûb-ı Mahbûb), İnceleme-Metin*, 9.

mutluluk sunan bir yoldur. Allah'ın lütfu, aynı zamanda din ve diyanettir. Görünüşte yalnızca bir işin özü olmadığı gibi, sadece dış görünüşten de ibaret değildir. Tasavvuf, gözle görülemeyen bir iç huzuru olmadığı gibi, vücuda giyilen bir aba da değildir. Cehaletle mücadele edilen bir kavga olmadığı gibi, yalnızca sözde kalan bir dava da değildir. Şeyh Baba, tasavvufu, Allah'ın tecellilerini görenlere ve bu tecellilerden doğan parlak ışıklara atıfta bulunarak tanımlar. *Mevhûb-u Mahbûb* eserinde tasavvufu ayrıntılı bir şekilde ele alarak bu tanımları detaylandıran Baba Yûsuf, tasavvufta şeriatı ayrılmamak gerektiğini, şeriat, tarikat ve hakikatin bir arada olmasıyla bu yolun güvenilir olacağını beyitlerinde şu şekilde ifade etmektedir:

“Şerîa^ct hem tarîkat hem hakîkat (172b)

Üçünü bilmeyendür ehl-i la^cnet

Tarîk kim şer^cile olmaz mü^ceyyed

Değildir mu^cteber ol hem müşeyyed”³¹⁰

beyitlerindeki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Baba Yûsuf'un şeriata bağlılığı açıkça görülmektedir. Baba Yûsuf, “İslam dininin kurallarını bırakarak tarikattan dem vurulmaz. Zira şeriat hem tarikat hem de hakikat demek olduğundan bu üçünü bilmeyenler lanetlenenlerdendir. Eğer tarikat İslam dininin kaideleri olan şeriat ile desteklenmiyorsa, o yol güvenilir ve sağlam bir yol değildir.”³¹¹ diyerek tasavvufun şeriatten ayrılmaması gerektiğini, ayrıldığı takdirde bu yolda yürümenin doğru olmayacağını önemle vurgulamaktadır.

İslâmî ilimlerin zirvesi ve özü olarak ifade edilen tasavvufun hâl ilmi olması “mânevî tecrübe” boyutunu öne çıkarır.³¹² Sûfînin yaşam tarzı, tecrübe ettiği tasavvufî bilgiler, mânevî olarak ulaştıkları makamlar, bu yolda ilerlerken yapılması gerekenler tasavvuf ilminin tecrübî yönünü oluşturmaktadır. Bu nedenle “Tasavvuf ehlinin hâllerini bilmek, gerçek sûfîyi ayırt edebilmek için gereklidir.”³¹³ diyen Şeyh Baba Yûsuf, tasavvuf ehli hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Şeyh Baba Yûsuf'a göre tasavvuf; Allah ile birleşmek, “lî-ma^ca'llâh” makamı için verilen bir savaştır. Aynı zamanda Allah'ı görenlerin meclisinde bulunmaktır. Allah'a

³¹⁰ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 172b.

³¹¹ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 172b.

³¹² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 23.

³¹³ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 172b.

yakınlaşmak için öncelikle farz ve nafile ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiğini savunan Şeyh Baba Yûsuf, bu sayede Allah'ın feyz ve bereketinin elde edilebileceğini söylemektedir. Yine mutasavvıfa göre; tasavvufta kurb makamı, “önce kulun kalbiyle Hakk'ın kendisine yakınlığını müşâhede etmesiyle sonra ibadetlerle Allah'a yönelerek O'na yaklaşmasıyla olur.”³¹⁴ beyitlerinde “*Kullarım sana Beni sorarlar. Ben, onlara yakınum.*”³¹⁵ âyet-i kerîmesinden hareketle Allah'a yakınlaşmanın mümkün olacağını altını çizen Şeyh Baba, Allah'a yaklaşmanın yolunun tasavvuftan geçtiğini söylemekte, bu yolu tamamlayanların ancak hakikat ehlinen olacağını şu sözleriyle belirtmektedir:

“Bu bezm-i lî-ma^{ca}'llâh³¹⁶ dur efendi (191b)

Bu bezm-i rü^{yetu}'llâhdur efendi³¹⁷

Nedür yâ ittihâd kurb-ı ferâyiz (172b)

Nedür kurb-ı nevâfil feyz u fâyiz

Nedür bilmez yigen seyrün ila'llâh

Mahv u isbât nedür seyrün ma^{ca}'llâh³¹⁸

Şeyh Baba Yûsuf, beyitlerinin devamında, tasavvuf ehli olmayanın, “seyrû ila'llâh ve seyrün ma'a'llâh'ın” ne olduğunu bilemeyeceğini, tasavvuf ehlinin ise bu mertebeleri geçerek “seyrün ila'llâh”, nefsin arzularından yüz çevirip kalben Allah'ın iradesine teslim olmaya yönelmekle ve “seyrün ma^{ca}'llâh”, zâhir-bâtın, kul-Allah ikiliğinin ortadan kalkmasıyla, “ehadiyet (teklik)” mertebesine ulaşabileceğini söylemektedir. Bu makama “kâbe kavseyni ev ednâ” denilir, bu mertebe velîlik makamının en sonudur. Baba Yûsuf bu mertebeye ulaşan müritlerin, “lî-ma^{ca}'llâh” makamına erişerek Allah ile birleşeceğini belirtmektedir. Şeyh Baba Yûsuf'un bu sözlerinden onun “vahdet-i vücûd” anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Baba'nın daha çok ilk dönem sûfî tasavvuf ve zühd dönemi tasavvuf anlayışına hâkim olduğu görülmektedir. Baba Yusûf, kula düşen ilk vazifenin ubûdiyyet olduğunu, kulluğun kalben isteyerek yapılması gerektiğini vurgularken dünyayı terk etmek, ibadetlerde

³¹⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ebû Nasr Serrâc Tûsî el-Lümâ, İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 56.

³¹⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), el-Bakara, 2/186.

³¹⁶ “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.” Mealindeki rivayet edilen sözden alınmıştır.

³¹⁷ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Maḥbûb (Maḥbûb-ı Maḥbûb)*, (13291/0), 191b.

³¹⁸ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Maḥbûb (Maḥbûb-ı Maḥbûb)*, (13291/0), 172b.

riyasız ve ihlaslı olunması gerektiğini de belirtmektedir. Tasavvufî görüşleri içerisinde “vahdet-i vücûd” anlayışı olduğu gibi bu yolda, “insan-ı kâmil” olmanın ve “vahdet-i vücûd” a ulaşmayı sağlayan yolların ayrıntılarını da açıklamaktadır.

Bayrâmiyye tarikatına³¹⁹ mensup olan³²⁰ Şeyh Baba Yûsuf “Akşemseddin’in³²¹ (ö. 863/1459) hâlifelerindedir.”³²² Ethem Cebecioğlu, Şeyh Baba’yı Hacı Bayrâm-ı Velî’nin hâlifeleri arasında, hâlifelik tarihi kesin olmayan şahıslar arasında zikretse de³²³ yaşadığı döneme ait çeşitli kaynaklar ve kendi eseri, Baba Yûsuf’un Hacı Bayrâm-ı Velî’nin hâlifesi olma ihtimalinin tarihsel açısından düşük olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte onun Hacı Bayrâm-ı Velî’nin müridi olan Akşemseddin’in hâlifesi olduğu anlaşılmaktadır. *Sefîne-i Evliyâ*’da Baba Yûsuf, Akşemseddin’in hâlifeleri arasında sayılmakta ve “Akşemseddin’in hulefâsındandır, Sivrihisarlıdır.”³²⁴ ifadesiyle geçmektedir. Ayrıca Mecdi Efendi’nin *Şakaik-ı Nu’maniye* ³²⁵ isimli eserinde de Baba Yûsuf’un Akşemseddin’in hâlifesi olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde de Baba Yûsuf’un, Sultan II. Bayezid’in dönemindeki şeyhler arasında zikredilmesi, onun Akşemseddin’in hâlifesi olduğu görüşünü desteklemektedir.³²⁶ Bu kaynakların yanı sıra, Şeyh Baba’nın eserinde yer alan şu beyitlerde onun Bayramiyye meşayihinden olduğunu ve şeyhinin Akşemseddin olduğunu kanıtlamaktadır: "Yetiştî şeyhimiz şemsü'l-mehâmid" Bu ifadeler, Akşemseddin ile olan irtibatını açıkça ortaya koymaktadır.

“Rivâyet böyledür Şeyh Hâcî Bayrâm

³¹⁹ Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kurulan Bayramiyye tarikatı, Mevlevilik ve Bektaşilikten sonra Anadolu’da oluşan üçüncü büyük tarikattır. Bayramiyye tarikatının Osmanlı döneminde önemli tesirleri olmuştur. Hacı Bayrâm-ı Velî’nin yanında yetişen insanların sohbet ve eserleri daha sonraki asırlarda oluşan tasavvufî düşünce ve zihniyetin oluşmasında birinci derecede rol oynamıştır. bk. İsmail Kara, “Osmanlı’da Tasavvuf ve Tarikatlar”, Osmanlı Ans. Tarih-Medeniyet-Kültür, (İstanbul: Ağaç Yay., ts.), 1/199.

³²⁰ Taşkoprülüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ’i’l-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 592; Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri "Hadaiku’ş-Şakaik"*, ed. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/376.

³²¹ Akşemseddin, asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza olup 1390 yılında Şam’da doğmuştur. Akşemseddin kısaca Akşeyh adıyla şöhret bulmuştur. Küçük yaşlarda Amasya’ya yerleşen Akşeyh, kuvvetli dinî tahsil görmüş ve Osmancık Medresesi’ne müderris olmuştur. Daha sonra tasavvufa yönelmiş ve Hacı Bayram-ı Velî’ye intisab etmiştir. Sıkı riyâzet ve mücâhededen sonra, şeyhinden hilafet almış, şeyhinin vefatıyla da onun yerine irşad makamına geçmiştir. Fatih Sultan Mehmed’e hoca olup İstanbul’un mânevî fatihi olmuştur. Hayatının son yıllarını Göynük’te geçiren Akşemseddin, 1459’da burada vefat etmiştir. bk. F. Orhan Köprülü-Mustafa Uzun, “Akşemseddin” mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.*, (İstanbul: 1989), 2/299-301.

³²² Osanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, thk. Ali Yılmaz, çev. Mehmet Akkuş (İstanbul: Kitabevi Yay., 2015), 329.

³²³ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991), 120.

³²⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/329.

³²⁵ Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri "Hadaiku’ş-Şakaik"*, ed. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/376.

³²⁶ Kartal, *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, 558.

O sultânu'ş-şüyûh zü-lutf u nîk-nâm

Yitişdi şeyhimüz şemsü'l-mehâmîd"³²⁷

Şeyh Baba'nın daha önce de söylediğimiz gibi İstanbul'un fethine katıldığı düşünülmektedir ancak fetihden sonra hemen Sivrihisar'a döndüğü ya da İstanbul'da kaldığı konusu meçhuldür. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Baba fetihden sonra Akşemseddin'e intisap etmiş, mürşidi Akşemseddin İstanbul'dan ayrılana kadar onun yanında kalmış olmalıdır.³²⁸ Şeyh Baba, İstanbul'da bulunduğu sırada, Fatih Sultan Mehmed hocası Akşemseddin'den İstanbul'da kalmasını³²⁹ Eyüb Sultan Türbesi'nde zâviyedarlık yapmasını istemiş ancak Akşemseddin yerine Şeyh Baba'yı hâlife ve zâviyedar olarak bırakarak Göynük'e dönmek için izin istediğini bildirmiştir.³³⁰ Buradan Molla Mehmed Efendi'nin kaydettiği gibi Eyüb Sultan'ın ilk türbedarınının Şeyh Baba Yûsuf olduğu³³¹ anlaşılmaktadır.

2.1.5. Vefatı

Hz. Peygamber'i evinde misafir eden büyük sahabe Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbedarlığını yaptığı bilinen Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî³³² vefat ettiğinde de türbedarlığını yaptığı bu sahabenin yakınlarına defnedilmiştir. Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin kabri hakkında bilgi veren Recep Akakuş'un eserinde, Hz. Hâlid'in türbedarlarından olduğu ve Şeyh Baba'nın kabrinin, Eyyûb Sultan'da bulunan Hz. Hâlid Camii'nin dış avlusunda tarihî çınarın arka kısmına düştüğü belirtilmektedir.³³³ *Şekâik*'te ise Baba Yûsuf'un vefatı için "Sultan Selim zamanında, Konstantınıyye'de vefat etti ve Ebû Eyyûb'un mezarı civarına defn olundu"³³⁴ şeklinde bir kayıt söz konusudur.

Şeyh Baba'nın vefat tarihi hususunda bazı eserlerde farklılıklar görülmektedir. Bazı kaynaklar "(Ruhuna Rahmet) terkibinin delaleti olan H. 917 tarihinde İstanbul'da, Eyüb

³²⁷ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a

³²⁸ Harun Alkan, "*Şemsîyye-i Bayramiyye'nin İstanbul'daki İlk Temsilcisi: Şeyhoğlu Baba Yûsuf Sivrihisârî*", *VI. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (01 Ocak 2023), 472.

³²⁹ Akakuş, *Eyyûb Sultan ve Mukaddes Emanetler*, 75.

³³⁰ Molla Mehmed Efendi, *el-Âsârü'l-Mecîdiyye fi'l-menâkibi'l-Hâlidîyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, ts.), 75,123.

³³¹ Molla Mehmed Efendi, *el-Âsârü'l-Mecîdiyye fi'l-menâkibi'l-Hâlidîyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, ts.), 123.

³³² Halim Baki Kunter, *Yûnus Emre Bilgiler-Belgeler* (Eskişehir: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, 1966), 3/94.

³³³ Akakuş, *Eyyûb Sultan ve Mukaddes Emanetler*, 242.

³³⁴ Mecdi Mehmed Efendi, *Şekâiku'n-nu'mâniye ve Zeyilleri "Hadâiku'ş-Şekâik"*, 1/377.

Sultan Türbesi kapısı, avlusunun karşısına defnedildi.”³³⁵ sözleriyle hicrî 917’yi verirken bazı kaynaklar hicrî 919’da İstanbul’da³³⁶ ve bazı kaynaklar ise 918/1512 tarihinde³³⁷ vefat ettiğini belirtir. Gölpınarlı, Şeyh Baba Yûsuf’un kabrinin yerini “Gazi Edhem Paşa mezarının arkasındaki set üstündedir. Baş taşı, üst tarafı sekiz dilimli ustuvânidir ve üzerinde Bayrâmî gülü vardır. Sülüsle yazılmış olan kitâbesinde, merhum Şeyh Baba Yûsuf Efendi’nin merkadidir H. 917”³³⁸ sözleriyle tarif etmiştir.

2.1.6. Eserleri

Şeyh Baba Yûsuf’un tespit edilebildiğimiz altı eseri vardır. Bu eserleri; *Kitâb-ı Mahbûbiyye (Mevhûb-ı Mahbûb)*, *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ*, *Divân*, *Risâletü’n-nûriye*, *Tefsir-i Qur’ân* ve *Mir’âtü’l-Âşikin ve Mişkâtü’s-Şâdikin’dir*.³³⁹ Bunlardan, *Tefsir-i Qur’ân* hariç diğer eserlerine yazma eser kütüphanelerinden ulaşılmaktadır. Bazı eserlerin Şeyh Baba’ya aidiyeti konusunda ihtilaf olsa da eserlerin Baba Yûsuf’a ait olduğu düşünülmektedir.

Baba Yûsuf’un, *Mevhûb-ı Mahbûb* ve *Risâletü’n-nûriye* adlı eserlerinden İslâmî ilimler ve tasavvufa dair derin bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. O, *Mevhûb-ı Mahbûb* isimli eserini dinî-mesnevî tarzda yazmış, ayet ve hadislerle delillendirmiştir. Tefsir, fıkıh, hadis kitaplarından yararlanmış ve bu kitapları da eserlerinde isimleriyle belirtmiştir. *Mevhûb-ı Mahbûb*’un, manzum bir eser olması onun şair kişiliğini de ortaya koymuştur. Arapça ve Farsçaya hakimiyeti yazdığı eserlerin dilinden anlaşılmaktadır. Ayrıca yazdığı eserlerdeki estetik boyut da onun iyi bir hattat olduğunun göstergesidir.³⁴⁰

Bu kısımda, eserlerinden en hacimli ve önemlisi olan *Mevhûb-ı Mahbûb*’tan başlamak üzere eserleri hakkında ulaşılabildiğimiz kadarıyla bilgi vereceğiz.

2.1.6.1. Kitâb-ı Mahbûbiyye (Mevhûb-ı Mahbûb)

Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî’ye ait olduğu kesin olarak bilinen *Kitâb-ı Mahbûbiyye (Mevhûb-ı Mahbûb)* isimli tasavvufî eser mesnevî tarzında yazılmıştır. Baba Yûsuf’un en önemli eseri olan *Mevhûb-ı Mahbûb*’u, manevî bir işaret üzerine “Kâbe-i Şerif”de “Haceru’l-

³³⁵ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 58.

³³⁶ Süreyya, *Sicilli Osmânî*, 4/653.

³³⁷ Gölpınarlı, *Mevlâna Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/349.

³³⁸ Gölpınarlı, *Mevlâna Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/349.

³³⁹ Kartal, *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, 564.

³⁴⁰ Kartal, *Şeyh Baba Yûsuf*, 20.

esved”in karşısında kaleme aldığını bildirmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserde yer yer Arapça ve Farsça beyitlere de rastlanmaktadır.³⁴¹

Mevhûb-ı Mahbûb adlı eserin günümüzde çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunlar; Konya Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlı nüshalar ve bizim de çalışmamızda istifade ettiğimiz Konya Koyunoğlu Müzesindeki nüsha ki bu nüshada Şeyhoğlu Baba Yûsuf b. Halil adıyla kayıtlı olan eserin adı *Mevhûb-ı Mahbûb* (*Mahbûb-ı Mahbûb*) olarak geçmektedir.³⁴²

Eserin bütün nüshalarının başlığında *Kitâb-ı Mahbûbiyye* yazmasına rağmen, “Hâtimetü’l-Kitab” bölümünde, Şeyh Baba’nın kitabını tamamladığında adını *Mahbûb-ı Mahbûb* koyduğu şu beyitten anlaşılmaktadır:

“Kitâbun adını Mahbûb-ı Mahbûb (196a)

Kodum Feth itdi Hak itmedi mahcûb”³⁴³

Yine bazı nüshalarının “Hâtimetü’l-Kitab” bölümünde ise eserin isminin *Mevhûb-ı Mahbûb* olduğu ifade edilmiştir. Eserin Milli Kütüphane’deki nüshası hariç diğer bütün nüshalarının sonunda “Musannif Şeyh-i fâzıl u mürşid-i kâmil Baba Yûsuf bin Şeyh Halil Baba bin Şeyh Alâaddin bin Şeyh İbrâhîm bin Şeyh...”³⁴⁴ şeklinde devam eden şeceresiyle birlikte verilmiş ve eserin müellifinin Baba Yûsuf Sivrihisârî olduğu kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu eserin Şeyh Baba Yûsuf’a aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

Yine eserin aynı bölümünde ise Şeyh Baba kitabının tamamlandığı tarih için,

“Tamâm oldı kitâb minnet Hudâya (196a)

Tokuz yüz on üçünde men gedâya

Hediye kıldı Hak el-hamdulillâh”

“Allah bu kula bu kitabı 913 yılında tamamlamayı nasip etti.” ifadesinden *Mevhûb-ı Mahbûb* eserini hicri 913 yılında tamamladığı anlaşılmaktadır.

³⁴¹ Kartal, *Şeyh Baba Yûsuf*, 28.

³⁴² Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb* (*Mahbûb-ı Mahbûb*), (13291/0), 1a.

³⁴³ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb* (*Mahbûb-ı Mahbûb*), (13291/0), 196a.

³⁴⁴ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb* (*Mahbûb-ı Mahbûb*). (13291/0), 201a-201b

Şeyh Baba eserinin “te’lif sebebi” başlığı altında yazdığı bölümünde ise aşağıdaki beyitlerden hareketle söylediklerinin tamamının Allah’tan kendisine gelen ilham ve nasip üzere yazıldığını ifade etmektedir:

“Hudâdan bir gece men kula iy cân (18b-19)

Yitişdi feyz ü hem ilhâm u ihsân

Şikeste gönlümi şâd itdi Allâh

Bu men mücrim kulun yâd itdi Allâh

Gönül âyinesinin pâk itdi ol Hak

Vakarum perdesin çâk itdi ol Hak

Vücûdum Tûrına nûr-ı tecelli

Tokundı virdi vü kalbe tecelli

Ma’ârif gencini feth itdi çün yâr

Temâşâ eyledüm neme menüm âr

Ne kuvvet varıdı mende ne kudret

Elümi tutdı nâ-geh dest-i kudret”³⁴⁵

Eserin, gerek “Sebeb-i Te’lif-i Kitâb” bölümünde zikredilen beyitlerden gerekse yukarıda zikrettiğimiz diğer beyitlerden hareketle Baba Yûsuf’un rüyasında Hacerü’l-Esved’in yanında Allah tarafından yazdırıldığını ifade ettiğini ve muhtevasına da baktığımızda eserin dinî-tasavvufî içerikli olmakla birlikte nasihatname şeklinde yazılmış olduğunu görebiliriz:

“Dilümde zâhir oldı işbu nâme (196a)

Nasîhatdur içi külli enâme”³⁴⁶

Nasihatname özelliği taşıyan eserde, hiçbir edebî kaygı gütmemediğini, eseri halkın anlayacağı dilde ve sohbet havasında yazdığını belirten Baba Yûsuf, esere kendisinden bir şey katmadığını, zaten katmaya gücü kuvveti olmadığını ifade etmiştir.³⁴⁷

³⁴⁵ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 18b.

³⁴⁶ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 196a.

³⁴⁷ Kartal, *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, 572-576.

Eser, yapısı itibariyle mesnevi tarzında yazıldığı için içeriği de sırasıyla “tevhid” ile başlamış; “münacat”, “Na’t-ı Rasul”, dört hâlifeye övgü, hilâfet ve dönemin hâlifesi II. Bayezid’e övgü ve çeşitli nasihatlerle devam etmiştir. “Sebeb-i Te’lif-i Kitab” bölümünün ardından, Baba Yûsuf “hikâye, hisse, temsil, nükte, tevil, tenbih, nasihat, irşâd vb.” başlıklar altında kâinatın yaratılışı, Âdem (a.s.) ve insanlığın yaratılışı ve Hz. Peygamber hakkındaki ayrıntılı açıklamalarının ardından çeşitli kelâmî, fikhî ve tasavvufî konular temel kaynaklara dayandırarak atıflar yapmıştır. Çeşitli dinî meselelere verilen fetvalara; tasavvuf, tarikat, şeriat, hakikat, şeyhlik, dervişlik gibi birçok konuya temas etmiş ve “Hâtimetü’l-Kitab” bölümüyle eseri tamamlamıştır.

Baba Yûsuf’un eserinin tasavvufî bir eser olması ve özellikle “Tasavvuf Ehlinin Hâlleri” konu başlığı altında verilen Allah’a inananlar ve şeriat âlimlerine göre tasavvufun ne olduğu ve tasavvuf ehlinin nasıl olması gerektiğine dair açıklamaları oldukça dikkat çekicidir.

“Zihî devlet sa’âdetdür tasavvuf (171b)

Kula Hakdan hidâyetdür tasavvuf

Tasavvuf zâhirâ sîret degildür

Tasavvuf zâhirâ suret degildür

Tasavvuf ne safâ-yı bâtınîdür

Tasavvuf ne abâ-yı zâhiridür”³⁴⁸

Eserinde tasavvuf yolunu ayrıntılı bir şekilde açıklayarak tasavvuf hakkındaki düşüncelerini dile getiren Şeyh Baba’nın bu kitabı tasavvuf alanına önemli bir katkı sağlayacak niteliktedir.

2.1.6.2. Dîvân

Şeyh Baba’nın eserlerinden bir diğeri olan “*Dîvân*”, Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2430 numarada kütüphane kataloğunda Sivrihisarlı İzzâddîn Yûsuf Hakikî (Şeyh Baba Yûsuf Efendi) adına kayıtlıdır.³⁴⁹ Farklı kütüphanelerde de nüshası bulunan eseri, Hakikî Yûsuf Dîvânı yazmasıyla karşılaştıran Erdoğan Boz eserin Yûsuf Hakiki Baba’ya (ö.

³⁴⁸ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 171b.

³⁴⁹ Gölpinarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/345-350.

893/1487) ait olduğunu söylemiştir.³⁵⁰ Ancak Gölpınarlı³⁵¹ ve Ahmet Kartal'a³⁵² göre Şeyh Baba'nın şiirlerinin toplandığı “*Dîvân*” Şeyh Baba Yûsuf Efendi'ye aittir.

Başından sonuna kadar kaside denilebilecek kadar uzun şiirlerden meydana gelen ve bütün şiirleri tasavvufî içerikli olan eserin bir tanesi eksik olan nüshası bir başka nüshadan tamamlanmıştır.³⁵³

Baş: (1b)

دیوان سلطان العرفین شیخ حقیقی

۱۳۵۴ ی قادر و قیوم احد و حی و توانا

Baba Yûsuf'un *Dîvân* eserinin yukarıda aktarılmış olan “Baş: (1b)” kısmındaki “Şeyh Hakîkî” ifadesinden bu ibarenin onun mahlası olduğu ve ayrıca,

قطب عالم ز شیخ حامد بود که نظیر نداشت در تقوا

هم ز سلطان حاج باشا بود خرقه این عزیزین یوسف³⁵⁵

yukarıda verilen beyitlerden (20b-21a) de adının “İzzâddîn Yûsuf” olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁶ Şeyh İzzâddîn Yûsuf Hakîkî'nin (Şeyh Baba Yûsuf'un) *Dîvân* adlı eserinde “Hakîkî” mahlasını kullanması, Şeyh Hâmid Velî'nin oğlu Yûsuf Hakîkî'nin de “Hakîkî” mahlasını kullanması nedeniyle ikisi birbirine karıştırılmıştır.³⁵⁷ Ancak bu eserin Sivrihisarlı İzzâddîn Yûsuf Hakîkî'ye³⁵⁸ ait olduğunu Abdülbâki Gölpınarlı, bu eserin H. 913'te yazıldığı ve dilinin Şeyh Baba Yûsuf'un diğer eserlerinin diline benzemesinden dolayı da onun eseri olduğuna kanaat getirmiştir. “Şeḫâik'te övülen kitabın bu olduğuna hükmetmek zorundayız demiştir.”³⁵⁹ Araştırmalardan çıkan sonuca göre, *Dîvân* adlı eserin Sivrihisarlı İzzâddîn Yûsuf Hakîkî'ye (Şeyh Baba Yûsuf Efendi) ait olduğu söylenebilir.

³⁵⁰ Osman Kufacı, *Dîvân (Yûsuf, Şeyh Baba Yûsuf)*, “*Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*” (Erişim 26 Haziran 2024).

³⁵¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/345-350.

³⁵² Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, 565.

³⁵³ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/349.

³⁵⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/345.

³⁵⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/345.

³⁵⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/345.

³⁵⁷ Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, 565.

³⁵⁸ Karabulut, Ali Rıza, *Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar* (Kayseri, yty), 164.

³⁵⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/350.

2.1.6.3. Risâletü'n-nûriye

Baba Yûsuf'un bir diğeri eseri, “*Risâletü'n-nûriye* ismi ile Antalya Tekelioğlu Kütüphanesinde 297.701 numarada kayıtlıdır.” Şu sözlerle başlayan eser,

بسم...الحمدالله الذى القلوب الا وایاء بنجوم معارف وسكر عقولهم بانوار وصاله³⁶⁰

Arapça nesih yazıyla yazılmış ve 26 satırdır. Hacı Osman-zâde Mehmed Ağa'nın vakfidir. (TYTK 1984: IV/279) Konusu itibariyle tamamen tasavvufî bir eserdir.³⁶¹

2.1.6.4. Tefsir-i Kur'ân

Ahmet Bican Atmaca, Şeyh Baba Yûsuf'un Farsça yazılmış iki ciltlik *Kur'an-ı Kerim* tefsiri olduğunu ve bu eserin ikinci cildinin Şeyh Baba'nın yaptırdığı Kurşunlu Camii'nde bulunduğunu, Kurşunlu Camii'nin eski imam hatibi Mehmet Yıldırım Hoca'nın elinde bulunduğunu ve aynı zamanda Baba Yûsuf'un yazmış olduğu Farsça tefsirli *Kur'an-ı Kerim*'in resminin Ahmet Bican Atmaca kendi eserinde bulunduğunu ifade etmiştir. Atmaca, ancak bu tefsirin diğeri cildinin Şeyh Baba'nın kurduğu kütüphane ve “Asâ-yı Şerif” odasında bulunmaktayken Şeyh Baba'nın Kur'an Tefsiri, kitapları, “Asâ-yı Şerif”i ve “Sancak-ı Şerif”inin buradan alınarak başka bir yere götürüldüğünü ileri sürmüştür. Ayrıca Atmaca, bu *Tefsîr-i Kur'ân* eserinden, Baba Yûsuf'un Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiğini, hattatlıkta da üstün özelliklere sahip olduğunu kaydetmiştir.³⁶² Araştırmalarımıza göre Şeyh Baba Yûsuf'un *Tefsir-i Kur'ân* kitabı hakkında Atmaca'nın bildirdiklerinin dışında bilgiye ulaşılamamıştır.

2.1.6.5. Mir'âtü'l-Âşıkîn ve Mişkâtü's-Sâdikîn

Şeyh Baba'nın eseri olup olmadığı konuda oldukça ihtilafli olan *Mir'âtü'l-Âşıkîn* ve *Mişkâtü's-Sâdikîn* eseri, “*Mecelletü'n-nisâb*’ın “Emre” maddesinde, *Müstakimzâde*’de ve Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn* isimli eserinin ikinci cildinde Yûnus Emre'ye ait olan *Mir'âtü'l-Âşıkîn* ve *Mişkâtü's-Sâdikîn* isimli eseri Şeyh Baba Yûsuf'un şerh ettiği kayıtlıdır.³⁶³ Gölpınarlı ise bu eser hakkında, “*Mir'âtü'l-Âşıkîn* Yûnus Emre'ye mi aittir, Şeyh Baba Şerh etmiştir, yoksa *Mir'âtü'l-Âşıkîn* isimli eser Şeyh Baba'ya aittir de

³⁶⁰ Baba Yûsuf Sivrihisârî Şeyhoğlu, *Risâletün 'n-nûriyye* (Antalya: Tekelioğlu Kütüphanesi, 297.701), 1a.

³⁶¹ Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, 566.

³⁶² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 2.

³⁶³ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/1648.

Yûnus'un bazı şiirlerini şerh etmiştir karışıklık olmuştur.”³⁶⁴ diyerek şöyle devam etmiştir: “Yûnus Emre'nin şimdiye kadar böyle bir eserine rastlanmaması ve Hüdâyi'nin, *Vâkıât*'ta Üftâde Hazretlerinin sözlerinden “*Mir'âtü'l-Âşıkîn*”in şerhin ismi olduğunu anlaşılmıştır. Baba Yûsuf, bu şiiri ihtimal bir yerde Yûnus adına kayıtlı görmüş, belki de birisinden, Yûnus'un diye duymuş, şerh etmiş *Mir'âtü'l-Âşıkîn* böylece meydana çıkmıştır.”³⁶⁵ Gölpınarlı, bu sözlerle eserin Şeyh Baba'ya aidiyetini ortaya koymaya çalışmıştır.

2.1.6.6. Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ

Son olarak Şeyhoğlu ismiyle kaleme alınan eser, “*Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ*”nın ilk örneklerindedir. Manzum ve mensur karışık olarak yazılan eser,³⁶⁶ 131 beyit ve 2 bölümden oluşmaktadır. Müellifin 129. beyitte telif tarihini vermesine dayanarak

“Hoş irdi feyz-i Rahmânî ki feyyâz oldu târîh (94a)

Yiğirm'ünde Şa'bânun yazıldı sebt günü cem'a”³⁶⁷

Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ'nın, h. 23 Şaban 901'de kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Üç farklı kütüphanede; İstanbul Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası ve Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Nüshası olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Eserin içerisinde kayıtlı olan “Şeyhoğlu” mahlasıyla yazılmış beyitte şöyle denilmiştir:

“Eger Şeyhoğlu bilmek diler isen menzil-i kudret

Sülûkin gör ne cem itmiş Kadîm Kâdir ü A'lâ”³⁶⁸

Bu eserde müellifin tarihi ve mahlasını belirtmesi eserin Şeyh Baba Yûsuf'a aidiyetini kanıtlamaktadır ancak bazı kütüphane kataloglarında ve akademik çalışmalarda eser sehven *Hurşîd-nâme* ve *Kenzü'l-küberâ*'ya nispet edilse de 817/1414 tarihi nedeniyle Şeyhoğlu Mustafa'ya aidiyeti mümkün görünmemektedir. Bu açıdan da Şeyhoğlu Baba Yûsuf'a nispet edilmesinde bir mâni görülmemektedir. Ayrıca *Mevhûb-u Mahbûb* eseriyle üslup bakımından benzerlik göstermesi eserin Baba Yûsuf'a aidiyetini pekiştirmektedir. Eserin başkasına nispet

³⁶⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992),119.

³⁶⁵ Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, 121.

³⁶⁶ Erdem Can Öztürk, “Şeyhoğlu'nun *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ'sı*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (2015), 190.

³⁶⁷ Baba Yûsuf Sivrihisârî Şeyhoğlu, *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu, OE_Yz_0796), 94a.

³⁶⁸ Şeyhoğlu, *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ* (Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu, OE_Yz_0796), 94a.

edilmesi “*Divân*” eserinde olduğu gibi Şeyh Baba’nın “Şeyhoğlu” mahlasıyla meşhur olmamasıyla ifade edilebilir.³⁶⁹

Şeyhoğlu eserini yazarken kaside nazım şeklinin tercih etmiş,³⁷⁰ eserin ilk beytine Allah’a tazim ve övgüyle başlamış daha sonra Allah’ın yüceliğini, her şeyin yaratıcısı olduğunu, yeryüzündeki her şeyin, Hakk’ın zatındaki esma ve sıfatların tecellisi olduğunu anlatmıştır.

Şeyhoğlu eserinde Allah’ın esmasını, “Besmele”deki her harfe karşılık geldiğini, her şeyin cevherinin Besmele’nin içinde gizli olduğunu bildirmiş ve Besmele’yi bir gemiye benzetmiştir. Besmele’de bulunan her harfi o geminin unsurlarına benzeterek tasvir etmiştir:

“O zât ismi sıfâtıyla yazıldı hep o gevherden
Olup yigirmi tokuz harf ki her şey üzre hûb inşâ
O gevher harfi bi’smi’llâh hoş oldu nokta-i evvel
Şeri’atde sefîne ol hakîkatde hem ol deryâ
Sefîne içre yazıldı bu bi’smi’llâhun on harfi
O harflerde tamâm oldu cem-î kübrâ”³⁷¹

Besmele’nin ilk harfi “be” şeriata göre sefine, hakikate göre ise deryadır. Âlemden yaratılan her şey o deryadan zuhur etmiştir. Deryada Hakk’a vuslat için şeriat gemisi gereklidir. Gemide Besmele’nin on harfi bulunur ve hepsinin farklı anlamları vardır.³⁷² Böylece Besmele’nin on harfi her birinden on isim olmak üzere 99 esma ortaya çıkmıştır.³⁷³

Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî’nin, hayatının ve kıymetli eserlerinin incelenmesi sonucunda ulaşılan bilgiler bu şekildedir. Şeyh Baba’nın hayatının ayrıntılarına ve tasavvufî düşüncesine daha çok kendi eserlerinden ulaşabildiğimiz için eserlerinin biraz ayrıntısına girmek istedik. Şeyh Baba Yûsuf’un önemli bir mutasavvıf olması ve eserlerinin tasavvuf alanına sağlayacağı katkı ve bu alanda henüz isminin fazla duyulmaması bizim bu çalışmamızda Şeyh Baba’ya ayrıntılı yer ayırmamıza neden olmuştur. Şeyh Baba Yûsuf

³⁶⁹ Harun Alkan, *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ* “Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü” (Erişim 25 Haziran 2024).

³⁷⁰ Öztürk, “Şeyhoğlu’nun *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ*’sı”, 192.

³⁷¹ Şeyhoğlu, *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ* (Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu, OE_Yz_0796), 89a.

³⁷² Öztürk, “Şeyhoğlu’nun *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ*’sı”, 195.

³⁷³ Alkan, *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ* (Şeyhoğlu), “Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü”, 3.

Sivrihisârî hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için onun eserlerini ayrıntılı inceleyerek farklı çalışmalar da yapılabilir.

2.2. Aziz Mahmud Hüdâyî

2.2.1. Hayatı

Anadolu’da yetişmiş tasavvuf âlimlerden ve gönül sultanlarından biri olan Aziz Mahmud Hüdâyî’nin asıl adının “Mahmud” olduğu kendi eserlerinden anlaşılmaktadır.³⁷⁴ “Aziz” ismi kendisine saygı ve hürmet gereği bir sıfat olarak sonradan kullanılmıştır.³⁷⁵ Hidayet ve doğru yola mensup olan manasına gelen³⁷⁶ “Hüdâyî” mahlası ise şeyhi Üftâde (ö. 988/1580) tarafından verilmiştir.³⁷⁷ Hüdâyî’nin babasının Seyyid Fadlullah b. Mahmûd isminde bir zat olduğu bilinmekle birlikte,³⁷⁸ kendisinin Cüneyd Bağdâdî’nin (ö. 297/909) neslinden geldiği rivayet edilmektedir.³⁷⁹

Aziz Mahmud Hüdâyî, 948’de (1541) yılında,³⁸⁰ o zamanlar Anadolu eyaletinin Hudâvendigâr sancağına tabi olup günümüzde Eskişehir’in Sivrihisar (Seferihisar) kasabasında dünyaya gelmiştir.³⁸¹ Hüdâyî’den bahseden kaynakların bir kısmı onun Sivrihisar’da doğduğunu söylerken³⁸² bir kısmı da Şereflikoçhisar’da doğduğunu kaydetmiştir.³⁸³ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*’da, Hüdâyî’nin mevlid-i şerîfi Koçhisar veya Seferihisar olup onun 953/1543 senesinde dünyaya geldiğini belirtmiştir.³⁸⁴ Hüdâyî’nin doğduğu yer hakkında, kaynaklarda değişik rivayetler ileri sürülmektedir.

³⁷⁴ Hüdâ’î, *Vâkıât* (Hüdai Efendi), 137a.

³⁷⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), 37.

³⁷⁶ Şemseddin Sami (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), “Kâmûs-i Türkî”, 437.

³⁷⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/372.

³⁷⁸ Nev’îzâde Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fi tekmiyet’ş-şakâ’ik* “Nev’îzâde Atâyî Şakâ’ik Zeyli”, thk. Suat Donuk - Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1858.

³⁷⁹ İsmail Hakkı Bursevî, “Kitâbu’s-silsileti’l-Celvetiyye”, *İsmail Hakkı Bursevî’nin Kitabu’s-silsileti’l-Celvetiyye’si*, thk. İlyas Efendi (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 82.

³⁸⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), 41.

³⁸¹ Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fi tekmiyet’ş-şakâ’ik* “Nev’îzâde Atâyî Şakâ’ik Zeyli”, 2/1858.

³⁸² Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fi tekmiyet’ş-şakâ’ik* “Nev’îzâde Atâyî Şakâ’ik Zeyli”, 2/1858; Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, ed. Seyit Ali Karaman (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 1/479; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınları, 1971), I/125; Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, III/685; Şenocak, *Kutb-ul Ârifîn Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Menakıbı ve Eserleri*, 9.

³⁸³ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü’l-tarikatü’l-celvetiyye)* (İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Yay. 1291), 82; Muhammed Kemâleddîn Harîrîzâde, *Tibyânu vesâilü’l-hakâik fi beyâni selâsili’l-tarâik*, İbrahim Efendi, no: 430- 433; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 41.

³⁸⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/372.

Hüdâyî'nin kendi eseri olan *Vâkıât*'ın Beyazıd Veliyyüddin nüshasında, Koçhisar'da doğduğuna dair bilgi verilmektedir. Yine *Vâkıât*'ta, "Koçhisar'ın Bursa'ya yedi-sekiz yüz günlük mesafede ve tuz madeninin çıkarıldığı bir yer olduğunu",³⁸⁵ *Lemazât*'ta ise Koçhisar için "Anadolu'da Aksaray nâhiyelerinden bulunduğunu"³⁸⁶ bildirmekte; buranın bugün "Şereflikoçhisar"³⁸⁷ adıyla bilinen Ankara'ya bağlı bir ilçe olduğu anlaşılmaktadır.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin doğum yeri hakkında iki farklı görüş ileri sürülse de yetişip büyüdüğü yerin Sivrihisar olduğu kabul görmüştür. Bu konu hakkında yazılan en yakın kaynak Hüdâyî'nin vefatından yirmi dokuz yıl sonra kaleme alınan Hasan Rızâyî'nin (ö. 1050/1669) *Dîvân*'ındaki şu beyitlerdir:

“Dahî hısn-ı hasînde vâlideyni
Koçhisârî biri Seferîhisârî
Selâmet var tarîkında efendi
Özü pak valideyni pak-dârî”³⁸⁸

Verilen bilgilerden Hüdâyî'nin ebeveynlerinden birinin Koçhisarlı diğerinin ise Sivrihisarlı olduğu anlaşılmaktadır. Hüdâyî'nin hakkında yazılan kaynaklardaki genel kabulden hareketle babasının Sivrihisarlı, annesinin ise Koçhisarlı olduğudur. Bu nedenle Hüdâyî'nin dünyaya geldiği yer için Koçhisar bilgisinin verilmiş olması, annesinin sıra için memleketine gittiği bir sırada Koçhisar'da doğmuş olabileceği³⁸⁹ ihtimalinden ortaya çıkmıştır.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, *Vâkıât*'ında sık sık Sivrihisar'dan bahsetmesi,³⁹⁰ onun memleketi Sivrihisar ile olan bağlantısını açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında, Hüdâyî'nin, doğum yerinin Sivrihisar olduğuna dair bilgiyi de yine onun *Vâkıât*'ta, şeyhi Üftâde'nin kendisine yönelttiği "Hazret-i Şeyh buyurdular ki, Ramazan'a dek hazırlan ehlinle

³⁸⁵ Aziz Mahmûd Hüdâ'î, *Vâkıât* (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi,00249), 151a.

³⁸⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), 40.

³⁸⁷ Şereflikoçhisar (Koçhisar), Ankara'ya bağlı bir kaza merkezi olup Konya'nın 140 km. kuzey-doğusunda, Kayseri'nin 180 km. batısında ve Koçhisar Tuzgölü'nün doğusunda Ankara'yı Aksaray üzerinden Adana'ya bağlayan yol üzerindedir. bkz. Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 3715.

³⁸⁸ Hasan Rızâyî, *Dîvân-ı Hasan Rızâyî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi), 152b.

³⁸⁹ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 41.

³⁹⁰ Hüdâ'î, *Vâkıât* (Hüdai Efendi),305b-427a.

ve Ali Çelebi ile Sivrihisar'a git. Zira bir zamandan beri gönlüme seni mevlîdin (doğumun) olan Sivrihisar'a göndermek huttur ederdi.”³⁹¹ sözlerinden de anlıyoruz.³⁹²

Bu konu hakkında, *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*'ye zeyl yazan Atâî Atâullâh, Hüdâyî'nin, Hudavendigâr vilâyetindeki Sivrihisarlı (Seferihisar) olduğunu yazmıştır. Azîz Mahmûd Hüdâyî'den feyz alarak onun müntesibi olan Atâî,³⁹³ Hüdâyî'nin devrinde yaşamış, onunla bizzat görüşmüş ve eserlerinde ondan bahsetmiştir. Bu bakımdan Atâî'nin verdiği bilgiler, Hüdâyî'nin hayatı ve menkıbeleri açısından en güvenilir bilgi olarak görülmektedir.³⁹⁴ İsmail Hakkı'nın *Silsilenâme-i Celvetiyyesi*'nde her ne kadar Koçhisarlı³⁹⁵ oldukları zikredilmişse de mevsuk bazı karinelere göre, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Sivrihisarlı olduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır.³⁹⁶

Hüdâyî'nin doğum yerinde olduğu gibi, doğum tarihi hakkında da kaynaklarda çeşitli rivayetler öne sürülmektedir. Harîrîzâde Kemâleddin (ö. 1299/1882)³⁹⁷ Hüdâyî'nin, 948/1543 tarihinde doğduğunu söylerken Gülşen Efendi (ö. 1341/1925), onun 950/1545 yılında doğduğunu kaydetmektedir.³⁹⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, Hüdâyî'nin vefat ettiğinde doksan veya daha yüksek yaşlarda olduğu rivayeti³⁹⁹ dikkate alınırrsa onun doğumunun 948/1543'ten sonra olmadığı sonucunun ortaya çıktığını söylemektedir.⁴⁰⁰

“Hüdâyî” mahlasıyla şöhret bulan Aziz Mahmud Hüdâyî⁴⁰¹ Bursalı İsmail Hakkı'nın da belirttiği gibi “Şeyh Hüdâyî, Cüneyd-i Bağdadî soyundan olmak üzere ‘seyyid’ neseplidir.”⁴⁰² Hüdâyî'nin, Cüneyd-i Bağdadî'nin neslinden geldiğini ve seyid olduğunu onun bir şiirinde yer alan şu beytinden,

“Ceddim ü pîrim sultân

³⁹¹ Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Vâkı'ât-ı Üftâde Tercümesi*, çev. Mehmed Muizzüddîn Celvetî (İstanbul, ts.), 286a.

³⁹² Hüdâyî'nin Vâkıât'ından, doğduğu yer hakkında hem Koçhisar hem de Sivrihisar sonucun çıkmasına, Hasan Kâmil Yılmaz, Hüdâyî'nin Sivrihisar'da yetişmiş olduğundan şeyhinin onun doğum yeri olarak Sivrihisar'ı hatırladığını ve kendisini mevlîdi olan Sivrihisar'a göndereceğini söylediğini, Hüdâyî'nin, ise, ta'zîmen şeyhini ifadesini eserine aynen almış olması gerektiğini belirtmektedir. bk. Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 40.

³⁹³ Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmiyet's-şakâ'ik* “Nev'îzâde Atâî Şakâ'ik Zeyli”, 1858.

³⁹⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yay., 1999), 25.

³⁹⁵ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarikatü'l-celvetiyye)*, 82.

³⁹⁶ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/125-126.

³⁹⁷ Harîrîzâde, *Tibyânu vesâil*, 1/227.

³⁹⁸ Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* (İstanbul: İstanbul Bahriye Matbaası, 1340), 4.

³⁹⁹ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarikatü'l-celvetiyye)*, 86.

⁴⁰⁰ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 42.

⁴⁰¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/372.

⁴⁰² Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarikatü'l-celvetiyye)*, 82.

Sensin yâ Resûla'llâh”⁴⁰³

hareketle Hz. Peygamber’in, Hüdâyî’nin cediti olduğu söylenebilir. Hasan Kâmil Yılmaz, Hüdâyî’nin “*Tecelliyât*” isimli eserinden nakille Peygamber’in nesebinin sulbi mi yoksa mânevî mi olduğu konusunda kaynaklarda şu ifadelerin yer aldığını söyler:⁴⁰⁴ “1012 Receb’in 18. gecesi ulemâyı sultânı’l-vakt meclisinde gördüm. Andan sonra kendimi meclis-i Rasûl (s.a.)’de gördüm. Sen vârisimizsin deyu buyurdular.”⁴⁰⁵

Dolayısıyla Hüdâyî, bu ifadelerinde, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vârisi olduğunu belirtmiştir. Bunun, nesebin sulbî olabileceği gibi manevî olabileceği ayrıca bu ilginin cediti Cüneyd-i Bağdadî vasıtasıyla da olabileceği Hüdâyî’nin seyyid olma ihtimâlini kuvvetlendirmektedir.⁴⁰⁶

2.2.2. Ailesi ve Çocukları

Hüdâyî’nin aile hayatına dair kaynaklarda çok az bilgi yer almasına rağmen kendi eserlerinden çıkarılan bilgilerden, birkaç evlilik yapmış olabileceği düşünülmektedir. Hüdâyî’nin, eseri *Vâkıât*’ta şeyhinin kendisini Sivrihisar’a gönderdiğinde, yanında eşi, çocukları ve kayınbiraderi Ali Çelebi’yle beraber gittiğini kaydetmesinden ve yine onun, Padişah’a yazdığı mektubunda kayını Ali Çelebi’den bahsetmesinden,⁴⁰⁷ Ayşe Sultan’dan önce bir evlilik yaptığı anlaşılmaktadır.

Kanûnî’nin torunu Ayşe Sultan ile de evlendiği rivayet edilen Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin, Evliyâ Mehmed (ö. 1004/1595), Mustafa Ebrâr (ö. 1004/1596), Ali Murtazâ (ö. 1010/1601) ve Abdulvâhid (ö. 1020/1611) adında dört oğlu, Ayşe (ö. 1009/1600) ve Ümmü Gülsüm (ö. 1021/1612) adında iki kızı olduğunu *Sicill-i Osmânî*’den öğreniyoruz.⁴⁰⁸ Türbedeki sandukalardan Hüdâyî’nin bunlardan başka beş çocuğunun daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Onlar da Ümmü Gülsüm, Zeyneb, Fatma Zehrâ ve Ahmed Sıddîk’tır. Böylece Hüdâyî’nin altısı kız, beşi erkek olmak üzere, 11 çocuğu olduğu ortaya çıkmaktadır. Fatma Zehrâ,

⁴⁰³ Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Divan-ı İlahîyât* (Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil Yz A 8120/1), 121b.

⁴⁰⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 11.

⁴⁰⁵ Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Tecelliyât* (Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi), 137a.

⁴⁰⁶ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 29.

⁴⁰⁷ Hüdâ’î, *Vâkıât* (Hüdai Efendi), 305; Aziz Mahmud b Fazlullah b Mahmud el-Üsküdari Hüdai, *Tezâkir-i Hüdâyî* (Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi), 98.

⁴⁰⁸ Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 3/ 685.

Zeyneb ve Ümmü Gülsüm hariç çocuklarının hepsi babalarından önce vefat etmiştir.⁴⁰⁹ Erkek evlatlarının hepsi vefat eden Hüdâyî'nin soyu kızları vasıtasıyla devam etmiştir.⁴¹⁰

Hayatının son zamanlarını Üsküdar'da geçiren Hüdâyî'nin, buraya yerleştiğinde evli olduğu ve daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın Rüstem Paşa ile olan evliliklerinden dünyaya gelen kızı Ayşe Sultan (ö. 1598) ile evlendikleri söylenmektedir. Hüdâyî'nin, M. Gülşen Efendi Külliyyâtı'nda Ayşe Sulatan ile evliliğine dair bilgiye rastlanmaktadır. Hüdâyî'nin üç defa haccettiğini bildiren Gülşen, bu üç haccından ikincisine eşi Ayşe Hatun ile beraber gittiğini kaydederek bu evliliği işaret etmektedir.⁴¹¹

2.2.3. İlmî Şahsiyeti

Mahmud Hüdâyî, eseri *Vâkıât*'ta, ilk tahsiline çocukluğunun geçtiği Sivrihisar'da başladığını belirtmiştir.⁴¹² Memleketi Sivrihisar'ın o dönemde ilim irfan merkezi olması ve burada çok sayıda medrese ve zâviyenin bulunmasından onun iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.⁴¹³ Eğitimini hangi medresede ve kimlerden aldığına dair kesin bilgi bulunmasa da vatanındaki ulemadan tahsilini tamamladığı bilinmektedir. Bazı kaynaklarda, "Hüdâyî'nin, henüz Seferihisâr'da iken Halvetî erenlerinden, Baba Yûsuf nâmında bir mürşid-i dil-âgâhdan bir mikdâr tarîk-ı esmâ görmüş ve tecelliyyât-ı ilmiyyeden hayli merâtibe ermiş idi."⁴¹⁴ şeklinde bilgilerin yer alması, onun daha Sivrihisar'da iken ilimde çok yol katettiği ve Sivrihisar'daki âlim zatlardan ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Hüdâyî, ilim tahsilini daha da artırmak için Sivrihisar'dan ayrılarak o devrin en büyük ilim merkezi olan Küçük Ayasofya Medresesi'nde ikâmet etmeye başladığı kaydedilmiştir.⁴¹⁵

Hüdâyî, medrese tahsiline devam ederken dönemin ulemalarından Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin (ö. 984/1576) talebesi olduğu sırada tasavvufa ilgi duymuş, bu ilgi onun ilim tahsiliyle birlikte, bir yandan da Halvetî ricâlinden olan Nureddînzâde Muslihuddîn Efendi'nin (ö. 981/1573) de sohbetlerine devam etmesine vesile olmuştur.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ Mustafa Tıncı - Musa Yıldız, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât* (Ankara: H. Yayınları, 2005), 2; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 51; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 20.

⁴¹⁰ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 21.

⁴¹¹ Gülşen, *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî*; Hasan Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/68.

⁴¹² Hüdâ'î, *Vâkıât* (Hüdâi Efendi, 305b).

⁴¹³ Abdülkerim Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri* (Ankara: Eskişehir Valiliği, 2014), 467.

⁴¹⁴ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarîkatü'l-celvetiyye)*, 83.

⁴¹⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/372.

⁴¹⁶ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 32.

Küçük Ayasofya Medresesi'nde kaldığı sırada, Kur'an'ın sırlarına özellikle Yâsin suresiyle ilgili ilhamlara mazhar olduğunu *Tezâkir* adlı eserinde anlatan⁴¹⁷Hüdâyî'nin, Yâsin suresinin tefsirini yazmayı düşünecek kadar ilmini artırdığı ve eğitiminin sonuna geldiği anlaşılmaktadır. Hüdâyî'nin bu durumundan çıkarım yapan Hasan Kâmil Yılmaz, Kanûnî'nin son seferi olan 1566 Zigetvar Seferi'nden iki yıl önce Hüdâyî'nin Küçük Ayasofya medrese eğitiminin sonlarına yaklaştığını ve o yıllarda medrese eğitiminin sekiz-on yıllık bir süreyi aldığı düşünülecek olursa, Hüdâyî'nin Sivrihisar'dan İstanbul'a on altı on yedi yaşlarındayken 1557'de gelmiş olabileceğini belirtmiştir.⁴¹⁸

Medrese tahsilini tamamlayan Hüdâyî, hocası Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin, önce "mu'îdi (asistan)", daha sonra hocasının Edirne Selimiye Medresesi'nde müderris olmasıyla onun yanında "mu'îdi" olarak Edirne'ye gitmiştir. Ardından hocasının Mısır ve Şam'a kadı tayin edildiği yıllarda, Hüdâyî de nâib olarak yanında yer almıştır. Mısır ve Şam'da iki üç yıl kaldığı bilinen Hüdâyî'nin,⁴¹⁹ hocası Nâzırzâde'nin Bursa'ya Kadı olarak tayin edildiğinde, o da Bursa'ya gelmiştir. Vassaf'ın, *Sefîne*'de bildirdiğine göre, 981/1573 yılında otuz bir yaşında iken Hüdâyî'nin, Bursa'da hem Ferhâdiyye Medresesi'nde müderrislik hem de "Câmi'-i Atık" mahkemesinde nâiblik yaptığı, bu vazifelerinin yanında, "Kaygan Câmi'-i Şerif"inde vazeden, Üftâde'nin de meclisinde de bulunmuştur.⁴²⁰

Hüdâyî'nin kurmuş olduğu dergâhı, yaşadığı dönemde İstanbul'un en önemli kültür merkezi hâline gelmiştir. Bu dergâhta, âlim, şair ve musikişinas pek çok kültür adamı yetişmiştir. Tekkesinde bir yandan tasavvuf sohbetleri yaparken bir yandan da tasavvuf ilmine dair yazdığı eserleri ile ilim ve tasavvuf dünyasına büyük hizmetlerde bulunduğu dergâhında⁴²¹ gerek halktan gerekse devlet ricalinden birçok kişiyi irşat etmiştir. Onun tekkesi halkın her tabakasından insanla dolup taşarken devrin padişahlarının bile ona hürmet ve teveccühte kusur etmediği görülmektedir.⁴²²

Evliya Çelebi'nin söylediğine göre, "Yedi padişah Hüdâyî'nin elini öpmüş; yüz yetmiş bin öğrenci yetiştirmiştir." Zaman zaman padişahların davetlisi olarak saraya gidip onlarla

⁴¹⁷ Aziz Mahmud b Fazlullah b Mahmud el-Üsküdari Hüdayi, *Tezâkir* (Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi), 267a-267b.; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 12

⁴¹⁸ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 12.

⁴¹⁹ Mehmed Muizzüddîn Celvetî - Zehra Gökmen Çakır, *Hüdâyî'nin Vâkıât'ı Üftâde Tercümesi* (İstanbul: Eflatun Kitap, 2020), 21.

⁴²⁰ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/372.

⁴²¹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/127.

⁴²² Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 42; Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Tecelliyât Aziz Mahmûd Hüdâyî Hazretleri*, çev. Mehmed Muizzüddîn Celvetî - Esra Teker (İstanbul: Buhara Yayınları, 2023), 14.

sohbetlerde bulunan Hüdâyî, haftanın belli günlerinde Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii ile Sultan Ahmed Camii'nin inşası tamamlandıktan sonra da Sultan Ahmed Camii'nin açılışında, padişahın isteğiyle, ilk cuma hutbesini okumuş ve bu camide her ayın ilk pazartesi günleri vaaz vermeyi kabul etmiştir.⁴²³

Hüdâyî, yaşadığı dönemin sekiz padişahından dört tanesi ile yakın ilişki içerisinde olmuş; III. Murat (ö. 1003/1595), I. Ahmed (ö. 1026/1617), II. Osman (ö. 1031/1622), III. Mehmed (ö. 1012/1603), IV. Murâd (ö. 1049/1640) onun öğütlerini almış, hatta IV. Murâd Han'a saltanat kılıcını kuşatmıştır. Hüdâyî'nin hayatından bahseden kaynaklarda, padişahların ona karşı saygı ve hürmet içerisinde oldukları, onun özellikle de Sultan Ahmed ile samimi bir münasebet içerisinde olduğu hatta Sultan Ahmed'in kendisine intisap ettiğine dair bilgiler kaydetmişlerdir.⁴²⁴ Menkıbelere göre, rüya tabirleri ile başlayan bu münasebetin zamanla daha ileri dereceye ulaştığı anlaşılmaktadır.

Hüdâyî'nin padişahlara gönderdiği mektuplarını içeren *Tezâkir-i Hüdâyî* eserinden anlaşıldığına göre o, muhtelif konularda padişahlara tavsiyelerde bulunmuş ve onlar üzerinde etkili olmuştur. *Tezâkir*'de mektuplarının çoğunu Sultan III. Murad'a göndermesinden, onunla daha samimi olduğunu, ayrıca Naîmâ Tarihi'nde III. Murad dönemi meşayihinden sayılması da onun devrindeki nüfuzunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁴²⁵

Yine Hüdâyî'yle samimi bir münasebet içinde olduğu düşünülen padişah Sultan I. Ahmed, Şeyh Hüdâyî'ye büyük bir saygı ile bağlı olup onun atının yanında yaya yürüyecek kadar ona bir teslimiyet içinde bulunmuştur. Hüdâyî'nin, Sultan I. Ahmed'in rüyasını yorumladığı ve padişahın bu yorumu çok beğendiği ve kendisine hediyeler gönderdiği bilinmektedir. Böylece aralarında başlayan yakınlık Sultan I. Ahmed'in Hüdâyî'ye intisab etmek istemesine kadar gitmiştir.⁴²⁶

Mahmud Hüdâyî'nin ilmî, edebî şahsiyetine bakıldığında, onun yaşadığı devrin siyasî bakımdan olduğu gibi ilmî bakımdan da Osmanlı'nın en üst seviyeye ulaştığı bir dönem olduğu göz önünde bulundurulduğunda medreseden yetişerek kadılık ve müderrislik görevlerini yapıp bıraktıktan sonra, şeyhinin verdiği vaizlik vazifesini yerine getirerek tefsir

⁴²³ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmiyet's-şakâ'ik* "Nev'izâde Atâyî Şakâ'ik Zeyli", 2/1859; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/378.

⁴²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Anakar: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983), 1/479; Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 9.

⁴²⁵ Hüdayî, *Tezâkir-i Hüdâyî* (Veliyyüddin Efendi), 125; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 55.

⁴²⁶ Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 9.

ve hadis derslerine devam etmiş; tasavvuf, tefsir, fıkıh, hadis gibi farklı alanlara ait eserler de yazmıştır. Hüdâyî'nin, tasavvuf yolunda olduğunu “Allah’a kavuşma” arzusunu ifade eden şu beyit örnek gösterilebilir:

“İlâhî çün halâs ettin müderrislik kazâsından

Visâlin lutfedip kurtar bizi varlık azâbından”⁴²⁷

Ayrıca, onun ilmî ve tasavvufî eserlerinin yanı sıra şeyhinin verdiği “Hüdâyî” mahlasını kullanarak şiirler de yazdığı vakidir. Hüdâyî'nin şiirlerinde vezin ve şekil bakımından Yûnus tesiri görülmekte ise de “vahdet-i vücûd” fikrini onun kadar açıkça işlememiştir. Ayrıca şiirlerinde serbest fikirler; dînî, ahlâkî bilgileri öğretmede ve öğüt vermede bir vasıta olarak kullanılmıştır.⁴²⁸

Hüdâyî'nin tasavvufî kimliğinin şiirlerine yansıdığını görmek mümkündür. Onun bir tekke şairi olarak iki önemli özelliği öne çıkmaktadır: Bunlar, şiiri ilâhî hakikati anlatmada bir araç olarak görmek, halkı Hakk’a davet etmede vasıta olarak kullanmak ve yazılanları beste ile tekrarlamaktır. Diğeri ise tasavvufun sülûk konularının yanı sıra marifet, muhabbet ve aşk konularıyla “varlık, insan ve Allah” konularını şiirle anlatmaktır.⁴²⁹

Onun şiirlerinde irşat ve sülûk konularını anlatan ifadelerle sıkça rastlamak mümkündür. Bunlar sülûk mertebelerinden başlayarak kulluk edebi, sünnete sarılmak, nefsi aşmak, tarikat ve mürşidin lüzumu, fena ve baka, mahv, uzlet ile kesrette vahdete ermeye kadar uzanan muhtelif konulardan meydana gelmektedir. Bu da onun tasavvufî noktainazardan yaklaşan ehli sünnet anlayışına sahip bir mutasavvıf olduğunu, bâtını fikirlerle mücadele ettiğini göstermektedir. Tarikatı “sırât-ı müstakîm” olarak göstermiş ve “Muhammed” hakikat yolculuğunun şeriatı yaşamakla başlayacağını şiirlerinde dile getirmiştir.⁴³⁰

2.2.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, ilmî ve edebî şahsiyetinin yanında, kendisine asıl şöhretini sağlayan ve ismini ölümsüzleştiren; tasavvufî şahsiyetidir. O, vicdânî murakâbe ve

⁴²⁷ Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 159.

⁴²⁸ Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 152-166; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 90-94.

⁴²⁹ Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 63; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 91.

⁴³⁰ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 485; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 27.

muhâsebelerle dolu olan kadılığı terk ettikten sonra büyük mürşidi Üftâde'nin yanında rûhî ve fikrî olgunluğa erişmiş; zihni durulmuş, kalbi itminana ermiş ve bu yolda insanlara rehberlik edecek bir mürşit seviyesine ulaşmıştır.⁴³¹

Hüdâyî, Mısır'da bulunduğu sırada, Halvetiyye'den Şeyh Abdülkerîm Efendi'ye intisap etmiş ve kendisinden “usûl-ı esmâ” görmüştür. Bu yıllarda tarikate girmiş ve tarikat çevresinden bir evlilik gerçekleştirmiştir. Bu vesileyle tarikat erbabına yakınlığı iyice artmış, Hocası Nâzırzâde'nin vefatından sonra, gördüğü rüyaların ardından, vaaz meclisine devam ettiği şeyhi Üftâde'ye (984 Zü'l-Kâde/1576 Aralık) tarihinde intisap etmiştir.⁴³²

Üftâde'ye intisab ettiğinde otuz altı yaşında olan Aziz Mahmud Hüdâyî, mürşidine samimiyetle bağlanmıştır. Üftâde, Hüdâyî'nin intisabını kabul etmek için bazı şartlar ileri sürmüştür. Bu şartların ilki mal ve mülkünden, ikincisi memuriyetinden (kadılık ve müderrislikten) vazgeçmesi, üçüncüsü ise nefsinin yenerek onu ayaklar altına almasıdır. Bütün bunları hiç düşünmeden kabul eden Hüdâyî, mürşidine verdiği sözleri yerine getirerek önce malını mülkünü fakirlere dağıtmış, sonra da memuriyeti bırakmıştır. Arkasından nefsinin ıslah için çok sıkı bir riyazata başlamıştır.⁴³³

Hüdâyî, yaklaşık üç yıl kadar çok kısa bir zamanda Üftâde'nin yanında seyr u sülûkunu tamamlayarak hilâfet makamına yükselmiştir. Şeyhiyle yakın diyaloglar yaşayan Hüdâyî, müritliği sırasında şeyhiyle görüşmelerini ve onun değerlendirmeleri ile tasavvuf ricaline ait bazı şahısların sözlerini naklettiği günlük niteliğindeki “*Vâkıât*” adlı eserini kaleme almıştır.⁴³⁴

Hüdâyî *Vâkıât*'ında şeyhinin kendisine defalarca halkı irşat etmesini teklif etmesine rağmen kabul etmediğini kaydetmiştir.⁴³⁵ Seyr u sülûkunu tamamlayarak hilâfetnamesini alan Hüdâyî'ye hocası Üftâde, kendisini bile geçecek kemâle eriştiğini ifade etmiş ve bu vazifeyi kabul etmesini istemiştir.⁴³⁶ Hilâfete ve irşada layık olduğunu açıklamak için kendisine “Hüdâyî” mahlasını veren Üftâde, Hüdâyî'nin ilk irşad vazifesini yapması için “Ramazan gelince hazırlan ehlin ile Ali Çelebi ile ihtiyârınla Sivrihisar'a. Zira bir zamandan beri

⁴³¹ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 63; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarîkatı*, 91.

⁴³² Hüdâyî, *Vâkıât*, (Hüdâyî Efendi), 1b.; Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmiyet's-şakâ'ik* “*Nev'izâde Atâyî Şakâ'ik Zeyli*”, 2/1863.; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarîkatı*, 46.

⁴³³ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/ 373.

⁴³⁴ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 14.

⁴³⁵ Hüdâyî, *Vâkı'ât-ı Üftâde Tercümesi* (Mihrişah Sultan Kitaplığı), 23a.

⁴³⁶ Hüdâyî, *Vâkı'ât-ı Üftâde Tercümesi* (Mihrişah Sultan Kitaplığı), 22a.

gönlüme seni mevlidin olan Sivrihisar'a göndermek hutur ederdi.”⁴³⁷ diyerek Hüdâyî'yi memleketine göndermiştir. Şeyhi Üftâde, Hüdâyî'yi Sivrihisar'a hâlife olarak gönderirken ona, “Seyyid Buhari, Baba Yûsuf Sivrihisârî veya Hacı Bayrâm-ı Velî taclarından hangisini arzu ederse giydireceğini” söylemiş Hüdâyî önce, “Tâcın gönülde olması gerektiğini” söyleyerek tevazu göstermiştir.⁴³⁸ *Tecelliyât* 'ında Hüdâyî, “esnâ-yı mükâşefelerinde kendisine arz edilen tâclardan Hz. Peygamber'e ait olanı tercih ettiğini”⁴³⁹ belirterek tacın mânevî yönüne işaret etmiştir. Daha sonra Şeyhi Üftâde'nin; “İstersen sana bir tâc giydireyim, ya Emir Sultan'ın tâcı, yâhud Baba Yûsuf 'un tâcı mı veya Hacı Bayram tâcı uslûbunda mı olsun?”⁴⁴⁰ sorusuna, Hüdâyî, “Hacı Bayram tâcı giydir.”⁴⁴¹ cevabını vermiştir.

Hacı Bayram Velî'nin, hilâfet tâcını giyen Hüdâyî, şeyhini emri üzerine irşat vazifesiyle ailesini de alarak kayınbiraderi Ali Çelebi ile birlikte memleketi Sivrihisar'a (987 Zilhicce/1580 Ocak) tarihinde gitmişlerdir.⁴⁴² Sivrihisar'a hâlife olarak giden Hüdâyî, genç yaşta tahsil için ayrıldığı memleketine olgun bir yaşta, zâhiri ve bâtnî ilimleri tahsil etmiş olarak tekrar dönmüştür.⁴⁴³

Hüdâyî, Sivrihisar'a gittiğinde ilk olarak kendisinden ilim tahsil ettiği hocası Baba Yûsuf Efendi'yi ziyaret etmek istemiştir.⁴⁴⁴ Bursalı İsmail Hakkı'nın *Silsile-i Celvetî* adlı eserinde, Hüdâyî'nin Sivrihisar'da “Halvetî erenlerinden olup ve daha önce kendisinden bir miktar tarîk-ı esmâ ve tecelliyât-ı ilmiyye'den bir hayli mertebe kat ettiği Baba Yûsuf Efendi'yi ziyâret etmek istediğini fakat onun vefât etmiş olmasından dolayı kabrini ziyâret ettiğini”⁴⁴⁵ söylemektedir.

Hüdâyî, *Vâkıât*'ında sık sık bahsettiği Baba Yûsuf Efendi'yi, bu defa Sivrihisar'a geldiğinde ziyaret etmek istemiş fakat vefat ettiğini öğrenince, onun kabrine ziyarete gitmiştir. Hüdâyî, onun türbesinde murakabeye varınca Baba Yûsuf zâhir olmuş ve Hüdâyî'ye; “Hoş geldiniz, bu makâm artık bizim değil, sizindir.”⁴⁴⁶ buyurmuştur.

⁴³⁷ Hüdâyî, *Vâkı'ât-ı Üftâde Tercümesi* (Mihrişah Sultan Kitaplığı), 296a.

⁴³⁸ Hüdâyî, *Vâkı'ât-ı Üftâde Tercümesi* (Mihrişah Sultan Kitaplığı), 22.

⁴³⁹ Hüdâyî, *Tecelliyât* (Veliyyüddin Efendi), 133a.

⁴⁴⁰ Hüdâ'î, *Vâkıât* ((Hüdai Efendi), 427b.

⁴⁴¹ Hüdâ'î, *Vâkıât* (Hüdai Efendi), 427b.

⁴⁴² Hüdâyî, *Tezâkir* (Veliyyüddin Efendi), 94b.

⁴⁴³ Hüdâ'î, *Vâkıât* (Hüdai Efendi, 7a-304b.; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 14.

⁴⁴⁴ Hüdâ'î, *Vâkıât* (Hüdai Efendi, 7a-304b.; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 14.

⁴⁴⁵ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî* (*Silsiletü't-tarîkatü'l-celvetiyye*), 83.

⁴⁴⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/376.; Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî* (*Silsiletü't-tarîkatü'l-celvetiyye*), 83.

Sivrihisarlı Baba Yûsuf Efendi'nin, Hüdâyî'ye makamını manevî işaret ile emanet etmesi, onun tasavvuf yolunda eriştiği yüksek mertebesini aynı zamanda Baba Yûsuf ile olan yakınlığını göstermektedir. Sivrihisarlı Baba Yûsuf Efendi'nin Akşemseddîn'in hâlifelerinden olduğu ve 918/1512 yılında vefât ettiği ve Eyyub Sultan mezarlığına defnedildiği bilinmektedir.⁴⁴⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, Hüdâyî'nin bu zat ile görüşmesinin tarihen mümkün olmadığını, “Ya başka bir Baba Yûsuf daha vardır ve Hüdâyî onunla görüşmüştür ya da hemşehrisi olan bu zatın talebelerinden feyz almış ve hürmeten ondan da bahsetmiştir.” diyerek ifade etmiştir.⁴⁴⁸ Hüdâyî'nin *Vâkıât*'ında, Baba Yûsuf Efendi ile aralarındaki irtibatı kaydetmesinden Baba Yûsuf ile Hüdâyî'nin görüştüğü anlaşılmaktadır. Hüdâyî'nin, Baba Yûsuf'tan hürmeten bahsetmiş olma ihtimali vardır fakat yaptığımız araştırmalar sonucunda, Sivrihisar'da yaşamış başka bir Baba Yûsuf Efendi'nin bulunmamasının isim benzerliği ihtimalini ortadan kaldırması nedeniyle, Hüdâyî'nin eserinde bahsettiği zatın Sivrihisarlı Baba Yûsuf Efendi olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Hüdâyî, Şeyhi Üftâde tarafından hâlife olarak görevlendirildiği Sivrihisar'da irşat ve hilâfet faaliyetlerini yerine getirmeye başlamıştır. Altı ay kadar Sivrihisar'da kalan Hüdâyî, 1580'de şeyhi Üftâde'yi ziyaret maksadıyla tekrar Bursa'ya gelmiştir.⁴⁴⁹

Hüdâyî Bursa'ya bu gelişinde Nakibu'l-Eşrâf Yahyâ Efendi'nin evinde misafir olmuş, bir süreliğine daha şeyhinin yanında olma ve sohbetine katılma fırsatı bulmuştur. Bu sırada hastalanan şeyhi Üftâde 12 Cemâziye'l-âhir 988/1580 26 Temmuz günü, 93 yaşında vefat etmiştir.⁴⁵⁰ Şeyhinin ölümüne oldukça üzülen Hüdâyî'yi artık Bursa'ya bağlayan bir kuvvet kalmamıştır. O da bu üzüntüyle tekrar memleketi Sivrihisar'a çoluk çocuğunun yanına dönmüştür.⁴⁵¹

Mahmud Hüdâyî, Sivrihisar'da kaldığı süre içerisinde irşat faaliyetlerini sürdürmüş ve Sivrihisar'a bir cami inşa ettirmiştir. Bu mabed “Hüdâyî Camii” adıyla anılmaya başlanmıştır. Hüdâyî Camii'nin çevresine yapılan Hüdâyî Külliyesi'nde camiden başka imaret, misafirhane

⁴⁴⁷Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'îku 'ş-Şakâ'ik*, ed. Derya Örs, çev. Bilal Alpaydın - Fatih Odunkıran (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 2/995.; Gölpınarlı, *Mevlâna Müzesi, Yazmalar Kataloğu*, 2/349.; Süreyya, *Sicilli Osmânî*, 4/653.

⁴⁴⁸ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 49.

⁴⁴⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/376; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 14.

⁴⁵⁰ Şenocak, *Kutb-ul Ârifin Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Menakıbı ve Eserleri*, 11-12.

⁴⁵¹ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 49; Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 474.

ve zikirhane de bulunmaktadır.⁴⁵² Yıllarca hizmet veren bu külliye, zaman içinde harap durumuna geldiğinden 1313 yılında Sivrihisar Kaymakamı Mahmud Arif Bey tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.⁴⁵³ 1893 yılında büyütülüp yenilenen cami bu nedenle “Yeni Camii” diye anılmaya başlasa da günümüzde Aziz Mahmud Hüdâyî Camii olarak zikredilmektedir. Bu camiye Hüdâyî’nin soyundan olan İznik Kadısı Abdülvehhab tarafından yapılan bazı vakfiyelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kubbe içinde 28 Cemaziye’l-ahir 1333/13 Nisan 1915 tarihi yazılı olan ahşap kubbeli, sütun ve başlıklarıyla, hat levhaları ve kalem işleriyle bir sanat şaheseridir. Aziz Mahmud Hüdâyî Camii ve Külliyesi çeşitli hizmetlerin yanında ilim merkezi vazifesi de görmüştür.⁴⁵⁴

Memleketi Sivrihisar’da geçirdiği verimli yıllar sonrasında Hüdâyî’nin, ailesini de yanına alarak Bursa’ya gittiği ve buradan Rumeli tarafına geçtiği, Rumeli’de bir süre seyahat ettikten sonra Babaeski ve Eski Zağra şehirlerinde bir müddet ikamet ettiği “*Mektubat*”ta padişaha gönderdiği mektuplardaki kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. “*Menâkıb-ı Hüdâyî*” adlı risâlesinde onun Rumeli’de, Eski Zağra’da ikamet ettiği ve burada bir cami yaptırdığı bilgisi yer almaktadır. Yine aynı eserde, Hüdâyî’nin burada “*Fethu’l-bâb ve refu’l-hıcâb*” adlı eserini yazdığı ifade edilmektedir.⁴⁵⁵

Hüdâyî, Rumeli’den sonra İstanbul’a geldiğinde bazı kaynaklara göre ilk önce Küçükçamlıca’da Rum Mehmed Paşa Camii’nin sol tarafında bir odaya yerleşmiş, burada on altı sene mücadele eylemiş, “Hüdâyî Çile-hânesi”nde bir müddet uzlete çekilmiştir.⁴⁵⁶ Yine mektuplarındaki ifadelerinden, Hoca Saadeddin Efendi’nin delaletiyle tayin edildiği Küçükayasofya Camii’ne gelmiştir. İstanbul’da daha önce ilim tahsil ettiği Küçükayasofya Camii Tekkesinde şeyhlik makamına oturarak sekiz sene irşat vazifesini yerine getirmiştir. Aynı zamanda da Fatih Camii’nde vaizlik yapmış, tefsir ve hadis okutmuştur. Küçükayasofya’da şeyhlik vazifesi sırasında ilim adamları ve başta III. Murat olmak üzere, pek çok devlet adamından oluşan geniş bir muhite sahip olmuştur. Yine Hüdâyî’nin Ferhat Paşa ile birlikte İran seferine iştirak ettiği ve Tebriz’e kadar gittiği bilinir. Sefer dönüşünden

⁴⁵² Hüseyin Ziya Kandilci, *Sivrihisarlı Aziz Mahmud Hüdâyî’yi Tanıyalım* (Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2015), 7.

⁴⁵³ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 474; Tahsin Özalp, *Sivrihisar Tarihi* (Eskişehir: Tam - İş Matbaası, 1961), 137.

⁴⁵⁴ Kandilci, *Sivrihisarlı Aziz Mahmud Hüdâyî’yi Tanıyalım*, 7; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 301; Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 474.

⁴⁵⁵ Hüdâyî, *Tezâkir-i Hüdâyî* (Veliyyüddin Efendi); Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 37.

⁴⁵⁶ Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 5; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/377.

birkaç yıl sonra Küçükayasofya'dan Üsküdar'a taşınmış ve Rûmî Mehmed Paşa civarında ikamet etmeye başlamıştır.⁴⁵⁷

Hüdâyî, Küçük Ayasofya'dan sonra ikamet yeri olarak Üsküdar'ı seçmiştir. Bu ikameti sırasında, asitanesini inşa ettirmekle meşgul olmuştur. Külliyesinin inşaatı 1594 yılında tamamlanan Hüdâyî, dergâhının inşasından önce pâdişah tarafından yapılan Ali Paşa Zâviyesi'ne şeyh olma teklifini reddetmiştir. Padişahın teklifine cevap olarak yazdığı mektubunda, “Ali Paşa Zâviyesi'ne şeyh olmadığı ko. Âlem-i kübrâda aliyu'l-âlâ ve makâm-ı mahmud zâviyesine şeyh oluruz bi-iznillah.”⁴⁵⁸ demiştir.

Hüdâyî, İstanbul'da bulunduğu bu sürede ilim ve siyaset çevrelerinde haklı bir şöhrete sahip olmuştur ancak o, gerçek vazifesinin vaaz ve irşat olduğunun şuuru içinde hizmetine devam etmiştir.⁴⁵⁹

Hüdâyî, 1595 yılında dergâh inşaatının tamamlanmasından ardından Fatih Camii'ndeki vazifesine dört yıl kadar daha devam etmiştir. Fatih Camii vaizliğini bazı sebeplerden bırakmak zorunda kalan Hüdâyî, görevini Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde sürdürmüştür.⁴⁶⁰

Hüdâyî'nin vaaz, irşat ve zikir meclisleri, tefsir ve hadis dersleri tasavvufî bir şekilde işlenirken eserlerini de bu duygu ile dile getirmiştir. *Tecelliyât* adlı eserinden, muhtelif zamanlarda çeşitli tecellilere mazhar olan Hüdâyî'nin, tasavvuftaki “kutupluk” ve “kutbu'l-aktâblık”⁴⁶¹ mertebelerine ulaştığı görülmektedir.

“-1003 Ramazan 29. Pazartesi büyük bir tecellî vâkı' oldu. Ondan evvel böylesi olmamıştı. Büyük bir döşek döşediler ki, cemî' âlemi tuttu. Ba'dehû 'kutub kimdir' diye suâl eyledim, cevâp geldi ki, söylenmez.” şeklindeki ifadesinden, kendisine “kutupluk” verildiği anlaşılmaktadır.

Tasavvuf ıstılahında Kutbu'l-aktâb, “Cenâb-ı Hakk'ın mazhar-ı tecellîsinin mevzii olan” ve “insanlar tarafından ma'lûm olmayan en azîz şahsiyet” demek olduğuna göre, Hüdâyî de

⁴⁵⁷ Gülşen, *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 5; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 377.

⁴⁵⁸ Hüdayî, *Tezâkir-i Hüdâyî* (Veliyyüddin Efendi), 190b.

⁴⁵⁹ Hüdayî, *Tezâkir-i Hüdâyî* (Veliyyüddin Efendi), 190b

⁴⁶⁰ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 15.; Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmiyet's-şakâ'ik* “Nev'izâde Atâyî Şakâ'ik Zeyli”, 2/1859.

⁴⁶¹ Kutub, lügatte “Dönen bir küre veya tekerleğin merkezinden geçen şiş veya kazık ki onun üzerinde devr olunur. Değirmen deliğine sokulan uzun demir, değirmen iği, kible ve yol ta'yinine yardım eden kutub yıldızı, bir kavmin medâr-ı umûru, seyyid ve reis” ma'nalarına gelir. bk. Şemseddin Samî, “Kâmûs-i Türkî”, 640.

bu tecellilere mazhar olmuş ve “âlemin kalbi” demek olan “kutbu’l-aktâblık” makamına kadar yükselmiştir. Onun kutbiyetinin devrini idrak etmiş bulunan Evliyâ Çebeli, “Üsküdarî Mahmûd Efendi ki, kutbuna kadem basıp Sultân Ahmed Han rikâbında piyâde yürümüştür.” demiş, tarihçi Peçevî İbrâhim Efendi de onu, “Asrında kutb-i zaman idüğünde iştibah olunmaz idi.” şeklindeki ifadelerle belirtmiştir.⁴⁶²

“Cenâb-ı Hakk”ın “sırat-ı müstakîmine” hidayet buyrulduğunu, ifade eden Hüdâyî, şeriata sadık kalan, “ehl-i sünnet” görüşünü benimseyen bir tasavvuf anlayışına sahiptir:

“Şu kim vahdet şarâbını
Hazm ide bezm şerîatte
Tarîkate odur kâmil
Hakîkate odur vâsıl”⁴⁶³

beyitleri Hüdâyî’nin şeriata bağlılığını gösterdiği gibi onun tasavvufî noktainazardan, “ehl-i sünnet” anlayışına sahip bir mutasavvıf olduğunu teyid eder ve bu husustaki hizmetini gösterir.

Aziz Mahmud Hüdâyî, “Kutbul-ârifîn”, “kutb-ı zaman”, “kutbu’l-vâsılîn”, “gavsü’s-sâlikîn” ve “mürşîd-i kâmil” gibi ünvanlarla yâd edilen Hüdâyî, “Pir Mahmud” ve “Tâc-ı Sultân” olarak Celvetiyye⁴⁶⁴ tarikatının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Halvetiyye ve Nakşibendiyye usûl ve erkânından etkilenen “Bayramiyye”nin bir kolu olan Celvetiyye, Hüdâyî’den önce, mürşidi Üftâde devrinde oluşmaya başlamış olsa da Hüdâyî zamanında kemâle ermiş bir tarikattır.⁴⁶⁵ Celvetî şeyhi İsmâil Hakkı Bursevî, Celvetiyye’nin ilk defa İbrâhim Zâhid Geylânî’den zuhur ettiğini söylemektedir. Ancak Celvetîlik gerçek manada Azîz Mahmûd Hüdâyî zamanında teşekkül etmiştir.⁴⁶⁶

Hüdâyî, medreseden yetişen ilim adamı ve kadılık vasıflarına da haiz bir irfan ehli olarak tarikatın “şer’î” çizgilere bağlı kalmasına özen göstermiştir. Celvetiyye’nin kuruluş

⁴⁶² Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 96-98; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 67-69.

⁴⁶³ Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 94.

⁴⁶⁴ Celevetiyye, Bayramiye tasavvuf okulunun bir şubesi. Hacı Bayrâm-ı Velî’nin hâlifesi Akbıyık Meczûb’dan el alan Hızır Dede’nin talebesi Muhammed Muhyiddin Üftâde tarafından yetiştirilmiş Aziz Mahmûd Hüdâyî’ye dayanır; Osmanlı padişahlarının sevgisini kazanmış bir tasavvuf okuludur. bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 175.

⁴⁶⁵ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü’l-tarîkatü’l-celvetiyye)*, 63.

⁴⁶⁶ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü’l-tarîkatü’l-celvetiyye)*, 63.

yıllarında devletin tarikatlara karşı mesafeli davranması Hüdâyî'nin işini zorlaştırmıştır. Ancak böyle hassas bir dönemde devlet, toplum ve halk üzerinde etkin bir irfan anlayışı geliştirmiş ve icâzetle kendisini temsil yetkisi verdiği 64 hâlife yetiştirmiştir. Hâlifelerini Anadolu, Bosna, Rumeli bölgesi ve Balkanlar'a bir kısmını da Suriye, Mısır ve Cezayir tarafına görevlendirmiştir.⁴⁶⁷

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, kaynaklarda yer alan yüz yetmiş binden fazla müridinin içinden altmış dört tanesinin onun hâlifesi olduğu zikredilmektedir. “Hüdâyî Âsitânesi”nin son postnişinlerinden olan Mehmed Gülşen Efendi, onun tesbit ettiği hâlifelerini belirlemiş ve Hüdâyî'nin türbesine de listeleyerek asmıştır.⁴⁶⁸ Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin vefatından sonra tekkelerin kapatılmasına kadar geçen üç yüz yıllık zaman içerisinde “Hüdâyî Âsitânesi”nde yirmi üç şeyh postnişin yer almıştır.⁴⁶⁹

2.2.5. Vefatı

Aziz Mahmud Hüdâyî, vefatına kadar Üsküdar'da ikamet etmiş, bu nedenle kendisi “Üsküdârî” nisbesiyle anılmıştır. Üçüncü hac ziyareti sonrası, hareketli ve bereketli bir ömür sürdükten sonra doksan yaşları civarında 3 Safer 1038/1 Ekim 1628'de Salı akşamı Üsküdar'da bulunan asitanesinde vuslatırahmana kavuşmuş ve buraya defnedilmiştir.⁴⁷⁰

Cenazesi büyük bir merasimle kaldırılmış ve zâviyesine bizzat kendisinin yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî Türbesi Üsküdar'daki dergâhındadır. Vefat ettiğinde 60'a yakın hâlifesi bulunduğu rivayet edilen Hüdâyî, hâlifeleri ve yazdığı 30 kadar eseriyle Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş ve bu şekilde şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁷¹

2.2.6. Eserleri

Aziz Mahmud Hüdâyî, iyi bir medrese eğitimi gördükten sonra kadılık ve müderrislik mertebelerine erişmiş âlim bir mutasavvıftır. Hüdâyî'nin, Türkçe ve Arapça olarak yazdığı 30'a yakın eseri bulunmaktadır. İlim ve tarikat erbabı olan Hüdâyî; tasavvuf, tefsir, fıkıh,

⁴⁶⁷ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 153-154.

⁴⁶⁸ Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/11.

⁴⁶⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 12-13; Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 258-259.

⁴⁷⁰ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi'* (İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1281), 2/196-203; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/380; Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarikatü'l-celvetiyye)*, 86.; Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 49; Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 493.

⁴⁷¹ Tatcı - Yıldız, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Divân-ı İlâhîyât*, 2.

hadis gibi farklı alanlara ait eserler yazmıştır, eserlerinin etkisi günümüzde de devam etmektedir.

Hüdâyî için Bursalı İsmail Hakkı, “Evliyâdan ehl-i kalem olanları, enbiyadan Rasul olanlara benzeterek” Hüdâyî’nin de yazdığı eserlerle bu mertebeye erişip, şeyhi Üftâde’ye ayna olduğunu kaydetmiştir. Hüdâyî’nin eserlerinden de bu ifadeler anlaşılmaktadır ki eserleri ise onun ilmî olgunluğunu ve şeyhi Üftâde’nin yansıması olduğunu gösteren şaheserlerdir.⁴⁷²

Hüdâyî’nin eserlerinden sadece 3 tanesinde hayatıyla ilgili bilgiye rastlanırken bu eserleri; *Vakîât*, *Tecelliyat* ve *Tezâkir* veya *Mektûbat*’tır. Diğer eserlerinde hayatına dair bilgi bulunmamaktadır.

Hüdâyî’nin, tesbit edilen 30 eseri bulunmaktadır. Bu eserleri Arapça ve Türkçe olmak üzere ikiye ayırarak isimlerini sıralamaya çalışacağız. Hüdâyî’nin eserlerinin içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermek, tezimizin kapsamının genişlemesine neden olacağından burada eserlerinin isimlerinin verilmesiyle yetinilmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Arapça eserleri şunlardır:

- 1- Nefâisü’l-mecâlis
- 2- Câmiu’l-fazâil ve kâmiu’r-rezâil
- 3- Miftâhu’s-salât ve mirkâtü’n-necât
- 4- Hulâsatü’l-ahbâr fî ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr
- 5- Habbetü’l-mahabbe,
- 6- Keşfü’l-kınâ’an vechi’s-semâ
- 7- Hayâtü’l-ervâh ve necâtü’l-eşbâh,
- 8- el-Fethu’l-ilâhî
- 9- Tecelliyât,
- 10- Vâkı’ât
- 11- et-Tarîkatü’l-Muhammediyye
- 12- Fethu’l-bâb ve ref’u’l-hicâb,

⁴⁷² Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü’l-tarîkatü’l-celvetiyye)*, 88.

- 13- el-Mecâlisü'l-va'zıyye
- 14- Hâşiye Kuhistânî fi şerh-ı fikh-ı Keydânî,
- 15- Ahvâlu'n Nebiyyi'l-Muhtâr aleyhi Salevâtullahi'l-Meliki'l-Cebbâr
- 16- el-Es'ile ve'l-ecvibe fi ahvâli'l-mevtâ
- 17- Mecmûa-i Hutab
- 18- Merâtibu's-sülûk
- 19- Şemâilu'n-nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye

Türkçe Eserleri ise şunlardır:

- 1-Dîvân-ı İlâhiyyât
- 2- Necâtü'l-garîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk
- 3- Tarîkatnâme
- 4- Mektûbât ya da Tezâkir Nasâih
- 5- Mevâiz Mi'râciyye
- 6- Ecvibe-i Mutasavvîfâne
- 7- Nasâih ve Mevâiz. ⁴⁷³

2.3. Yûnus Emre

2.3.1. Hayatı

Dinî-tasavvufî Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan⁴⁷⁴ Yûnus Emre 1240-1241 tarihlerinde Eskişehir'in Sivrihisar kazasının Sarıköy'de doğmuş ve yaşamış mutasavvîf şairdir.⁴⁷⁵ Yûnus Emre'nin hayatı ve yaşadığı çağ hakkında çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yûnus Emre'nin, onuncu asırda, on üçüncü ya da on dördüncü asırda Orhan Gazi, Yıldırım Bayezid veya Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşadığını ileri süren

⁴⁷³ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, 301.

⁴⁷⁴ Musa Yıldız, "Yûnus Emre Külliyyâtı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (01 Haziran 2009), 189-191.

⁴⁷⁵ Firdevs-i Rûmî - Abdülbâki Gölpinarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli* (İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 1995), 47.

araştırmacılar olsa da⁴⁷⁶ Fuat Köprülü, bütün bu görüşleri ve tahminleri, tarihî kaynaklardaki bilgileri de dikkate alarak tenkit etmiş ve Yûnus Emre'nin, 13. yüzyılın son yarısı ile 14. yüzyılın başlarında yaşadığını kabul etmiştir.⁴⁷⁷

Yûnus Emre, Osmanlı Beyliği'nin filizlenmeye başladığı çağlarda Orta Anadolu'da doğup yaşamış bir Türkmen erenidir. Anadolu Türklüğünün Moğol akınlarıyla, iç çekişmelerle zayıfladığı, kıtlık ve bunalımların yaşandığı, aynı zamanda siyasi çekişmelerin yanında, bâtını mezheplerin ve inançların yaygın olduğu yıllarda yaşamıştır. Yûnus, işte böyle bir ortamda, Eskişehir'de Şeyh Edebâli, Hoca Nasreddin, Seydi Nureddîn, Seydi Mahmud,⁴⁷⁸ Konya'da Mevlânâ Celâleddin (ö. 672/1273), Mahmud Hayrânî (ö. 667/1269) , Ahmed Fakîh (ö. 618/1221 veya 650/1252), Kırşehir'de Hacı Bektaş-ı Velî (ö. 669/1271), Ahi Evran (ö. 1262 veya 1300-1317) Ankara'da Tapduk Emre (ö. 1389-1402) ve Hacı Tuğrul Baba gibi gönül erenlerinin arasında bulunan Yûnus Emre, ilâhi sevgi ve irfana dayalı insan eğitimi, batıl inançlara karşı İslâm dininin özünü ifade eden tasavvufî hakikatleri işleyerek dinî ve millî birliktelik oluşturmada önemli görev üstlenen zatlardan biridir.⁴⁷⁹ Yûnus Emre, böyle sıkıntılı bir devirde, Anadolu'da yetişmiş ve kendisini tasavvufa vermiştir. Yaşanan haksızlıklara, kötülöklere rağmen Anadolu insanına moral kaynağı olan Yûnus, inancını dile getirmiş; gönlündeki Hak sevgisini, halka aşılammıştır.⁴⁸⁰

Yûnus'un yaşadığı dönemi ve doğum tarihini, yazdığı *Risâletü'n-Nushiyye* adlı mesnevisinin sonundaki beytinde yer alan,

Söze târih yediyüz yîdiyîdi

Yûnus cânı bu yolda fidiyîdi⁴⁸¹

sözlerinden ki bu eserin 707/1307 tarihinde yazıldığı ve Yûnus'un da bu yıllarda hayatta olduğunu anlaşılmaktadır. Yûnus'un, bu risâlesini gençlik değil de olgunluk çağında yazmış olabileceğini söyleyen Gölpınarlı, buradan yola çıkarak Yûnus Emre'nin 638/1240'da doğmuş olabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁶ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 319.

⁴⁷⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 365-366.

⁴⁷⁸ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 232.

⁴⁷⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri* (İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 1992), 12; Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Divân Seçmeleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2021), 17-18.

⁴⁸⁰ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, 13.

⁴⁸¹ Yûnus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar), 556a.

⁴⁸² Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XIV.

Adnan Erzi ise bu konuya dair İstanbul Beyazıt Umumi Kütüphanesi'nde bulunan belgeye göre, Yûnus'un doğumu, yaşı ve ölüm tarihinin burada açıkça yazılı olduğunu belirtmektedir. Yûnus Emre'ye dair yazılan bu kayda göre, "Vefat-ı Yûnus Emre, Sene 720, müddet-i ömr: 82" ki bu hicri tarihli kayıttan, Yûnus Emre'nin, 638/1240-1241 yılında doğduğu, seksen iki yıl yaşadığı ve 720/1320'de vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁸³ Aynı zamanda Yûnus'un şiirlerinde, yaşadığı çağın ve bu tarihlerin doğruluğunu teyit eden bazı işaretler bulunmaktadır:

"Mevlânâ Hudavendigâr⁴⁸⁴ bize nazar kılalı

Anun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır."⁴⁸⁵

beytiyle Yûnus Emre'nin, Mevlânâ ile görüştüğü⁴⁸⁶ ve onunla aynı çağda yaşadığı ve Mevlânâ (ö. 672/1273) yılında vefat ettiğinde Yûnus'un 34 yaşında olduğu ve Mevlânâ ile genç yaşlarında aynı mecliste bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁷ Ayrıca Yûnus Emre eserlerinde, az da olsa kendi çağdaşlarından, özellikle de Mevlânâ'dan başka Geyikli Baba ve Seydi Balum'dan da bahsetmektedir.⁴⁸⁸ Bu şahısların da 13. yüzyıl ve 14. yüzyılda yaşadıkları bilinmektedir.⁴⁸⁹ Buradan yola çıkılarak Yûnus Emre'nin de bu şahıslarla muasır olduğu sonucu çıkartılmaktadır. Bütün bunların yanında, bazı beyitlerinde "Yağmacı Tatarlar"dan bahsetmesi de Yûnus'un eserlerinde yaşadığı zamanı dile getirmesi bakımından önemlidir.⁴⁹⁰

Yûnus Emre'nin, yaşadığı çağ ve doğum tarihi gibi doğum yeriyle ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgiler de çelişkilidir. Yûnus'un nerede doğduğu, aile hayatı, çocuklarının var olup olmadığı ve geçimini neyle temin ettiği ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanında bağlı olduğu tarikatı, tahsil görüp görmediği ve mürşidinin kim olduğu konularındaki bilgiler de yetersizdir.⁴⁹¹ Ancak Yûnus Emre ile aynı çağda yaşadığı bilinen mutasavvıflarla onun bağlantısından, hayatını sürdürdüğü döneme yakın

⁴⁸³ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, 18; Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 320; Mustafa Tatcı, "Yûnus Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/600-606 .

⁴⁸⁴ Mevlânâ: Büyük Türk İslâm Mutasavvıfı. Belh'te doğdu. Mevleviliğin pîri. *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebîr*'in şairi. Yûnus Emre'yle görüşmüş ve sohbet etmiştir. Şems-i Tebrîzî tarafından yetiştirilen Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, 17 Aralık 1273'de Konya'da vuslat etti. bk. Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/602.

⁴⁸⁵ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XIV.

⁴⁸⁶ Mustafa Necati Bursalı, *Yûnus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri* (İstanbul: Çelik Yayınları, ts.), 16.

⁴⁸⁷ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XVIII.

⁴⁸⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul: Remzi Kitapevi, ts.), 46-49.

⁴⁸⁹ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 320.

⁴⁹⁰ Tatcı, *Yûnus Emre Divân Seçmeler*, 18.

⁴⁹¹ Tatcı, *Yûnus Emre Divân Seçmeler*, 20-21.

yazılı kaynaklardan ve kendi eserlerinden elde edilen bilgilerden çıkan ortak sonuçlar, genel olarak kabul edilmektedir.

Yûnus Emre'nin menkıbevi hayatına dair bugüne kadar elde edilen bilgilerden ilk ve en kapsamlı bilgi, Firdevsî'nin (ö. 918/1512) *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî'sinde* yer almaktadır. O, bu eserde Yûnus Emre'nin Sivrihisarlı olduğunu açıkça söylemektedir. *Vilâyetnâme*'de Yûnus'un, Sivrihisar'ın Sarıköy adlı köyünde doğduğu ve mezarının da yine doğduğu bu köye yakın bir yerde olduğu kaydedilmiştir.⁴⁹² Fuat Köprülü'nün de Yûnus Emre'nin yaşadığı yer hususunda, *Vilâyetnâme*'de anlatılan rivayetlerin doğruluğunu kabul ettiği görülmektedir.⁴⁹³ Köprülü, "Yûnus Emre 13. yüzyılın son yarısında Sivrihisar civarında yahut Bolu mülakatından (sınırı içindeki) Sakarya suyu civarındaki köylerden birinde yetişmiş bir Türkmen köylüsüydü."⁴⁹⁴ demektedir.

Mecdi, *Şakâ'ik Tercümesi*'nde, Yûnus Emre'nin de Bolu çevresinde bir yerde ikamet ettiğini belirtmiştir.⁴⁹⁵ Yûnus'un, "Mâzanne-i kirâmdan olup Bolulu olduğu halde Porsuk Nehri'nin Sakarya'ya karıştığı mahalde bir zâviye ve çilehane edinip ibadet ve riyâzâtle meşgul olmuş, zâviyesi kurbunda vâkî türbesi ziyaretgâhtır..." ifadeleri *Kâmûsü'l-A'lâm*'da yer alırken⁴⁹⁶ Âşık Çelebî, *Meşâirü's-Şuarâ*'da, Yûnus Emre'nin Bolulu olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁷

Kâmil Kepecioğlu'nun 1945 yılında neşrettiği bir belgede, "Yûnus Emir Bey" adlı bir şahsın Sarıköy'deki çiftliğini zâviyesine vakfettiği kaydedilmiştir. Hudâvendigar Livâsı tahrir ve evkaf defterlerinde Sivrihisar kazası Sarıköy'de "Yûnus Emir Bey Zâviyesi" kaydı bulunmaktadır.⁴⁹⁸ İbrahim Hakkı Konyalı'nın yayınladığı bazı belgelerde, Yûnus Emre'nin Karaman'da oturduğu, Horasan'dan gelen İsmail Hacı topluluğu mensuplarından olduğu, Karaman oğlu İbrahim Bey'den bir arazi satın aldığı bildirilmektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹² Firdevs-i Rûmî - Gölpinarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, 47.

⁴⁹³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 370.

⁴⁹⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 370.

⁴⁹⁵ Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*, 2/260.

⁴⁹⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 4828.

⁴⁹⁷ Âşık Çelebî, *Meşâirü's-Şuarâ*, çev. Filiz Kılıç (İstanbul, 2010), 89.

⁴⁹⁸ Kâmil Kepecioğlu, "Yûnus Emre Nerede Yatıyor", *Nilüfer Mecmûası* 4 (ts.), 6-7; Doğru, *XV. ve XVII. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 109-110.; BOA, TT.d, No: 453, 154a; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMAD), Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri [MVAD], No:166, 132.

⁴⁹⁹ Gölpinarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XXVI.

Sivrihisar’da yaşamış, Akşemseddin’in hâlifesi ve Bayrami şeyhi, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisarî, “Mevhûb-u Mahbûb” isimli eserinde Yûnus Emre’nin Sivrihisarlı olduğunu ve burada vefat ettiğini zikretmektedir.⁵⁰⁰

“Azîzlermiş husûsâ Yûnus Emre

İdermiş zühd ü uzlet uyup emre 197a”⁵⁰¹

Yine, Sivrihisarlı Ahmet Bican Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Mutasavvıflar* kitabında, Yûnus Emre’nin şeceresine ait vakfiye kayıtlarından ve beraatlerden çıkan sonuçlara göre ve 1144 tarihli beraattan itibaren tevarüs (miras) eden isimleri şu şekilde yazmıştır: “Yûnus Emre, Abdülcelil, Abdülkerim, Derviş Mustafa, Şeyh Yakup, Şeyh Osman, Şeyh Mehmet, Şeyh Nasuh, Derviş İbrahim, Derviş Halil, Ebül Müslim Çelebi, Şeyh Süleyman, Şeyh Mustafa, Yakup Hoca ve Kâmil Hoca’dır.” Bu kayıtlar Sivrihisar’ın Hudâvendigar (Bursa) sancağı, Kütahya sancağı, Ankara sancağına bağlı vakfiye kayıtlarından sağlanmıştır.⁵⁰² Atmaca’nın çıkarmış olduğu bütün bu kayıtlardan ve yine Sivrihisarlı Şeyh Baba Yûsuf’un eserinden, Yûnus Emre’nin yetiştiği ve vefat ettiği beldenin Sivrihisar olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle Yûnus Emre’nin nerede doğup yaşadığı ve vefat ettiği konusunda kesin bir fikir ileri sürmek mümkün değilse de kaynaklardan elde edilen bilgilerin geneline göre, Yûnus Emre’nin Orta Anadolu’da yaşadığı, bu yerin büyük ihtimalle eskiden Sivrihisar’a bağlı olan Sarıköy ve günümüzde ise Eskişehir’in Mihalıççık ilçesine bağlı “Sarıköy (bugünkü ismiyle Yûnus Emre köyü)” olarak değiştirilen köy olduğu ve yine burada vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁰³

2.3.2. Ailesi ve Çocukları

Yûnus’un ailesinin Sivrihisar bölgesinde ve Porsuk Çayı vadisinde iskân eden Oğuz Türkmen boylarına mensup bir aile olduğu belli olsa da⁵⁰⁴ evlenip çocuk sahibi olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bektaşî *Vilâyetnâme*’sinde Hacı Bektaş-ı Velî’nin Yûnus’a buğday yerine nefes vermek istemesi üzerine, Yûnus’un “Ben nefesi neyleyeyim; ehil-ıyâlim var!”⁵⁰⁵ diyerek nefesi reddetmesinden, onun evlenip çocuk sahibi olduğu

⁵⁰⁰ Kartal, *Şeyh Baba Yûsuf, IX*.

⁵⁰¹ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a.

⁵⁰² Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 10.

⁵⁰³ Tatcı, *Yûnus Emre Divân Seçmeler*, 22.

⁵⁰⁴ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 9.

⁵⁰⁵ Firdevs-i Rûmî - Gölpinarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, 47.

anlaşılmaktadır. Ayrıca Başkanlık Osmanlı Arşivi 871 sayılı Konya Defteri’ndeki 924/1519 tarihli belgede Yûnus’un İsmail isimli oğlundan bahsedilmektedir.⁵⁰⁶ Yûnus’un *Dîvân*’ındaki şu beyitinden,

“Bunda dahi verdin bize oğul u kız çift ü helâl

Anda dahi geçdi arzum benim âhım didâr için”⁵⁰⁷

Yûnus’un iki defa evlendiği ve bu evlilikten iki çocuğu olduğu ancak oğlundan, kızından ve iki helalinden geçtiği, tam olarak Allah’a yöneldiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁸ Yine Yûnus Emre ile ilgili, Muhammed Muhyiddin Efendi’nin (Üftade) sohbetlerini derleyen hâlifesi Azîz Mahmûd Hüdâyî⁵⁰⁹ “*Vâkıât*” isimli eserindeki rivayette yer alan şu ifadelerden;

“Yûnus Tapduk’a otuz yıl sadakatla Hizmet etti. Odun taşımaktan sırtı yara oldu. Fakat kimseye belli etmedi. Bu, öbür dervişlere ağır geldi. Şeyhinin kızını seviyor da onun için bu ağır hizmete katlanıyor, dediler. Bu dedi-koduyu Tapduk’a duyurdular. Tapduk Yûnus’un halini bildirdi. Onları doğru yola getirmek, şüphelerini gidermek için, bir gün Yûnus’a tekkeye hep düzgün odun getirmesinin sebebini sordu. Yûnus, doğru olmayan bu kapıya layık değildir! diye cevap verdi. Tapduk: 'Söyle Yûnus’um söyle!' dedi. Yûnus bu nefesin bereketiyle şair oldu. Sonra Tapduk, dervişler yalancı çıkmaları, utanmaları diye kızını da Yûnus’a verdi. Bu kız Kur’an okurken akan sular durur, dinlerdi.”⁵¹⁰

Yûnus’un, şeyhine otuz yıl hizmet ettiği ve nihayetinde şeyhinin kızıyla evlilik yaptığı söylenebilir.

2.3.3. İlmî Şahsiyeti

Yûnus Emre’nin tahsil durumuna gelince, onun eğitim görüp görmediği konusunun oldukça tartışmalı olduğu hatta Yûnus’tan bahseden eski kaynakların onun ümmî (okumaz, yazmaz) olduğunu kaydettikleri görülmektedir. Mecdi, “Zahir-i halde okumaya dili varmayıp, hâme gibi huruf-ı teheccinin edasında kasır idi; amma debistan-ı kudsün huruf-ı maârif-i

⁵⁰⁶ Cahit Öztelli, *Belgelerle Yûnus Emre* (Ankara: Karaman Turizm ve Tanıtma Derneği Yay., 1977), 7.

⁵⁰⁷ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin* (İstanbul: MEB Yay., 1997), 2/317.

⁵⁰⁸ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 321.

⁵⁰⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990),45.; Abdülkerim Erdoğan, *Ankara Erenleri* (Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi, ts.), 187.

⁵¹⁰ Aziz Mahmûd Hüdâ’î, *Vâkıât-ı Üftade* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi),91a.

ledünnîyesinde mâhir idi” sözleriyle,⁵¹¹ Âşık Çelebi de Yûnus’un medresede başarılı olamayıp Tanrı mektebinde -tekkede, bir kâmil insan huzurunda- ders gördüğünü, “Okumak kastettiği halde, huruf-ı tehecciyi ikmale dili dönmediğini”⁵¹² ifade etmektedir.

Yûnus Emre’nin *Dîvân*’ında ümmiliğini sık sık vurguladığını, şu mısralardan,

“Ümmî benem Yûnus benem dokkuz atam dördür anam

Işk odma düşüp yanam sûk-u bazar nemdür benüm”⁵¹³

ifadelerinden anlaşılmakta olup “kâl-ehli”ne karşı beslediği sevgi ve ümmilik gururu da görülmektedir. Yûnus’un eline kalem almadığı itirafının ve kaynaklardaki ümmilik hususundaki ifadelerin aynen kabul edilemeyeceğini ileri süren Köprülü, “Tam manasıyla ümmî bir derviş, ufak nesnelere ve ilâhiler yazsa bile, hemen hemen Yûnus Divân’ının başındaki beş yüz beyti aşan uzun bir mesnevi parçasını, mümkün değil yazamazdı. Fakat onun hurûf-ı hecâyı telaffuz edememesi iddiası nasıl bir ifrat eseri ise, bu saf derviş tam manasıyla okumuş, medrese görmüş bir adam saymak da bir tefrit eseridir.” sözleriyle Yûnus’un tahsili konusunda kesin bir sonuca ulaşılmasa da onun hem arif hem de âlim olduğunu beyan etmiştir.⁵¹⁴

Gölpınarlı’ya göre ise Yûnus’un halk rivayetlerindeki ümmiliği tamamıyla uydurmadır. O, “Divân’ındaki muhtelif şiirlerde de söylediği gibi okumuş, hazmetmiş, hattâ nihayet kendisini tatmin edemeyen bilgidir de soyunmuş, hiçbir şey öğrenmediğini öğrenmiş bir sofidir.” sözleriyle Yûnus’un, Mevlânâ’nın ve Sâdî-i Şîrâzî’nin bazı parçalarını tercüme edecek kadar Farsça bildiğini, ayet ve hadislerden lafzi ve mânevî iktibas ve tazminlerde bulunacak kadar âlim bir zat olduğunu, yine *Dîvân*’ından hareketle, Konya’da tahsil görmüş olabileceğini ve medrese eğitimini tamamladığı tam bilinmese de iyi bir öğrenimden geçtiğini belirtmiştir.⁵¹⁵

Yûnus’un tahsili hususunda ifade edilenlerden hareketle, onun eğitimi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Aslında Yûnus’un, yetiştiği kültür coğrafyası

⁵¹¹ Mecdi *Tercüme-i Şekâik-i Nu ‘mâniyye şinde* Yûnus’un ümmî olduğunu söylemektedir. Halbuki bu ümmilik iddiası ne Şakayık’ın Arapça aslın da ne de – ondan nakillerde bulunan- Sa’deddin’de vardır. (Tacü’t-Tevârih’te) bu iddianın menkıbevi mahiyetine, bir delildir. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 378.

⁵¹² Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şuarâ*, 3/689.

⁵¹³ Yûnus Emre, *Dîvân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 05858). 12a.

⁵¹⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 381-382.

⁵¹⁵ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushîyya ve Divân, XIX.*; Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961.), 100-101.

içinde düşünmek gerekmektedir. Medrese eğitiminin kitabi ve nazari olması karşısında tekke eğitiminin şifahi olduğu bir gerçektir. Yûnus'un, şiiirlerinde dile getirdiği konuların tamamını medresede öğrendiğini iddia etmek zordur. Yûnus için önemli olan “gönül kitabı”nda okumak, yani aşkı yaşamaktır. İlâhi bilgiyle donanan kişi hem âlimdir hem de arif. Yûnus ve onu takip eden pek çok sûfi şair, kendi yaşadıkları çağın kültürünü şifahen almışlar ve tecrübe edip yaşamışlardır.⁵¹⁶ Bütün bu hususları göz önünde bulundurduğumuzda, Yûnus'un tahsilinin tekke ve çevresi içinde oluştuğunu düşünmenin gerekliliği anlaşılmaktadır.

Tekke eğitimi, şiiirlerine de yansıyan Yûnus Emre, dinî-tasavvufî Türk edebiyatında, kendine has bir tarzı olan, tekke şiiir geleneğini özgün bir söyleyişle yeniden ortaya koyan bir şairdir. Tasavvufî düşünceyi derinden yaşamış; ilâhilerinde ise heyecanı, aşkıyla derinlikli bir üsluba ulaşmıştır. Bu nedenle Yûnus, her dilin söyleyemeyeceği bir açıklık ve kolaylıkla anlaşılabilir şiiirler ortaya koymuştur. Yûnus, Allah sevgisini sadrından satıra geçirmiş, şiiirlerine ilâhî bir ruh ve ahenk vermiştir. Şiiirlerinde, bütün insanlığı ilâhi aşka davet etmiş; insan olmanın, kendini bilmeye dayandığını ve Hakk'a erişmenin yollarını, şartlarını anlatmıştır.

Meşâirü's-Şuarâ'da, “cezbe çengeliyle dünya âleminden melekûta çekilmiş, âlemin eşi benzeri olmayan kâmil insanlardan “ olduğu kaydedilen Yûnus,⁵¹⁷ meşhur bir rivayete göre, bir gün Mevlânâ'ya, “*Mesnevî*'yi sen mi yazdın” demiş. Mevlânâ evet deyince; “uzun yazmışsın! Ben olsam: 'Ete kemiğe büründüm/Yûnus diye göründüm' derim, olur biterdi!” demiştir.⁵¹⁸ Yine *Vâkı'ât-ı Üftâde*'deki bir rivayette, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, “Merâtib-i mânevîyeden hangisine terakki eyledim ise şu Türkmen kocası Yûnus önüme çıktı!” diyerek onun eriştiği yüksek mertebeyi tasdik etmiştir.⁵¹⁹ Yûnus Emre hakkındaki bu rivayetlerde de görüldüğü gibi Yûnus mutasavvıflar arasında ün kazanmış önemli bir mutasavvıf şairdir.⁵²⁰

2.3.4. Tasavvufî Şahsiyeti ve Tarikatı

Yûnus Emre'nin tarikatı ve mürşidi konusundaki bilgilerin ve araştırmaların yetersiz kalması onun benimsemiş olduğu tasavvufî yol hakkında farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur.⁵²¹ Yûnus'un mürşidi olduğu bilinen Tapduk Emre onun yetişmesinde ve

⁵¹⁶ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 325-326; Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*, 49.

⁵¹⁷ Aşık Çelebî, *Meşâirü's-Şuarâ*, 689.

⁵¹⁸ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin* (İstanbul: MEB Yay., 1997).

⁵¹⁹ Celvetî - Gökmen Çakır, *Hüdâyi'nin Vâkıât'ı Üftâde Tercümesi*, 145.

⁵²⁰ Gölpinarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf*, 61.

⁵²¹ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 38.

tasavvufî hayatının şekillenmesinde en önemli kişilerden biri olmuştur.⁵²² Tapduk'un, Yûnus'un mürşidi olduğuna dair kaynaklarda pek çok bilgiye rastlanmaktadır.⁵²³ Yûnus'un, eserlerinde de doğruladığı bu bilgi, *Dîvân*'ındaki şu beyitlerinden anlaşılmaktadır:

“Tapduğ'un tapusunda kul olduk kapusunda

Yûnus miskîn çiğ idik pişdik elhamdülillâh”⁵²⁴

Yûnus, Tapduk Emre adlı bir şeyhe bağlandığını, onun kapısında yetiştiğini açıkça belirtmiştir. Yûnus'un, şeyhinin Tapduk Emre olduğuna dair bilgiler bundan ibaret değildir. Bu hususta rastladığımız pek çok kaynaktan biri olan *Vilâyetnâme*'de, Yûnus'un Tapduk Emre'nin dergâhında kırk yıl hizmet ettiği bildirilmektedir.⁵²⁵

Tabduk'un Yûnus'un ilk mânevî rehberi olduğu ve Yûnus'un bu yolda, sûfilik geleneğine uygun olarak bir mürşit tarafından eğitildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Yûnus'u Yûnus yapan Tabduk Emre olmuştur. Yûnus, bu ocakta “Şeyhi Tabduk Emre'nin terbiye ve irşadında uzun yıllar pişip” öyle “Bizim Yûnus” olmuştur.⁵²⁶

Yûnus Emre'nin, mürşidi konusunda olduğu gibi mensup olduğu tarikat hakkında da çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar; derin araştırma yapılmadan Yûnus'un, Bektaşî, Mevlvî, Nakşî, Halveti, Kadiri olduğunu veya olabileceği doğrultusunda söylenen ifadelerdir.⁵²⁷ Yûnus'un bu yollardan hangisini benimsediğini ve tasavvufî hayatına kimlerin yön verdiğini belirlemek için, yaşadığı yıllarda Anadolu'daki tasavvufî hareketlerden başlamak gerekmektedir. Yûnus'un yaşadığı topraklarda, yeni oluşmaya başlayan iki mânevî ana yol bulunmaktadır. Bunlardan biri Mevlevilik diğeri ise Bektaşilik'tir. Bu sırada Kadirilik var olmakla birlikte henüz Anadolu'da yaygınlaşmamıştır. Bunların dışında olan Halvetilik ve Nakşilik ise XII. yüzyılda Anadolu'ya henüz gelmemiştir. Bu bilgilere dayanarak Yûnus'u eğer mânevî bir silsileye bağlamak gerekiyorsa bu yol Mevlevilik, Bektaşilik ve bir ihtimal de olsa Kadirilik olabilir diye düşünülmektedir.⁵²⁸

⁵²² Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 47.

⁵²³ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 47.

⁵²⁴ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*, II/347.

⁵²⁵ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 47-48

⁵²⁶ Mustafa Özçelik, *Bizim Yûnus* (Eskişehir: Eskişehir Valiliği, 2010), 45-46.

⁵²⁷ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, I/58.

⁵²⁸ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvân Seçmeler*, 32-33.

Tapduk Emre'ye intisap ettiği bilinen Yûnus'un tarikatı konusunda da değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuya açıklık getirir tarzda, Yûnus, *Dîvân*'ında tarikat silsilesini şu şekilde sıralamıştır:

“Yûnus'a Tapduğ u Saltuğ u Barak'dandır nasîb

Çün gönülden cûş kıldı ben niçe pinhân olam”⁵²⁹

Yûnus Emre, *Dîvân*'ında tarikat silsilesini Tapduk Emre vasıtasıyla Barak Baba'ya, ondan da Sarı Saltuk'a bağlandığını⁵³⁰ dile getirmektedir. Yûnus, silsilesini Sarı Saltuk'a bağlamasına rağmen ne Barak Baba'nın ne de Sarı Saltuk'un gerçek kimlikleri ve tarikatları hakkında bilgi vermiştir.⁵³¹

Kaynaklara göre Barak Baba ve Sarı Saltuk hakkında çok farklı görüşler yer almaktadır. Barak Baba muhtemelen Sarı Saltuk'un hâlifesidir. *Vilâyetnâme*'de Barak Baba, Hacı Bektâş-ı Velî'nin hâlifesi olarak gösterilmektedir.⁵³² *Menâkıbü'l-Ârifîn*'e göre, Barak Baba, Mevlânâ devrinde yaşamış olup Konya'ya da uğramıştır.⁵³³ Başka bir görüşe göre ise Barak, Saltuk ve Tapduk, Bektaşî değil Babailer zümresine mensuptur.⁵³⁴ Ebu'l-Hayr Rûmî'nin, Sarı Saltuk'un gayrimüslimlerle savaştan bir velî olduğunu söylemesi,⁵³⁵ Sarı Saltuk, Barak Baba ve Tapduk Emre'nin hak ve hakikat ehli birer velî zat olduklarını kaydeden “*Teşvikü'l-Ervâh ve'l-Kulûb*” eserinin de bu bilgiyi doğrulaması, bu zatların Babai veya Bâtîni bir mezhep sahibi olmadıklarını göstermektedir.⁵³⁶

Ayrıca Yûnus Emre'nin ve Tapduk Emre'nin Bektaşî olabileceği hususunda da çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşü ileri sürenler bazı kaynaklarda Hacı Bektâş-ı Velî ile Ahmed Yesevî münasebeti nedeniyle, Yûnus ve Tapduk'u da Yeseviyye mensubu olarak göstermek istemiştir. Ancak Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş'ın hayatta oldukları yıllar göz önünde bulundurulduğunda bu görüşün doğruluğunun sorgulanması gerekmektedir.⁵³⁷

Yûnus Emre, şiirlerinde doğrudan Hacı Bektâş-ı Velî'den söz etmemektedir. *Vilâyetnâme*'de Yûnus'un mürşidi Tapduk Emre'nin Hacı Bektâş-ı Velî'nin hâlifesi olduğu

⁵²⁹ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 2/282.

⁵³⁰ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre'nin Mürşidi Tapduk Emre* (İstanbul: H. Yayınları, 2012.), 64.

⁵³¹ Ebu'l-Hayr-ı Rûmî - Şükrü Halûk Akalın, *Saltuk-Nâme* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., ts.), 78.

⁵³² Firdevs-i Rûmî - Gölpinarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 80.

⁵³³ Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, 2/484.

⁵³⁴ Gölpinarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*.XII.

⁵³⁵ Ebu'l-Hayr-ı Rûmî - Akalın, *Saltuk-Nâme*, 80.

⁵³⁶ Tatcı, *Yûnus Emre'nin Mürşidi Tapduk Emre*, 49.

⁵³⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 365.

söylenmektedir. Yûnus, bu esere göre önce Hacı Bektâş-ı Velî'ye daha sonra Tapduk Emre'ye gitmiştir.⁵³⁸ Ayrıca *Makâlât*'ı inceleyen Esad Coşan, Hacı Bektâş-ı Velî ile Yûnus'un münasebetini vurgulayarak "Türk Edebiyatının en büyük şairlerinden olan Yûnus Emre'nin şiirleri, Hacı Bektaş'ın düşünceleri ile aynı düşünceleri açıklar. O da Hacı Bektaş gibi, dört kapıdan, kırk makamdan, ibadetlerden, yetmiş iki millete saygı gösterilmesinden, insanda bulunan şeytani güçlerle ilâhi güçlerin bitmeyen savaşından söz eder. Ancak Yûnus'un eserlerine bazı ilavelerin yapıldığını kabul eden kimseler ya da sonradan girdiğini savunanlar, doğrudan ya da dolaylı yollardan olsun, Yûnus ile Hacı Bektaş'ın arasında geçmişte kurulmuş samimi ilişkileri inkâr edilemez."⁵³⁹ demiştir.

F. Timurtaş'a göre ise Esad Coşan tarafından iddia edilen Hacı Bektaş, Yesevî ve Yûnus Emre arasındaki mânevî silsilenin gerçeğe uygun olmadığını, bu ilişkinin halk rivayetlerinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Eğer böyle olmasaydı, Yûnus eserlerinde Hacı Bektaş'tan bahsederdi. Ayrıca Yûnus'un *Dîvân*'ında bulunan "Yûnus'a Tapduk'dan oldı hem Barak'dan Saltuk'a/Bu nasîb çün cûş kıldı ben niçe pinhan olam" beytinin de şüpheli olduğunu belirten Timurtaş, Yûnus'un tarikat silsilesinin Barak Baba ve Saltuk'a bağlanamayacağı inancındadır.⁵⁴⁰

Gölpınarlı, Yûnus'un Hacı Bektaş ile dolayısıyla Ahmed Yesevî ile bir alakasının olmadığını belirtmiştir. Gölpınarlı'ya göre, Hacı Bektaş'tan hiç söz etmeyen Yûnus, Bektaşî değildir. Eğer Yûnus Hacı Bektaş-ı Velî'yi pir tanısaydı ve tarikat zincirindeki Sarı Saltuk, Barak Baba ve şeyhi Tapduk Emre, Hacı Bektâş-ı Velî'ye mensup olsalardı onu anmaması mümkün değildi diyerek Yûnus'un Bektaşî olduğu görüşünü reddetmiştir.⁵⁴¹

Yine Yûnus'un seyr u sülûk mânevî eğitim sisteminin "dört kapı kırk makam" esasına dayanması, *Dîvân*'ındaki,

"Şerîat tarikat yoldur varana

Mârifet hakikat ondan içeru⁵⁴²

Evvel kapı şerîat geçse anda tarîkat

Gönül evi marifet aşk hakikat içinde"⁵⁴³

⁵³⁸ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, 21.

⁵³⁹ Mahmud Esad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât* (Ankara: Seha Neşriyat, ts.), 94.

⁵⁴⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *Yûnus Emre Divanı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1986), 25-26.

⁵⁴¹ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*.XII.

⁵⁴² Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre Divanı* (İstanbul: Ahmet Halit Kitapevi, 1943), 122.

dört kapının merhalelerinden bahsedilen beyitlerden hareketle Hacı Bektaş-ı Velî ile Yûnus'un eserlerinde fikri benzerlik görülmektedir denilebilir. Ancak elde bulunan kaynaklardaki bilgilerden, Yûnus'un Bektaşi olduğu söylemek doğru görünmemektedir.⁵⁴⁴ Sonuç olarak bütün bu bilgilere dayanarak Yûnus Emre'nin Tapduk Emre ve Barak Baba vasıtasıyla Sarı Saltuk'a ulaşan tarikat silsilesinin Hacı Bektaş-ı Velî ile alakasının olmadığı söylenebilir.

Yûnus Emre'nin şeyhi Tapduk Emre vasıtasıyla hangi tarikata mensup olduğu konusunda çok çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden bazılarına göre, Tapduk Emre bir Kadiri şeyhidir.⁵⁴⁵ Bazı kaynaklarda ise Tapduk Emre'nin şeyhinin Barak Baba olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴⁶ Barak Baba'nın müşidi Sarı Saltuk'un şeyhinin de Mahmûd Hayrânî olduğu, (ö. 667/1269),⁵⁴⁷ Mahmûd Hayrânî'nin şeyhinin ise Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) olduğu kaydedilmiştir. Netice itibarıyla Mahmud Hayrânî'nin Rifai tarikatına mensup olduğunun söylenmesi ve müridi Sarı Saltuk vasıtasıyla Yûnus Emre'ye bağlanması bakımından, Yûnus Emre'nin tarikat silsilesinin de Rifai tarikatına uzandığı görülmektedir.⁵⁴⁸

Yukarıda verilen bilgilerden farklı olarak Yûnus Emre'nin aynı silsile yoluyla Mevlevî tarikatına ve dolayısıyla Mevlânâ'ya bağlandığı görülmektedir. Mahmud Hayrânî'nin Rifai tarikatı silsilesinden farklı olarak "Menâkıb'ul-Ârifin"de onun cezbe hâlinde yaşadığı ve Mevlânâ'ya intisap ettiği kaydedilmiştir.⁵⁴⁹ Bütün bu bilgilerden ve Yûnus'un Mevlânâ hakkındaki sözlerinden, Yûnus Emre'nin tarikat silsilesinin Mevlânâ'ya da ulaştığı fikri ortaya çıkmaktadır.⁵⁵⁰

Yûnus Emre'nin, eserlerinde Mevlânâ'dan sık sık bahsettiği görülmektedir. Mevlânâ'ya büyük saygı gösteren Yûnus, onun "feyz-i nazar"ıyla gönlünün arındığını açıklamış ve birçok şiirinde Mevlânâ'dan faydalanmış; âdetâ onun şiirlerini

⁵⁴³ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Divanı*, 80.

⁵⁴⁴ Tatçı, *Yûnus Emre Divân Seçmeler*, 42.

⁵⁴⁵ Kadirilik, bk. Mehmed Rif'at Kâdirî, Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyâni tarîkati'l-Kâdiriyye, (İstanbul:Millet Ktp., Ali Emiri Şer'iyye, 1127), 275b -276a ; Adalet Çakır, Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik, (İstanbul: İSAM Yay.), 2012, 923-925.

⁵⁴⁶ Haşim Şahin, "Tapduk Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

⁵⁴⁷ Mahmûd Hayrânî, hakkında bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, Yûnus Emre ve Tasavvuf, 37, 45- 46; Ethem Cebecioğlu, "Mahmûd-ı Hayrânî", DİA, XXVII, 367-368. İstanbul'da Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 193 envanter numarasıyla kayıtlı olan Mahmûd Hayrânî'nin mezar sandukasındaki yazıda babasının isminin Mes'ûd olduğu belirtilmiştir. Ebû'l-Hayr Rûmî'nin Saltuknâne'sinde de Sarı Saltuk'un Seyyid Mahmûd-i Hayrân'a intisap edip dört terkli tâc giydiği anlatılır.

⁵⁴⁸ Necdet Tosun, "Tasavvuf", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 31 (2013), 111-112.

⁵⁴⁹ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*.XII-XIII.

⁵⁵⁰ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, 18.

Türkçeleştirmiştir.⁵⁵¹ Yûnus, Mevlânâ'nın kendi üzerindeki etkisini anlatırken Mevlânâ'dan şöyle söz etmektedir:

“Mevlânâ Hudâvendgâr bize nazar kılalı
Anun görklü nazarı gönlümüz aynasıdur”⁵⁵²

“Hz. Mevlânâ Efendimizin bize nazar kıldığı andan beri, onun yüce bakışı gönlümüze ayna oldu/Yani biz nefsimizin hakikatini onun aynasında seyrettik.” diyerek Mevlânâ'ya karşı gönül bağı olduğunu dile getirmiştir.

“Mevlânâ, sohbetinde saz ile işret oldu
Ârif ma'niye daldı çün biledir ferişte⁵⁵³
Bir gönül ele getür ferâgât ol geç otur
Konya şehrinde yatur ol iki sultan kanı”⁵⁵⁴

Yûnus'un yukarıdaki beyitlerinden de anlaşılacağı üzere, Yûnus Emre, seyahatleri sırasında Konya'ya uğradığında, Mevlânâ ile görüştüğünü, sohbetine katıldığını ve sema meclisinde bulunduğunu belirtmiştir.

Yûnus'un, Mevlânâ ile ilişkisini sadece onun şiirlerinde değil; Mevlevî kaynaklarında da görmek mümkündür. Bu kaynakların Yûnus'a karşı ilgisiz olmadıkları, menkıbelerinde ona sıkça yer verdiklerinden belli olmaktadır. Bu konuda söylenen şu menkıbe, bu münasebeti göstermesi açısından hayli dikkat çekicidir: Yûnus'un, Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'le arkadaşlık ettiği, her ikisinin de Mevlâna'dan ders aldığı bilinmektedir. Mevlânâ'nın vefatından sonra çok üzülen Yûnus, o günlerde, Mevlânâ'ya yapılan türbe inşaatında çalışmış ve gösterdiği kerametlerinin aşikâr olmasıyla artık Konya'da daha fazla duramamıştır. Konya'dan ayrılmadan arkadaşı Sultan Veled'i ziyaret ederek onunla vedalaşmış, Sultan Veled ona, “Git Yûnus, git de türbe değil, gönül bünyad et...” diyerek onu uğurlamıştır. Yûnus bundan sonra efsanevi çilesini çekmek üzere Tapduk Emre'ye ısmarlanmıştır.⁵⁵⁵

Kaynaklarda verilen bütün bu bilgiler ve menkıbeler nedeniyle bazı araştırmacılar, Yûnus Emre'nin bir Mevlevî dervişi olabileceğini söylemektedir. Bunlardan biri olan

⁵⁵¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn (Hayatı, Eserleri, Felsefesi)* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, ts.), 246.

⁵⁵² Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân.XVI.*

⁵⁵³ Tatcı, *Yûnus Emre Divânı Tenkitli Metin*, 2/390.

⁵⁵⁴ Tatcı, *Yûnus Emre Divânı Tenkitli Metin*, 2/419.

⁵⁵⁵ Mehmet Önder, “Anadolu'nun Gönül Aydınlığında Mevlâna ve Yûnus Emre”, *Millî Kültür* 80 (1991), 15-19.

Mehmet Önder'e göre, Yûnus 25–30 yaşlarında iken Mevlânâ'dan nasip almış ve Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'indeki bazı gazellerini tercüme ettiğini söylemiştir. Yûnus, bu yakınlığı nedeniyle, yaklaşık sekiz yıl kadar Konya'da kalmış ve daha sonra Tapduk'un yurduna gitmiştir.⁵⁵⁶

Yûnus'un sözlerinden Mevlânâ ile görüştüğü ve ona verdiği değer açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bu sözlerinden Yûnus'un Mevlânâ'ya intisab ettiği ve aynı dergâhın insanları oldukları çıkarılamayacağı gibi Yûnus'un Mevlânâ'nın meclisinde bulunması da onun Mevlevî olduğunu göstermeyecektir. Yûnus, zihnen ve manen Mevlânâ'ya çok bağlıdır ancak Yûnus Emre'nin Mevlevî olup olmadığı kesin olarak belli değildir.⁵⁵⁷

Yûnus ile Mevlânâ arasındaki bağ ve bağlantı, onların manevî dünyalarının birbirinden farksız olmadığını açıkça göstermektedir. Ancak bütün bu yazılanlar ve yorumlardan da anlaşılacağı üzere Yûnus Emre'nin, Mevlânâ'ya intisap etme ve dolayısıyla Mevlevî olma ihtimalini güçlendirmektedir. Asıl olan Yûnus'un Mevlevî olması değil Mevlânâ'dan aldığı feyzi, Tapduk'un onu vahdet ocağında pişirmiş, olgunlaştırmış ve Yûnus Emre olarak ortaya çıkarmış olmasıdır.⁵⁵⁸

Yûnus, mürşidinin manevî rehberliğinde tasavvuf yoluna uygun şekilde yetiştirilmiştir. Yûnus, erenler yurdunda himmete ulaşmanın ilk şartı teslimiyet ve hizmete talip olmuştur. Şeyhine “Ne hizmet varsa yaparım.” dediğinde, Tabduk da Yûnus'u, dergâhındaki odunculuğa tayin etmiş; Yûnus, odunculuk gibi görünüşte sıradan olan bir işle manevî olgunlaşma sürecinde üstün bir sonuca erişmiştir. Yûnus'un, bu yolda, manevî rehberliğine bağlılığı sınanmış ve o, temel gaye olan “nefsi kırmak”la mânevî olgunluğa ulaşmıştır.⁵⁵⁹

Yûnus'un tasavvuf anlayışı, her şeyden önce Kur'an ve sünnete, kendisinden önce yaşayan mutasavvıfların düşüncelerine dayanmaktadır. Aslında Yûnus'un düşünce dünyası sevgi temeli üzerine kurulmuş, sadece insanı sevme noktasında kalmayıp Allah sevgisine ulaşmıştır. Her şeyin özündeki mevcut mutlak varlık olunca, insana ve varlıklara verilen değer de Allah için olmalıdır, demektedir. Onun tarifine göre insan Hz. Peygamber'in şahsında temsil edilen “insan-ı kâmil”dir. Bu insanlar ilâhi ahlâka ulaşan, üstün özelliklerle donanan kimselerdir. Yûnus'a göre ahlâk, insana yakışmayan davranışlardan uzaklaşarak “fitrat-ı

⁵⁵⁶ Mustafa Özçelik, *Bizim Yûnus* (Eskişehir: Eskişehir Valiliği, 2010), 61.

⁵⁵⁷ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 335.

⁵⁵⁸ Önder, “Anadolu'nun Gönül Aydınlığında Mevlânâ ve Yûnus Emre”.

⁵⁵⁹ Mustafa Özçelik, *Bizim Yûnus* (Eskişehir: Eskişehir Valiliği, 2010), 45-46.

asliyye”ye yönelmektir. Ahlâki olmayan davranışlar ise Yûnus’a göre hayvani nefse ait olanlardır. “İnsan-ı kâmil” olmanın esası yaramaz davranışların yararlı hâle gelmesiyle olabilir. Kâmil insan da aşk ile Allah’a ulaşmış, ilâhi ahlâkla ahlâklanmıştır. Yûnus, insanları “insan-ı kâmil” olmaya davet etmiş; bunun için Tapduk Emre’nin yolunu izleyerek onun mânevî şahsında temsil ettiği Muhammedî ahlâkın rengine boyanarak, benliğinden geçerek, “fenâfillâha” ulaşmıştır. Fakat Yûnus, bu yolun “nefs-i emmâre”sine yenik düşen insanlara kapalı olduğunu, “Bir zerre aşkı olmayan belli bilin yabandadır”, “Aşkî olmayan gönül misali taşa benzer” sözleriyle ifade etmiştir.⁵⁶⁰

Âşık Çelebi ise onu “Yûnus irfan mektebinde okuyan bir ârif, sözü hâle dönüştüren bir Allah dostu ve sır sahiplerinin sırlarını açıklayan bir dilin sahibidir.” sözleriyle tanıtır.⁵⁶¹ *Bahrü’l Velâye* de, Yûnus’un, Türkçe ibarelerle gazel ve ilâhi tarzında pek çok ilâhi sırrı açıkladığını ifade eder. Yûnus, *Dîvân*’ında ayet ve hadislerden, klasik dönem mutasavvıflarından ve halk kahramanlarından alıntı yapmıştır. Yûnus’un sanatı, tefekkürünü örtmez; düşünceleri şiirin sınırlı yapısı içerisinde kaybolmaz. Zaten Yûnus’un şairliğini ispat etmek gibi bir düşüncesi hiç olmamış, sabırla aradığı Hak sırrına erişmiştir.⁵⁶²

Yûnus, “Aşk şarabını içtim içeli ne olduğumu bilmiyorum; San’a irmek için kendi varlığımdan geçtim.” diyerek aşk yolunun kolay bir yol olmadığını, maksuda erişinceye kadar bu yolda birçok tehlikeyi aşmak, sıkıntılara uğramanın zaruri olduğunu lakin bir defa o yolla Hakk’a eriştikten sonra, artık bütün müşküllerin ortadan kalktığını ve sâliğin her yerde Hakk’ı görüp her şeyi “Vücut-ı Mutlak”ta bulduğunu bilir.⁵⁶³

Yûnus’un sûfiyane telakkileri, doğrudan Mevlânâ’dan alınmış veya hemen hemen onunla aynı özelliktedir. Muhyiddin İbnü’l Arabî’nin “vahdet-i vücûd” anlayışını benimsemiştir. Yûnus, bazı zamanlarda, “şeriat edebinden korktuğu için daha fazla izâh-ı hakikat edemeyeceğini” belirterek şer’î duyarlılığa ve zühd yoluna dair telkinlerde bulunmuştur.⁵⁶⁴

Bütün mutasavvıflarda olduğu gibi, Yûnus’un amacı da halkı irşat ederek onlara faydalı olmak düşüncesidir. Onun sanatkârlık endişesi gütmeyen, ruhunun samimiyetini ortaya

⁵⁶⁰ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvân Seçmeler*, 64; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 420-425.

⁵⁶¹ Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şuarâ*, 689.

⁵⁶² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 411-416.

⁵⁶³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 428-430.

⁵⁶⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 391.

dökerek karşımıza sade, masum, sevgi dolu bir derviş olarak çıktığını, ilâhi bir lisanla terennüm ettiğini görürüz.⁵⁶⁵

2.3.5. Vefatı

Yûnus Emre ile ilgili çok tartışılan konulardan birisi de vefatı ve mezarının nerede olduğudur. Yûnus'un ne zaman, nerede vefat ettiği kesin olarak bilinmese de bu bilgiler, tarihî kaynaklardan ve kendi eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Yûnus Emre'nin vefat tarihi hakkında ileri sürülen görüşlerden bazılarında Bursalı Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde, Yûnus'un vefat tarihini H. 843 olarak kaydetmiş;⁵⁶⁶ Nail Tuman ise *Tuhfe-i Nâilî*'de 842/1429 tarihini yazmıştır.⁵⁶⁷ Şemseddin Sami'nin de, *Kamusu'l Alâm*'da Nail Tuman ile aynı görüşte olduğu, Yûnus'un, Porsuk Nehri'nin Sakarya'ya karıştığı mahalde makamâtının şöhret bulduğunu ve 843'te vefat ettiğini belirtmiştir.⁵⁶⁸

Yine Yûnus'un hayatından bahseden en eski kaynaklardan olan, *Vilâyetnâme*'⁵⁶⁹de, *Şakâ'ik Tercümesi*'inde⁵⁷⁰ ve "*Nefahatü'l-Üns*"⁵⁷¹te, Yûnus'un Kütahya Suyu'nun (Porsuk Çayı) Sakarya Nehri'ne karıştığı yer yakınında yattığı kaydedilmiştir.

Gölpınarlı ise, Yûnus'un *Risâletü'n-Nushiyye*'de yer alan bir beyitinden,

“Söze târih yedî yüz yîdiyîdi

Yûnus câni bu yolda fîdiyîdi”⁵⁷²

vefat tarihini H. 720 olarak çıkarmıştır.⁵⁷³ Adnan Erzi'nin bulduğu, Bayezid Kütüphanesindeki belgede ise “Vefât-ı Yûnus Emre/Müddet-i Ömr 82/Sene 720” şeklinde kayıtlı olan bir ifadeden⁵⁷⁴ Yûnus Emre'nin 82 yıllık bir ömürden sonra 720/1320-1321 yılında vefat ettiği görülmektedir.⁵⁷⁵

⁵⁶⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 420-430.

⁵⁶⁶ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 220.

⁵⁶⁷ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 43.

⁵⁶⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 6/4828. ;Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 43-44.

⁵⁶⁹ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 48-49.

⁵⁷⁰ Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*, 2/261.

⁵⁷¹ Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds (Tercüme ve Şerhi)* (İstanbul: Marifet Yay., 1289), 91.

⁵⁷² Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XVI.

⁵⁷³ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XVI.

⁵⁷⁴ Kepecioğlu, “Yûnus Emre Nerede Yatıyor”.

⁵⁷⁵ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvân Seçmeler*, 45.

Fuat Köprülü ise Yûnus'un vefat tarihinin *Risaletü'n-Nushiyye*'nin yazıldığı 1307 tarihinden sonra aranması gerektiğini söyler: "Elimizdeki vesikalara göre vefat tarihini açık bir surette tayin edebilmek ne yazık ki mümkün değildir."⁵⁷⁶ demiş fakat Adnan Erzi'nin yayımladığı belgelerden sonra, Yûnus Emre'nin vefat tarihinin 1320-1321 olduğunu kabul etmiştir.⁵⁷⁷

Bütün bu vesikalar ve Yûnus'un eserlerindeki bilgiler dikkate alındığında Yûnus Emre'nin 720/1320-1321 senesinde 82 yaşında vefat ettiği sonucu kabul edilmektedir denilebilir.⁵⁷⁸

Yûnus'un vefat tarihi gibi medfun olduğu yer hakkında da çok büyük anlaşmazlıklar çıkmıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde, ona ait olduğu iddia edilen mezar ve makamlar bulunmaktadır. Yûnus gibi öldüğü yeri belli olmayan hatta mezarı açıkça belli olsa bile, bu büyük zatlara medfen ve makam yaptırılmıştır.⁵⁷⁹ Her yöre halkı, çevrelerinde ruhaniyetlerinden ve kutsiyetlerinden yardım bekleyebilecekleri büyük mutasavvıflar olmasını istemeleri nedeni ile birçok medfen ve makam yaptırmış; bu nedenle ihtilaflar çıkmıştır. Yûnus'un mezarı ve makamı, bazı tarihî kaynaklarda veya halk rivayetlerinde, çeşitli yerleşim yerlerinde gösterilegelmiştir. Yûnus'u çok seven halk, onun mânevî kişiliğinden faydalanmak için ona birçok makam ve mezar yaptırmıştır. Yûnus Emre'ye isnat edilen başlıca mezar ve makamlar şunlardır.⁵⁸⁰

Sivrihisar/Sarıköy-Yûnus Emre köyünde gömülüdür.⁵⁸¹ Bursa'da Yûnus'a ait olduğu söylenen mezarın ise Âşık Yûnus adlı bir başka mutasavvıf şaire ait olduğu söylenmektedir. Daha önce yapılan incelenmelerde, söz konusu mezarlardan ilk defa Rıza Tevfik'in bahsettiği söylenmektedir.⁵⁸² Ancak bu bilgi doğru olmamakla birlikte, Yûnus'un mezarı ile ilgili ciddi tartışmaları gündeme getirmiştir.⁵⁸³

Yûnus'un, bunlardan başka Manisa'nın Kula ve Salihli kazaları arasında Emre adlı bir köyde⁵⁸⁴ bir kârgir ve türbe bulunmaktadır.⁵⁸⁵ Erzurum ovasına bakan Dutçu (Düzcü)

⁵⁷⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 380.

⁵⁷⁷ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 66.

⁵⁷⁸ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 66.

⁵⁷⁹ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 66.

⁵⁸⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 382.

⁵⁸¹ Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds (Tercüme ve Şerhi)*, 961.

⁵⁸² Gölpınarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf*, 74.

⁵⁸³ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 66.

⁵⁸⁴ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 193; Gölpınarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf*, 79.

⁵⁸⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 385.

köyünde Tapduk Emre ve Yûnus Emre'nin türbeleri vardır.⁵⁸⁶ Bursalı İsmail Hakkı'ya göre, Yûnus ile şeyhi Tapduk Emre ve onun şeyhi Sinan Efendi'nin kabirleri bir kubbe altında "İsparta Keçiborlu kasabası kurbündeki gadir-i azimin canib-i şarkisinde olan püste tarafında bir karyededir."⁵⁸⁷ Bursalı Tahir Bey ise Karaman'da Yûnus'a ait bir medfen olduğunu söylemekle beraber bu hususta hiç bilgi vermemiştir.⁵⁸⁸ Afyon Sandıklı'da, Ünye ve Sivas'ta bir yol üzerinde hatta Azerbaycan'ın Gah bölgesinin Oncallı kentinde makamlar bulunmaktadır.⁵⁸⁹

Fuat Köprülü, bütün bu rivayetleri değerlendirdiğinde, Lâmiî Çelebi'nin *Nefahatü'l-Üns* tercümesindeki rivayeti tercih ederek Yûnus'un Porsuk suyunun Sakarya'ya karıştığı yerde gömülü olduğunu kabul etmektedir. Köprülü bu rivayetin tamamen müsbet olmamakla beraber diğer rivayetlere göre akla en yatkın olanının bu görüş olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁰

Yûnus'un hayatını ve felsefesini inceleyen ilk kişilerden olan Köprülü, TEİM adlı eserinde, Yûnus'un gerçek mezarının Sarıköy'de olduğuna kanaat getirmiştir. Daha sonra Abdülbâki Gölpınarlı ve Faruk K. Timurtaş da Yûnus'un mezarının, Sivrihisar Sarıköy'de olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁹¹

Yine Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin "Mevhûb-ı Mahbûb" adlı eserinde, Yûnus Emre'nin mezarının, Sivrihisar'da (Sarıköy) olduğunu şu beyitleriyle dile getirmiştir:⁵⁹²

"Azîzlermiş hususâ Yûnus Emre
Edermiş zühd ü uzlet uyup emre
Bu yerdedir bu zümrenin mezârı
Müşerref eylemişdir diyârı" (197a)

Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Vilâyetnâmesi*,⁵⁹³ Lâmiî Çelebi *Nefahatü'l-Üns*,⁵⁹⁴ Mecdi Efendi *Şakâ'ik-i Numaniye Tercümesi*,⁵⁹⁵ *Menakıb-ı Evliya*,⁵⁹⁶ Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin

⁵⁸⁶ Gölpınarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf*, 82; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 385.

⁵⁸⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 386.

⁵⁸⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 387.

⁵⁸⁹ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 66.

⁵⁹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 386.

⁵⁹¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 386; Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 54-55.

⁵⁹² Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a.

⁵⁹³ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 47-48

⁵⁹⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds (Tercüme ve Şerhi)*, 961.

⁵⁹⁵ Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*, 261.

⁵⁹⁶ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1989), 2/484.

*Mevhûb-ı Mahbûb'u*⁵⁹⁷ ve *Kayd-ı Hakanî'de*, Ankara Kuyûd-ı Kadîme arşivi 530 numarada kayıtlı bulunan Kanuni devrine ait defterde⁵⁹⁸ ve diğer bazı kaynaklarda, Yûnus'un mezarının Sivrihisar yakınlarındaki Sarıköy'de olduğu kayıtlıdır.⁵⁹⁹

Yûnus Emre'nin Sivrihisar Sarıköy'deki mezarı, Ankara- Eskişehir demiryolu hattının tamamlanması ve bu hattın Yûnus'un kabrinin yakınından geçmesi nedeniyle 6 Mayıs 1946'da mezar açılmış; kabirdeki bakiyeler geçici mezara nakledilmiştir. Yûnus Emre'nin mezarı 1970 yılında yeni yapılan anıt mezara yani bugünkü yerine nakledilmiştir.⁶⁰⁰

2.3.6. Eserleri

Yûnus Emre'nin *Dîvân-ı İlâhiyât* (Şiirler) ve *Risâletü'n-Nushiyye* (Öğütler Kitabı) olmak üzere bilinen iki eseri bulunmaktadır.

2.3.6.1. Dîvân-ı İlâhiyât

Yûnus Emre'nin en önemli eseri, birçok gazellerini, ilâhilerini hece vezniyle içine alan ünlü *Dîvân*'ıdır. *Dîvân*'ı, kendisinden yüzyıllarca sonra, ona çok bağlı bir derviş tarafından tertip ve tazim edilmiştir.⁶⁰¹

Dîvân; Yûnus'un asıl sanatını, aşkını, imanını, tevhidin hakikatiyle ve ilâhi güzellikle ilgili düşüncelerini öğrendiğimiz eseridir. Onun bu eseri daha hayattayken tanınmıştır. Fakat ne yazık ki elimizde Yûnus'un yaşadığı zamanda yazılmış bir yazma eser mevcut değildir.

Bu yazmalara daha pek çok yazma ilave edilebilir. Fakat ilave edilen *Dîvân*lardaki "Yûnus" mahlası ile başka şairlerin şiirlerindeki mahlasların yoğun bir şekilde karıştığı görülmektedir. Yûnus mahlaslı dervişlere ait ilâhilerin de şöhretinin genişliği nedeniyle Yûnus Emre'ye isnat edilmiş olabileceği düşünülmektedir.⁶⁰²

Yûnus'un, *Dîvân*'ın sonundaki bir küçük mesnevî dışındaki bütün ilâhileri "gazel" şeklinde yazılmıştır. *Dîvân*'da şathiyye/münâcât türündeki, "Ya ilâhî ger suâletsen bana" mısralarıyla başlayan şiiri yirmi sekiz beyitlik bir manzumedir. Bunun dışında şiirlerin şekliyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülse de onun şiirleri semai ve gazel tarzında kaleme

⁵⁹⁷ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a.

⁵⁹⁸ Kunter, *Yûnus Emre Bilgiler-Belgeler*, 3/103-104.

⁵⁹⁹ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XXXIII-XXXIV.

⁶⁰⁰ *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 54-55.

⁶⁰¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 397.

⁶⁰² Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*, 60.

alınmıştır. *Dîvân*'ındaki şiirler genellikle ilâhî, nutuk veya nefes türünde şiirler olmakla birlikte, şiirler arasında az da olsa münâcât na't-istişfâ, mi'racnâme, şathiyye, mahşernâme, fütüvvetnâme gibi türler de bulunmaktadır.⁶⁰³

2.3.6.2. Risâletü'n-Nushiyye

Yûnus'un bu eseri, 707 yılında, mesnevî şeklinde yazılmış 562 beyitlik bir risâledir. İnsanın manevî yolculuğunu anlatan, tasavvufî bir öğüt kitabıdır.⁶⁰⁴ Risâlenin sonlarına doğru yer alan beyitten,

“Söze tarih yedi yüz yidiydi

Yûnus canı bu yolda yidiydi”

Risâletü'n-Nushiyye'nin yazılış tarihinin hicri 707 olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁵

Yûnus'un, asıl şiirleri hisli bir lirizm taşımakla beraber bu şiirlerde didaktizmin ağır basması, lirizmi geri planda bırakmıştır. Yine de bir tasavvuf dersi mahiyetindeki bu eser, sanat değeri bakımından Yûnus'un *Dîvân*'ı ile aynı nitelikte değildir.⁶⁰⁶ *Dîvân* gibi, “Hissi değil fikri, öğetici” bir eserdir. Aynı zamanda, Yûnus bu eserinde kendi duygularından ziyade, genellikle insanoğlunun hâlini ortaya koymuştur. *Risâletü'n-Nushiyye*, tasavvufun temel kavramlarını, ana meselelerini bir bilgin sıfatıyla açıklaması yönüyle çok önemlidir. Eser, Yûnus'un bilgisi hakkında önemli derecede fikir vermekte ve onun bir mürit sıfatıyla da çalıştığını belirtmektedir. Bunun yanında, *Risâletü'n-Nushiyye*'de Yûnus'un üslûbu “İhtirasları kendi ağzından konuşurken şiirlerindeki ahenge ulaşır.”, mısralarındaki ifadelerin derinliği ve hayal gücünün zenginliği gazelleri aratmaz. Burada Yûnus duygu yerine, fikre önem vermiş ve mesnevîye has bir özellik olan hikâye üslubunu kullanmıştır.⁶⁰⁷

Risâletü'n-Nushiyye, Anadolu'da yazılmış tasavvufî muhtevaya sahip ilk özgün nasihatnamelerden biridir. Bu eser, Yûnus'un ilâhilerine nispetle daha az şiir özelliği taşır. Bu eserde, ahenkten ve âşıkane bir üsluptan söz etmek mümkün değilse de eserde sembolizm mükemmeldir. Ayrıca eserin sembolik bir anlatımının olması, soyut kavramların

⁶⁰³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 410-412.

⁶⁰⁴ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XVI.

⁶⁰⁵ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, XVI.

⁶⁰⁶ Nihad Sâmi Banarlı, “Millî Tekevvünümüzde Yûnus Emre'nin Yeri”, *Yûnus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler*, (1990), 62-72.

⁶⁰⁷ Mehmet Kaplan, “Yûnus Emre'nin İnsan ve Ahlâk Görüşü (Risâlat al-Nushiyya'nın Tahlili)”, *Yûnus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler*, (1990), 66.

kişileştirilmesi ve destani bir üsluba sahip olması oldukça dikkat çekicidir.⁶⁰⁸ İrşadi bir hikâye olan *Risâletü'n-Nushiyye*, insanın Allah'a layık bir kul olması için neler yapmaları gerektiğini anlatırken seyr u sülûk ehline öğütlerini içerir.⁶⁰⁹

Risâletü'n-Nushiyye eseri Yûnus'un, asıl olarak bilge yönünü, tasavvuf kültürü hakkındaki bilgisini ve onunla yakın temasını göstermektedir. Ayrıca Yûnus'un sadece bir derviş değil; asıl tam bir mürşit, rehber, yol gösterici olduğunu ve özellikle akla verdiği büyük değeri açıkça ortaya koymakta; akıl ile gönül sentezini de başarıyla gerçekleştirdiğini göstermektedir.⁶¹⁰

2.4. Sinan Paşa (Yûsuf Sinânuddîn)

2.4.1. Hayatı

Asıl adı Sinânuddîn Yûsuf olan⁶¹¹ Sinan Paşa, İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'in oğludur.⁶¹² Hızır Bey'in babası Sinan Paşa'nın dedesi, o sırada Sivrihisar kadısı olan Celâleddin Efendidir. Sinan Paşa'nın yazdığı bir fetvasında bulunan el yazısında "Yûsuf bin Hızır bin Celâleddin" imzası bunu doğrulamaktadır.⁶¹³

Fatih döneminin önemli devlet adamlarından, fazilet ve ilim sahibi olan Sinan Paşa'nın doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamakla birlikte Mecdi, *Şakâ'ik* tercümesinde, babası Hızır Bey'in vefat ettiğinde, Sinan Paşa'nın yirmili yaşlarda olduğu kaydetmiştir.⁶¹⁴ Babasının vefatına (863/1458-1459) göre Sinan Paşa'nın da 844/1440-1441 yılında doğmuş olduğunun kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶¹⁵ Sinan Paşa'nın doğum yeri konusunda ise kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Özalp'a göre, Sinan Paşa babası gibi Sivrihisar'da 844'te doğmuştur.⁶¹⁶ Osmanlı Müelliflerine göre Sinan Paşa Bursa'da,⁶¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre ise Sivrihisar veya Bursa'da doğmuştur.⁶¹⁸ Sinan Paşa'nın her iki

⁶⁰⁸ Kaplan, "Yûnus Emre'nin İnsan ve Ahlâk Görüşü (Risâlet al-Nushiyya'nın Tahlili)", 204-206.

⁶⁰⁹ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvân Seçmeler*, 66.

⁶¹⁰ Önder Göçgün, *Dünden Bugüne Yûnus Emre* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995), 66.

⁶¹¹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-Numânîyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 1/290.

⁶¹² Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 5/1512.

⁶¹³ Uzunçarşılı, *Osmalı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Levha 1*.

⁶¹⁴ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 202b.

⁶¹⁵ Mertol Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa* (İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2014), 13.

⁶¹⁶ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 118.

⁶¹⁷ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 345.

⁶¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmalı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 108.

şehirden birinde doğma ihtimali bulunmaktadır ancak kesin olan babası Hızır Bey'in Sivrihisar'da doğup yetişmesi ve Bursa'da bulunmuş olmasıdır.⁶¹⁹

2.4.2. Ailesi ve Çocukları

Sinan Paşa, Sivrihisar'ın kadısı Celâleddin Emir Arif'in de torunudur. Babası İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey, annesi ise ünlü alim Molla Yegân'ın (ö. 865/1461) kızıdır.⁶²⁰ Aynı zamanda dedesi Molla Yegân, babası Hızır Bey'in de hocasıdır.⁶²¹ Sinan Paşa, Mazıoğlu'nun verdiği bilgilere göre, Fatih döneminin kazaskerlerinden Molla Mehmed'in kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten Ahmed ve Mehmed Çelebi isimli iki oğlu olmuştur. Bunlardan Mehmed Çelebi, Mahmud Paşa Medresesinde müderrislik yaptıktan sonra bazı yerlerde kadılık yapmış ve genç yaşta vefat etmiştir. Diğer oğlu hakkında kaynaklarda bilgiye ulaşılamamıştır.⁶²²

Kaynaklarda Hızır Bey'in dolayısıyla Sinan Paşa'nın ataları Nasreddin Hoca'ya bağlanmaktadır.⁶²³ Bu ise Nasreddin Hoca'nın kızınının Hızır Bey'in annesi olduğu rivayetine dayanmaktadır. Abdülkadir Erdoğan, kaynakların bu konuda verdiği bilgileri babası hakkındaki diğer rivayetlerle birlikte değerlendirerek Hızır Bey'in, Nasreddin Hoca'nın torunu olduğunun kabul edilmesi gerektiğini yazmıştır.⁶²⁴ Mertol Tulum, Sinan Paşa'nın, Nasreddin Hoca'nın torunu olduğu yönünde bir araştırma yaptığını fakat kesin bilgiye ulaşamadığını, oğlunun yapmış olduğu araştırmalarla, Sinan Paşa'nın Nasreddin Hoca'nın torunlarından olduğunun artık kesinleştirildiğini belirtmiştir.⁶²⁵ Nasreddin Hoca'dan sonra en çok iki nesil geçmiş ve onlardan sonraki kuşakların temsilcileri, Celâleddin Emir Arif, ondan sonra Hızır Bey, ondan sonra da Sinan Paşa gelmiştir. Sinan Paşa'nın aile silsilesi bu şekilde tamamlanmış ve aydınlanmıştır.⁶²⁶

⁶¹⁹ Aylın Koç, "Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/229-231.

⁶²⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 2/668.

⁶²¹ Hasibe Mazıoğlu, "Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 10/667.

⁶²² Mazıoğlu, "Sinan Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/668.

⁶²³ Derviş Ahmet Aşık, *Aşık Paşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, çev. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, ts.), 203.

⁶²⁴ Abdülkadir Erdoğan, "On Beşinci Asır Ortalarında İstanbul'da Bir Türk Bilgini (Hızır Bey) Hayatı ve Eserleri", *Konya Dergisi* 57 (1943), 24.

⁶²⁵ *Tazarru'nâme-Sinan Paşa*, çev. Mertol Tulum (Ankara: Mili Eğitim Bakanlığı Basımevi, 2001), 14.

⁶²⁶ Ahmet Kartal - Zafer Koylu (ed.), *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı* (İstanbul: Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.), 15.

2.4.3. İlmî Şahsiyeti

Sinan Paşa'nın anne ve babası tarafından zamanın ileri gelen ilim adamları ile akrabalık bağı bulunmaktadır; dolayısıyla bu büyük zekâ doğuştan gelen yeteneklerini aile içinde, yakın çevresinde bulunan tanınmış ilim adamları arasında geliştirme imkânına sahip olmuştur. İlk eğitimini dedesi Molla Yegân ve babası Hızır Bey'den almış olan Sinan Paşa, küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerinde bulunma imkânı yakalamış ve devrinin hatırı sayılır alimlerinden ders almıştır.⁶²⁷

Sinan Paşa, küçük yaşlardan itibaren bilgi dağarcığını zenginleştirmiş, henüz ergenlik çağına gelmeden kürsüye çıkarak halka öğüt verecek duruma gelmiştir. Gençlik dönemlerinde babası Hızır Bey'in 1459'da vefatından sonra Sinan Paşa âdeta onun yerini tutmuş, henüz 23-24 yaşlarında zamanın en gözde bilginleri arasına girmiştir. Fatih'in kendisine bu kadar genç birini hocalığa seçmesinin ve ona "Sultan Hocalığı" ünvanı vermesinin sebebinin de ondaki kabiliyete ve onun ilmî üstünlüğünün fazla olmasına bağlanmaktadır.⁶²⁸

Sinan Paşa; Fatih, Hızır Bey'i İstanbul'a davet ettiğinde, babasıyla birlikte İstanbul'a gelmiş; burada dedesi Molla Yegân'ın meclisine devam eden Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Molla Gürâni (ö. 893/1488), Molla Kırîmî (ö. 1128/1716), Hocasâde Muslihuddin (ö. 893/1488) ve Kestelli (ö. 901/1496) gibi büyük ulema ile tanışarak çevresindeki âlimlerden yararlanmış dinî ve ilmî birçok dalda bilgi sahibi olmuştur. Bunun yanında büyük riyaziye alimi Ali Kuşçu'dan (ö. 879/1474) riyaziye ilimlerini tahsil etmesi Fatih tarafından emrolunması üzerine Sinan Paşa, talebesi Molla Lutfi'yi (ö. 900/1495) gönderip bu vasıta ile riyaziye ve astronomi ilmi tahsil etmiştir.⁶²⁹ Genç yaşta edindiği geniş bilgisiyle başta Fatih Sultan Mehmed olmak üzere bütün dikkatleri üzerine çekmiştir.⁶³⁰ Sinan Paşa'nın zekâ ve bilgisine hayran olan Sultan Mehmed, Molla Lutfi ile ona Fatih Kütüphanesini kurdurup "hafız-ı kütüp" tayin ettiği Molla Lutfi⁶³¹ ile Sinan Paşa, iç ve dış kaynakları ve birçok ilim adamının eserlerini Fatih Kütüphanesinde toplayarak kütüphaneyi bir bilim akademisi hâline getirmişlerdir.⁶³²

⁶²⁷ Koç, "Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/229-231.

⁶²⁸ Kartal - Koylu, *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*, 16.

⁶²⁹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/345.

⁶³⁰ Sinan Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 14.

⁶³¹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 1/292.

⁶³² Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 2/540; Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 118.

Fatih Sultan Mehmed döneminin en ünlü ve etkili bilim adamlarından olan Sinan Paşa, babası Hızır Bey'in oğluna hür düşünceye değer verilen ortamda yetişmesini sağlaması, kendisinde de var olan güç ve yetenekle birleşmiş onu daha da geliştirmiştir. O, genç yaşlarında Aristo ve Eflatun başta olmak üzere Yunan filozoflarının eserleri ile İslâm düşünürlerinin görüşlerini yansıtan kitapları incelemiş, özellikle “yeni eflatunculuk”tan etkilenecek aklı karışmış, şüphe ve tereddüt içinde kalmıştır. Kendisinde uyanan merakla var olan şeylerin ve oluşların görüntüden ziyade iç yüzlerini, gerçekliklerini araştırmaya başlamıştır. Bu konularda bunalıma düşen Sinan Paşa bir gün babasıyla yemek yerken bakır yemek kabının gerçekten bakırdan olduğunda bile şüphe göstermesinin ve “ağlât-ı havâstan olmak ihtimâliyle mesâğ u mecâli olduğunu (duyuların yanıltmaları olabileceğinden böyle düşünmenin yerinde ve uygun olduğunu” söylemesinin üzerine babası “sen bir tabakaya vasıl oldun ki ortada duran tabaktan bile şüphe edersin” diyerek öfkesinden sahanı kaldırıp onun başına vurmıştır.⁶³³

Sinan Paşa, yalnızca İslâmi ilimlerde değil; felsefe, matematik, fizik, astroloji, tıp gibi bilim dallarında da bilgi sahibi olmuş ve düşünce ufkunu zenginleştirip geliştirmiştir. Paşa bilim insanı olmanın yanında bir düşünür, bir felsefe adamıdır. Sinan Paşa'nın, eserlerinde ele aldığı ilâhiyat, tasavvuf ve ahlâk gibi konularda bu yönü ortaya çıkmaktadır. Her zaman araştırmacı, sorgulayıcı olması aklını rehber olarak görmesi, aklıyla ulaştığı sağlam inanç yapısı aklın sınırlarını da bulmasını sağlamış ve bu sınırları tanımak onu iman konusunda en ufak bir şüpheye bile düşmekten korumuştur. Zaman zaman vesveseye kapılsa da bundan kurtulmayı başarmış ve iç dünyasına dalarak bunalımlarına çare aramıştır.⁶³⁴

Sinan Paşa'nın, yalnızca medrese ve ilim dünyasında değil; sarayda Sultan Fatih'in de yer aldığı ilmî tartışmalarda sergilediği üstünlüğü, Fatih Sultan Mehmed'in dikkatini çekmiştir. İlmî üstünlüğü ve zekâsıyla öne çıkan Sinan Paşa'ya büyük yakınlık gösteren Fatih, ona sarayda önemli vazifeler vermiştir.⁶³⁵

Aklî ve naklî ilimlerde otorite sahibi olan Sinan Paşa, Fatih tarafından Edirne'deki II. Murad'ın (ö. 855/1451) yaptırdığı Dârü'l-hadis'te müderrisliğe getirilmiş ve ona günlük altmış dirhem maaş bağlanmıştır. Bir süre sonra maaşı seksen dirheme yükseltilerek Edirne'deki Çifte Medreselerin birinde müderris olarak görevlendirmiştir. Bu vazifesine

⁶³³ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 2/539.

⁶³⁴ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 23.

⁶³⁵ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 24.

Edirne'deki Sultan Murat Han İmaretinin mütevelliliği görevi de ilave edilerek Gelibolu sancağı kendisine verilmiştir.⁶³⁶

Sultan Mehmed'in teveccühünü kazanan Sinan Paşa “hâce-i sultânî” lakabıyla padişah hocalığına ve Sahn müderrisliğine getirildikten sonra, hocası Sinan Paşa'dan devlet işlerinde de faydalanmak isteyen Fatih 1470'te ona vezaret makamı vermiştir.⁶³⁷ Uzunçarşılı'nın Sinan Paşa'nın vezir-i a'zamlığına dair yazdığı vesikada, bazı eserlerde Sinan Paşa'nın vezir olduğu gösterilmişse de veziriazam olduğuna dair sarıh kayıt bulunmamaktadır, denilmiştir.⁶³⁸ Ancak *Şakâ'ik* tercümesinde yer alan “Padişah hazretleri Sinan Paşa'yı 875 senesinde vezir edinip cûmhur-û umûr-ı saltanatta anınla istişâre eyledi” kaydı Sinan Paşa'nın veziriazam olduğunu göstermektedir.⁶³⁹ *Sicill-i Osmâni*'de Sinan Paşa'nın (ö. 878/1474) II. Mehmed'e muallim, nedim ve sonra vezir olduğu ve bir rivayete göre, Mahmud Paşa'nın ikinci defaki azlinde sadrazam da olduğu 1476-1477 tarihlerinde azledildiği geçmektedir.⁶⁴⁰

Bütün bu kaynaklardan ortaya çıkan bilgiler sonucunda, Sinan Paşa'nın Fatih döneminde veziriazamlık yaptığı kesin olmakla birlikte, kimden sonra vezirlik yaptığı konusunda karışıklık söz konusudur. Bunu telif etmek için Uzunçarşılı; Mahmud Paşa'nın ikinci defaki sadaretinin azlinden sonra Gedik Ahmed Paşa (ö. 887/1482) veziriazam olmuş; Gedik Paşa'nın azliyle de Sinan Paşa veziriazam tayin edilmiştir⁶⁴¹ şeklindeki sözleriyle konuya açıklık getirmek istemiştir.

Kaynaklarda 1470 yılında vezaret rütbesi verilen Sinan Paşa bu tarihten itibaren “Hoca Paşa” ünvanıyla anılmıştır. Ancak 1476-1477'de bilinmeyen bir sebeple paşalıktan azledilmiştir.⁶⁴² Sinan Paşa'nın Fatih Sultan Mehmed için bu kadar önemli mevkiye getirilmesi ve daha sonra veziriazamlıktan azledilmesinde kendisini kıskananların, onu gözden düşürmek isteyenlerin paşanın genç yaşta elde ettiği makam ve şöhretini çekemeyenlerin olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴³ Sinan Paşa, *Maârif-nâme* eserinde yaşadıklarını bir haksızlık olarak değerlendirmiş ve Sultan Fatih'e üstü kapalı sitemlerini belirtmiştir.⁶⁴⁴

⁶³⁶ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 292-94.

⁶³⁷ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*. 249b.

⁶³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hızır Bey Oğlu Sinan Paşa'nın Vezir-i Âzamlığına Dâir Çok Kıymetli Bir Vesika”, *Belleten* 27/105 (20 Ocak 1963), 37.

⁶³⁹ Mehmed Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şekaik*, 1/156b.

⁶⁴⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 5/1512.

⁶⁴¹ Uzunçarşılı, “Hızır Bey Oğlu Sinan Paşa'nın Vezir-i Âzamlığına Dâir Çok Kıymetli Bir Vesika”.

⁶⁴² Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 5/1512.

⁶⁴³ Yûsuf b Hızır b Celâleddin el-Bursevî Sinan Paşa, *Ma'ârifnâme*, 978, 101b.

⁶⁴⁴ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 16.

Sinan Paşa'nın vezirlikten azlinden sonra hapsedilmesi, dönemin âlimlerini oldukça üzmüştür. Fatih Sultan Mehmed'e, Sinan Paşa'nın affedilerek hapisten çıkarılması talebinde bulunmuş ve bu yapılmadığı takdirde yazmış oldukları bütün kitapları yakarak Osmanlı topraklarını terk edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Fatih, Sinan Paşa'yı hapisten çıkartarak müderrislik göreviyle Sivrihisar'a göndermiştir. Paşa'nın yakınında bulunan kişileri de çeşitli görevlerle İstanbul'dan uzaklaştırmış hatta öfkesi bununla da dinmeyen Sultan Sivrihisar'a gitmekte olan Sinan Paşa'nın arkasından bir tabip göndererek ona akıl hastalarına uygun şekilde muamele edilmesini emretmiştir.⁶⁴⁵ İznik'te kendisine yetişen tabip, Sinan Paşa'yı tekrar hapsederek ayaklarına günde elli değnek vurdurarak ona zararlı şerbetler içirmiştir. Bundan haberdar olan İznik'teki âlimlerden Molla Hüsameddin, Fatih Sultan Mehmed'e mektup göndererek bu eziyetten vazgeçilmesini istemiş ve Sinan Paşa serbest bırakılarak onun Sivrihisar'a gitmesine izin verilmiştir.⁶⁴⁶

Kendisine sadık talebesi Molla Lutfi ile beraber Sivrihisar'a giden Sinan Paşa burada başmüderrislik ve kadılık yapmıştır. Bu esnada babası Hızır Bey'in Sivrihisar'da kurmuş olduğu meşhur Hızır Bey Kütüphanesini ihya ederek geliştirip büyütüştür. Daha sonra Sivrihisar'da kendi adını taşıyan Sinan Paşa Kütüphanesini kurmuştur.⁶⁴⁷

Sivrihisar'da beş yıl kalan Sinan Paşa'ya, Fatih Sultan Mehmed'in vefatı üzerine, tahta çıkan oğlu II. Bayezid (ö. 918/1512) tarafından vezirlik rütbesi ve itibarı tekrar iade edilmiştir. Sinan Paşa, Edirne Darü'l-Hadis Medresesinde başmüderrisliğe getirildiği⁶⁴⁸ sırada daha ziyade eser telifiyle meşgul olmuş; burada *Şerhü'l-Mevâkıf*'in "Cevâhir" bahsi üzerine haşiye yazmıştır.⁶⁴⁹

Hayatının son yıllarında Türkçe eserlerini kaleme alan Sinan Paşa, II. Bayezid devrinde layık olduğu saygı ve değeri tekrar kazanmış gerek *Tazarru'nâme* gerekse *Maârifnâme*'de üstü kapalı ifadelerle eski, mutlu hatıralarından bahsetmiş, hayatının ilk yıllarına olan özlemine dile getirmiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 251a.

⁶⁴⁶ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 294.

⁶⁴⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 24.

⁶⁴⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 1279), 2/499.

⁶⁴⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 3/294.

⁶⁵⁰ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 20.

2.4.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı

Üstün bilgisi, şüphecilik ve sorgulama eğilimiyle ruhundaki çalkantılar, ilerleyen yaşlarında tasavvufa meyletmesini ve Ebu'l-Vefâ'ya (ö. 501/1107) intisabını sağlamıştır. İbn Vefâ, Zeyniyye tarikatının⁶⁵¹ Vefaiyye kolunun kurucusu olup dönemin birçok devlet adamı, âlimi ve sanatkârı onun müridi olmuştur. İbn Vefâ'nın etrafında Sinan Paşa, Molla Lutfi, Hoca-zâde, Zenbilli Ali Efendi gibi açık görüşlü, tartışmayı seven ve katı tutumlu olmayan kimseler bulunurken karşısında ise katı tutumlu ve tasavvuf karşıtı hatta ona intisap edenleri yoldan çıkmakla suçlayan kimseler bulunmaktadır. Böyle bir ortamda bulunan Sinan Paşa'nın, sürgün edilip ona eziyet çektirilmesinde Şeyh Vefâ'ya yakınlığının da etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Sinan Paşa'nın tasavvufa ilgisi, zamanın mutasavvıfı olan Şeyh Ebu'l-Vefâ'ya olan sevgisi, bu yolun yolcusu olması ve ona duyduğu güven ve onun kılavuzluğuna bağlanmıştır. Ebu'l-Vefâ'da düşüncelerine en güvenilir ve çıkar görünür yolu bulmuştur. Sinan Paşa, Şeyh Vefâ'dan aldığı mânevî destekle tasavvufa yönelmiş; ona, büyük güven ve sevgi bağıyla bağlanmıştır. Paşa'nın, şeyhinin ilmine olan güveni onu tereddütsüz savunmasından da anlaşılmaktadır. *Şakâ'ik*'te, Şeyh Vefâ'nın, mezhepleri karıştırdığı Hanefî iken Şafiler gibi namazda besmeleyi açıktan okuduğu ve iki secde arasını uzun tuttuğu gibi Hanefî mezhebine aykırı eylemlerde bulunduğu iddiasıyla, dönemin şeyhülislâmı Molla Gürâni ve ilim adamlarının toplanıp onun sorguya çekilmek istenmesi üzerine Sinan Paşa gözü pekliğiyle buna karşı koymuştur.⁶⁵² Molla Gürâni ve diğer ilim adamlarına karşı yaptığı bu savunması ve girmiş olduğu tartışmada, yapılan suçlamanın geçersiz olduğunu kabul ettirmiş; bunun üzerine Molla Gürâni itiraz eden âlimlere dönerek "Kıyam edin gidelim; çünkü böyle şahidi olan bir kimseyi sorguya çekmek boşuna bir iştir."⁶⁵³ demiştir ki bu durum, Sinan Paşa'nın ilmî kudretini ve devrinin ünlü âlimleri üzerindeki etkisini göstermektedir.⁶⁵⁴ Sinan Paşa'nın ilmî üstünlüğünün yanında hislerinin de kuvvetli olduğu, ilâhi aşka dair deneyimlerini anlatmasından anlaşılmaktadır.

⁶⁵¹ Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, thk. Ali Yılmaz, çev. Mehmet Akkuş (İstanbul: Kitabevi Yay., 2015), 1/274.

⁶⁵² Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/543.

⁶⁵³ Sinan Paşa, Yûsuf b. Hızır b. Celâleddin el-Bursevî, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B9274), 8.

⁶⁵⁴ Sinan Paşa, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Emine Gürsoy Naskali (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987), 52.

Sinan Paşa'nın en çok üzerinde durduğu konulardan birisi ilâhi aşktır. *Tazarru'-nâme* eserinde, ilâhî aşkı ayrıntılı bir şekilde anlatması onun bu aşkı deneyimlediğini ve hislerini açıkladığını göstermektedir. Sinan Paşa, akı ile aşk arasındaki ilişkiyi anlatmış ve aşka dair sözlerini şöyle aktarmıştır:

“Kim ki o kadehten sarhoş olur; yani aşk kadehini içer, canı canan ile hoş olur: Akıl oraya giremez, fikir o yöreye uğramaz. Akıl bilgiye ulaşma aracı, aşk bir gerçekliktir kesin bilgiye bağlıdır ucu. Akıl bir renktir, onda sır kokusu olmaz, aşk bir kokudur onda renkten eser bulunmaz.”⁶⁵⁵

Sinan Paşa'nın bütün bu sözlerinden anlaşıldığına göre, Paşa, aklın çelişkili olduğu tartışmalı konuları ortaya atmış, bunları akıyla izah etmeye çalışmış, aklının sınırının yetmediği yerde gönlüne dönerek Allah'ın yüce katına sığınmıştır.⁶⁵⁶

2.4.5. Vefatı

Sinan Paşa, Mecdi'nin kaydına göre, 891 (1486) yılında Safer ayının yirmi dördüncü günü akşamdan sonra Mahsûre-i Konstantîniyye'de (İstanbul) vefat etmiş; Ebû Eyyub Ensâri civarında defnolmuştur.⁶⁵⁷ Aynı tarihi Hoca Sa'dedîn⁶⁵⁸ ile Kâtip Çelebi de⁶⁵⁹ vermekle birlikte ölüm yeri olarak Edirne'yi göstermişlerdir. Ancak diğer kaynaklardan da çıkarılan sonuca göre Mecdi'nin kaydettiği gibi, Ebû Eyyûb Ensârî'nin kabrinin civarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Abdülkadir Erdoğan, “Paşa'nın mezarı Eyüp'te meşhur Samsunlu Hasan Efendi'nin kabri yanındadır.”⁶⁶⁰ demekle kabrinin yerini bildirmektedir. Mertol Tulum ise Sinan Paşa hakkında yazdığı eseri *Tazarrunâme*'de, Sinan Paşa'nın mezarının, belediye mezarlıklar tasnif komisyon üyesi olarak çalışan bir şahısla görüşüğünü ve ondan aldığı bilgiye göre mezar taşının kaybolmadığını, koruma altına alındığını fakat günümüzde bu taşın nerede olduğunun bilinmediğini ifade etmiştir.⁶⁶¹

⁶⁵⁵ Yûsuf b. Hızır b. Celâleddin el-Bursevî Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 00180), 140a.

⁶⁵⁶ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 566.

⁶⁵⁷ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/545.

⁶⁵⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 2/499.

⁶⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Keşf-el-Zunun* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1972), 2/203.

⁶⁶⁰ Abdülkadir Erdoğan, *Fatih devri İstanbul'unda bir bilge bir bilgin: Şeyh Ebül Vefa ve Hızır Bey*. (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 47.

⁶⁶¹ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 22.

Sinan Paşa, genç denebilecek bir yaşta, kırk yedi yaşında vefat etmiştir. Bu kısa hayatı boyunca çok sayıda eser yazmıştır, Arapça ve Türkçe eserlerinin çoğuna günümüzde ulaşılmaktadır. Bu bölümde, Sinan Paşa'nın ulaşılabilen eserlerinden bahsedilecektir.

2.4.6. Eserleri

Sinan Paşa, Sivrihisar'da geçen beş yılından sonra, beş yıl daha yaşamış ve hayatının son zamanlarında Türkçe eserler vermiştir. Yaşadığı zorlukları ve ilmî birikimini eserlerine yansıtan Paşa'nın kısa hayat hikâyesinin ne kadar dolu olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Eserlerinde akılcılığı açıkça görülen Sinan Paşa'nın yakasını şüphecilik asla bırakmamıştır.

Şeyhi Ebul Vefâ'dan aldığı fikrî ve mânevî yardımla ufku genişlemiş, zihnini bulandıran şüphelerden kurtulmuştur. Bu sayede Sinan Paşa, tasavvuf anlayışının en güç konularını eşsiz dil ve üslubuyla eserlerinde ele almış, açıklayıp yorumlamıştır.⁶⁶² Sinan Paşa'nın, tasavvufta olduğu kadar diğer ilimlerde de başarılı eserleri olduğu görülmektedir. Bilgin kişiliğiyle meşhur olan Sinan Paşa aynı zamanda büyük bir söz ustası, bir düz yazı sanatçısıdır. Türkçe eserlerinde sergilediği söze dökme ve dile getirme biçimi kendisinden sonra birçok yazar tarafından benimsenerek denenmiş, ancak onun seviyesine erişilememiştir.⁶⁶³

Sinan Paşa'nın eserlerinde Allah'a yakarışları, kalbindeki feryatları, tövbe ve pişmanlığının hiç durmayan çalkantıları sıkça görülmektedir. Bunun yanında karmaşık zihninin soruları ve konuyla ilgili hikâyeleri çeşitli din ve tasavvuf konularıyla ilgili yorumlar ve öğütlerle bütünleştirilmiştir. Eserlerinin birçok yerinde ilâhi aşkın sığınacağı engin deryada bir sığınak olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁴

Sinan Paşa'nın ilmî konularda yazmış olduğu eserlerin çoğu Arapça tenkit, inceleme ve araştırma makalesi türünde risâlelerdir. Türkçe yazmış olduğu üç eseri ise *Tazarru'-nâme*, *Maârif-nâme* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'dır.⁶⁶⁵ Riyâziye, hey'et, fıkıh ve kelim mevzularında Arapça olarak yazdığı risâlelerinin çoğunu Fatih Sultan Mehmed döneminde kaleme almıştır. Din, tasavvuf, ahlâk ve evliya menkıbeleri konularındaki Türkçe eserlerini ise II. Bayezid döneminde vermiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶² Kartal - Koçlu, *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*, 21.

⁶⁶³ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 29.

⁶⁶⁴ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 32.

⁶⁶⁵ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 29.

⁶⁶⁶ Koç, "Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/229-231.

2.4.6.1. Tazarru‘-nâme

Akli ve naklî ilimlerde derin bilgi sahibi olan, faziletli, hâkim ve edip bir zat olan Sinan Paşa'nın en önemli edebî eseri *Tazarru‘-nâme*'dir. İlk Türkçe eseri olan *Tazarru‘-nâme*; *Tazarruât*, *Darâat-nâme* gibi isimlerle de anılmış ve bu ünlü eserine Sinan Paşa, *Tazarru‘-nâme* adını verdiğini *Maârif-nâme* eserinin giriş kısmında zikretmiştir.⁶⁶⁷

Bir tür münâcât (yakarış) olan *Tazarru‘-nâme* XV. asır edebiyatının çok beğenilen ve meşhur bir eseridir. Münâcât türünde yazılmış olan eser,⁶⁶⁸ Türkçede zamanın “Doğu edebiyatından taklit olduğunu bildirmeyecek şekilde” iktibasta bulunanların ilki olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Sinan Paşa, Osmanlı edebiyatının ilk kurucusu sayılabilir. “Münşi nesir” tarzında yazılan “*Tazarruât-ı Sinan Paşa*” eserine, edipler tarafından önem verilmiş ve eser muhafaza edilmiştir.⁶⁶⁹

Sinan Paşa'nın eserlerinin başında gelen *Tazarruât*'ın (yalvarmalar) büyük vecd ve coşkunluk içinde kaleme alındığı görülmektedir.⁶⁷⁰ Paşa, *Maârifnâme* eserinde “Sebeb-i Te’lif-i Kitab” bölümünde *Tazarru‘-nâme*'den bahsederken tedristen arta kalan zamanında, Hakk'ın övgüsünde aklına gelenleri yazdığını ve konusunun da “Esası usûl-i meşâyih-i hakikat üzerine vurulup ve binası kavâid-i ehl-i tarikat üzerine konulup.”⁶⁷¹ Cümlesiyle eserinin tasavvufî mahiyet taşıdığını belirtmiştir.

Türk tasavvuf edebiyatında da önemli bir yere sahip olan bu eserin tamamı mensur bir münacat şeklinde yazılmıştır. Aslında din ve tasavvufa dayanan kitabın konusunun çoğu Tanrı'ya övgüler, yakarışları (münacat) teşkil etmektedir. Bu yönüyle kitap, Sinan Paşa'nın Allah'a sevgisini, ilâhi aşkını ve coşkusunu yani tasavvufî yönünü yansıtan bir eserdir. Eserinde dile getirdiği yakarış, yalvarış ve övgülerde Kur'an-ı Kerim'den ilhamlar aldığı, bazı ayetlerin manalarını açıklayıcı deyişlerle eserini cazip hâle getirdiği görülmektedir.⁶⁷²

Sinan Paşa eserinde tasavvuf konularıyla ilgili görüşlerini açıklamış, hemen hemen bütün tasavvuf terimlerine çok yeni ve farklı anlamlar yüklemiştir. Aynı zamanda Paşa'nın derin düşünce ve yorumları da eserde yer almıştır. *Tazarru‘-nâme* bu yönüyle de bir bakıma

⁶⁶⁷ Tulum, *Tazarru‘-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 29.

⁶⁶⁸ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Hızır Bey* (Ankar: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987), 31.

⁶⁶⁹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/345.

⁶⁷⁰ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 25.

⁶⁷¹ Sinan Paşa, *Maârifnâme* (Lala İsmail, 295950), 24.

⁶⁷² Hüseyin Ziya Kandilci, *Fatih Sultan Mehmed'in Hocası ve Başveziri Sivrihisarlı Sinan Paşa'yı Tanıyalım* (Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2017), 32.

tasavvufun mahiyeti, varlıklar ve oluşlar dünyası ile kutsallıklar âlemine bakış ve nüfuz derinliği ve dahi aynı zamanda bunların yorumlanış biçiminin son varış noktasıyla da ‘aşk’ın kitabıdır. ‘Aşk’ bu eserde uzun bağımsız bir bölüm olarak bütün yönleri ve derinliğiyle ele alınıp işlenmiştir. Bu bölümün Türk tasavvuf edebiyatında bir benzeri daha yazılmamıştır.⁶⁷³

Sinan Paşa, *Tazarru ‘-nâme’*’yi, Mecdi’nin verdiği tarihe göre 887’den sonra hayatının son zamanlarında yazmış,⁶⁷⁴ üç dört ay gibi kısa bir zamanda tamamlamıştır. *Tazarru ‘-nâme* çok tanınmış ve okunmuş bir eserdir. Yazma eserler kitaplıklarında bulunan nüshalarının çokluğu bunu açıkça göstermektedir.

Yapmış olduğumuz araştırmalar sırasında, *Tazarru ‘-nâme’*’nin çok sayıda yazma nüshası olduğu görülmüş; farklı yazma eser kütüphanelerinde, eserin farklı nüshalarına rastlanmıştır. Tezimizde Süleymaniye Kütüphanesinde, Hüsrev Paşa, No. 180’de bulunan, tarihî bakımdan en eski olan 957 tarihli nüshası⁶⁷⁵ başta olmak üzere eserin diğer nüshalarından da yararlanılarak Sinan Paşa’nın bu kıymetli eseri tanıtılmaya çalışılmıştır.

2.4.6.2. Maârif-nâme

Sinan Paşa bir diğer kıymetli ve Türkçe eseri olan *Maârif-nâme*’sini, *Tazarru ‘-nâme’*’nin hemen ardından kaleme almıştır. Ahlâka dair yazmış olduğu eseri *Nasihât-nâme* ve *Ahlâknâme* adlarıyla da anılır.⁶⁷⁶ *Maârif-nâme*, Sinan Paşa bu “ahlâk bâbında, nasihatnâme suretinde bir kitaptır.” ifadesiyle kitabının muhtevasını belirtmiştir. Yazar, metni bölümlere ayırmamış, hatırına ne gelirse onu yazmıştır. *Maârif-nâme*’de esas olarak İslâm ahlâkından bahseden Paşa bu bahislerde Kur’an’dan olduğu kadar eski filozoflardan, özellikle Eflatun’dan alıntı yapmıştır. Eserin giriş bölümü Hz. Peygamber için yazılmış beş beyitlik na‘tın dışında manzumeye yer vermemiş, baştan sona nesirle yazmayı yeğlemiştir.⁶⁷⁷ Bu eser, dil açısından önemli olduğu gibi konusu ve içeriği bakımından da son derece ilgi çekicidir. Paşa’nın kelimelere yüklediği zengin anlam ile düşünce deryasındaki derinliği ile okuyucuyu metnin içine çekmektedir.⁶⁷⁸

⁶⁷³ Tulum, *Tazarru ‘-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 32.

⁶⁷⁴ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ’iku’ş-Şakâ’ik*, 1/540.

⁶⁷⁵ Sinan Paşa’nın *Tazarru ‘nâme’*’si ni ayrıntılı incelemek için bkz. Türkiye Yazma Eserler, Sinan Paşa, *Tazarru ‘nâme* (Hüsrev Paşa, 00180).

⁶⁷⁶ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 345.

⁶⁷⁷ Tulum, *Tazarru ‘-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 36.

⁶⁷⁸ Mertol Tulum, *Sinan Paşa Maârif-nâme Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2013), 21.

İslâm ahlâkının temel prensiplerini ihtiva eden *Maârif-nâme*, Sinan Paşa'nın mutasavvıf yanıyla ilahi gerçeklik, varlık, varlık düzeni ile oluşlar üzerine felsefi birtakım düşüncelerini bizlere aktarmaktadır. Sinan Paşa'nın bu eserde ortaya koyduğu bir diğer özellik ise üslubu, dili aynı yapıyı taşımakla birlikte eserin Batı dillerinde “aforizma” denilen yani her biri birer atasözü olan sözlerden meydana gelmiş olmasıdır. Paşa'nın eserinde birçok özlü söz geçmektedir ve bu sözlerin ayet ve hadis tercümeleri olduğu görülmektedir. Bu sözler İslâm, ahlâki, insani değerleri yansıtan kalıp sözlerden meydana gelmektedir.⁶⁷⁹

Özlü sözler ve öğütlerle dolu olan *Maârif-nâme* eseri ahlâk kitapları arasında oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Paşa'nın diğer eserleri gibi bu eserin de Türkiye Yazma Eserler Kurumu kataloğunda ve bazı yazma eser kütüphanelerinde *Maârif-nâme*, *Nasîhatnâme* ve *Ahlâknâme* isimleriyle çok sayıda nüshası bulunmaktadır.

2.4.6.3. Tezkiretü'l-Evliyâ

Sinan Paşa'nın üçüncü ve son Türkçe eseri olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*, evliya (veliler) tezkiresine, *Maârif-nâme* eseriyle aynı zamanda başlamışsa da sonra bu eserini yazmayı bırakmıştır. Ancak *Maârif-nâme*'yi bitirmesinin ardından bu kitabını yazmaya başlamıştır. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Alâaddîn Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı örnek alınarak hazırlanmış Türkçe mensur bir eserdir. Sinan Paşa'nın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı, Attar'ın aynı adı taşıyan eserine yeni kişiler ekleyerek yaptığı bir tercümedir. Ancak Sinan Paşa metne doğrudan bağlı kalarak bir tercüme yapmamış, esere kendi damgasını vurmayı başarmıştır. Tulum, kitabın tercümeden ziyade telif olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın ilmî neşri ise 1987 yılında Emine Gürsoy Naskali tarafından yapılmıştır.⁶⁸⁰

Sinan Paşa önce bağımsız bir tezkire yazmayı düşünmüş fakat tezkire kitaplarının yazılmasından sonra çok sayıda tarikat şeyhi gelebileceği ve hepsi hakkında doğru bilgiye ulaşmanın mümkün olmayacağı düşüncesinden hareketle eserine alacağı adları kendi belirlemekten kaçınmış ve Attar'ın tezkiresinde andığı velî zatları ve anmayı bilinen, değerli görülen velîleri eklemeyi uygun bulmuştur.⁶⁸¹

⁶⁷⁹ Kartal - Koylu, *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*, 33-36.

⁶⁸⁰ Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, “Sinân Paşa, Yûsuf Sinâneddîn”, (Erişim 16 Mayıs 2024). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sinn-pasa-yusuf-sinaneddin>

⁶⁸¹ Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 37.

Sinan Paşa'nın bu eseri her ne kadar Attar'ın eserine dayansa da onu benzerlerinden ayıran ve üstün kılan en önemli yön, özellikle her velîden söz ederken satırlar arasına koyduğu çok değerli açıklamalardır. Bu notlar kimi zaman bir sırlı söz ya da keramet üzerine yapılan bir yorum, kimi zaman bir tutum ve hâl üzerine ileri sürülen bir görüş ile akıl ve mantık çerçevesinde yapılan bir değerlendirme ve kimi zaman da bir konuyla ilişkilendirilerek kendi hayatında karşılaştığı durumlara dair kıymetli tarih bilgileridir.⁶⁸²

Tezkiretü'l-Evliyâ'nın, Paşa'nın diğer eserleriyle aynı dil ve anlatım tarzıyla yazıldığı görülmektedir, bu nedenle eserlerini okumakla ona aidiyeti hemen anlaşılmaktadır.⁶⁸³ *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Millet, Süleymaniye, Beyazıt gibi yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın ilmî neşri ise 1987 yılında Emine Gürsoy Naskali tarafından yapılmıştır.⁶⁸⁴

Sinan Paşa'nın Türkçe eserlerinden farklı olarak Arapça eserleri medreselerde okutulan bazı kitapların şerhlerine yaptığı hâşiyelerden oluşmaktadır. Daha çok küçük risâleler hâlinde olan bu eserlerin, Sinan Paşa'nın gençlik dönemine ait olduğu bilinmektedir. Paşa'nın ilmî konulara hâkimiyetini gösteren Arapça risâleleri şunlardır:

1. *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mûlahhas. Çağmîni'nin el-Mûlahhas fi'l-hey'e* isimli eserine Kadızâde-i Rumî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (Akseki İlçe Halk Ktp. Nr.302, vr.107-194).

2. *Risâle fi'z-zâviyeti'l-hâdde izâ fûrizat hareketü ehadi dıl ayhâ Tahsulü zâviye münferice*. Ali Kuşçu'nun Fatih'in huzurunda sorduğu hendeseyle ilgili bir meseleye Sinan Paşa'nın verdiği cevaptır (Süleymaniye Ktp. Cârullah Efendi, nr. 1465, vr.89-90).

3. *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf*. Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin kelâma dair eserinin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp. Cârullah Efendi, nr. 1188, 2071; Hamidiye, nr. 734; İzmirli, nr. 115).

4. *Fethu'l-Fethiye*. Ali Kuşçu'nun er-Risâletü'l-Fethiyye'sinin şerhidir (Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5396/3, vr. 78-118).

5. Burhâneddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye*'sinin tahâret bahsine dair risâlesidir (Osmanlı Müellifleri, II, 223).

⁶⁸² Tulum, *Tazarru'-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*, 38.

⁶⁸³ Sinan Paşa, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Emine Gürsoy Naskali (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987), 8.

⁶⁸⁴ Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS), "Sinân Paşa-Yûsuf Sinâneddîn", (Erişim 16 Mayıs 2024).

6. Kadî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, adlı eserine hâşiyesidir (Nuruosmaniye Ktp. Nr.500).

7. *Hâşiye alâ Sadrişşeri'a ale'l-Vikaye* (Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 53-84, vr. 10-19).

8. *Risâle fî cevâbi Kesteli ammâ isteşkelehû min Şerhi'l-Mevâkıf*. *Mevâkıf*'ın şerhinde müşkül bulduğu bir meseleye cevap mahiyetinde yazdığı risâlesidir (Süleymaniye Ktp. Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 330, vr. 2-3).

9. *Ta'likat alâ Hâşiyeti't-Tecrid li's-Şerîf* (Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa, nr. 199, vr.67-69).

10. *Risâle fî halli işkâli mu'addili meşîri'l-Utârid* (Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5396, nr. 191).

11. *Ecvibe an i'tirâzâti'l-Kastallânî fi'l-cüz illezi lâ yetecezzâ* (Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsni Paşa, nr. 600, vr. 92).

Sinan Paşa'nın burada bahsedilen eserlerinin yanı sıra başka eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler hakkında ayrıntılı araştırma yapmak isteyenler, bu çalışmada adı verilen kütüphanelerden başka yazma eser kütüphanelerinde yer alan farklı nüshalara da ulaşabilirler.

2.5. Osman Afif Sivrisârî

2.5.1. Hayatı

19. yüzyılda Sivrihisar'da yaşayan "Meşâyih-i İzâm"dan olan, Osman Afif Sivrihisârî⁶⁸⁵ 1234/1818 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Âlim ve şair Ali Rüstem Efendi'nin oğlu olan Osman Afif Efendi hıfzını Mekke ve Medine'de tamamlamıştır.⁶⁸⁶ Osman Efendi, akrabaları ile birlikte Anadolu topraklarına göç etmiş, göç esnasında bir müddet Şam, Hatay ve Konya'da kalmışlardır.⁶⁸⁷ Sultan II. Mahmud (ö. 1255/1839) kendisine iltifat göstererek Ankara Keskin ilçesi Cönger (Taşobası) arazisine yerleşmelerini istemiştir. Daha sonra

⁶⁸⁵ Mehmet Arif Dinçer - Bahattin Yûnus Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler* (Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2020), 9.

⁶⁸⁶ Siper, *Osmanlı Döneminde Sivrihisar Medreseleri ve Müderrisleri*, 54.

⁶⁸⁷ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 306.

Eskişehir-Sivrihisar yolu üzerinde bulunan Cönger, şimdiki adı ile Doğanca köyüne yerleşmişlerdir.⁶⁸⁸

Mutasavvıf, şair, müderris ve hattat kimliği olan Osman Afif Efendi'nin⁶⁸⁹ Vakıf belgelerine göre künyesi “eş-Şeyh Osman Afif Efendi ibn-i Ali” ve Şeyh Osmân Afif el-Sivrihisârî”⁶⁹⁰ şeklinde geçmektedir. Seyyid nesepli bir aileye mensup olan Seyyid Osman Afif Efendi'nin babası zamanın âlimlerinden Seyyid Ali Rüstem Efendi,⁶⁹¹ Rufai şeyhi olup Hicaz'da Vehhabî olaylarında şehit edilmiştir. Bu olaydan sonra Anadolu'ya göç etmeye karar veren aileden, Osman Afif'in iki kardeşi de meşakkatli yolculukları sırasında vefat etmiştir. Anadolu'ya geldiklerinde kardeşi Seyyid Ahmed Efendi'ye Kırıkkale ili Delice ilçesi Doğabası köyünden, Osman Afif Efendi'ye de Çifteler Mahmud-u Sani Vakfı arazisinden, dönemin padişahı tarafından mülk verilmiştir. Osman Afif Efendi ve ailesi Cönger'den sonra Sivrihisar'a gelerek daimî olarak yerleşmişlerdir.⁶⁹² Osmanlı arşivlerindeki belgelerden Osman Efendi'nin annesinin Yozgat'ta olduğu ve onun 1859 yılında annesinin ziyaretinde bulunduğu tespit edilmiştir.⁶⁹³

Osman Afif Efendi'nin, bir rivayete göre, Medine'de küçük yaşlarında babası ile birlikte develeri otlatmak için kırlara çıktığında, boynunda taşıdığı *Kura'n-ı Kerim*'i, Hızır'ın (a.s.) kendisine hıfzettirdiği, elinden tutarak yazı yazdırdığı ve sırtını sıvazladığı bu vesile ile Kur'an'ı hıfzettiği anlatılmaktadır. Bu sayede, Allah'ın kendisine ilim ve irfan bahşettiği Osman Efendi de çok fazla sayıda talebe yetiştirmiş ve yazdığı eserleriyle insanlara yol göstermiştir.⁶⁹⁴

2.5.2. Ailesi ve Çocukları

Osman Afif Efendi'nin babası Rufai tarikatı şeyhlerinden Şeyh Ali Efendidir. Annesi ise Hacıhan Hanım'dır. Osman Efendi'nin, Emine Hanım'la yaptığı evlilikten bir çocuğu

⁶⁸⁸ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 313; Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 306.

⁶⁸⁹ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi* (Eskişehir: İş Matbaası, 1961), 143.

⁶⁹⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Defteri [EV.d], No: 585, 81a.

⁶⁹¹ Mehmet Arif Dinçer, “Eskişehir Sivrihisarlı Es-Seyyid Osman Afif Efendi (1818-1881)”, *T.C. Eskişehir Valiliği Eski Yeni Aylık Şehir Kültür Dergisi* 2/18 (2010), 42.

⁶⁹² Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 23-24.

⁶⁹³ BOA, 05/Ra/1289, No.25.

⁶⁹⁴ Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 29.

dünyaya gelmiştir. Oğlu Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi, babası Osman Afif Efendi'nin izinden yürüyerek hizmetlerine devam etmiştir.⁶⁹⁵

2.5.3. İlmî Şahsiyeti

İlk eğitimini babasından aldığı düşünülen Osman Efendi'nin, medrese eğitimini kimlerden ve nerede aldığı konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak 17 Cemâziyel-ahir 1288/1871 tarihlerinde Sultan Abdülaziz'e (ö. 1830/1876) yazdığı bir arzında "Sifrîhisâr kasabasında otuz üç seneden beru neşr-i ulûm-i âliye"⁶⁹⁶ ile meşgul olduğu beyanında bulunan Osman Afif Efendi'nin Sivrihisar'da medrese eğitimi gördüğü ve müderrislik yaptığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Ankara Vilayet Salnâmesi'nde, Sivrihisar kasabasında 19. yüzyılın sonlarında yirmiye yakın medrese bulunduğu ve buralarda eğitim verildiğinin zikredilmesi de bu bilgiyi doğrular niteliktedir.⁶⁹⁷

Osman Efendi, uzun yıllar Sivrihisar'da bir süre de İstanbul Fatih Medresesi'nde başmüderrislik görevinde bulunmuş ve bu medreselerde dönemin ünlü simalarının yetişmesine vesile olmuştur. Osman Efendi'nin zamanın devletinin üst düzey kademelerinde bulunan kişilerle halef selef olduğu devlet arşiv evraklarından anlaşılmaktadır. Yetiştirdiği önemli şahsiyetlerin de devletin üst kademesindeki vazifelerde görevlendirildiği bilinmektedir.⁶⁹⁸

Zamanın mantık, felsefe ve astronomi konularında Osman Afif Efendi'nin yetiştirdiği talebelerin çoğunun önemli eserlerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bunlar; ilk Türk mantık eseri *Hülâsatü'l-mantık fi şerhi tehzibi'l mantık*'ın müellifi olan Denizlili Osman Mennan Efendi⁶⁹⁹ ile astronomi bilgini ve hattat İbrahim b. Ahmed Bursevî, Osman Afif Efendi'nin önde gelen talebelerindendir.⁷⁰⁰ İstanbul'da müderrisliğin yanında kadılık görevi de yapan Osman Afif Efendi, hat sanatıyla da meşgul olmuş, hüsnühat konusunda mahir kişiler arasında sayılmıştır.⁷⁰¹

⁶⁹⁵ Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 23-68.

⁶⁹⁶ BOA, 05/Ra/1289, No. 650.

⁶⁹⁷ Abdülkerim Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri* (Ankara: Eskişehir Valiliği, 2014)583.

⁶⁹⁸ Dinçer, "Eskişehir Sivrihisarlı Es-Seyyid Osman Afif Efendi (1818-1881)", 43.

⁶⁹⁹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/384.

⁷⁰⁰ Adem Sünger, "Osman el-Afif es-Sefrîhisârî'nin Risâletü'l-İrâdeti'l-Cüz' iyye Adlı Eseri: Tahlil, Tahkik ve Tercüme", *Kader* 21/2 (31 Aralık 2023), 614.

⁷⁰¹ Dinçer, "Eskişehir Sivrihisarlı Es-Seyyid Osman Afif Efendi (1818-1881)"44.

2.5.4. Tasavvufî Görüşleri ve Tarikatı

Tasavvufun ileri gelenlerinden olan Osman Afif Efendi'nin talebesi ve hâlifesi olan Osman Mennan Efendi, ulema ve “meşâyih-i Nakşibendiyye”nin Hâlidîyye kolunun ileri gelenlerinden olup mürşidi Şeyh Osman Afif Efendi'dir.⁷⁰² Osman Efendi'nin mürşidi Şeyh Hacı Ahmed-i Gıyâsî Efendi, onun mürşidi de Şeyh İsmâîl-i Şîrvânî'dir.⁷⁰³ Silsile hulefâ-yı Mevlânâ Hâlid'den olan Şeyh İsmâîl-i Şîrvânî'den de Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) ulaşmaktadır. Şeyh Osman Afif Efendi'nin Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun tarikat silsilesinde 33. hâlifesi olduğu görülmektedir.⁷⁰⁴

Nakşibendiyye tarikatı'nın İç Anadolu'da yetişmiş büyüklerinden olan Osman Afif Efendi'nin çok sayıda müridi olduğunu işiten dönemin padişahı kendisiyle görüşmek istemiş ve İstanbul'a davet etmiştir. Padişah, Şeyh Osman'ın ilim ve irfanını ölçmek istediğinden, bir yere gizlenerek kendisine sorulacak sorulara cevap vermesini beklemiş. Osman Efendi'nin oturacağı sandalyenin altına gizlice *Kur'an-ı Kerim* koyarak buyurun oturun demiş, Şeyh Osman,

-Sandalyenin altındaki şu Kitab-ı Mukaddes'i alın ondan sonra oturayım, demiştir. Şeyh Osman ilk imtihanını vermiştir. Ardından sorulan ayet mealinin cevabını da verdikten sonra padişah gizlendiği yerden çıkarak,

-Sen gerçek bir âlimsin benden bir isteğin var mı, dediğinde Şeyh Osman,

-Sivrihisar'da bir medrese yaptıracağım yardımınız olursa sevinirim, demiştir.⁷⁰⁵

Sivrihisar'a gelerek Kurşunlu Camii'nin yanına, Arifiye (İrfaniye) Medresesini kuran Osman Efendi, burayı vakfetmiş ve 34 talebesi⁷⁰⁶ ile medresenin ilk müderrislik görevini yapmıştır. Müderrislik görevinin yanı sıra çeşitli alanlarda ilmî çalışmalar yapmayı da ihmal etmemiştir.⁷⁰⁷ Sivrihisar'da yaptırılan İrfaniye Medresesi daha önce Hızır Bey'in kurmuş olduğu ve Hızır Bey Medresesi adı ile anılırken 1870 yılında Hızır Bey konağı ile birlikte, Osman Afif Efendi tarafından vakıf idaresinden satın alınıp İrfaniye Medresesi adı ile kendi

⁷⁰² Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/363; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/384.

⁷⁰³ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/363.

⁷⁰⁴ Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 73.

⁷⁰⁵ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 38-39.

⁷⁰⁶ BOA, Maarif Salnamesi, 1316.

⁷⁰⁷ Sünger, “Osman el-Afif es-Seferîhisârî'nin Risâletü'l-İrâdeti'l-Cüz' iyye Adlı Eseri”, 614.

vakfına bağlanmıştır.⁷⁰⁸ Medresede, zâhir ilimleri okutan Osman Efendi aynı zamanda Nakşibendi Hâlidîyye tarikatı üzerine irfan sohbetleri ile irşadını sürdürmüştür. Başkanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde, “İrfaniye Medresesi” vakfiyesindeki açıklamalara göre Osman Efendi’nin büyük evliyalardan ve “Saâdat-ı Sofiye (Peygamber’imizin soyundan gelen büyük evliyalardan)” olduğu kaydedilmiştir.⁷⁰⁹ Bu vakfiyeye göre Sivrihisar şehir merkezinde Şeyh Baba Yûsuf Camii yakınında bulunan ve 1268 yılında yaptırdığı anlaşılan “İrfaniye Medresesi”nin, Osman Afif Efendi’nin 5 Recep 1268 tarihli vakfiyesine göre; Sivrihisarlı Nakşibendi hankâhı⁷¹⁰ postnişini, merhum Ali Efendi oğlu Şeyh Osman Afif Efendi, Şeyh Baba Yûsuf Mahallesi’nde 19 odalı ve avlulu medrese yaptırmıştır. Bu medresenin giderleri için de dört bin kuruş nakit parayı ilim ve irfana hizmet için vakfetmiştir. Osman Efendi kendi hayatta olduğu sürece, medresenin müderrisliğini yapacağını, vefatından sonra ise erkek evladının ve onun soyundan olanların yöneteceğini şart koşmuştur.⁷¹¹

İrfaniye Medresesi çok sayıda kişiye hizmet vermeye başlamış, Osman Efendi medresenin su ihtiyacını gidermek için şadırvanına, Şınşırak Dağı eteklerinden su getirtmiştir. Bu su 1961 yılında medresenin avlusundan meydana taşınmıştır. Kurşunlu Mahallesi’nde “Kurtuluş Meydan Çeşmesi”⁷¹² adı ile hâlen mahalle halkının su ihtiyacını karşılamaktadır. İrfaniye Medresesi’nde tesis edilen imarethanede (aşevi) ihtiyaç sahiplerine hizmet verilmiştir. Yine külliye içerisinde bulunan tekkede tasavvufî ve ahlâki dersler verilerek halkın ilim ve irşadına hizmet edilmiştir.⁷¹³

İrfaniye Medresesi’nin çok sayıda kişiye hizmet vermesi nedeniyle o, zamanla giderlerini karşılayamaz duruma gelmiş ve maddi zorluğa düşmüştür. Bu nedenle dönemin padişahı Sultan Abdülaziz’e 1872 yılında bir mektup yazarak kendi yazmış olduğu “*Delâilü’l-hayrât*” isimli eserinin bir nüshasını da padişaha hediye olarak göndermiştir. Bu mektuptan sonra Sultan Abdülaziz tarafından Osman Efendi’ye yüz kuruş maaş bağlanmıştır. Osmanlı

⁷⁰⁸ Sivrihisar kültür ve Haber Portalı, “Sivrihisar İrfaniye Medresesi”, (Erişim: 12 Temmuz 2024). <https://sivrihisar.com.tr/sivrihisar-irfaniye-medresesi/>

⁷⁰⁹ BOA, İrfaniye Medresesi Vakfiyesi, D.110:2221.

⁷¹⁰ Sivrihisar’da Seyyid Mahmud Suzâni Türbesi yakınında bulunan ancak günümüzde bulunmayan hankâh Nakşibendi dergâhı olarak kullanılmıştır.

⁷¹¹ VGMA, EV.d, No:585,81b.

⁷¹² Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 313.

⁷¹³ Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar’da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 12.

Arşivinde “Osman Afif Efendi’nin ihda eylediği Delail-i Şerife’den dolayı fukara maaşından kendisine yüz kuruş maaş tahsisi” şeklinde geçmektedir.⁷¹⁴

Şeyh Osman Efendi’nin vefatından sonra oğlu Nakşibendiyye hâlifelerinden Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi⁷¹⁵ İrfaniye Medresesinin müderrisliğine getirilir.⁷¹⁶ Çok sayıda ulema ve Hak adamının yetişmesini sağlayan İrfaniye Medresesi “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”nun yürürlüğe girmesinden sonra kapatılmış, kullanılmayan medrese binası zamanla harap olmuş ve 2006 yılında Sivrihisar Belediyesi tarafından tamamen yıkılmıştır.⁷¹⁷

2.5.5. Vefatı

Hayatını ilim ve irşat yolunda harcayan, pek çok talebe yetiştirerek eserler bırakan, mensup olduğu tarikatta sayısız müridi olan Şeyh Osman Afif Efendi hayatının son zamanlarında gittiği Eskişehir’e bağlı Mahmudiye ilçesinin Cönger köyünde vefat etmiştir. Osman Efendi’nin vefat etmeden önceki isteği üzerine, oraya defnedilerek türbe yaptırılmıştır. Cönger köyü halkı bu âlim ve velî zata hürmet ve tazim göstererek onu hâlen ziyaret etmektedir.⁷¹⁸

1881 yılında 63 yaşında vefat eden Şeyh Osman Afif Efendi,⁷¹⁹ Eskişehir ilinin Mahmudiye ilçesine bağlı Cönger yeni adıyla Doğanca köyü kabristanlığına defnedilmiştir.⁷²⁰ Daha sonra kabri, yapılan bir türbe içerisine alınan Osman Efendi’nin mezarının şahide taşında “Rufai tarikatı şehi (şeyhi) Şeh (Şeyh) Ali Efendi oğlu Osman Afif ruhuna Fatiha. d. 1234 (1818-1819), ö. 1297 (1879-1880)” ibaresi bulunmaktadır. Mezar taşlarına bir dönem “Şeyh” yazılması yasaklanması nedeniyle “Şeh” yazılmıştır.⁷²¹ Ankara- Eskişehir kara yoluna yakın olan es-Seyyid Şeyh Osman Afif Efendi türbesine girişi gösteren tabela bulunmaktadır.

⁷¹⁴ BOA, 05/RA/1289, G. 45193, No: 650.

⁷¹⁵ Necmeddin Dinçer, *Büyük Halk Şairi Yunus Emre’nin Hayatı ve Hakiki Mezarı* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası Koll. Şti., 1965), 42.

⁷¹⁶ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 586.

⁷¹⁷ Sivrihisar Dergisi, “Sivrihisar İrfaniye Medresesi”, (Erişim: 12 Temmuz 2024).

⁷¹⁸ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 39.

⁷¹⁹ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 306.

⁷²⁰ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 39; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 313; Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 144; Dinçer - Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar’da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 14.

⁷²¹ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 595.

2.5.6. Eserleri

Meşhur hattatlarından olan Osman Afif Efendi'nin kıymetli eserleri bulunmaktadır ancak bu eserlerden günümüzde, hat yazısıyla yazdığı *Kur'an-ı Kerim* ve *İradetü'l-Cüziyye* hariç diğer eserlerine ulaşamamaktadır. Osman Afif Efendi'nin beşinci kuşak torunlarından olan M. Arif Dinçer, dedesinin eserlerinin isimlerini araştırmaları sonucunda kitabına burada zikredilen eserleri kaydetmiştir.⁷²² Biz de yapmış olduğumuz araştırmalarda ulaşabildiğimiz ölçüde Osman Afif Efendi'nin eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

2.5.6.1. Delâilü'l-Hayrât

Şeyh Osman Afif Efendi'nin bu eseri Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubun yanında gönderdiği eserdir. 17 Cemâziyel-ahir 1288 tarihinde, Abdülaziz Han'a yazdığı arzda şu ifadeyi kullanmıştır: "Hattı destimle terkîm kılınan bir cild *Delâilü'l-hayrât...*"⁷²³ Eser bu şekilde Osmanlı Arşivlerinde kayıtlara geçmiştir.

Şeyh Osman Afif Efendi'nin hâlifesi olan Şeyh Osmân Abdülmennân Efendi'nin⁷²⁴ muhiplerinden olan İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* isimli eserinde Osman Afif Efendi'nin biyografisi hakkında şu bilgiyi vermiştir:

"Osman Afif Efendi Seferi Hisarlıdır. (Sivrihisar). 1283 de nesh ile yazdığı '*Delâilü'l-hayrât*' mühendis Ekrem Hakkı (Ayverdi) Bey de görüldü. Nümune olarak son sahifesi derç edildi. Bu zat hakkında da malûmat almak kabil olamadı."⁷²⁵ İyi bir hattat olan Osman Efendi'nin *Delâilü'l-hayrât* eseri Ethem Hakkı Ayverdi'nin koleksiyonunda yıllarca sergilenerek birçok hattata ilham kaynağı olmuştur.⁷²⁶

Osman Afif Efendi'nin *Delâilü'l-hayrât* isimli eserinin ketebe sahifesinde yazılı olan ibareyi İbnü'l-Emin şu şekilde aktarmıştır:

⁷²² Dinçer - Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 14.

⁷²³ BOA, 05/Ra/1289, No:650.

⁷²⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/363

⁷²⁵ İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1970), 17.

⁷²⁶ Dinçer, "*Eskişehir Sivrihisarlı Es-Seyyid Osman Afif Efendi (1818-1881)*".

“Temettü kitâbeti Delâil’-hayrât fi keyfiyyeti’s-salavâti ala seyyidü’s-sâdâti min yedü’l-fakîr ilâ rahmeti rabbihi’l-kadîr Osman el-Afif es-Seferihisârî li seneti selase ve senânîne ve mietin ve elf (1283).”⁷²⁷

2.5.6.2. Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye

Osman Afif Efendi’nin günümüzde ulaşılabilen tek eseri olan “*Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye*” besmele, hamdele ve salvele ile başlayıp ardından “Osman Afif Seferihisârî der ki” demek suretiyle kendi adını zikretmesinden bu eserin Osman Afif Efendi’ye ait olduğunu ifade etmektedir.⁷²⁸ Eserin mukaddime kısmında risâlenin ismine dair bilgi verilmese de baş kısmında yazılı olan “*Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye*”den⁷²⁹ ve eserin konusunda cüzî iradeden bahsedilmesinden esere “*Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye*” ismi verilmiştir.⁷³⁰

Osman Afif Efendi, eserini cüzî irade tartışmalarının çok olduğu ve görüşlerden hangisinin doğru olduğu konusunda karışıklık yaşandığı bir zamanda, yakın dostlarının bu konuda bir eser yazması isteği üzerine bu risâleyi telif ettiğini belirtmiştir.⁷³¹

Osman Afif Efendi, İslâm düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan insan fiilleri problemine dair kaleme aldığı bu risâlesinde, cüzî iradeyle ilgili ihtilâflı olan görüşlerden hangisinin daha doğru olduğu konusunda, kısa ve öz bir şekilde ortaya koymuştur.⁷³² Bu konuda pek çok eser kaleme alınmış, Osman Efendi’nin risâlesi de bunlardan bir tanesi olmuştur. Söz konusu risâlelerde Cebriye, Mu’tezile, Filozoflar, Mâtürîdî ekol, Eş’arî, Bâkılânî ve İsferyânî olmak üzere yedi yaklaşımdan bahsedilmiştir. Osman Efendi ise risâlesinde diğer görüşlerden farklı olarak sekizinci bir görüş olduğunu açıklamış ancak kimlerin bu görüşte olduğuna dair bilgi vermemiştir. Risâlede dikkat çeken ayrıntı ise sekiz görüşten beşini sayarak -Eş’arî, Bâkılânî, İsferyânî, Mâtürîdî ekol ve sekizinci görüşü- bunları itikatta orta yol olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle diğerlerinden ziyade bu beş görüşe ayrıntılı olarak değinmiş, aynı zamanda Bâkılânî’nin yaklaşımıyla Mâtürîdî ekolünün görüşünün aynı olduğunu ifade etmiştir.⁷³³

⁷²⁷ İnal, *Son Hattatlar*, 17.

⁷²⁸ Seferihisârî, *Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye* (Hüdai Efendi, 00945), 1b .

⁷²⁹ Seferihisârî, *Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye* (Hüdai Efendi, 00945), 1b.

⁷³⁰ Sünger, “Osman el-Afif es-Seferihisârî’nin Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye Adlı Eseri”, 615.

⁷³¹ Seferihisârî, *Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye* (Hüdai Efendi, 00945), 1b.

⁷³² Sünger, “Osman el-Afif es-Seferihisârî’nin Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye Adlı Eseri”, 623.

⁷³³ Sünger, “Osman el-Afif es-Seferihisârî’nin Risâletü’l-Îrâdeti’l-Cüz’iyye Adlı Eseri”, 615.

Osman Afif Efendi'nin, *Risâletü'l-Îrâdeti'l-Cüz'îyye* adlı risâlesinin Hacı Selim Ağa yazma eserler kütüphanesinde, Hüdâyî koleksiyonunda, 945 numarada kayıtlı bir tek nüshası bulunmaktadır. Nesih hattıyla kaleme alınan bu nüsha beş varaktan oluşmaktadır.

2.5.6.3. *Perişan*

Osman Afif Efendi'nin siyasete dair yazdığı belirtilen “Perişan” isimli eserinde, zulmedenleri ağır itham ettiği belirtilmektedir. Bursalı Mehmet Tahir, siyasete dair eser yazarlar fihristinde Sivrihisarlı Osman Afif Efendi'nin de siyasetten bahseden eseri olduğunu tasrih etmiştir.⁷³⁴

Diyarbakır Kütüphanesinin 1295 numarasında kayıtlı olan eserde, Sivrihisarlı Şeyh Osman Afif'in o zamanın Şeyhülislâmı Atıfzâde Celal Efendi'nin torunu Ömer Hüsameddin Efendi'ye ithaf ettiği *Perişan* isimli bir eserinin olduğu anlaşılmaktadır.⁷³⁵

Aynı zamanda Osman Afif Efendi'nin, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin *Mevhûb-u Mahbûb* isimli eserini şerh ettiği bilinmektedir. Şeyh Baba Yûsuf'un mânevî işaret üzere yazmış olduğu tasavvufî eserinin farklı nüshaları bulunmaktadır. *Mevhûb-u Mahbûb*'un şerh edilen Sivrihisar nüshası Sivrihisar'da bulunmaktadır.⁷³⁶

2.5.6.4. Nesh Hattı ile Yazdığı Kur'an-ı Kerim

On Dokuzuncu yüzyılın meşhur hattatlarından olan Osman Afif Efendi'nin nesih hattı ile *Kur'an-ı Kerim* yazdığı bilinmektedir. Dinçer'e göre bu Kur'an İstanbul'da bir müzede bulunmaktadır. Ancak hangi müzede olduğuna dair yaptığımız araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ahmet Bican Atmaca, eserinde, Osman Efendi'nin, âlim ve şair olup hattatlıkta üstün bir meziyete sahip, birçok yazma Kur'an'ı bulunduğunu ve bir nüshasının da İstanbul'da bir müzede olduğunu belirtmiştir.⁷³⁷

Osman Afif Efendi'nin eserleri hakkında ulaşabildiklerimiz haricinde yazdığı diğer eserleri hakkında henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserlerinin yanı sıra, Osmanlı Arşivlerinde, Osman Efendi'ye ait olduğu tespit edilen bazı belgeler bulunmaktadır. Bu arşivlerde Şeyh Osman Afif Efendi'nin Denizli Kaymakamı'na ithafen yazdığı 28 Aralık

⁷³⁴ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 143-144.

⁷³⁵ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 144; Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 306.

⁷³⁶ Dinçer - Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 25.

⁷³⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 14.

1860 tarihli olan arzı şu şekildedir: “Denizli’de medfun Şirvânî Şeyh Efendi’nin damatları Osman ve Ahmed Ağalar hakkında hizmet, umur ve hususlarına muavenet olunmak üzere Denizli kaymakamına tavsiye yazılmasına dair Şeyh Osman Afif Efendi’nin arızası. (10. Anadolu).”⁷³⁸ Bunun haricinde Osman Efendi’nin Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgeleri şunlardır: “Tarikat-ı Nakşibendiye meşâyihinden Sivrihisar kazâsında bulunan Osman Afif Efendi’nin Surre-i Hümayûn’a davet olunması talebi.”⁷³⁹, “Osman Afif Efendi’nin Surre-i Hümayûn’a katılma talebinin Evkaf-ı Hümayûn’a bildirdiği.”⁷⁴⁰, “Osman Afif’in yeni sadrazamı tebriki.”⁷⁴¹, “Sivrihisarlı Şeyh Osman Afif’in yeni sadarat kaymakamını tebriki.”⁷⁴²

2.6. Nasreddin Hoca

Nasreddin Hoca’nın (ö. 683/1284) hayatı hakkında bazı delillerle birlikte, gerçeğe en yakın bilgi veren kaynak olarak kabul edilen kaynakların başında,⁷⁴³ Sivrihisar Müftüsü Hasan Efendi’nin⁷⁴⁴ evkaf kayıtları ve mahkeme sicillerine göre yazdığı 1275 tarihli “Mecmuâ-i Maarif” isimli eser yer almaktadır. Bu eserdeki bilgilere göre Nasreddin Hoca’nın Sivrihisar’a bağlı “Hortu” köyünde 605’te (1208/1209) dünyaya geldiği, babasının “Hortu” köyünün imamlığını yapan Abdullah Hoca,⁷⁴⁵ annesinin ise Sıdika Hatun olduğu kaydedilmiştir.⁷⁴⁶

13. yüzyılda Anadolu’da yaşadığı belirtilen Nasreddin Hoca’nın hayatına dair bilgiler farklılık gösterse de Sivrihisar’da doğduğu kabul edilen Hoca’nın⁷⁴⁷ çocuklarının sayısı kesin olarak bilinmese de bulunan mezar kitabelerinden, çocukları ve sülalesi ile ilgili arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre, Nasreddin Hoca’nın Fatma Hatun, Dürrü Melek isminde iki kızı ve Ömer isminde de bir oğlu olduğu bilgisine mevcuttur.⁷⁴⁸

⁷³⁸ BOA, 14/Ca/1277, No: 605; Gömlek No: 72.

⁷³⁹ BOA, 10/L/1273, No: 191; Gömlek No: 63.

⁷⁴⁰ BOA, 10/Za/1273, No: 196; Gömlek No: 61.

⁷⁴¹ BOA, 14/Ş/1276, No: 30; Gömlek No: 68.

⁷⁴² BOA, 5/Za/1276, No: 31 Gömlek No: 1-2.

⁷⁴³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 267.

⁷⁴⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/140.

⁷⁴⁵ Mehmet Fuat Köprülü, *Nasrettin Hoca* (Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama, 2004), 22; Abdülbâki Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961), 10.

⁷⁴⁶ Mehmet Arslan - Burhan Paçacıoğlu, *Letâ’if-i Nasreddin Hoca* (Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık, 1996.), 1.

⁷⁴⁷ Mustafa Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2008), 17.

⁷⁴⁸ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 270-271.

Hoca'nın kızlarından Fatma Hatun'a ait mezar kitabesi, Sivrihisar'da bulunmuş ve Akşehir Müzesine götürülmüştür.⁷⁴⁹ Fatma Hatun, Sivrihisar'da bulunan 727/1327 tarihli mezar kitabesi ve 1929 tarihli Maarif Vekaleti Mecmuası'na, Ahmed Tevhid'in okumasına göre şu sözlerle kayıtlıdır:

“Allah baki Hatun binti Hoca Nasreddin'i nusrat Tagammede hümallahü bi gufranihi Muhalleden fi sahabe sene Seb'a ve işrine seb'a mie (H. 727/m. 1326)”⁷⁵⁰, “Nasreddin Hoca kızı Fatıma Hanım Allah her ikisini de mağfiretle cennetinde ebedi kalanlardan kılsın. 726 H. Rebiülevvel ayı.”⁷⁵¹

Mezar kitabesindeki bu tarihin Nasreddin Hoca'nın ölüm tarihiyle uyuşması ve Sivrihisar'da bulunması, Nasreddin Hoca'nın Sivrihisar ile bağlantısını açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁵² Kızıyla ilgili okunan mezar taşında 1327 tarihinin yazılı olması, Hoca'nın XIII. asırda yaşadığını gösteren bir belge olarak sunulmuştur. Mezar taşının üzerindeki dua sözlerinden de kızının vefat ettiği tarihte Nasreddin Hoca'nın hayatta olmadığı çıkarılmıştır.⁷⁵³

Akşehir'de, Nasreddin Hoca Mezarlığında yapılan bir kazıda bulunan mezarda, kızı Dürri Melek Hatun'un mezar kitabesinin⁷⁵⁴ okunan kısmı şöyledir: “El merhume Dürrü Melek binti Nasreddin,” Bu kitabede de Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliği konusunda ulaşılmış önemli bir belgedir.⁷⁵⁵

Nasreddin Hoca'nın kızlarından sonra oğlu Şeyh Ömer'in mezar taşına, Sivrihisar'da Tahtalı Evliya Mezarlığında rastlanmıştır. Kademeli bir Selçuki mezar taşındaki kitabeden, kitabenin Hoca'nın oğluna ait olduğunu çıkaran Orhan Keskin, Eskişehir Valisi İhsan Tekin'in okumasına göre kitabe şöyledir:

“El fakirül hakir el muhtaç ilâ rahmetillahi Şeyh Ömer ibn-i Nasreddin Hoca ibn-i Şemseddin. Sahibül hazel kabri el muhtaç ila rahmetullah” Bu kitabenin kısmen okunabildiği belirtilmelidir.⁷⁵⁶

⁷⁴⁹ Saim Sakaoğlu - Ali Berat Alptekin, *Nasreddin Hoca* (Ankara, 2009), 7.

⁷⁵⁰ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 272.

⁷⁵¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 269-270.

⁷⁵² Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, 10.

⁷⁵³ Kartal - Koylu, *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*, 15.

⁷⁵⁴ Sakaoğlu - Alptekin, *Nasreddin Hoca*, 8.

⁷⁵⁵ Ziya Ceran, "Nasreddin Hoca'nın Kızına Ait İkinci Mezar Kitabesi", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 92, İstanbul, 1965, s. 3807-3809.

⁷⁵⁶ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 272.

Nasreddin Hoca'nın oğlunun mezarı, Tahtalı Evliya Mezarlığı tasviye edilirken mezar taşı "Sivrihisar Tarihî Eserleri Koruma Derneği" tarafından alınarak saklanmıştır. Günümüzde ise Sivrihisar Belediyesi tarafından kurulan "Nasreddin Hoca Halk Müzesine" konulmuştur.⁷⁵⁷

Nasreddin Hoca'nın kızı Fatma Hatun'nun soyundan gelen torunu Celaleddin ve onun oğlu, İstanbul'un ilk kadısı ve Fatih Sultan Mehmed'in hocası Hızır Bey'in⁷⁵⁸ Nasreddin Hoca'nın torunlarından olduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁵⁹ Yine Hızır Bey'in Oğlu Sinan Paşa'nın hakkında derin araştırmalar yapıp hayatını ve eserlerini inceleyen Mertol Tulum oğlu Mehmet Mahur Tulum'un Nasreddin Hoca hakkında yaptığı araştırmalarda, Nasreddin Hoca'yı kesin olarak Sivrihisar'a mal ettiğini ve bu konuda artık hiçbir şüphe kalmayacak şekilde bunu kanıtladığını belirtmiştir.⁷⁶⁰ Bu bilgilere göre Nasreddin Hoca'dan sonra en çok iki nesil geçtiği ortaya çıkmakta ve onlardan sonraki kuşakların temsilcilerinin sırasıyla Celâleddîn Emir Ârif'in oğlu Hızır Bey ve onun oğlunun ise Sinan Paşa olduğu bilinmektedir.⁷⁶¹

Osmanlı Arşiv Belgelerinde de Nasreddin Hoca hakkında kısa arşiv bilgileri yer almaktadır. Bunlardan biri olan, 1575 tarihli "Evkaf-ı Liva-yı Sultanönü" kayıtları arasında Eskişehir'in merkezinde Nasreddin Hoca Zâviyesi bulunduğu ifade edilmektedir. Bu kayıt şu şekildedir:

"Vakf-ı Zâviye-i Hacı Nasreddin der Eskişehir. Bir çiftlik yerdir. Kadimden vakfiyet üzere Merhum Sultan Mehmed Han beratıyla Mehmed Veled-i Habib ve Mustafa birader tasarruf ider iken mensub olup tımara virilmiştir..."⁷⁶² Bu arşive belgesinin devamı vardır. Nasreddin Hoca Vakfı adlarıyla ilgili vakıfların kayıtlarının içinde Hoca'nın şahsiyetinin Eskişehir/Sivrihisar, Akşehir ve Mudurnu ile alakalı olarak geçmesi dikkat çekicidir. "Zâviye-i Hacı Nasreddin der Eskişehir..." kaydından da anlaşılacağı gibi 1523-1525 tarihleri arasında, kayda göre, Eskişehir'de onun ismiyle bir zâviye vakfı bulunduğu görülmektedir.⁷⁶³

Nasreddin Hoca'nın Sivrihisarlı olduğuna dair kuvvetli bir geleneğin var olduğunu anlamamıza yardımcı olan unsurlardan biri de Nasreddin Hoca fıkralarıdır. Hocanın fıkraları, el yazması kitap hâline getirilmiş ve bu kitaplarda yer alan bazı fıkralarda, Nasreddin

⁷⁵⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 12-13; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 272.

⁷⁵⁸ Yazıcıoğlu, *Hızır Bey*, 18.

⁷⁵⁹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/337.

⁷⁶⁰ Kartal - Koylu, *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*, 14.

⁷⁶¹ Kartal - Koylu, *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*, 15.

⁷⁶² TKADB, Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Sultanönü [EV. LSD], No:541, Varak.26b.

⁷⁶³ BOA, MAD. d, No. 928-930, Gömlek No: 18333, 25.

Hoca'nın Sivrihisar'da geçen maceralarından bahsedilmiştir. Nasreddin Hoca yazmalarından biri, "Groningen Yazması" olarak tanımlanan "*Menakıbat-ı Nasreddin Hoca*" tarihsizdir ama uzmanlar, eserin özelliklerinden bu yazmanın XVI. yüzyılda kaleme alındığını bildirmişlerdir.⁷⁶⁴ Yazmanın baş tarafında yer alan anlatımda, Nasreddin Hoca'nın, Sivrihisarlı bir aziz kişi olduğu şöyle anlatılır:

"Raviyan-ı ahbar ve nakılan-ı asar rivayet ederler ki Nasreddin Hoca derler Sivrihisar'da bir aziz vardı. Anın menakıbatı ve avratıyla olan menakıbatı ve oğluyla olan menakıbatı ve imadıyla olan menakıbatı yazıb dört bab etmişler."⁷⁶⁵

Bu anlatılanlardan ve yazmada yer alan hikâyelerde Sivrihisar'dan söz edilmesinden, Nasreddin Hoca'nın Sivrihisarlı olduğu anlaşılmaktadır.

İbrahim Hakkı Konyalı, *Akşehir* isimli eserinde belirttiği gibi aksi ispatlanana kadar Nasreddin Hoca'nın Sivrihisar'da doğduğu ve bazı görevlerde bulunduğu kabul edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁷⁶⁶ Abdülkadir Erdoğan, daha önce Akşehir'e bağlı Sivrihisar köyünde doğduğunu⁷⁶⁷ yazsa da Konyalı'nın yukarıda ismini verdiğimiz eserinde onun verdiği bilgiyi çürüttüğü görülmektedir. Netice olarak elde edilen bilgilerden, Nasreddin Hoca'nın Sivrihisar'da doğduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁷⁶⁸

Sivrihisar'ın Hortu köyünde imamlık yapan babası Abdullah'tan ilk tahsilini alan Nasreddin Hoca, Hortu medreselerinde tahsiline devam etmiştir. Hortu'dan sonra da Sivrihisar medreselerinde eğitimini tamamlayan Nasreddin Hoca,⁷⁶⁹ babasından sonra, doğduğu köyde imamlık vazifesini üstlenmiş;⁷⁷⁰ imamlığın yanı sıra bir taraftan da Sivrihisar'da kadılık ve müderrislik yapmıştır.⁷⁷¹

Nasreddin Hoca tahsilini tamamlamak için, ilim ve irfan merkezi olan Konya'ya giderek devrin meşhur âlimlerinden, Seyyid Mahmud Hayrânî'den fıkıh tahsili almıştır.⁷⁷² Medrese tahsilini tamamlayan Nasreddin Hoca'nın meşhur Hanefi fakihlerinden Bağdatlı

⁷⁶⁴ Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, 18.

⁷⁶⁵ K. R. F. Burrill, *The Nasreddin Hoca Stories*. An Early Ottoman Manuscript at The University of Groningen, Archivum Ottomanicum, Tomus il. Anno: 1970, Mouton, s. 81.

⁷⁶⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir Tarihi Turistik Kılavuz* (İstanbul: Numune Matbaası, 1945), 732.

⁷⁶⁷ Abdülkadir Erdoğan, "Onbeşinci Asır Ortalarında İstanbul'da Bir Türk Bilgini: Hızır Bey Hayatı ve Eserleri I", Konya, Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 57, (Temmuz 1943), Konya, s. 22-27.

⁷⁶⁸ Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, 22.

⁷⁶⁹ Arslan - Paçacıoğlu, *Letâ'if-i Nasreddin Hoca*, 1.

⁷⁷⁰ Köprülü, *Nasrettin Hoca*, 22.

⁷⁷¹ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 12.

⁷⁷² Fikret Türkmen, *Letâ'if-i Nasreddin Hoca: (Burhaniye tercümesi); inceleme, şerh* (Ankara, 1989), 7.

Kuduri'yi⁷⁷³ çok sevdiği, öğrencilerine her zaman ondan dersler verdiği, hatta Kudurî'yi okurken keramet gösterdiği kaydedilmiştir.⁷⁷⁴

Konya'daki medrese eğitiminden sonra "Gölge Kadı (Kadılık Namzeti)" görevine getirilen Nasreddin Hoca, Akşehir'e göç eden hocası Seyyid Mahmud Hayrânî'ye duyduğu mânevî bağlılığı nedeniyle, o da 1237'de Akşehir'e göç etmiştir.⁷⁷⁵

Nasreddin Hoca, bölgede büyük şöhret sahibi olan hocası "Seyyid Mahmud Hayrânî" ve "Seyyid Hacı İbrahim Sultan'a" intisap etmiştir.⁷⁷⁶ Seyyid Mahmud Hayrânî'den ders almaya devam ederek tasavvuf ilminin inceliklerini öğrenmiştir. Mürşidi ile arasındaki yakın bağ, Nasreddin Hoca'nın Akşehir'e yerleşmesine sebep olmuştur.⁷⁷⁷ Akşehir'de yaşamaya başlayan Nasreddin Hoca'nın burada imamlık ve müderrislik yaptığı bilinmektedir.⁷⁷⁸

Nasreddin Hoca hakkında ilk yazılı kaynak olduğu düşünülen, *Saltuk-Nâme*'de Sarı Saltuk'un bildirdiği gibi Nasreddin Hoca Akşehir'e gelerek Seyyid Mahmud Hayrânî'ye intisap etmiş, Sarı Saltuk'la pirdaş olmuştur.⁷⁷⁹ *Saltuk-Nâme*'den her ikisinin de Seyyid Mahmud Hayrânî'nin dervişi olduğu, *Menâkıbu'l-Ârifin*'e göre ise Seyyid Mahmud Hayrânî'nin de Mevlânâ'ya mensup olduğu gösterilmiştir.⁷⁸⁰ Dolayısıyla bu bilgilerin kabul edilmesi durumunda Nasreddin Hoca'nın Mevlânâ ile bağlantısının olduğunu söylememiz mümkün olmaktadır. Hocanın tasavvuf yoluna nasıl sülük ettiği tam olarak bilinmese de yaşadığı dönemin tasavvufî ortamından, gerekse mürşidi Seyyid Mahmud Hayrânî'ye intisap ederek dervişi olmasından tasavvufla irtibatı ortaya çıkmaktadır.⁷⁸¹ Ayrıca yine bu bilgiye dayanarak Nasreddin Hoca'nın, Yûnus Emre ve Tapduk Emre ile muasır olduğu da çıkarılmaktadır.⁷⁸²

⁷⁷³ Kuduri, asıl adı Ebu'l-Hüseyn Ahmet bin Hamdan el Bağdadî El Hanefî'dir. Çömlekçi veya Bağdat yakınlarında Kudur isimli bir köyde doğduğu için Kuduri ismini aldığı, Hanefî mezhebini savunmak için münakaşaları ile meşhur olduğu kayıtlıdır. bk. Cengiz Kallek, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/321-322.

⁷⁷⁴ Sıtkı Çoban, *Seyyid Burhaneddin İbn Mevlânâ Hikmetleriyle Nasreddin Hoca Latifeleri* (Erişim 15 Ağustos 2024), 63.

⁷⁷⁵ Köprülü, *Nasrettin Hoca*, 22; Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, 10.

⁷⁷⁶ Nasreddin Hoca, *Nasreddin Hoca Hikayeleri Muhtasar Şerhi*, çev. Seyyid Burhaneddin İbn Mevlânâ Celâleddin (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm), 12.

⁷⁷⁷ Mehmet Önder, "Hoca Nasreddin Gerçeği", Nasreddin Hoca'ya Armağan, Oğlak Yay., (İstanbul: Oğlak Yay., 1996.), 261-269.

⁷⁷⁸ Türkmen, *Letâif-i Nasreddin Hoca*, 8.

⁷⁷⁹ Ebu'l-Hayr-ı Rûmî - Şükrü Halûk Akalın, *Saltuk-Nâme* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., ts.), 2/46.

⁷⁸⁰ Eflâkî, *Menâkıbu'l-ârifin*, 2/70.

⁷⁸¹ Selami Şimşek, *Nasreddin Hoca ve Tasavvuf* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2011), 73.

⁷⁸² İsa Özkan, "Nasreddin Hoca'nın Tarihi Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları*, (1983), 146.

Ebül-Hayr-ı Rûmî'nin "*Saltuk-Nâme*"sinde, Nasreddin Hoca'nın en eski fıkrasına göre Sarı Saltuk, pir-i Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'yi ziyaret için Akşehir'e gelmiş ve Hoca'ya konuk olmuştur. Hoca, Sarı Saltuk'a altın ve gümüş sahanlarla yemek çıkarmış ve bizzat kendisi hizmet etmiştir. Sarı Saltuk, bir aralık, "acaba bunlar Hoca'ya babadan mı kalma, yoksa kendi mi çalışıp kazandı da aldı" diye düşünürken Hoca, onun gönlünden geçeni anlamış, "hepsi de babadan kalma. Benim, ancak üç malım var, onlarla geldim, bu dünyaya, onlarla giderim." demiş ve Sarı Saltuk, nedir onlar diye sorunca "bir y..., iki t..." demiş. Sarı Saltuk, böyle olgun bir adam abes söz söylemez. Bu söz, şüphesiz ki bir remiz, amma neyi kastetti acaba diye düşünürken Hoca, "düşünme, düşünme demiş, bu üç şeyle inancı, ameli ve ihlâsı kastettim."⁷⁸³

Hocanın, yazılı olan bu eski fıkrasından sonra, Lâmi'nin "*Letâif*"inde de iki fıkrası bulunmaktadır. Bu fıkraların birinde XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan "Şeyyad Hamza" ile muasır gösterildiği rivayeti, az çok kabul edilmektedir.⁷⁸⁴ "Şeyyâd Hamza'nın "Yûnus Emre" ile aynı asırda yaşayan bir derviş-şair oldukları bilinmektedir. Bu da Nasreddin Hoca'nın XII. yüzyılda, Selçuklular devrinde yetiştiğine delil teşkil etmektedir.⁷⁸⁵

Nasreddin Hoca'nın Sivrihisar ile ilişkisinden söz eden Sarı Saltuk, Akşehir'de oturmakta olan Nasreddin Hoca'yı iki kez ziyaret etmiştir. İkinci ziyareti sırasında, Nasreddin Hoca'nın evine gelip kapıyı çaldığında, Nasreddin Hoca'nın karısı, Hoca'nın evde olmadığını bildirir. Sarı Saltuk'un bu ziyareti, *Saltukname*'de şöyle anlatılmaktadır:

"Pes Server (Saltık) andan durdı. Hacı Nasrüdün evine geldi. Kapu kakdı. Hatun kapı ardına gelü: "Kimsiniz?" didi. Server eyitti: "Ben Şerif Saltık'am. Kanı Hacı Kandadır?" didi. Pes Hatun eyitti: "Server, Hacı Sivrihisar'a ve Karahisar'a gitti. Server eyitti: "Ol yirler ekser kafirliktür, anda n'eyler?" didi. Hatun eyitti: "Server, Sivrihisar'ın musarrifleri haber gönderdiler, dahi eyittiler. Gelsün bize akıl koysun. Biz dahi iller gibi us/analım", dimişler. "Ve dahi Karahisar'da olan Ermeniler eyitmişler: Nasrüdün bir akılsız Türk'tür. Kim gerekse anun sakalına güler. Vay bunda

⁷⁸³ Ebu'l-Hayr-ı Rûmî - Akalın, *Saltuk-Nâme*, 2/140-141.

⁷⁸⁴ Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, 11; Köprülü, *Nasrettin Hoca*, 22.

⁷⁸⁵ Köprülü, *Nasrettin Hoca*, 22.

gelse biz de gülerdük, dimişler. Pes anda gitti kim anların sakallarına güle
birez, andan sonra gele, didi.”⁷⁸⁶

Bu kıssadan anlaşılacağı gibi Nasreddin Hoca'nın yaşamının bir bölümünü Sivrihisar'da geçirdikten sonra Akşehir'e taşındığını ve orada öldüğü söylenebilir. Bu bilgileri doğrulayan çeşitli veriler araştırmacılar tarafından belgelenmiştir. *Saltukname*'den alınan yukarıdaki anlatı, Nasreddin Hoca'nın Sivrihisar'dan Akşehir'e taşındıktan sonra da zaman zaman Sivrihisar'a gelip gittiğini göstermektedir.⁷⁸⁷

Nasreddin Hoca'nın, Akşehir'de bulunduğu sırada, Seyyid Mahmud Hayrânî'nin 1257, Seyyid Hacı İbrahim'in ise 1267 tarihlerinde tanzim edilen vakıf senedi kayıtlarına göre hâkim huzurunda her ikisine de şahit olarak bulunmuştur.⁷⁸⁸ Fuat Köprülü'nün, Nasreddin Hoca tarafından da imzalandığını bildirdiği Hacı İbrahim Sultan Vakıfnamesi'yle ilgili İ. Hakkı Konyalı bu vakıfnamede Nasreddin adına rastlanmadığını ve ölüm tarihlerine göre bunun mümkün olmadığını bildirmiştir.⁷⁸⁹ Ancak tarihî kıymeti haiz bu belgelerden Nasreddin Hoca'nın Akşehir'de bulunduğu ve belgelere tanık gösterilecek kadar Akşehir'de “ehl-i vukuf ve a'yan-ı vilayetten” olan kişilerden olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁰

Nasreddin Hoca, yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da fıkralarıyla meşhur olmuş ve kendisine, Molla Nasreddin, Koja Nasr, Nasreddin Afandi, Avanti gibi isimler verilmiştir. Nasreddin Hoca adına atfedilen fıkralardan bir kısmı, Yunanistan'da Anastrati, Hindistan'da Birbal, İran'da Daho, Ermenilerde Pulu Pugı, Kırım Tatarlarında Ahmet Akay'ın fıkraları arasına karışmıştır.⁷⁹¹ Bu karışıklık şahsiyetlerin karışmasına da sebep olmuştur. Mesela Arapların meşhur Cuha'sı ile Hoca karıştırılmış hatta bu fıkralara, “Nevâdiru Hâce Nasruddin Efendi Çuha” adı verilmiştir.⁷⁹²

Nasreddin Hoca'nın yayınlanmış fıkralarının yanında, dünyanın pek çok kütüphanesinde yazmaları olduğu bilinmektedir. Nasreddin Hoca hakkındaki bilinen yazma ve matbu eserlerde genel olarak fıkra metinleri veya Nasreddin Hoca hakkında incelemeler yer almaktadır. Nasreddin Hoca'ya ait fıkraların yer aldığı “*Letâ'if-i Nasreddin Hoca*” isimli

⁷⁸⁶ Ebu'l-Hayr-ı Rûmî - Akalın, *Saltuk-Nâme*, 2/181.

⁷⁸⁷ Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, 17-18.

⁷⁸⁸ Köprülü, *Nasrettin Hoca*, 22.

⁷⁸⁹ Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir Tarihi Turistik Kılavuz*, 377-392.

⁷⁹⁰ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 159.

⁷⁹¹ Türkmen, *Letâ'if-i Nasreddin Hoca*, 7-8.

⁷⁹² Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, 9.

eseri, “Seyyid Burhâneddin el-Mevlevî”⁷⁹³ kaleme almıştır. Günümüzde hâlen “*Hace Nasreddin Latifesiyle Burhaniye Tercümesi*”nin orijinal yazması Afyon İl Halk Kütüphanesinde (eski adı Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi) 58 yapraktan ibarettir. Eserin yazarı Mevlânâ’nın torunlarından Seyyit Burhaneddin Çelebi'dir.⁷⁹⁴

Seyyit Burhaneddin, bu yazmada, Nasreddin Hoca’nın fıkralarını kısa şerh ve açıklamaya tabi tutmuştur. Fıkralarda Nasreddin Hoca’nın karakterini yansıtmaya çalışan Seyyid Burhaneddin, yorumlarında Mevlânâ’nın “Mesnevîsinden”, bazı hadis ve ayetlerden faydalanarak açıklamalar yapmıştır. Fıkraların şerhlerinde dikkati çeken önemli noktalardan biri de en çok üzerinde durulan tasavvufî terimlerden nefis, bekâ-fenâ, amel, Hak Teala’nın yüceliği, dünyanın kıymetsizliği gibi mistik mefhumların olmasıdır. Böylece tasavvufî pek çok konu şerhler sırasında daha kolay bir üslup içinde verilmeye çalışılmıştır. Seyyid Burhaneddin, Nasreddin Hoca’nın fıkraları şerh ederken Hoca’nın latifelerindeki kastedilen gerçek manayı çıkarmayı hedeflemiştir.⁷⁹⁵

Seyyid Burhaneddin, metni mensup olduğu tarikatın fikirlerine uygun bir şekilde şerh etmiş; Mevleviliğin etkisinde yaptığı açıklamalarda, Nasreddin Hoca’nın sözlerinden, Mevlânâ’ya olan yakınlığını ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁹⁶

Nasreddin Hoca’nın, fıkralarından ve fıkralarına dair yazılan pek çok eserden yapılan araştırmalara göre, onun hayatının Sivrihisar’da başlayıp büyük bölümünü geçirdiği Akşehir’e kadar uzandığı görülmektedir. Nasreddin Hoca, Sivrihisar’dan, Akşehir’e 635’te göç ettikten sonra hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. Akşehir’de çok sevilen ve hürmet gören Hoca burada kadılık gibi mülki bir göreve getirilmiştir. 77-78 yaşlarına kadar burada kadılık görevine devam eden⁷⁹⁷ Nasreddin Hoca 683/1285 tarihinde Akşehir’de vefat etmiştir.⁷⁹⁸ Sonradan türbe hâline getirilen mezarı günümüze kadar ulaşmıştır. Nasreddin Hoca’nın Akşehir’de yaşadığına dair delil teşkil eden bu mezar, türbe hâline getirildikten sonra birçok kişi tarafından ziyaret edilmiş ve bu ziyaretlerden günümüze bazı yazılı belgeler kalmıştır.⁷⁹⁹

⁷⁹³ Seyyid Burhâneddin el-Mevlevî, *Letâ’if-i Nasreddin Hoca* (Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Kütüphanesi), 3a.

⁷⁹⁴ Türkmen, *Letâif-i Nasreddin Hoca*, 10.

⁷⁹⁵ Türkmen, *Letâif-i Nasreddin Hoca*, 17-18.

⁷⁹⁶ Türkmen, *Letâif-i Nasreddin Hoca*, 19.

⁷⁹⁷ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 159.

⁷⁹⁸ Konyalı, *Nasreddin Hoca’nın Şehri Akşehir Tarihi Turistik Kılavuz*, 25.

⁷⁹⁹ Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, 34.

Nasreddin Hoca'nın, Akşehir'deki türbesindeki kitabede ölüm tarihi olarak 386 yazısı bulunurken türbe, 1908'den sonra tamir edilmiş; aynı tarihi taşıyan kırık bir eski kitabe daha bulunmuştur.⁸⁰⁰ Mahallî rivayetlere göre, Hoca'nın gülünç şahsiyeti, bu kitabede de gösterilmek istenmiş ve 386, tersine okunursa Hoca'nın ölüm yılı olan 683 senesi (1284-1285) düşünüldüğünde tarihin tersten yazılmış olduğu anlaşılmıştır.⁸⁰¹

Nasreddin Hoca'nın şakacı özelliği göz önüne alınarak türbesinin üç tarafının açık olup bir tarafında kapısının olması ve kapısında kocaman bir kilit bulunması gibi ölüm tarihinin de ters yazılacağı fikri bazı kişiler tarafından doğrulanmıştır.⁸⁰²

Nasreddin Hoca'nın mezarının yıllarca Akşehir'de olduğunun bilinmesi ve herkes tarafından kabul edilmesinin ardından, Sivrihisar'da bulunan ve üzerinde "Nasreddin Nusrat" yazılı taş sanduka, Nasreddin Hoca'nın vefat etmeden önce Sivrihisar'a döndüğünü ve burada vefat ettiğini akıllara getirmiştir. Her ne kadar Nasreddin Hoca'nın türbesinin Akşehir'de olduğu sanılsa da Sivrihisar'da Nasreddin Hoca'ya aidiyeti tespit edilen taş sanduka⁸⁰³ onun Sivrihisar'da medfun olduğunu göstermektedir.⁸⁰⁴ Nasreddin Hoca'nın sandukasının üzerinde yazılı olan ifade şu şekildedir: Sâhibu hâze'l-kabru el-muhtâc ilâ rahmeti'llâh/Nasrûddîn Hoca ns (...) – ibni Şemseddîn Baba İş bu kabir iyeyi Allah'ın rahmetine muhtaç olan/Şemseddin Baba Oğlu Nasreddin Hoca ns (...) – 'dır.'⁸⁰⁵

2.7. Seyyid Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi

Osman Afif Sivrihisârî'nin oğlu olan Ahmed Şemseddin Efendi'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Sivrihisar'da yaşadığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁸⁰⁶ Âlim, mutasavvıf ve hat sanatkârı olan Ahmed

⁸⁰⁰ Köprülü, *Nasrettin Hoca*, 8-9.

⁸⁰¹ Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir Tarihi Turistik Kılavuz*, 460.

⁸⁰² Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, 23.

⁸⁰³ Nasreddin Hoca'nın oğlu Şeyh Ömer'e ait olduğu düşünülen taş sanduka, Sivrihisar Ulu Camii Kütüphanesinde saklanmaktayken Sivrihisar Belediye binasına taşınmıştır. Taş sanduka hakkında bilimsel şüphelerin olduğunu fark eden Erol Altınsapan özel arşivinde sakladığı filmleri filolojik olarak incelenmesi için Mehmet Mahur Tulum'a teslim etmiştir. Nasreddin Hoca'nın kızına ait olan mezar kitabesinin karşılaştırarak yapılan filolojik incelemeler sonucunda, Nasreddin Hoca'nın adının "Nasreddin Nusrat" olduğu ispatlanmıştır. Böylece Mehmet Mahur Tulum, taş sandukanın oğlu Ömer'e değil Nasreddin Hoca'nın bizzat kendisine ait olduğunu tespit etmiş ve 2013 tarihinde ETİ Arkeoloji Müzesinde yapılan konferansla kamuoyuna duyurmuştur.

⁸⁰⁴ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 244.

⁸⁰⁵ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 244.

⁸⁰⁶ Dinçer - Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 67.

Şemseddin Efendi ilk tahsilini, babası Osman Afif Efendi'den almıştır.⁸⁰⁷ Daha sonra tahsiline, Nakşi-Hâlidi meşayihinden Seydişehirli Abdullah Efendi'den devam eden Ahmed Şemseddin Efendi, seyr u sülûkunu tamamlayarak hilâfetini almış, müderrislik görevine başlamıştır.⁸⁰⁸ Önceleri Şeyh Ahmed Efendi 22 talebesi ile Ziyâiye Medresesi'nin müderrisliğini yapmış,⁸⁰⁹ babası Osman Afif Efendi'nin vefatı üzerine babasının yaptırmış olduğu İrfaniye Medresesi'nde 34 talebe ile müderrislik hizmetine devam etmiştir.⁸¹⁰ Medrese ve tekkede ilim-irfan sohbetlerine devam eden Ahmed Efendi çok sayıda talebe yetiştirmiş; imarethanesinde hayır ve hasenat işleri ile meşgul olmuştur. Yetiştirdiği talebeler arasında kendi oğulları da bulunan Ahmet Şemseddin Efendi'nin beş oğlu İrfaniye Medresesi'ne girmiş ve yüksek derecede ilim tahsil etmiştir. Daha sonra icâzet alarak müderrislik yapmışlardır. Onlar da babaları gibi tasavvuf yolunda yürümüş ve hizmetler etmişlerdir.⁸¹¹

Sivrihisar'da yaptığı faaliyetler nedeniyle yetiştirdiği talebeleri tarafından çok sevilen Ahmed Şemseddin Efendi; askere gidenlerin de kendisinin elini öptüğü, hayır duasını alarak vedalaştığı bir şahıstı. Yine bir gün çok sayıda asker hocanın duasını almak için evine geldiklerinde Şeyh Ahmed Efendi, “Çocuklar, hepinizle vedalaşmak zaman alacak. Hepinizin adına içinizden birkaç kişiyle vedalaşayım olmaz mı?” diyerek birkaç kişiyi kucaklayıp vedalaşmıştır. Bu hadiseden sonra askere giden gençlerden şeyhin vedalaşıp kucaklaştığı gençlerin hepsinin şehit düştüğü diğerlerinin memlekete geri döndüğü menkıbe halk arasında anlatılagelmiştir.⁸¹² Şeyh Ahmed Efendi'nin kerameti olarak anlatılan bunun gibi pek çok menkıbesi bulunmaktadır.

Belagat kabiliyeti ve doğruluğu ile Sivrihisar halkının sevgisini kazanan Ahmed Şemseddin Efendi, birçok resmî görevde de bulunmuştur. Bu görevlerinden biri, Ankara'da bulunan Hacı Bayrâm-ı Veli'nin validesinin kabrinin çevresinin düzenlemesinin yaptırılmasıdır⁸¹³ ki kaynaklarda şu şekilde yer alır:

“Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Veliyyü'n-ni'amîye, Ma-rûz-ı dâ'i-i asdaklarıdır:
Sivrihisar'a muvâsalat-ı âcizânemi müte'akiben irâde-i devletleri veçhiyle

⁸⁰⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 38.

⁸⁰⁸ Şerafettin Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi* (Konya: Aybil Yayınları, 2012), 85.

⁸⁰⁹ BOA, Maarif Salnamesi, 1317-1318.

⁸¹⁰ BOA, Maarif Salnamesi, 1317-1318. ; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 70.

⁸¹¹ Dinçer - Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 68.

⁸¹² Tahsin Altın, *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Merkez Folkloru* (Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014), 187-188.

⁸¹³ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 596.

Ankara'ya azimetre şehre iki saat bu'd ve mesâfesi bulunan Solfasol nâm mebki'de kâin Hacı Bayram-ı Velî kuddise sırrahu's-sami hazretlerinin valide-i muhteremlerinin etrâf-ı erba'ası seksen ayak muhîtı bulunan kabır-ı alîyyeleri ve içinde gayrı kabir olmadığı hâlde divarların üzerinin bir arşın daha kaldırılması icâb etmesinden, ol-vechile kaldırılarak üzerine kapantaşları vaz etdirilmiş ve sâye-i asâfânelerinde pek metin dolanmış sûretde ikmâl etdirilmiş ve tevfiğ-ı Rabbâni ile Velî-i müşârünileyh ve merhumenin ruhları şâd etdirilmiş i'tikâdayım. Abdülhalim Efendi kölelerinin Ankara'da me'zûnen bulunması hasebiyle inşâ'at husûsunda mu'âvenet ve teshîlatı görüldüğünün ve ikdâm-ı sâmi-i hazret-i hidivânelerine takayyüd etmek de olduğunu arz eder râhat-i fi'l-milletihim celîle-i devletleri ismetlü hanımefendi hazretlerine du'alar eder olduğumun tebliği niyazı ve ihsas-ı enzâr-ı veliyyü'n-ni'amîlerinin idâmesi istirhâmla takdîm-i arizaya mücâseret eyledim ol-bâbda ve herhâlde emr ü fermân hazret-i veliyyülemrindir. Fî Ağustos Sene 323 (14 Ağustos 1907) Ed-dâ'i el-hakîr Sivrihisârî Şeyh Osman Afîf Efendizâde"⁸¹⁴

Bu belgeden de anlaşıldığı gibi, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, Ankara Solfasol'da bulunan validelerine ait türbe binasının tamir ve bakımını gerçekleştiren Ahmed Şemseddin Efendi, kültürel değerlerine sahip çıkmış ve bu değerleri yaşatmaya çalışmıştır.⁸¹⁵

Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi'ye ait Osmanlı arşivlerinde bazı belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden bazıları şunlardır:

“Saadat-ı Sofiye'den olan Sivrihisarlı Osman Afîf Efendi'nin mahdumu Ahmed Şemseddin Efendi'ye Hazine'den maaş tahsis. (Maliye)”⁸¹⁶, “Vefat eden babası Şeyh Osman Efendi'ye verilen maaşın kesilmesinden dolayı tedrisata devam edemediğinden Ahmed Şemseddin Efendi'nin atıye talebi.”⁸¹⁷, “Saadat-ı Sofiye'den Sivrihisarlı Şeyh Osman Afîf Efendi'nin oğlu Ahmed Şemseddin Efendi'ye maaş tahsisi.”⁸¹⁸

⁸¹⁴ Dinçer - Dinçer, *Osman Afîf Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afîf Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 85-86.

⁸¹⁵ Dinçer - Dinçer, *Osman Afîf Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afîf Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 70.

⁸¹⁶ BOA, 17/Za/1316, No: 1287, Gömlek No: 96500.

⁸¹⁷ BOA, 07/L/1316, No: 2167, Gömlek No: 25.

⁸¹⁸ BOA, 13/Za/ 1316, No: 31, Gömlek No: 1316.

Arşiv belgelerinden de anlaşıldığı üzere Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi babası Osman Afif Efendi'den devraldığı görevleri yerine getirmiş; adını Sivrihisar'da yetişen büyük zatlar arasına yazdırmıştır.

Ahmed Şemseddin Efendi'nin yine babası gibi hat sanatında mahir olduğu bilinmektedir.⁸¹⁹ Çok sayıda el yazması kitap ve hat eserinin olduğu bilinen Ahmed Şemseddin Efendi'nin en meşur eseri “*Risale-i fi kavli Teala Levahima Allah fi'him Hayran'ul ala*” isimli tefsir eseridir. Bu eser Kütahya Tavşanlı Kütüphanesinde yazma eserler arasında yer almaktadır.⁸²⁰ Ahmet Şemseddin Efendi'nin hat sanatında mahir olduğunu gösteren bir eser olan el yazması levha, “Hazreti Şeyh Ahmed Cami” başlığı altındadır ve müellifinin Seyyid Ahmet Şemseddin olarak gösterildiği eserin Süleymaniye kütüphanesinde, Nuri Arlasez koleksiyonunda bulunduğu bilinmektedir.⁸²¹

Ahmed Şemseddin Efendi, Sivrihisar'a kattığı değerlerden sonra, 1331 yılında vefat etmiştir. Ahmed Efendi Çanakkale Savaşı'na talebeleriyle birlikte gönüllü olarak katılmış; askerlere cephede moral vermesi adına, onlara boyunlarında taşımaları için Yasin, Fetih sureleri ve sırlı duaları yazarak cephedeki komutan ve askerlere dağıtmıştır. Askerleri şehitlik ve gazilik konusunda bilgilendiren Ahmed Efendi, onlara büyük destek vermiştir. Vefatından kısa bir süre önce cephede rahatsızlanan Ahmed Şemseddin Efendi Sivrihisar'a nakledilmiştir.⁸²² Sivrihisar'da vefat eden Ahmed Şemseddin Efendi, Kurşunlu (Şeyh Baba Yûsuf) Camii'nin haziresinde yer alan Hamdi Baba Türbesi içerisine defnedilmiştir.⁸²³ Günümüzde her ne kadar Hamdi Baba Türbesi yıkılmış ise de kabirler Kurşunlu Camii'nin avlusunda bulunmaktadır.

2.8. Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir müellif mutasavvıf ve müfessir olan Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî (ö.1343/1925) Osmanlı'nın son dönemi meşayihlerinden Nakşbendiyye şeyhlerindedir.⁸²⁴ Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî'nin

⁸¹⁹ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 38.

⁸²⁰ Eskişehir İl Kültür Turizm Müdürlüğü, “Seyyid Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi” (Erişim 25 Temmuz 2024).

⁸²¹ Seyyid Ahmed Şemseddin, *Hazreti Şeyh Ahmed Cami*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 00896,1311).

⁸²² Dinçer - Dinçer, *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*, 95-96.

⁸²³ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 38.

⁸²⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/135; M. Kâzım Öztürk, *Seyyid Ahmet Hüsâmeddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Karakaş Matbaacılık, 1996), 8.

Tabarasan bölgesinde Derbend ilinde Rükâl şehrinde 1264/1848’de dünyaya gelmiştir.⁸²⁵ Tasavvufî mizacı dolayısıyla Üveysî nisbesini almakla beraber daha çok Dağıstânî nisbesiyle tanınmıştır. Asıl adı, Ahmed b. Muhammed Said b. Sefer’dir. Künyesi, “Ebu’l-Haydar”, lakabları ise “sefer, Hüsâmeddin, Tevfik, Hamdi ve Abdülgafûr, nakş-ı hatm-i siyadetleri Ni’me’r-refik Ahmed-i Tevfik’tir.”⁸²⁶ Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kadar uzanan soyundan dolayı “Hüseynî”, tarikat intisabına nisbetle “Nakşbendi” ve memleketine nisbetle “er-Rükkâlî” nisbeleriyle anılır. Meşhur adı ise kendisinin de eserlerinde lakabıyla birlikte kullanmayı tercih ettiği “Ahmed Hüsâmeddin er-Rükkâlî”dir. Bununla beraber o İstanbul’da ve devlet erkânı arasında “Dağıstânî” nisbesiyle tanınmakta ve Osmanlı resmî evraklarında onun adının “Dağıstânî” nisbesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.⁸²⁷

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin aslen Dağıstanlı olan ailesinin soy şeceresi Hz. Hüseyin vasıtasıyla Hz. Peygamber’e kadar ulaşmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin soy şeceresinde bulunan kişileri, kendi eseri *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*’de ve *Zübdetü’l Merâtib*’in sonuna kaydetmiştir. Buna göre, Babası Muhammed Said Efendi (ö.1286/1871) zamanının çoğunu ibadetle geçiren bir zattır. Annesi ise, Rukkâl’in ileri gelen ailelerinden Abdüla’lâ b. Abdullah soyundan gelen Şerife bint Abdullah’dır.⁸²⁸

Ahmed Hüsâmeddin ilk tahsilini Nakşibendi müceddidi şeyhlerinden babası Mehmed Said er-Rukkâlî’den almıştır. 1861’de babasıyla birlikte hac maksadıyla Mekke’ye gitmiştir. Babasının vefatına kadar Mekke’de yaklaşık on yıl kadar kalarak eğitimine devam etmiştir. Babasının vefatından sonra Mekke’de bulunan Halil Hamdi Dağıstânî (ö.1313/1896) ile görüşerek ona intisap eden Ahmed Hüsâmeddin Efendi seyir ve sülûkünü tamamlayarak ondan tarikatta irşad ve hilâfet icâzeti almıştır.⁸²⁹

1871 yılında Medine’ye geçen Ahmed Hüsâmeddin, burada Halil Hamdi Paşa ile yaptığı görüşmenin ardından İstanbul’a gelmiştir. Ahmed Hüsâmeddin, babasının vasiyetiyle,

⁸²⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/136.

⁸²⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/136; Öztürk, *Seyyid Ahmet Hüsâmeddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, 8; Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî’nin Zübdetü’l-Merâtib isimli eseri (inceleme ve metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İlahiyat Ana Bilim Dalı / Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 2.

⁸²⁷ Harun Alkan, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), VII, 129 y./5-6.

⁸²⁸ Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, çev. Ali Rıza (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341), 10-140; Musa Kâzım Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler* (Ankara: Yenigün Matbaası, 1969), 168; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/136.

⁸²⁹ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, 136-137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/136; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, 160-161.; Alptekin, “Ahmed Hüsâmeddin”, DİA, 2/90; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, 18; Mehmet Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî*, 1-2/345.

Şeyh Hacı Hasan Feyzi ile görüşmek üzere Denizli'ye geçmiş, daha sonra babasının müridlerinden Şeyh Hacı Mustafa'nın yanına, Uluborlu'ya gitmiştir.⁸³⁰

Uluborlu'da bir süre ders veren Ahmed Hüsâmeddin, Şeyh Hacı Mustafa'nın baldızı Ayşe Sıdika Hanım ile ilk evliliğini yapmıştır.⁸³¹ İki evlilik yapan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ikinci evliliğini, 1888 yılında Bursa'ya yerleştikten sonra Dağıstanlı Abdullah Hilmi Efendi'nin kızı Ümmü Gülsüm Hanım ile yapmıştır.⁸³² Bu iki evliliğinden on altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlardan Ali Haydar, Zehra (1), Şerife, Zehra (2), Celaleddin, Mustafa Ahrar ve Cafer Sadık bebeklik çağlarında vefat etmiştir. Diğer çocukları: Mehmet İsmetullah, Hasan Tahsin, Hüseyin Hüsnu, Ali Rıza, İbrahim Hakkı, Fatma Zehra, Mehmet Cevat, Mahmud Mücteba ve Musa Kazım Öztürk'tür.⁸³³

İlim ve irfan dersleri vermekle meşgul olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi aldığı mânevî bir işaret üzerine irşat faaliyetleri için 1882 tarihinde Eskişehir'in Sivrihisar kazasına geçmiştir. Yine burada kaldığı süreçte Hz. Peygamber'den aldığı mânevî bir işaret ile o güne kadar meşgul olduğu hadis ilmini bırakıp *Kur'an-ı Kerim*'e yönlendirildiğini ve onun hakikatini açıklamakla görevlendirildiğini bildirmektedir.⁸³⁴ Oğlunun ifadesiyle “cedd-i a'lâları Resulullah'da (s.a.v.) telakki buyurdıkları bir emrimânevî üzerine” Sivrihisar'a giderek müftü Hasan Efendi'nin izniyle camide ders vermiş ve *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd* adlı eserini kaleme almıştır.⁸³⁵

Ahmed Hüsâmeddin, Sivrihisar'da bir zâviye ve medrese kurmuş ve 1303/1886 yılına kadar burada tasavvuf eğitimi vermiştir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ünü kısa zamanda civar köylere kadar duyulmuştur.⁸³⁶ Beldenin ileri gelenleri ve ilmiye sınıfı da onun derslerine ilgi göstermiştir. Kısa zamanda geniş kitlelere hitap etmeye başlayan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin mürit sayısı Osmanlı Arşivlerinde bulunan istihbarat belgelerine göre yaklaşık otuz

⁸³⁰Öztürk, *Seyyid Ahmet Hüsâmeddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, 13-17.; Turan Alptekin, “Ahmed Hüsâmeddin”, 91.

⁸³¹ Alptekin, “Ahmed Hüsâmeddin”, 91; Kâzım Öztürk, *Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı*, 21 -22; Öztürk, *Seyyid Ahmet Hüsâmeddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, 31.

⁸³² Öztürk, *Seyyid Ahmet Hüsâmeddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, 43.

⁸³³ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, 135; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, 159; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, 127-128.

⁸³⁴ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, 137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, 161; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri*, 34; Alkan, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 10.

⁸³⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/137; Alkan, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 13.

⁸³⁶ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî*, 1-2/ 345.

bin civarındadır.⁸³⁷ Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin etrafında toplanan müritlerin çokluğu bir şekilde başkente ulaşmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda fazla müridi bulunduğundan dolayı devlet için tehlikeli olabileceği düşünülerek başka bir vilayete gönderilmek üzere Ankara'ya çağırılmıştır.⁸³⁸

Ahmed Hüsâmeddin, hakkında tahkikat yapılp bir karara varılıncaya kadar, iki yıl, Ankara'da ikamete mecbur edilmiştir. Tasavvuf ehli ve aynı zamanda mesnevi şarihi olan dönemin Ankara valisi Abidin Paşa (ö.1324/1906) için hakikatini anladığında onu kendi konağında misafir etmiştir. Ahmed Hüsâmeddin bu şekilde iki sene kadar Ankara'da kaldıktan sonra, padişahın yeni bir emriyle İstanbul'a gitmiş, orada uygun görülen kararlarla 1889 yılında Bursa'ya geçmiştir. Ailesiyle birlikte Bursa'ya taşındıktan sonra Bursa'da Hamidiye adıyla meşhur olan tekke, mescit ve kendine ev yaptırarak 1897 yılına kadar burada ilim ve irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Burada hakkında çıkartılan birtakım söylentiler nedeniyle II. Abdülhamid'in emriyle Trablusgarp'a sürgüne gönderilmiştir. Orada *Tefsîrü'l-kebîr* ile bazı surelerin tefsirini ihtiva eden *Müşahhasâtü süveri'l-Kur'âniyye* adlı eserini telif etmiştir.⁸³⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi 1333/1915 yılında Sivrihisar'daki müritlerinin ve dostlarının yoğun talepleri üzerine tekrar Sivrihisar'a giderek yaklaşık iki sene burada kalmış ve tefsir dersleri verdikten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndükten üç gün sonra, büyük Fatih yangınında (10 Haziran 1918) evini ve yüzden fazla eserini yangında kaybetmiştir. Ancak kızı "Fâtımatü'z-Zehra" tarafından bazı eserleri kurtarılmıştır. Bu nedenle günümüze fazla eseri ulaşamamıştır.⁸⁴⁰

Yangından sonra yeniden Bursa'ya dönen Ahmed Hüsâmeddin, Balıkesir ve Bandırma'da ziyaretine gelenlere Kur'an'ın tamamının tefsirini yapmış, sonra 1921 Şubat'ında İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet tekrar Bursa'da kaldıktan sonra, İstanbul Cerrahpaşa'da aldığı bir evde, 1 Nisan 1925-18 Ramazan 1343 Cumartesi günü vefat etmiştir. Naaşını hâlifelerinden Dersiâm Hacı Ömer Efendi yıkamış, ertesi gün Fatih Camii'nde kılınan

⁸³⁷ BOA, DH. MKT 29/Ş/1304, No: 1422, gömlek no: 52.

⁸³⁸ BOA, DH. ŞFR.4/Ts/1302, No: 132, gömlek no: 4.

⁸³⁹ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, 138; Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, 2/266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, 161-162.

⁸⁴⁰ Turan Alptekin, "Ahmed Hüsâmeddin", 91; Öztürk, *Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı*, 22-24; Öztürk, *Seyyid Ahmet Hüsâmeddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, 64-65.

cenaze namazından sonra Edirnekapı Kabristanına defnedilmiştir.⁸⁴¹ Mezarı 1971’de çevre yolu inşası sırasında Silivrikapı Kozlu Mezarlığındaki aile kabristanına nakledilmiştir.⁸⁴²

Hüseyin Vassaf’ın *Sefîne-i Evliya*’daki kaydına göre, Ahmed Hüsâmeddin Efendi, Nakşibendi, Kadiri, Çeşti ve Sühreverdi gibi birçok tarikattan icâzet aldığını, daha doğrusu “tarîk-ı hikmet ü irfânın câmiü’l-esrârı” bulunduğunu kaydetmiştir.

Vassaf ile aynı görüşte olan oğulları da babalarının birçok tarikattan icâzetli olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁴³ Ancak Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin tasavvufi kişiliğinin Nakşbendilik-Müceddidilik ekseninde teşekkül ettiği ve talebelerine de bu tarikatın sülûk usulü üzerine eğitim verdiği görülmektedir ve tasavvuf alanında yazdığı kitaplarda genellikle yine bu usul üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin özellikle göze çarpan mevzusu Nakşbendi-Müceddidi geleneğin seyir ve sülûkunda önemli bir yeri olan letaif meselesidir. O bu konuya büyük önem vermiş ve belki de tasavvuf tarihinde bu konuya en geniş yer veren kişiler arasına girmiştir.⁸⁴⁴

Ahmed Hüsâmeddin, tasavvufa ilk intisabı Abdullah Dihlevî’nin (ö.1240/1824) halîfesi aynı zamanda babası olan Muhammed Said Rukkâlî vasıtasıyla olmuştur. Uzun yıllar babasından tasavvuf eğitimi alan Ahmed Hüsâmeddin Efendi sülûkünü tamamlayarak ondan tarikatta hilâfet ve irşat icâzeti almıştır. *Zübdet’ül-merâtib ve Hakâyıku’t-tecrîd fi menâzili’t-tevhîd* adlı eserlerinde babası ve Dihlevî kanalıyla Bahâüddin Nakşbend’e ve ondan da Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber’e ulaşan Nakşbendi Müceddidi silsilesini yayımlamıştır.⁸⁴⁵ Ahmed Hüsâmeddin Efendi, Halil Hamdi Dağıstânî’ye intisap ederek ondan da Nakşbendi-Halidi usulüne göre hilâfet ve irşat icâzeti almıştır. Böylece onun silsilesi Halil Hamdi Dağıstânî ve Mevlânâ Hâlid Bağdâdî yoluyla Hz. Ebu Bekir kanalından Hz. Peygamber’e ulaşmış olmaktadır.⁸⁴⁶

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin Nakşibendi silsilelerinin yanı sıra Kadiri, Sühreverdi ve Çiştî tarikatlarından da icâzetli olduğu kaydedilmekte olup onun bağlı olduğu tarikat silsileleri

⁸⁴¹ Kâzım Öztürk, Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Külliyyâtından Edvâr-ı Âlem’den Parçalar, X.

⁸⁴² Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/139; Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî’nin Zübdetü’l-Merâtib isimli eseri (inceleme ve metin)*, 5.

⁸⁴³ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 2/136; Öztürk, Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Hazretleri, 110-111

⁸⁴⁴ Alkan, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 17.

⁸⁴⁵ Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî, *Hakâyıku’t-tecrîd fi menâzili’t-tevhîd* (İstanbul: Mürettibîn-i Osmânî Matbaası, 1328), 99-102.

⁸⁴⁶ Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, 137.

Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd ve *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserlerde verilmektedir.⁸⁴⁷ Bu silsileler incelendiğinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin sahip olduğu Nakşbendiliğin dışındaki tarikatlarla ilgili icâzetlerini Abdullah Dihlevî'nin halîfesi olan babası Muhammed Said Efendi'den aldığı anlaşılmaktadır.⁸⁴⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendi Denizli, Uluborlu, Sivrihisar, Ankara, Bursa, İstanbul, Trablusgarb, Mekke ve Medine'de uzun yıllar bulunmuş ve oralarda tasavvufî eğitimler vermiştir. Etkili bir hitabet yeteneğine sahip olması ve derin bir tefsir bilgisiyle beraber zamanın müspet ilimlerine de vâkıf olması bulunduğu çevrede kısa zamanda etrafında birçok talebe ve müridin toplanmasına katkı sağlamıştır. Böylece yurt içinde ve yurt dışında onun yetiştirdiği icâzetli pek çok halîfesi ve binlerce müridi bulunmaktadır.⁸⁴⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ile görüşen Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*'da onun hayatından bahsettiği bölümde halîfelerinin bir listesini vermektedir. Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin'in, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt* isimli eserini neşreden oğlu Ali Rıza da onun halîfelerinin isimlerini buldukları yerlere göre eserin sonuna eklemiştir. Bu iki esere dayanarak Ahmed Hüsâmeddin'in hâlifeleri buldukları bölgelere göre kaydedilmiştir. Bu bölgelerden tezimizle alakalı olan, Eskişehir/Sivrihisar'da bulunan hâlifelerinin isimleri şunlardır: Müftü Hasan Efendi, Bilal-zâde Mustafa Efendi, Sûfî Muhammed Efendi, Bayezid-i Bistâmî soyundan Şeyh Şehâbeddin Efendi, Şeyh Hacı Hasan Efendi, Ulemadan Müderris Süleyman Efendi'dir.⁸⁵⁰

Eserlerine gelince, Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin isimlerine vâkıf olduğumuz yirmi beş eseri bulunmaktadır. Ali Rıza Efendi *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*'e babasıyla ilgili eklemiş olduğu biyografide Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin yüz ciltten fazla telif eserinin bulunduğunu ancak bunların günümüze ulaşanları dışında kalanların 1336/1918 yılındaki büyük Fatih yangınında ve matbaalarda çıkan çeşitli yangınlarda kaybolduğunu bildirmektedir.⁸⁵¹

Günümüze ulaşan eserleri ise genel olarak tasavvuf ve tefsirle ilgilidir. Tasavvufî eserlerinde “vahdet-i vücûd” anlayışına ve Nakşbendi-Müceddidi seyir ve sülûk metotlarına

⁸⁴⁷ Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, 102-104; Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 2/ 267.

⁸⁴⁸ Alkan, *Ahmed Hüsameddin Dağıstanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 20.

⁸⁴⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/137; Alkan, *Ahmed Hüsameddin Dağıstanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 20.

⁸⁵⁰ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, 142-145; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, 160; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/137.

⁸⁵¹ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, 140; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, 163.

yer veren Ahmed Hüsâmeddin Efendi tefsirle ilgili eserlerinde *Kur'an-ı Kerim*'in hakikati olarak ifade ettiği bâtını (işârî) anlamlar üzerinde durmaktadır. O, ayetleri açıklarken hurûf ilminden de faydalanmıştır. Onun günümüze ulaşan tefsir kitapları incelendiğinde yaşadığı zamanın kimya, anatomi, fizik, astronomi gibi fen ve tabiat ilimleriyle ilgili pek çok çıkarımda bulunduğu görülmektedir.⁸⁵²

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserleri genel olarak iki alan üzerinde yoğunlaştığından dolayı eserleri genellikle tasavvuf ve tefsir olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Biz de tezimizin kapsamı açısından eserlerinin isimlerini vermekle yetineceğiz. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kaynaklarda geçen tasavvufla ilgili dört eseri bulunmaktadır. Bunlar; *Hakâyıku't-tecrîd fî Menâzili't-tevhîd*, *Makâsıd-ı sâlikîn*, *Zübdetü'l-merâtib* ve *Tuhfetü'l-ihvân*'dır. Bu eserlerden *Tuhfetü'l-İhvân* hariç ilk üçü günümüze kadar ulaşmıştır.⁸⁵³

Ahmed Hüsâmeddin Efendi *Esrâr-ı Ceberûti'l-A'lâ* isimli eserin mukaddimesinde tefsire dair iki yüz ciltten fazla eser yazdığını fakat bunların büyük çoğunluğunun Fatih yangınında kaybolduğunu bildirmektedir. Yangından sonra kaybolan bu eserlerin bir kısmını tekrar kaleme alan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin günümüzde yalnız on iki eserinin ismi kaynaklarda yer almaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tamamen ya da kısmen günümüze ulaşmış olan *Edvâr-ı Âlem Maâz-ı Cismânî*, *Müşahhasât-ı Suver-i Kur'âniyye*, *Lem'atü'l-Âfâk fî'z-Zuhûr ve'l-İşrâk*, *Zübdetü'l-makâl fî'l-kevni ve'l-hayâl*, *Mezâhiru'l-vücûd alâ menâbiri's-şuhûd*, *Makâsıdü's-şühûd*, *Esrâr-ı ceberûti'l-a'lâ* ve *Mir'âtü's-şuûn ve'l-garâib* isimli eserleri mevcuttur.⁸⁵⁴

2.9. Seyyid Nureddîn

Selçuklu Türklerinin uç merkezi yaparak buraya yerleşmesi ile önem kazanan Sivrihisar'da dini faaliyetler artmış, cami ve medreseler inşa edilmeye ve yapılan bu medreselerde bilginler toplanmaya başlamıştır. Seyyid Nureddîn de bu bilginlerden Sivrihisar'a gelenler arasındadır.⁸⁵⁵ Seyyid olarak anılması, kendisinin Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğine bağlanmaktadır.⁸⁵⁶ Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmayan Seyyid

⁸⁵² Öztürk, Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri, 36-37; Alkan, *Ahmed Hüsameddin Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 27.

⁸⁵³ Öztürk, Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri, 36-37; Alkan, *Ahmed Hüsameddin Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 28.

⁸⁵⁴ Alkan, *Ahmed Hüsameddin Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 45.

⁸⁵⁵ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 258.

⁸⁵⁶ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 267.

Nureddîn'in Sivrihisar'daki türbesindeki yazıdan ölüm tarihinin (ö. 690/1291) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde Sivrihisar'ın en meşhur, Selçuk Medresesi'nde hocalık yapmış ve yüzlerce talebeye icâzet vermiştir. Çağının en büyük âlimlerinden biri olduğu ve birçok âlime hocalık yaptığı bilinmektedir.⁸⁵⁷

Tasavvuf âleminin önemli isimlerinden biri olan Seyyid Nureddin'in yetiştirdiği talebelerinin en meşhuru Karaca Ahmet Sultan'dır.⁸⁵⁸ Seyyid Nureddîn'den sonra seccadenişin irşat olan, Karaca Ahmet'in hem şeyhi hem de kayınpederi olan Seyyid Nureddîn⁸⁵⁹ bu değerli talebesi ile kızı Fatma Nuriye'yi⁸⁶⁰ evlendirmiştir.⁸⁶¹

Âhi büyüklerinden olan Seyyid Nureddîn, Sivrihisar'da bir semt olarak bilinen Seydi Nureddin Zâviyesini kurmuştur.⁸⁶² Her ne kadar zâviyenin kuruluş tarihi belirtilmese de Sivrihisar vakıfları ile ilgili kayıttta zâviyenin yüz akçe geliri olduğundan bahsedilmiştir.⁸⁶³ (Seyyid Nureddin Zâviyesi ile ilgili daha önce bilgi verilmişti.)

Seyyid Nureddin'in mezarı Sivrihisar'da Garaj Parkı olarak kullanılan mezarlıkta iken buradaki mezar kaldırılmak istenmiş fakat kaldırılırken olağan dışı olaylar yaşanmıştır. Bu olaylardan sonra mezarı kaldırılıp günümüzde Kumluyol Mezarlığı olarak bilinen kabristana 1960 yılında nakledilmiştir.⁸⁶⁴

Seyyid Nureddin, kendisi gibi büyük âlimlerden olan Abd-i Vehhab ile yan yana demir parmaklıklarla çevrili bulunan yerde yatmaktadır.⁸⁶⁵ Aynı zamanda *Sefîne-i Evliya*'da da "Sivrihisar'da sakin Seyyid Nureddin, Karaca Ahmet Sultanla türbe kardeşidir."⁸⁶⁶ şeklinde kaydedilen Seyyid Nureddinin mezar taşı Hoşkadem Camii'nin kible duvarının sol köşesinde bulunmuş, yeni yapılan Kumluyol Kabristanlığındaki mezarının başına yerleştirilmiştir. Mezarındaki kitabenin üzerinde,

“Hırkanı görenler sanır seni ne yoksul perişan

Bilmez ki dü cihanda budur rütbeyi zişan

⁸⁵⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 35.

⁸⁵⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 35.

⁸⁵⁹ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 164.

⁸⁶⁰ Nuriye Bacı, Seyyid Nureddin'in kızıdır. Babası kendisi gibi onu da ilim yolunda yetiştirmiştir. Sivrihisar'da tanınan Nuriye Bacı, Seyyide Hamamını yaptırmıştır; Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 36.

⁸⁶¹ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 36.

⁸⁶² Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 51.

⁸⁶³ BOA. TT.d, No. 453, 134a.

⁸⁶⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 267.

⁸⁶⁵ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 267.

⁸⁶⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/403.

Yed'i icazından şifa buldu nice bin hakan

Anın için dergâhın bizlere dar el eman."⁸⁶⁷

yazan Seyyid Nureddin'in kabri, Sivrihisar halkı ve bilenler tarafından hürmet görüp ziyaret edilmektedir.

2.10. Karaca Ahmed Sultan

Orhan Gazi devrinde yaşayan şeyhlerden biri olan⁸⁶⁸ Karaca Ahmed Sultan, rivayete göre Acem diyarından hükümdar⁸⁶⁹ Süleyman el-Horasânî'nin oğludur.⁸⁷⁰ Mecdi ve Taşkoprülüzâde zevk ve safa içinde hayat sürerken bir vesileyle dervişliğe yöneldiğini, cezbe hâli ortaya çıkınca memleketini terk ederek Anadolu'ya gelip Akhisar'ın fethine katılarak fetihten sonra Akhisar'a yerleştiğini bildirmiştir.⁸⁷¹

Atmaca ise Karaca Ahmed Sultan'ın Sivrihisar'da doğduğunu ve büyük alim Seyyid Nureddin'nin talebesi ve damadı olduğunu bildirmektedir.⁸⁷² Hacı Bektâş-ı Velî *Vilâyetnâmesi*'nde, Karaca Ahmed'in Anadolu erenlerinin gözcüsü ve Sivrihisarlı Şeyh Nureddin'in müridi olduğunun ifade edilmesi⁸⁷³ bu bilginin doğruluğunu desteklemektedir. Karaca Ahmed, Sivrihisar'ın ünlü Selçuk Medresesinde ilim tahsil etmiş ve icâzet almıştır. Şeyhi Seyyid Nureddin'den sonra seccadenişin olmuş, dinî ilimlerin yanı sıra kimya ve tıp ilimleriyle de uğraşarak çağının en büyük tıp bilginlerinden olmuştur. Birçok hastayı iyileştirdiği gibi geliştirdiği ilaçlar da dertlere deva olmuştur. Bu sebeptendir ki hâlen kabrine gelip dua edilmekte ve hastaların şifa bulduğuna inanılmaktadır.⁸⁷⁴

Vilâyetnâme'ye göre Hacı Bektâş-ı Velî, Anadolu'ya geldiğinde Karaca Ahmed de Anadolu'da bulunmaktaydı ve Seyyid Nureddin'in kızı ve Karaca Ahmed'in eşi olan Fatıma Bacı'nın uyarısı üzerine Hacı Bektaş'ın Sulucahöyük'te olduğunu yanındakilere bildirmiştir. Bazı kerametlerini görerek yanına giden Karaca Ahmed'in Hacı Bektâş-ı Velî'ye intisap ettiği ve ikisinin karşılaştıklarında olağan üstü olaylar gerçekleştiği *Vilâyetnâme*'de yer

⁸⁶⁷ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 267.

⁸⁶⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 367.

⁸⁶⁹ Taşkoprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 38.

⁸⁷⁰ Haşim Şahin, "Karaca Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

⁸⁷¹ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/154; Taşkoprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 1/38.

⁸⁷² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 35.

⁸⁷³ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 18-19.

⁸⁷⁴ Taşkoprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 1/38.

almaktadır.⁸⁷⁵ Ancak Saruhanoğulları'na ait bir vakfiyede Karaca Ahmed'in 1371 yılında hayatta olduğu kaydedilmektedir. Bu duruma göre onun Hacı Bektaş'la görüşmesi tarih açısından mümkün görünmemektedir. Âşıkpaşazâde, Hacı Bektaş'ın 1240'ta Babâiler isyanı sırasında Anadolu'ya geldiğini, Karaca Ahmed'in ondan önce Anadolu'ya gelerek Hacı Bektaş'ın gelişini haber verdiğini söyleyen rivayetin şüphe içerdiğini belirtmiştir.⁸⁷⁶

Gölpınarlı ise Karaca Ahmed'in Bektaşilikle ilgisinin Hacı Bektaş'tan ziyade Abdal Musa ile ilişkisinden kaynaklandığını söyler. Abdal Musa, Hacı Bektaş ocağında postnişin olduğu sırada Karaca Ahmed ile görüşmüş ve daha sonra Karaca Ahmed Bektaşiliğe intisap etmiş ve bu tarikatın önemli şahsiyetlerinden olmuştur.⁸⁷⁷

Osmanlı topraklarında büyük üne kavuşan Karaca Ahmed, Rum abdallarının "kutb-i nâmdâr"ı hâline gelmiş, çok defa da Aziz George ile özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle de Hristiyan halk onu ve İslâmiyet'i kolayca benimsemiştir.⁸⁷⁸

Karaca Ahmed'in *Vilâyetnâme*'ye göre yetmiş bin müridi vardır. Sivrihisarlı Seyyid Nureddin'den irşat olduğu ve Seyyid Nureddin'in kızı Fatıma Bacı'yı aldığını bildirdikten sonra, Fatıma Nuriye Bacı'ya ait malumattan şöyle bahsetmektedir:

Hacı Bektaş, Rum diyarına geldiğinde, Karaca Ahmed Sultan yetmiş bin müridi ile Sakarya kenarında oturmuşlardı. Fatıma Nuriye Bacı erenlerin yemeğini pişirirdi. Bektaşî ananesine göre Hacı Bektaş-ı Velî, Rum diyarına geldiğinde orada Seyyid Mahmud Hayrânî, Celâleddîn-i Rûmî, Hacı İbrahim Sultan, Karaca Ahmed Sultan, Sarı İsmail gibi velî zatlar arasında Emre adlı zat da vardı. Hacı Bektaş'ın davetini kabul etmedi." Sonrasında, Hacı Bektaş davete Karaca Ahmed Sultan'ı ve Sarı İsmail'i gönderdiğini ve Tapdık Emre'nin o zaman geldiğini⁸⁷⁹ anlatan *Vilâyetnâme*'deki menkıbede, Karaca Ahmed Sultan'dan önemle bahsedilmektedir.

Karaca Ahmed, Anadolu'nun pek çok yerini dolaşarak hastaları tedavi etmiş, kurduğu tekkeler vasıtasıyla İslâmiyet'in Anadolu'da yayılmasına vesile olmuştur. Geniş mürit kitlesiyle önce Afyon'da Karaca Ahmed adıyla anılan bölgeye yerleşmiştir. Bu bölgede bulunan beylerden birinin akıl hastası kızını tedavi etmiş ve şöhreti daha da artmıştır. Daha

⁸⁷⁵ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 20.

⁸⁷⁶ Şahin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, "Karaca Ahmed."

⁸⁷⁷ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 20.

⁸⁷⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 5/9.

⁸⁷⁹ Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, 21.

sonra Manisa'ya gelen Karaca Ahmed'in Akhisar'ın fethine elli bin müridiyle katıldığı rivayet edilmiş ancak bu rivayetin doğruluğu şüpheli görülmüştür. Ancak Saruhanoğulları Beyliği'nin son hükümdarı İshak Bey zamanında yaşadığı ve Akhisar'ın Karaca Ahmed'in son durağı olduğu tarihî kitaplardan anlaşılmaktadır.⁸⁸⁰

Osmanlı döneminde kayıt altına alınmış evkaf defterlerine bakıldığında, Sivrihisar'a bağlı Kubbebük köyünde bulunduğu işaret edilen Karaca Ahmed Zâviyesinin, “Kutbü'l-ârifin Kara Ahmed kuddise sırrahu'l-azîz hazretleri” adına yapıldığına (VAD. No.: 567, vr. 54a) kaydına bakıldığında, Orhan Bey dönemi ünlü mutasavvıflarından Karaca Ahmed'e bağlı zâviye olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸¹ Karaca Ahmed Zâviyesi, bazı belgelerde Karaca Ahmed Tekkesi olarak da geçmektedir. Bunu daha önce de belirttiğimiz Karaca Ahmed'in sayıca kalabalık olan müritlerinin olmasına bağlayabiliriz. Karaca Ahmed'in yaşadığı döneme bakılırsa 15. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen zâviyede dervişler ikamet etmektedir ve zâviye “âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm” etmek şartıyla bazı köy ve mezralara vakfedilmiştir.⁸⁸² Daha sonra Karaca Ahmed Zâviyesinde gelip geçene yemek yedirmek şartıyla zâviyedar olan Hüseyin ve Ömer adlı iki kardeşe görev verilmiştir.⁸⁸³ Başkanlık Osmanlı Arşivlerinde, “Karaca Ahmed'in oğlu ve kardeşi Rum Paşa'nın bir çiftlik yeri vardır; Seferihisar'daki Cuma Mescidinde tahıl ve yedi akçe verilir. Şimdi Ferid Paşa oğlu Elvan ve Seydi tasarruf ederler”⁸⁸⁴ şeklinde kaydedilmiştir.⁸⁸⁵

Karaca Ahmed'in Sivrihisar'dan başka, Anadolu'yu gezdiği sırada pek çok yerde tekke yaptırdığı bilinmektedir. Bunlardan Üsküdar'da kendi adıyla anılan türbe ve mezarlığın bulunduğu bölgede hem mürit yetiştirmiş hem de ruh hekimliği yapmıştır. Aynı zamanda hastaları iyileştiren Karaca Ahmed'e birçok arazi vakfedilmiştir. Kendisine vakfedilen mülklerin evkaf tarihlerinden anlaşılacağı üzere, 1371-1390 yılları arasında vefat ettiği çıkarılmıştır. Mecdi, Karaca Ahmed'in vefat tarihine dair bilgi vermese de onun mezarının Akhisar'da kendi adıyla anılan köyde bulunduğunu kaydetmiştir.⁸⁸⁶ *Şekâik ve Kamusülalâm*'da Karaca Ahmed Akhisar'da medfundur şeklinde geçse bile esasen, o dönemde Sivrihisar'a bağlı olan Sakarya Nehri'nin kenarındaki Karaca Ahmed köyünde

⁸⁸⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 259.

⁸⁸¹ Çınar, *Hurufât Defteri'ne Göre Seferihisâr-ı Günyüzü Kazası*, 55.

⁸⁸² VGMAD, HRF.d, No. 1087, vr. 36b.

⁸⁸³ VGMAD, HRF.d, No. 544, vr. 10a.

⁸⁸⁴ BOA, TT.d, No.453/81-85a.

⁸⁸⁵ Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 261.

⁸⁸⁶ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/38.

medfun bulunmaktadır.⁸⁸⁷ Günümüzde Eskişehir'in Polatlı ilçesi sınırları içerisinde kalan Karaca Ahmed Sultan'ın türbesi çok sayıda kişinin ziyaret ettikleri bir yer olmakla birlikte hastalıklarına şifa buldukları düşüncesiyle rağbet gösterdikleri bir yerdir.

Karaca Ahmed'in Sivrihisar dışında İstanbul, Afyon, Manisa, Aydın, Göynük, Makedonya'da da türbeleri bulunmaktadır. Ayrıca Akhisar Karaköy, Eşme-Karaca Ahmed ve Manisa Horoz köylerinde üç makam türbesi yapılmıştır.⁸⁸⁸

2.11. Fâtıma Bacı (Seyyid Nureddin Kızı)

Fâtıma Bacı, 14. asırda, Anadolu'da yaşamış kadın velilerdendir. Hayatı hakkında bilgiler sınırlı olsa da⁸⁸⁹ Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Velâyetnâmesi*'ne göre, Sivrihisarlı Seyyid Nureddin'in kızı Fâtıma Bacı olduğu zikredilmektedir.⁸⁹⁰

Fâtıma Bacı, kendisiyle aynı dönemde yaşayan Anadolu erenlerinden Hacı Tuğrul Baba'nın türbesinin kuzeydoğusunda ve Çile Dağı'nın yamaçlarında bir zâviye kurarak buraya yerleşmiştir. Zamanla bu zâviyenin etrafı gelişmiş ve kendi adını taşıyan "Bacı" köyü kurulmuştur. Burada vefat eden Fâtıma Bacı zâviyesinin yanına defnedilmiştir. Günümüzde Ankara ilinin Sincan ilçesinde Eski Bacı köyünde bulunan türbesinde bulunan Arapça kitabede,⁸⁹¹

“Li vakti'n-nesebi'r-refiati'l-hâlile

Fâtıma Bâcî tâbe serâhâ Allah

Fî'l-yevm işrîn min Muharrem sene aşarete ve seba' mie”

Yani, “Vaktin neseb yönüyle dost ve yüce insan Fâtıma Bacı, Allah toprağını, kabrini temiz ve güzel kılsın. 20 Muharrem sene 710 (19 Haziran 1310)” yazılıdır: Kitabede özellikle zikredilen “neseb yönünden” ibaresi onun “fütüvvet ehli” yani “seyyide” nesebli olduğunu gösterirken aynı zamanda bu kitabesinden, Fâtıma Bacı'nın (ö. 710/1310)tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁹²

⁸⁸⁷ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 87; Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 35; Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, 259.

⁸⁸⁸ Şahin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “Karaca Ahmed”.

⁸⁸⁹ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 133.

⁸⁹⁰ Abdülbâki Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî “Velâyet-nâme”* (İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 2016), 18.

⁸⁹¹ Erdoğan, *Ankara Erenleri*, 65.

⁸⁹² Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, I/133.

Âşıkpaşazâde'nin (ö. 1481/886) *Tevârih-i Âl-i Osmân* isimli eserinde de “Osmanlı'nın kuruluşunda emeği geçen ‘Bacıyân-ı Rum’ diye adlandırılan⁸⁹³ ‘Anadolu Bacıları’ndan bir ‘veliyye’dir.” şeklinde kaydedilmiştir. Ahîlerin kadınlar zümresini temsil eden bu grup sırf kadınlardan oluştuğu için “Bâciyân-ı Rûm” tabiri ile anılmıştır.⁸⁹⁴ “Bâciyân-ı Rûm”un kurucusu olduğu düşünülen Fâtıma Bacı'nın, Anadolu'nun mânevî imarında önemli rol üstlenmiş ve birçok faaliyet göstermiş kadın velîlerden biri olduğu bilinmektedir. Fâtıma Bacı'nın isminin günümüze kadar unutulmamasında, bir cami ve köy ile anılmaya devam etmesi, örnek şahsiyeti ve ahlâki meziyetleri de önemli bir rol oynamış olmalıdır.⁸⁹⁵

Hacı Bektâş-ı Velî'nin selamını aldığıнын *Vilâyetnâme*'de ifade edilmesi itibarıyla Anadolu tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan Fâtıma Bacı ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin yakınlığı oldukça dikkat çekmektedir.⁸⁹⁶

Hacı Bektâş-ı Velî'nin, *Velâyetnâme*'sindeki menkıbeye göre, Rum (Anadolu) ülkesine yaklaşınca mana âleminden, Anadolu erenlerine selam verir. Bu sırada, elli yedi bin Anadolu ereni, sohbet meclisteyken gözcüleri de Karaca Ahmed Sultan'dır. Hünkâr Hacı Bektâş'ın erenlere selam verdiği Sivrihisar diyarından Seyyid Nureddîn'in kızı Fâtıma Bacı'ya malum olur. Hemen ayağa kalkarak Hünkâr'ın varlığından yana yönelerek elini göğsüne koyar ve “Allah'ın selamı senin üzerine olsun.” diye üç defa tekrar ederek yerine oturur. Sivrihisarlı Seyyid Nureddîn'in kızı olan Fâtıma Bacı bekâr olup Anadolu erenlerinin yemeklerini pişirmiş. Karaca Ahmed Sultan da Seyyid Nureddîn'in müridi imiş. Karaca Ahmed, Fâtıma Bacı'nın selam aldığı fark eder ve kimin selamını aldığı sorar. Fâtıma Bacı da “Anadolu'ya bir er geldi. Siz erenlere selam verdi. Onun selamını aldık.” cevabını verdiğinde Anadolu erenleri, gelen bu kişinin nereden geldiğini ve nereli olduğunu sorar. Fâtıma Bacı da “Horâsân diyârındandır ammâ Beytullâh tarafından geliyor.” der. *Velâyetnâme*'de anlatılan bu menkıbenin Hacı Sultan menkıbesinde de aynen tekrar ettiği görülmektedir.⁸⁹⁷

⁸⁹³ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç (İstanbul: MAS Matbaacılık, 2003), 298.

⁸⁹⁴ Erdoğan, *Ankara Erenleri*, V/65.

⁸⁹⁵ Mahmud Esad Erkaya, “Tasavvuf Tarihinde Hz. Fâtıma'nın İsmi Taşıyan Bazı Velîler ve Karakteristik Vasıfları”, *Edeb Erkan*, (01 Ocak 2024), 68.

⁸⁹⁶ Hatice Çubukçu, “Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (30 Haziran 2015), 218.

⁸⁹⁷ Gölpınarlı, *Manâkib-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-nâme”*, 18-19.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin, *Velâyetnâme*'nde adı geçen Yûnus Mukrî'nin oğlu İdris'in hanımını olan "Kutlu Melek" ile Fâtıma Bacı'nın aynı kişi olduğu ileri sürülse de⁸⁹⁸ Kutlu Melek'in diğer adıyla "Kadıncık Ana" ve Seyyid Nureddîn'in kızı Fâtıma Bacı farklı iki şahsiyetlerdir. *Vilâyetnâme*'ye göre Hacı Bektâş-ı Velî'nin, ruhani eşi olduğu söylenen bu kadın, yani Kadıncık Ana'nın, tarihçi Âşıkpaşazade, Hacı Bektaş, Hatun Ana'yı mânevî kızı edindi, keşiflerini ve kerametlerini ona gösterdi ve ona teslim etti. Kendisi Allah'ın rahmetine vardı, sözleriyle aktarmıştır.⁸⁹⁹

Fâtıma Bacı, Çepni boyundan, "Kadıncık" diye anılan Kutlu Melek'le karıştırılmış; Abdülbaki Gölpınarlı, bu iki kadının birbiriyle karıştırılabileceğini düşündüğünden, *Vilâyetnâme*'de, Fatma Bacı'yı, Fatıma Ana'dan (Kadıncık'tan) öbür adı ile Kutlu Melek'ten ayırarak yazmıştır.⁹⁰⁰ *Vilâyetnâme*'deki bu iki kadının birbiriyle karıştırılmaması gerekmektedir. Fâtıma Bacı'nın Âşıkpaşazade'nin zikrettiği "Bacıyân-ı Rûm" yani Anadolu Bacılarının reislerinden olması da ihtimal dâhilindedir.⁹⁰¹

Kaynaklarda bahsedilen Fâtıma Bacı hakkında farklı bilgiler verilmesi ve benzer isimlerin aynı Fâtıma Bacı olarak düşünülmesi, doğru bilgilerin karışmasına yol açmıştır. *Vilâyetnâme*'de yer alan Fâtıma Bacı'nın, Sivrihisarlı Seyyid Nureddîn'in kızı olan Fâtıma Nuriye Bacı olduğu fikrini doğrulayan bilgiler, Fâtıma Bacı'nın babası Seyyid Nureddîn ve Bacı'nın eşinin Karaca Ahmed Sultan olduğu hakkında *Vilâyetnâme*'deki bilgilerle uyum sağlamasından anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Fâtıma Bacı'nın vefatının 710/1310 olarak kaydedilmesi ve Bacı köyündeki türbesinin kitabesinde de vefat tarihinin bu tarihle aynı yazılması da bu düşünceyi teyit etmektedir.⁹⁰²

Fâtıma Nuriye Bacı'ya ait bilgi veren kayıtlarda, Hacı Bektaş, Rum diyarına geldiğinde Karaca Ahmed Sultan yetmiş bin müritle Sakarya Nehri kenarına oturmuşlardı. Fâtıma Nuriye Bacı, Karaca Ahmed'in ailesi idi ve erenlerin yemeğini pişirirdi. Fâtıma Nuriye Bacı'nın kabri, kendisinin yaptırmış olduğu Seyyide Hamamının dispanser karşısındaki duvarının

⁸⁹⁸ Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)* (İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yay., 2008), 365-379.

⁸⁹⁹ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 298-299.

⁹⁰⁰ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*, 63.

⁹⁰¹ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 133.

⁹⁰² Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*, 18; Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 21.

yakınında ve Nasreddin Hoca'nın kızı Fatma Hatun'un kabri yanındadır. Seyyide Fâtıma Bacı'nın kabrinin kitabesi bulunmamaktadır.⁹⁰³

Fâtıma Bacı'nın hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olsa da Fâtıma Bacı, 13. asırda Sivrihisar'da yaşamış velî bir zat olan Seyyid Nureddîn'in kızıdır. Aynı zamanda eşi Karaca Ahmet Sultan ise Seyyid Nureddîn'in mürşidi ve damadıdır.⁹⁰⁴ Fâtıma Bacı'nın, tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan kadın velîlerden olduğu bilinmektedir.⁹⁰⁵

Muhyiddin Çelebi'ye ait "Muhyiddin Divanı" veya *Hızrnâme* diye bilinen eserde, Fâtıma Bacı'nın zilkade 880/1476 tarihinde, bir cuma gecesi Isparta'da yapılan mânevî bir toplantıya (Cemiyyet-i Kübra) katıldığını şu mısralarla anlatmaktadır:

“Kamu ricâlullah gelür bir gine görsem yüzlerin
Tarih-i hicret kim sekiz yüz seksene irmiş idi
Zil-kaâde ayında bu hâl bir gine görsem yüzlerin
Hem Cuma gicesinde bu cem'iyet-i kübrâ olup
Hep evliyalar cem' oldular bir gine görsem yüzlerin”⁹⁰⁶

Muhyiddin Çelebi, Çile Dağı'nda yapılan bu “Cemiyyet-i Kübrâ'ya (Mânevî Toplantı)”, dinî-tasavvufî hayata damgasını vurmuş; “Rum Abdalları (Anadolu Erenleri)”nden olan ve bununla birlikte farklı tarikat silsilesine mensup erenlerin katıldığını ismiyle kaydetmiştir. Bu erenler arasında Karaca Ahmed Sultan, Fâtıma Bacı ve Tuğrul Baba da bulunmaktadır.⁹⁰⁷

“Ol Karaca Ahmed gelür, hem Fâtıma Bacı gelür
Tuğrul Baba, Turhal Baba bir gine görsem yüzlerin”⁹⁰⁸

Şeyh Evhadüddîn Hâmid el-Kirmanî'nin kızı ve Ahî Evran'ın hanımı olan Fâtıma Bacı (Hatun Ana), Tabduk Emre'nin kızı Bacım Sultan ve Seyyid Nureddîn'in kızı Fâtıma Bacı bunların hepsi ayrı ayrı kişilerdir. Tabduk Emre'nin kızı Bacım Sultan'ın türbesi, Sincan ilçesindeki Bacı köyünde türbesi bulunan Fâtıma Bacı ile karıştırılmış hatta türbede yatan

⁹⁰³ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 86.

⁹⁰⁴ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli “Vilâyet-nâme”*, 18.

⁹⁰⁵ Erkaya, “Tasavvuf Tarihinde Hz. Fâtıma'nın İsmi Taşıyan Bazı Velîler ve Karakteristik Vasıfları”, 68.

⁹⁰⁶ Zehra Alay, *Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-Nâmesi (İnceleme-Metin)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 118.

⁹⁰⁷ Erdoğan, *Ankara Erenleri*, 60.

⁹⁰⁸ Zehra Alay, *Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-Nâmesi (İnceleme-Metin)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 118.

Bacım Sultan olarak bilinmektedir. Oysa ki Tabduk Emre'nin kızı Bacım Sultan'ın türbesi Nallıhan-Tekke köyündedir.⁹⁰⁹

Fâtıma Bacı'nın bulunduğu köy daha sonra "Bacı" adını alarak, Ankara sancağına bağlı bir kaza, Bacı'nın türbesinin merkezi olur. Günümüzde Polatlı, Sincan, Ayaş ve Yenimahalle ilçelerine bağlı bazı köyler Bacı kazasına bağlanmıştır. Aynı zaman da Fâtıma Bacı'nın bulunduğu Bacı köyünün ve zâviyesinin Sivrihisar'a bağlı bir köy olabileceği kaydedilmiştir. Rivayet ve ananeye göre, Hacı Bektaş-ı Velî'nin uğradığı köyün Sivrihisar'daki "Kadıncık Köyü" ve eski kayıtlardaki isminin "Hatuncuk" köyü olduğu, bu köyün, ismini o dönemde zâviyenin kurucusu olması nedeniyle Fâtıma Bacı'dan almış olabileceği belirtilmiştir.⁹¹⁰

Vakıf kayıtlarına göre, Ankara "Evkâf Defteri Evkâf-ı Vilâyet-i Bâci"da Fâtıma Bacı köyü, Fâtıma Bacı Zâviyesi Vakfına aittir, şeklinde kayıtlıdır. Sivrihisar ilçesinde bulunan Hatuncuk Zâviyesi, Seferihisar-Günyüzünde Hatuncuk köyündedir. Hatuncuk Zâviyesi zâviyedarlığı diğer zâviyelerden farklı olarak ulemaya meşrutiyet olarak geçmektedir. Bu nedenle, buraya medrese de denilmektedir. Hatuncuk Zâviyesinin Hatuncuk köyü mezarı vakfi olduğu kaydedilmiştir.⁹¹¹

Fâtıma Bacı Zâviyesinin ve Camii'nin Sivrihisar-Günyüzü Hatuncuk köyünde bulunduğu, asırlar boyu hizmetine devam ettiği ve Fâtıma Bacı neslinden gelen evlatlarının da zâviyedarlık görevinde bulunduğu bilinmektedir.⁹¹²

Bazı vakıf belgelerinde ise "Bacı Köyü"nde bulunan Bacım Sultan Zâviyesi Vakfı" olarak kaydedilmiştir. Günümüzde Ankara'nın Sincan ilçesinde bulunan Fâtıma Bacı Zâviyesi yapılarından Fâtıma Bacı Türbesi ve Bacı Camii mevcuttur. Caminin batı duvarına bitişik durumda olan türbe, mimari özelliğini zaman içinde yapılan onarımlarla kaybetmiştir. Türbe içerisinde üç adet mezar bulunmaktadır. Mezarlar oldukça sade ve mezar taşı kitabeleri bulunmamaktadır. Bölge halkı tarafından Fâtıma Bacı, Tabduk Emre'nin kızı olarak bilinmektedir. Ancak bu bilgi yanlış olup Bacım Sultan'ın türbesi Nallıhan ilçesi Tekke köyündedir.⁹¹³

⁹⁰⁹ Erdoğan, *Ankara Erenleri*, 47-48.

⁹¹⁰ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 21; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 71.

⁹¹¹ Çınar, *Hurufât Defteri'ne Göre Seferihisâr-ı Günyüzü Kazası*, 51-52.

⁹¹² Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 138.

⁹¹³ Erdoğan, *Ankara Erenleri*, 1/67.

2.12. Emînüddîn Mikâîl

Emînüddîn Mikâîl, Anadolu Selçuklu gulâm sistemi içerisinde yetişmiş bir devlet adamıdır.⁹¹⁴ İbn Bibi'nin "Selçukname" eserinde, Eminüddîn Mikâîl'in Rum asıllı olduğu⁹¹⁵ ve asıl adının Mihâl olduğu belirtilmiştir.⁹¹⁶ Daha sonra Müslüman olan Emînüddîn Mikâîl'in adının "Mikâîl b. Abdullah" olarak değişmesi ve babasının adının Abdullah olarak kaydedilmesi Müslüman olduğunu teyit etmektedir. Lakabı ise "Eminüddîn" olan⁹¹⁷ Emînüddîn Mikâîl'in, I. Alâeddin Keykubâd döneminde müstevfiklik⁹¹⁸ yapmış olan Sadüddîn Ebû Bekr Erdebilî'nin⁹¹⁹ yetiştirmiş olduğu kölelerden birisi olduğu ifade edilmiştir.⁹²⁰ İbni Bibi *El Evamirü'l Ala'yye Fi'l-Umuri'l-Ala'yye (Selçukname)* isimli eserinde, Emînüddîn Mikâîl'in Rum soylu olduğunu kaydetmesine rağmen, çağdaşlarının yazmış olduğu eserlerden böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁹²¹

Ancak bu konuda akıllara gelen, Müslüman kavimlerin Anadolu'dan bahsetmek için kullanmış oldukları "Diyâr-ı Rûm" olarak tabir edilmiş olan Anadolu'nun Roma İmparatorluğu ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmıştır. Anadolu'da kurulup genişlemiş olması ve ayrıca devlet içerisindeki gulâmların önemli bir bölümünün Anadolu-Rum asıllılardan oluşması nedeniyle Eminüddîn Mikâîl'in de Rûm asıllı olması ihtimâli bulunmaktadır.⁹²²

Aynı zamanda Eminüddîn Mikâîl'in 1274 yılında Sivrihisar'da yaptırmış olduğu, günümüzde Sivrihisar Ulu Camii (Camii Kebir) olarak bilinen caminin kitabelerinden birinde, isminin Mikâîl bin Abdullah olarak yazılmış olması da İbn Bibi'nin Eminüddîn Mikâîl

⁹¹⁴ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 141.

⁹¹⁵ İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'yye Fi'l-Umuri'l-Ala'yye (Selçukname)*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1996), 2/ 207.

⁹¹⁶ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 69.

⁹¹⁷ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 141; Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 69.

⁹¹⁸ Müstevfiklik, Devletin mali işleriyle ilgili divanın başkanını ve buna bağlı memurları ifade eder. bk.. Abbas Sabbâğ - Nebi Bozkurt, "Müstevfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 26/56-58.

⁹¹⁹ Müstevfi Sadüddîn Erdebilî, Pervâne Muînüddîn Süleyman'ın anne tarafından dedesi olmaktadır. Ünlü vezir Mühezzibüddin Ali ilk defa Anadolu'ya geldiğinde Müstevfi Sadüddîn Erdebilî, onu, kendi hizmetine almış ve bir süre sonrada kendisine damat edinmiştir. Damadı Mühezzibüddin Ali'yi mali konularda da eğitmiş olan Müstevfi Sadüddîn, bir süre sonra damadı Mühezzibüddin'i müstevfi nâibi olarak kendi maiyetine almış ve ardından Sultan I. Alâeddin Keykubâd'a tavsiyede bulunarak kendisinden sonra, damadı Mühezzibüddin'in müstevfi olmasını sağlamıştır. bk. Nejat Kaymaz, Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman, (Ankara: 19709, 30-31.

⁹²⁰ İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'yye Fi'l-Umuri'l-Ala'yye (Selçukname)*, 207.

⁹²¹ Cem Boz, *Saltanat Nâibi Eminüddin Mikail'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarih'indeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2013), 16.

⁹²² Boz, *Saltanat Nâibi Eminüddin Mikail'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarih'indeki Yeri*, 16-17.

hakkında vermiş olduğu bu bilgiyi tamamlayıcı niteliktedir.⁹²³ Ancak İbni Bibi'nin ifadesinden ve babasının adının Abdullah olmasından dolayı bazı araştırmacılar onun Rum asıllı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Oysa "Rumi" mahlası her yerde Anadolu anlamında kullanılmıştır. Babası Abdullah olan herkesin sonradan Müslüman olduğu anlamına da gelmez. Sonuçta, İbn Bibi'nin Eminüddîn Mîkâîl hakkında kullanmış olduğu "Rûmî nijâd"⁹²⁴ tabirinin Eminüddîn Mîkâîl'in etnik olarak Rum asıllı olduğu anlamına gelebileceği gibi onun, Anadolu'da yaşayan milletlerden herhangi birisine mensup olabileceği anlamını da gelmektedir.⁹²⁵

Eminüddîn Mîkâîl'in yaşantısı ve ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen, Eminüddîn Mîkâîl'in yaklaşık altmış altmış beş yıl arasında ömür sürdüğüne, bundan da 13. asrın onuncu ve on beşinci yılları arasında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.⁹²⁶ Eminüddîn Mîkâîl ve ailesi hakkında sahip olduğumuz tek bilgi; Eminüddîn Mîkâîl'in ve karısının Mevlânâ'nın müridi olduklarıdır. Mevlânâ, onların konağına gider bütün vüzera hanımlarının toplantısına iştirak eder, sarayın sazı çalar Mevlânâ sema ederdi. Mevlânâ'nın, Eminüddîn Mîkâîl'in karısına, "Hâtûnların Şeyhi" diyerek hitap etmiş olduğu ancak isminin dahi bilinmediği söylenebilir.⁹²⁷

Eflâkî'nin menâkıbnâmesinde yer alan bir kayda göre; Konya'nın bütün hanımları, her cuma akşamı, sultanın has nâibi olan Eminüddîn Mîkâîl'in evine gidip hanımının huzurunda toplanırlardı. Mevlânâ Celâleddîn'in davet edilmesini dilerlerdi. Mevlânâ, o ahiretlik hanıma karşı iltifat gösterirdi. Mevlânâ Celâleddîn'in teşrifiyle, burada kadın müritleri ile birlikte yeni gün doğana dek âyînler yaparlardı. Eflâkî; sabaha kadar süren bu âyînler esnasında, kadınların eşlerinin de Nâib Eminüddîn Mîkâîl ile birlikte evin dışında toplanarak sohbet etmiş olduklarını ve aynı zamanda yabancıların içeride konuşulan sırları bilmemeleri için de göz kulak olduklarını ifade etmiştir.⁹²⁸

Eflâkî'nin bu kaydından, Mevlânâ'nın, kadın müridleri ile yapmış olduğu âyînlere ev sahipliği yapmış olan Eminüddîn Mîkâîl'in eşinin, tıpkı Eminüddîn Mîkâîl gibi Mevlânâ'ya

⁹²³ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 60.

⁹²⁴ İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, 208.

⁹²⁵ Boz, *Saltanat Nâibi Eminüddîn Mikail'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarih'indeki Yeri*, 17-18.

⁹²⁶ Boz, *Saltanat Nâibi Eminüddîn Mikail'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarih'indeki Yeri*, 19; Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 141.

⁹²⁷ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 69.

⁹²⁸ Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, 445-446.

derin bir mâneviyatla bağlı olduğunu ve dolayısıyla Eminüddîn Mîkâîl'in tasavvufi yaşantısını açıkça göstermektedir.⁹²⁹

Eminüddîn Mîkâîl'in, devrin meşhur mutasavvıflarından Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye olan yakınlığının derecesini mevlevî kaynaklarında görmek de mümkündür. Mevlânâ'nın gerek Eminüddîn Mîkâîl'e yazmış olduğu mektuplardan ve gerekse Fihi Mafih'te yer alan sohbetlerinden, Mevlânâ'nın, Eminüddîn Mîkâîl'e itibar göstererek onun, kendi yakın çevresine dâhil ettiği kişilerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ Celâleddîn, Eminüddîn Mîkâîl'e yazmış olduğu mektuplarda, “Emirlerle nâibler padişahı, gecenin az bir kısmında uyuyan, mazlumların imdadına yetişen, himmeti güzel, Allah'ın ışığıyla bakıp gören, uluğ kutlu, zamane eşi az bulunur, kerem ve ihsan ıssı, hayırları yayan, adaleti döşeyen Nâib Bey'in kutlu günleri, kutlulukla devletle geçsin” şeklinde övgü dolu sözlerle hitap etmiştir.⁹³⁰

Eminüddîn Mîkâîl'in, Mevlânâ gibi yakınlık kurduğu kişilerden biri de Şems-i Tebrizî'dir. *Menâkıbnâme*'de yer alan bir kayda göre; Saltanat Nâibi Eminüddîn Mîkâîl bir gün, Şems-i Tebrizî'nin (ö. 645/1247) sohbetinde bulunmak istemiş ve bu isteğini Hüsâmeddin Çelebi'ye (ö. 683/1284) iletmiştir. Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ'ya Eminüddîn Mîkâîl'in bu isteğini iletmediği vakit Mevlânâ, “Kırk bin dirhem versin ondan sonra, içeri gelsin” demiştir. Eminüddîn Mîkâîl sonradan bu miktarın otuz bine düşürülmesini sağlayarak Şems-i Tebrizî ile görüşür. Şems-i Tebrizî'nin anlattıklarından o kadar etkilenir ki Eflâkî'nin ifadesine göre, “secdeler ederek sarhoş gibi” Şems'in huzurundan ayrılır ve müritlerine verilmek üzere on bir dirhem daha bağışlar.⁹³¹ Eminüddîn Mîkâîl'in, Şems-i Tebrizî'ye olan yakınlığını hem bu anlatılanlardan hem de Şems-i Tebrizî'nin *Makâlât*'ında görmek mümkündür. *Makâlât* isimli eserinde, Şems-i Tebrizî, Eminüddîn Mîkâîl'den övgüyle bahsetmiştir.⁹³²

⁹²⁹ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin* eserinde âyinlerin nasıl geçtiğine dair ayrıntılı bilgi vermiş: “Cemaat toplanınca hepsi tam bir huzur içinde Mevlânâ'nın teşrifini beklerlerdi. Mevlânâ, akşam namazından sonra, kimseyi rahatsız etmeden yalnız onların yanına gelir, ortalarına otururdu, kadınların hepsi o kutbun etrafında halka olurlardı ve Mevlânâ'nın üzerine pek çok gül yaprağı dökerlerdi. Sonra bu yaprakları alır, onları uğur sayarlardı. Mevlânâ hazretleri bunların arasında gül ve gülsuyu içinde tere boğulur, gece yarısına kadar manalar ve sırlar saçmakla, nasihat etmekle meşgul olurdu. Nihayet sonunda şarkı söyleyen cariyeler, nadir defciler, kadın neyzenler çalmağa başlar, Mevlânâ da semaa kalkardı. O topluluk başlarını ayaklarından ve külahı başlarından ayırt edemez bir hale gelir, Mevlânâ bir şeycik kabul etsin de iltifatta bulunsun diye bütün altın ve mücevherlerini o keşif sultanının ayakkabısının içine dökerlerdi. Mevlânâ bunlara hiç bakmaz ve sabah namazını onlarla kılar, hareket ederdi.” bk. Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin (Âriflerin Menkıbeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yay., 1973), 1/445-446.

⁹³⁰ Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn Mektuplar* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1999), 30.

⁹³¹ Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin*, 2/194-195.

⁹³² Şems-i Tebrizî, *Makâlât*, çev. Mehmed Nuri Gençosman (İstanbul: Ataç Yay., 2011), 315.

Eminüddîn Mîkâîl'in, Mevlevî kaynaklarında ve İbn Bibi *Selçuknâmesi*'nde kendisinden bahseden kayıtlara bakıldığında, dindar kimliğini ve tasavvufa olan yatkınlığını görmek mümkündür. İbn Bibi Eminüddîn Mîkâîl'in bu yönüyle ilgili olarak “Hadis, fıkıh ve hikmet ilimlerinde en yüksek payı ve en geniş hisseyi kazandı. Tarikat konusunun bütün dallarında elde ettiği üslup ve yöntemle çağının ve devrinin benzersizi oldu. Tefsir, hadis ve diğer dini ilimler hakkında yazılmış olan kitapları okumaktan hiçbir zaman geri durmazdı. Bazen de bilgisini daha da derinleştirmek için *İhvanü's-safa* risâlelerini okurdu. Onları seçme ve değerlendirme konusunda engin zekâsını ve doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini kullanır, vehim ürünlerine ve hayal mahsüllerine iltifat etmezdi” sözleriyle Eminüddîn Mîkâîl'in dinî ilimlere olan ilgisini ve alandaki bilgisini belirtmiştir.⁹³³ Eminüddîn Mîkâîl'in dinî ilimler gibi din adamlarına da olan yakınlığını bildiren İbn Bibi bunu, “Her zaman kutlu çabasını, âlimlerin, fazılların, bilgelerin din ve takva adamlarının gönüllerini hoş tutmak için sarfetti” sözleriyle ifade etmiştir.⁹³⁴

Eminüddîn Mîkâîl'in, Mevlânâ Celâleddîn ile yapmış olduğu sohbetler, mânevî kişiliği kadar siyasi kişiliği hakkında da bilgi sahibi olmamız açısından oldukça önemli kaynaklardır. Eminüddîn Mîkâîl, uzun yıllar saltanat nâibliği yaptığı ve payitaht Konya'nın asayişini sağladı; kaynaklarda onun maharetli bir asker olduğu belirtilerek askerî kişiliğine vurgu yapılmıştır.⁹³⁵

Eminüddîn Mîkâîl b. Abdullah, Sivrihisar'da ve Kayseri'de vakıf eserler yaptırmıştır.⁹³⁶ Bunlardan en önemlisi Sivrihisar'da bulunan Ulu Camii'dir. Ayrıca Sivrihisar'da medrese, zâviye, kütüphane yaptırdığı bilinmesine rağmen vakıf kayıtları bulunmamaktadır. Sivrihisar merkezinde Ulu Camii içerisinde bulunan “Eminüddîn Mîkâîl Kütüphanesi”nden bahsedilmektedir. “Alaeddîn Selçuki vüzerasından Eminüddîn Mîkâîl'in güzel bir câmi-i şerifleriyle derûnunda bin beş mütecâviz kütüb-i mütenevviayı hâvi bir kütüphaneleri mevcûddur.”⁹³⁷ Sivrihisar Ulu Camii, Selçuklu mimarisinin cami içerisinde çok sayıda ahşap direk bulunan büyük cami örneklerinin en önemlilerinden biridir. Batı kapısının üzerindeki

⁹³³ İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, 2/207-208.

⁹³⁴ İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, 2/207.

⁹³⁵ İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, 208.

⁹³⁶ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 41.

⁹³⁷ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 143.

kitabeye göre 673 yılında Fahreddin Ali Sahip-Ata'nın müstevfisi Mîkâil b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır.⁹³⁸

2.13. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde büyük katkıları olmuş bir Osmanlı devlet adamıdır. Çandarlı Halil Paşa, Çandarlızade olarak anılan, uzun yıllar devlet idaresinde bulunmuş, içlerinde sadrazam ve vezirler yetiştirmiş, Çandarlı ailesine mensuptur.⁹³⁹ Çandarlı vezir ailesinde üst düzey mevkiye gelmiş ilk birey olan Halil Paşa ilmiye sınıfında yetişmiş, kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur.⁹⁴⁰ Sultan Orhan Gazi devrinin fazilet sahibi âlimlerinden biri olan Çandarlı Halil Efendi'dir. Halk arasında "Çandarlı Kara Halil" diye meşhur olmuştur.⁹⁴¹

Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, o tarihlerde Karamanoğulları Beyliği'ne bağlı olan Sivrihisar kazasında doğmuştur. Doğum tarihi belli olmayan Halil Efendi'nin babasının adının Ali olduğu yaptırdığı eserlerin kitabelerinden öğrenilmiştir. Asıl adı Halil, lakabının ise gençken Kara veya Karaca olduğu belirtilmiştir.⁹⁴² Halil Efendi'nin lakabı, kadılıktan vezirliğe kadar Kara Halil, vezirlikten itibaren Hayreddin olarak anılmıştır.⁹⁴³ Halil Efendi'nin ilmiye sınıfından geldiği bilinmekle beraber, kimlerden ders aldığı bilinmediği ifade edilse de memleketi olması nedeniyle Sivrihisar medreselerinde yetişmiş olduğu düşünülmektedir.⁹⁴⁴ Medrese tahsili alması, onun ilmiye sınıfına katıldığını ve iyi yetişmiş olduğunu göstermektedir.

Halil Paşa'nın tarihî kaynaklarda, Cenderli veya Çandarlı olarak yazıldığı görülmektedir. Fakat doğru olanın Cenderî olduğu, Kara Halil'in İznik'teki Yeşil Camii ve Serez'deki Eski Camii kitabelerindeki beyitten Cender köyüne mensup olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴⁵

Çandarlı ailesi ananesine göre Cender köyü Eskişehir, Seyidgazi ve Sivrihisar taraflarında bulunmaktadır. Müstakimzâde *Mecelletü'n-Nisâb*'ın "Cenderî" maddesinde Kara

⁹³⁸ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 68; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 136-137.

⁹³⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, thk. Nuri Akbayar, çev. Seyit Ali Karaman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2/400.

⁹⁴⁰ Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri Hadaiku's-Şakaik*, 1/147.

⁹⁴¹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 32.

⁹⁴² "Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa", Vikipedi, (8 Haziran 2024).

⁹⁴³ Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'maniyye*, 2/532.

⁹⁴⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 287.

⁹⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.), 437.

Halil'in Karaman beldelerinden (O zamanlar Karaman Beyliği egemenliğinde bulunmaktadır.) Sivrihisar kazasının, Cender (Çandır) köyünden olduğunu beyan etmektedir.⁹⁴⁶ Taceddin Kürdî'nin kızı ile evlenmiştir. Bu evliliğinden Ali, İlyas ve İbrahim isminde üç oğlu olduğu bilinmektedir. Bunlar da babaları gibi veziriazam olmuşlardır. Oğlu İlyas Paşa ise beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. Halil Paşa'nın oğlu İbrahim'den olan torunu Çandarlı Halil Paşa ise II. Murad Han ve Sultan Mehmed Han'ın vezirliğini yapmıştır.⁹⁴⁷

Şeyh Edebalı ile bacanak olan Halil Paşa'nın, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda mühim rolleri olan ahî teşkilatına mensup olduğu bilinmektedir. Osman Gazi'nin kayınpederi olan ahî reisi Şeyh Edebalı'nın akrabası olması ve Anadolu'nun ahî teşkilatına bağlı bulunması nedeniyle süratle yükselmiştir.⁹⁴⁸

Şakâ'ik tercümesinde, Kara Halil'in, Osman Gazi'nin son yıllarında, Orhan Bey'in babasına vekâlet ettiği tarihlerde, Bilecik kadısı olduğu, Orhan Bey'in İznik'i fethettikten sonra Kara Halil'i İznik'e daha sonra da Bursa kadılığına tayin ettiği geçmektedir.⁹⁴⁹ Yine aynı eserde, Kara Halil'in Alâüddin Esved'in (ö. 800/1397) talebelerinden olduğu bildirilmiştir. Burada geçen rivayette, "Orhan Gazi bir gün Alâaddün Esved'i ziyarete gitmiş hoca ibadetle meşgul olduğu için bir müddet beklemiş, namaz bittikten sonra Alâaddün'in (Kara Hoca) talebelerinden Kara Halil imam olup namaz kıldırıştır. Namazdan sonra Orhan Gazi, Kara Hoca'ya talebelerinden birisini kendisiyle seferde bulunarak şer'î işlerini görmesi için istemiş, hocası da Kara Halil'i vermiştir.⁹⁵⁰

Muhammed bin Hacı Halil Konevî'nin, *Tevarih-i Al-i Osman* adlı eserinde Kara Halil'in Kadiri tarikatının ulularından ve Mudurnulu Şeyh Fahrüddin'in müridi olduğu beyan olunmaktadır. Bunun rivayetine göre Orhan Gazi, Şeyh Fahrüddin'in ziyaretine gitmiş ve şeyhin kendisine vezir olmasını istemiştir. Şeyh vezirliği kabul etmeyerek müritlerinden Halil Hayreddin'i tavsiye etmiş ve bunun üzerine Hayreddin vezir olmuştur.⁹⁵¹ Şeyh Fahrüddin'in, "Eğer adâlet sahibi padişah Hudavendigâr, devlet işlerinde sebatkâr ve kâmil birini istiyorsa

⁹⁴⁶ Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Mecelletü'n Nisab-Tıpkı Basım* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000).

⁹⁴⁷ Derviş Ahmet Aşıkı, *Âşık Paşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, 48.

⁹⁴⁸ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'î'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 2/32-33.

⁹⁴⁹ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, çev. Faik Reşit Unat - A. Mehmet Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 154; İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Numâniyye "Amâsi'nin"*, thk. Gökhan

⁹⁵⁰ İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Numâniyye "Amâsi'nin Şakâ'ik Tercümesi"*, thk. Gökhan Alp, *Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/206.*

⁹⁵¹ İ Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", *Belleten* 23/91 (20 Temmuz 1959), 457-478.

bu kişi, Mevlâna Hayreddin'dir. Böylece daha tamam ve kâmil iyilikler bulur. Tâ ki yüce Hudavendigâr'ın devleti devam eder ve sağlam olur ve payidâr kalır. Bu vesile ile vezaret yüzüğünü parmağına taktı. Ve böylece o vezaret makamıyla müşerref oldu. Sultan Murad'ın saltanatı daha da kuvvetlendi. Ve din ve devlet işlerini kuvvetlendirdi.”⁹⁵² sözleriyle Hayrettin Paşa'yı övdüğü görülmektedir.

Şakâ'ik tercümesinde Kara Hoca Alâüddin, Orhan Gazi'nin İznik'te yaptırmış olduğu medresenin üçüncü müderrisidir. 1397 tarihinde Yıldırım Bayezid zamanında vefat etmiştir. Kara Halil takriben 14. asır ortalarında İznik kadısı olduğundan, Kara Hoca'nın ona ders vermesi mümkün görünmemektedir. Çandarlı Halil'in hocasının Edebalı olduğu bilinmektedir.⁹⁵³

Kara Halil'in Bursa kadılığı Sultan Murat Hüdâvendigâr'ın ölüm tarihine (ö. 763/1362) kadar devam etmiş, kadılığı sırasında yeni kurulan askerî teşkilatta o, önemli rol oynamıştır. Orhan Bey, atlı aşiret kuvvetleri yerine muntazam bir kuvvet vücuda getirmek istemiş ve Kara Halil'in görüşleri alındıktan sonra yaya ismi ile dirlikli askerler oluşturulmuştur.⁹⁵⁴ Kara Halil'in Bilecik kadılığı sırasında gerçekleştirdiği en önemli hizmeti ilk muntazam bir askerî ocak olan yaya teşkilatını kurmasıdır.⁹⁵⁵

Halil Efendi, Murat Hudâvendigâr'ın tahta çıkmasıyla, en yüksek şer'î ve hukuki makam olarak Osmanlılarda ilk defa oluşturulan müstakil bir ordu kadısı olarak kazaskerlik makamına getirilmiştir. Âşıkpaşazâde'ye göre, Sultan Murat kendisine aşına olduğu için Kazaskerliğe Bursa kadısı Kara Halil tayin etmiştir.⁹⁵⁶ Bu teşkilatın kurulmasından sonra kazaskerin padişahla birlikte sefere katılması kanun olmuştur. Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağının kurulması da Kara Halil'in kazaskerlik döneminde gerçekleşmiştir. Ayrıca o, Molla Rüstem ile birlikte Osmanlı maliyesinin teşkilatlanmasında önemli rol oynamıştır.⁹⁵⁷

Osmanlı'nın ilk vezirlerinden olan Cendereli Kara Halil'in kazaskerlikten Hayrettin Paşa ünvanıyla vezirliğe tayini hakkındaki tarihler kesin olarak bilinmemektedir.⁹⁵⁸ Ancak Sultan Murat'ın Edirne'nin fethinden sonra Kara Halil'e vezirlik verdiği bilinmektedir.

⁹⁵² Engin Salduz, *Osmanlı'da Farsça tarih yazıcılığı ve Hacı Halil Konevi'nin Tevârih-i Al-i Osman adlı eserinin tercümesi (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 44.*

⁹⁵³ Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa”, 459.

⁹⁵⁴ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, 154; Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 40.

⁹⁵⁵ Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yay., 2007), 34.

⁹⁵⁶ Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 52.

⁹⁵⁷ Derviş Ahmet Aşıkı, *Âşık Paşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, 97.

⁹⁵⁸ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, 463.

1372’de Sinanüddin Fakih Yûsuf Paşa’dan sonra vezir olduğu düşünölen Halil Paşa, Osmanlı Devleti tarihinde en uzun süre vezirlik/başvezirlik yapan kişi olmuştur.⁹⁵⁹

Hayrettin Paşa vezirlikle birlikte Beylerbeyi (Ordu Kumandanlığı) görevini bir arada yürütmüştür.⁹⁶⁰ Halil Hayrettin Paşa’nın yapmış olduğu birtakım düzenlemeler, özellikle askerî teşkilat ve devlet hazinesinin tesisi, onun ne kadar teşkilatçı ve kudretli bir vezir olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Hayrettin Paşa’nın yaptırmış olduğu birçok hayır eserinden de hayra ve yardımlaşmaya verdiği önem anlaşılmaktadır.⁹⁶¹

Murat Hudâvendigâr, 1386-1387 tarihlerinde Karaman seferine hazırlanmak üzere Bursa’ya çekildiğinde Rumeli’nin idaresini Hayrettin Paşa’ya bırakmıştır. Sultan henüz sefere çıkmadan Hayreddin Paşa hastalanmış, Serez’e getirilerek orada vefat etmiştir. Hayreddin Paşa’nın ölümü Sultan Murat’ı çok üzmüştür, cenazesi büyük oğlu (babasından sonra vezirliğe getirilen) Çandarlı Ali Paşa tarafından, Serez’den alınarak İznik’e getirilmiş ve Lefke (Osmaneli) Kapısı dışında, daha sonra türbe yapılacak şekilde defnedilmiştir.⁹⁶²

2.14. Hızır Bey Çelebi

Osmanlı Devleti’nin önde gelen ulemalarından olan Hızır Bey, 810/1407 tarihinde Eskişehir’in Sivrihisar ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Celâleddin Emin Arif’in kadılık yaptığı Sivrihisar’da yetişen Hızır Bey,⁹⁶³ mizahlarıyla ünlü Nasreddin Hoca’nın torunudur.⁹⁶⁴ İlk hocası olan babasından ilk öğrenimi gördükten sonra, öğrenimini Sivrihisar’daki medreselerde sürdürmüştür.

Hızır Bey daha sonra tahsiline Molla Fenârî’nin (ö. 834/1434) talebesi, Osmanlı âlimi Molla Yegân olarak bilinen Ahmed bin Armağan’ın yanında devam etmiş ve onun hizmetine girmiştir. Bursa medreselerinde, akli ve nakli ilimlerin yanında devrin yaygın ilimlerini tahsil etmiş; öğrenimini tamamladıktan sonra da Sivrihisar’da öğrenim gördüğü medreseye müderris olmuştur.⁹⁶⁵ Bu arada hocası Molla Yegân’ın kızıyla evlilik yapan Hızır Bey’in bu evlilikten beş çocuğu olmuştur.⁹⁶⁶ Sivrihisar’da dünyaya gelen oğulları Sinan Paşa, Yakup

⁹⁵⁹ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 52.

⁹⁶⁰ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ’ik-i Numâniyye “Amâsî’nin Şakâ’ik Tercümesi”*, 1/206.

⁹⁶¹ Taşköprölüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, 33.

⁹⁶² Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmiilet’ş-şakâ’ik “Nev’izâde Atâyî Şakâ’ik Zeyli”*, 509.

⁹⁶³ Taşköprölüzâde, *eş-Şakâ’ik-ikun-Numâniyye fî Ulemâ’i’l-Devlet’l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 1/160.

⁹⁶⁴ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ’iku’ş-Şakâ’ik*, 1/336.

⁹⁶⁵ Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu’mâniyye*, 1/111.

⁹⁶⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 668-669.

Paşa ve Ahmed Paşa üçü de vezir olmuşlardır; kızları ise Sultan Hanım (Hacı Kadın), Fahrünnisa Hanım'dır ancak nerede doğduklarına dair bilgi bulunmamaktadır.⁹⁶⁷

Hızır Bey, yapılan araştırmalara göre, Nasreddin Hoca'nın torunu değil; onun, torununun torunu olarak kabul edilmektedir.⁹⁶⁸ Aynı zamanda bazı eserlerde Hızır Bey'e Çelebi denilmesinin sebebi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin soyundan gelmesine bağlanmasıdır. Ancak Hızır Bey'in babasına Çelebi denilmemiştir. Hızır Bey'in, Mevlânâ'nın soyundan olmadığı ona intisap etmediği anlamına gelmez. Ayrıca, Hızır Bey'in kitap sahibi olması ve Mevlânâ'ya dair hiçbir şey yazmaması da ona intisap etmediğine kanıt olarak gösterilmiştir.⁹⁶⁹ Ancak kaynaklarda Hızır Bey'in hangi tarikata mensup olduğu kesin olarak bilinmese de Mevlânâ'ya olan ilgisi ve çelebi lakabının verilmesi onun Mevlevî olduğunu düşündürmektedir. Hızır Bey, yaşadığı dönemin büyük âlimlerden tahsil görmüş, onun akli ve şer'î ilimlerdeki üstün başarısı takdire şayan bulunmuş ve ilim adamlarının görüş birliğiyle kendisine "İlim Dağarcığı" lakabı verilmiştir.⁹⁷⁰

Hızır Bey'in ilim sahibi olmaya son derece istekli olması, sayılamayacak kadar çok ilim dalında ders almasına vesile olmuştur. Taşköprülü, "Molla Fenârî'den (ö. 834/1431) sonra ilimlerin az bilinen konularına (ulûm-i garîbe) onun kadar vâkıf olan olmamıştır."⁹⁷¹ diyerek Hızır Bey'in ilim konusundaki üstünlüğünü göstermek istemiştir.

Hızır Bey, bulunduğu yerlerdeki bilginlerle yakın ilişkiler kurmuş, ilmîni geliştirmiş ve ünlü bir müderris olmuştur. Hocası Molla Yegân'dan icâzet aldıktan sonra Sivrihisar'a dönerek burada birçok talebe yetiştirmiş ve bu sırada Sivrihisar kadılığı görevini de yürütmüştür. Sivrihisar'da Kurşunlu Mahallesi'nde bulunan evini mektebe bağışlayan,⁹⁷² Hızır Bey'in Kubbeli mahallesinde küçük bir mescidi⁹⁷³ ve Kurşunlu mahallesinde kendi adı ile anılan Hızır Bey Medresesini (daha sonra İrfâniye Medresesi olarak tanınan) yaptırmıştır.⁹⁷⁴ Aynı zamanda Hızır Bey Sivrihisar'da kendi ismi ile bir kütüphane kurmuştur.⁹⁷⁵

⁹⁶⁷ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 293.

⁹⁶⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 14.

⁹⁶⁹ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 105.

⁹⁷⁰ Yıldırım, *Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslam Büyükleri*, 2/562-564.

⁹⁷¹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 1/160.

⁹⁷² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 14.

⁹⁷³ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 292.

⁹⁷⁴ Sivrihisar Sosyal Kültür ve Dayanışma Derneği (SİHDER), "Sivrihisar İrfâniye Medresesi", (Erişim: 22 Mart 2024).

⁹⁷⁵ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 292.

Yaşadığı devrin ulemalarından olan Hızır Bey'in, Fatih Sultan Mehmed ile tanışmasının aşağıda anlatıldığı gibi olduğu ve farklı kaynaklarda da aynı şekilde geçtiği görülmüştür. *Şakâ'ik* tercümesindeki rivayete göre tanışmaları şöyle anlatılır:

Sultan Mehmed İstanbul'un fetih hazırlıklarının yanında çevresindeki bilginlerle ilmî ve dinî toplantılar yaparak onların çeşitli görüş ve düşüncelerini de takip etmektedir. Bu toplantılardan birinde, Arap diyarından ilimlerin az bilinen hususlarına (ulûm-i garîbe) son derece vâkıf bir adam gelmiş ve bilgi sahibi olmadıkları sıra dışı ilimlerle ilgili onlara sorular sormuştur. Bu sorular karşısında yetersiz kalarak acziyetlerini itiraf eden ilmiye sınıfının durumuna, Sultan Mehmed oldukça üzülmüş ve sinirlenmiştir. İlim erbabından ilimlerin az bilinen konularına vâkıf birini aradığı sırada Sivrihisar Kadısı Hızır Bey'in adı zikredilmiştir. Hızır Bey'in ilmi, kemali her yerde duyulduğu için onun bu sorulara cevap vereceği düşünülmüştür. Bunun üzerine Sultan, Sivrihisar'a bir heyet göndererek kendisini Edirne'ye getirmelerini emretmiştir. Hızır Bey, her zamanki gibi piyade kıyafetlerini giyerek huzura gelmiştir. Arap âlim, karşısına çıkarılan kişinin gençliğini ve kıyafetlerini görünce alaycı biçimde gülmüştür. Hızır Bey ondan sorularını sıralamasını istemiş, o da muhtelif ilmî konularda sorularını sıralamıştır. Tabii bu ilimlerin hepsine de vâkıfmış. Hızır Bey sorulan bütün sorulara tek tek cevap vermiş ve verdiği cevaplar çok beğenilmiştir. Bu sefer de Hızır Bey sorularını sıralamış ancak adam bu konuların hiçbirine vâkıf değilmiş ve yetersiz kalarak hiçbir soruya cevap verememiş. Bu manzara karşısında Sultan o kadar mutlu olmuş ki sırtındaki kürkü çıkararak Hızır Bey'e giydirmiş.⁹⁷⁶ Fatih Sultan Mehmed, Hızır Efendi'ye övgüler dizdikten sonra memnuniyetinin karşılığı olarak Sivrihisar'daki kadılık görevinden alarak Bursa'daki Sultaniye Medresesine başmüderris olarak atamıştır. Günlük olarak da elli dirhem maaş bağlamış, 848 senesinde bu göreve başka medrese ve İnegöl Kadılığı görevini de ilave etmiştir.⁹⁷⁷

Hızır Bey görevlerini muvaffakiyet içinde yapmış ve onun ünü her yere yayılmıştır, 855/1451 yılında Edirne Çifte Medreselerin birine müderris olarak tayin edilen Hızır Bey'in etrafında Muslihuddin el-Kastallânî ve Ali el-Arabî Efendi gibi seçkin talebeler toplanmıştır. Bu şahısların yanında, Hocazâde diye meşhur olan Muslihuddin Efendi ve Hayâlî diye bilinen Şemseddin Efendi gibi önemli şahsiyetler ona talebelik etmiştir.⁹⁷⁸ Hızır Bey tüm vaktini ilim

⁹⁷⁶ Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*, 1/111-112.

⁹⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmalı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 229.

⁹⁷⁸ Mehmed Mecdi Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/339.

ve ibadetle meşgul olarak geçiren, karakteri düzgün, hızlı kavrayışlı ve ezberi kuvvetli bir âlimdir. Öğrencilerini de kendisi gibi iyi bir şekilde yetiştirmiştir.⁹⁷⁹

İlmini ve bilgisini kâğıt üzerinde de kanıtlayan Hızır Bey'in şiir yazma konusunda da mahir olduğu yazdığı şiirlerden anlaşılmaktadır. Çok fazla eseri olmayan Hızır Bey'in az ve öz yazmasında; genç yaşta vefat etmesi ve kadılığın verdiği ağır sorumluluğu üstlenmesi etkili olmalıdır.⁹⁸⁰

Hızır Bey denilince akla ilk gelen ve en meşhur eseri olan “*Kasîde-i Nûniyye*”, akait konusunda yazılmış küçük bir kasidedir. Yüz beş beyitten meydana gelen eser “basit” vezinde kaleme alınmıştır. *Kasîde-i Nûniyye*'nin her beyitinde Hızır Bey, İslâm kelâmının bir meselesini dile getirmiştir.⁹⁸¹

Kasîde-i Nûniyye eserinde Hızır Bey, Allah'ın varlığı ve sıfatlarını ele alarak kelâm ilminin en önde gelen özelliğini, Allah'ın varlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Allah'ın karşısında insanın durumu, insanın davranışları, akıl ile ilâhi kanunun münasebeti gibi konuları ele almıştır. Bu eserde, ölüm sonrası hayat üzerinde durulmuş; kabir hayatı, cennet, cehennem ile şefaât meselesi izah edilmiştir. İslâm ve imanla ilgili bazı meseleler, imamet konusu risâlenin son kısımlarında incelenmiş, iyi dilek ve temennilerle kaside sona ermiştir.

Onun *Kasîde-i Nûniyye* isimli eserinin tercümesinden bazı beyitlere örnek verecek olursak Kur'an'ın taklit edilemeyeceğini ifade eden “İlâhi kânun Allah'ın kelâm sıfatını ortaya koyan bir husus değildir. Zira Kur'an taklit edilemez üslubu, bu ilâhi kanunun varlığı için en büyük delildir.” ve “İnsan, sadece öz'e (cevher), âraz veya imkân dahilinde olan şeylere nüfuz etmeksizin dış görünüşleri görülebilir.”⁹⁸² şeklinde kelâma dair yazılmış çok kıymetli yorumları dikkate değerdir.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethinden bir gün sonra, 30 Mayıs 1453'de “Otağ-ı Humâyun”da ileri gelenleri toplamış ve gerekli emir ve fermanları verdikten sonra, huzurunda bulunan Hızır Bey'e dönerek, “İstanbul Kadısına hüküm oldur ki...” şeklinde ferman buyurmuş ve Hızır Bey'i İstanbul'un ilk kadısı olarak tayin etmiştir. Böylece Sultan,

⁹⁷⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ik-ikun-Numâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*, 164.

⁹⁸⁰ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 110.

⁹⁸¹ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Numâniyye (Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi)*, 263.

⁹⁸² Hızır Bey, Hızır b. Celâleddin b. Ahmed es-Sivrihisârî, *el-Kasîdetü'n-Nûniyye (Bölge Yazma Eserler: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, BY00006216/13)*, 27a.

İstanbul'un ilk kadısı ve aynı zamanda ilk belediye başkanı olan Hızır Bey'i imparatorluğun en önemli görevlerinden birine getirerek ona olan güvenini göstermiştir.⁹⁸³

İstanbul kadılığı kadılıklar içinde müstesna bir mevki olduğu için Hızır Bey gibi ilim sahibi bir kişinin bu ağır görevi yerine getirebileceğini düşünen Fatih, bu büyük ilim ve devlet adamını göreve getirmiştir. Kadılık görevine karşılık olarak bugün adını dolaylı olarak yaşatan Kadıköy semti, Fatih Sultan Mehmed tarafından Hızır Bey'e arpalık olarak verilmiştir. Bu bölgeye Hızır Bey'in arpalığı olması nedeniyle Kadının Köyü (Kadı Köyü) denilmiş, o zamandan beri bu şekilde telaffuz edilmiştir.⁹⁸⁴ İsmi Hızır Bey'den alan semt hâlen Kadıköy olarak anılmaktadır.⁹⁸⁵

Hızır Bey'in kadılığı çok uzun sürmemiş ve kadılık yaptığı sırada vefat etmiştir. Bu kısa süre içerisindeki icraatları ile çok başarılı olan Hızır Bey Türk büyükleri arasında tarihteki yerini almıştır.⁹⁸⁶ 1458 yılında vefat eden Hızır Bey İstanbul'da, Vefa'dan Zeyrek'e giden sağ taraftaki mescidin avlusuna "Şeyh Vefa yakınında Necati merhumun kabrinin bulunduğu tekkeye"⁹⁸⁷ defnedilmiştir. Bazı kaynaklarda da Hızır Bey'in türbesinin yerinin, İstanbul'un Fatih semtinde, İMÇ çarşısında Voynük Sücâ Camii haziresinde bulunduğu geçmektedir.⁹⁸⁸

2.15. Seyyid Mahmud Sûzâni

Seyyid Mahmud Sûzâni, Hz. Hüseyin'in soyundan gelme Şerefüddîn'in oğludur.⁹⁸⁹ Seyyid Mahmud'un hayatı ve kişiliği hakkında, külliyesi ve kabrindeki kitabesinden başka bilgiye ulaşılamamaktadır. Şeyh olduğu bilinen Seyyid Mahmud Sûzâni'nin, çağının ileri gelen din adamlarından olduğu ve mezarının bulunduğu çevrenin Seyyid Mahmud Sûzâni Külliyesi olarak belirtilmiş olması, ilim sahibi büyük bir zat olduğu hakkında bilgi vermektedir.⁹⁹⁰ Tasavvuf ehli olduğu bilinen Seyyid Mahmud Sûzâni'ye, "Sûzâni" nisbesinin cezbeli bir Hak aşığı olması nedeniyle verildiği kaydedilmiştir.⁹⁹¹

Anadolu Selçuklularının yükseliş döneminde yaşayan Seyyid Mahmud, I. Alâeddin Keykubad'ın saltanat yıllarına rastlayan (ö. 630/1232-1233) yıllarda Sivrihisar'da vefat

⁹⁸³ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Hızır Bey* (Ankar: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987), 5.

⁹⁸⁴ Yazıcıoğlu, *Hızır Bey*, 35.

⁹⁸⁵ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 22.

⁹⁸⁶ Yazıcıoğlu, *Hızır Bey*, 18.

⁹⁸⁷ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/337.

⁹⁸⁸ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 293.

⁹⁸⁹ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 95.

⁹⁹⁰ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 36.

⁹⁹¹ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 95.

etmiştir. I. Alaeddin Keykubad saltanatı döneminde çok sayıda seyyid nesepli bilgin ve “fütüvvet ehli” ahî Anadolu’ya gelmiş, “diyâr-ı Rûm’un” Müslüman-Türk yurdu olmasına öncülük etmiştir. Seyyid Mahmud da bunların içinde, Sivrihisar’a gelip yaşayan şahsiyetler arasındadır.⁹⁹²

Seyyid Mahmud Sûzâni’nin türbesi üzerindeki Arapça kitabeldeki elkabı şöyledir: “es-sâid eş-şehîd kutbi’l-meşâyih zahîd abîd sahibu’l-fütüvve Seyyid Mahmûd bin. Şerefüddîn.” Manası şudur: “Seyyid nesepli, saadete ermiş ve şehid, ‘kutbi’l-meşâyih’ yani yaşadığı zamanın şeyhlerinin başkanı, abid ve zahid, fütüvvet ve mürüvvet ehli bir ahî reisidir.” Kitabesinde Seyyid Mahmud’un şehit olduğu yazılı olduğu hâlde nerede ve ne zaman şehit olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. “Sûzâni” mahlasının bundan sonra verildiğine dair tahminler vardır.⁹⁹³

Seyyid Mahmud, Anadolu’da büyük saygı gören kimselerdendir. Türklerin Anadolu’ya gelişi ile beraber Seydi Mahmud zâviyeleri kurulmaya başlamıştır. Sivrihisar’daki zâviyenin vakfı ise II. Alâeddin Keykubat (ö. 652/1254) zamanına kadar inmektedir.⁹⁹⁴

Seyyid Mahmud Sûzâni’nin zâviyesi dışında adına yaptırılmış büyük bir külliyesinin olduğu kaydedilmiştir. Mahmud Sûzâni’nin külliyesinin içerisinde medrese, mescit, imarethane, misafîrhane ve kütüphane gibi bölümler bulunmaktadır. Bu külliyenin mescit kitabesinde, “Bu imareyi ve türbeyi Hoca Bahadır Ömer’in oğlu Kadı Yakub 749 da yaptırdı.” yazılı olması mescidin ve Sûzâni türbesinin daha sonradan yapıldığını göstermektedir.⁹⁹⁵

Seyyid Mahmud Sûzâni Külliyesinin, 1928 yılında buranın Şeyh Ziyaeddin Medresesi olduğu, aslında tekke olarak inşa edildiği bilinmektedir. Seyyid Mahmud Sûzâni külliyesinin bir Nakşi dergâhı olarak kullanıldığı belgelerde zikredilmektedir. Bu külliyenin hemen yanında günümüzde Seyyid Mahmud Sûzâni’nin türbesi bulunmaktadır.⁹⁹⁶

Seyyid Mahmud Sûzâni’nin türbesinin kitabesinde, “Dârı fenâ olan dünyadan, dârı bekâ olan ahirete ve gurur merkezinden sevinç yurduna giden, Seyyit Allah’ın rahmet ve gufranına vasıl olan Şeyhlerin Kutbu, âbid, zâhid, fütüvvet sahibi Şerefüddîn oğlu Seyyid

⁹⁹² Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 95.

⁹⁹³ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 95.

⁹⁹⁴ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 49.

⁹⁹⁵ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 36.

⁹⁹⁶ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 210-211; Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 102.

Mahmud'un kabri yüce Tanrı ışıklandırısın, sene 630"⁹⁹⁷ belirtildiğine göre, Şeyh Mahmud Sûzânî'nin İslâm'a hizmet eden, ilim sahibi, Sivrihisar'da yaptırılan külliyyede hocalık yapan, "Şeyhlerin Kutbu" vasfı ile de tasavvufun ileri gelen şeyhlerinden olduğu anlaşılmaktadır.

2.16. Molla Lutfi Efendi

Asıl adı Lutfullah olup daha çok Molla Lutfi diye tanınmıştır. Ayrıca Sarı, Mevlânâ, Deli, Maktul ve Şehit gibi lakaplarla da anılmıştır. Tokat'ta doğduğunu ifade etmesiyle Lutfullah Tokadî olarak tanınmaktadır.⁹⁹⁸ Mecdi'nin verdiği bilgiye göre hocası Sivrihisarlı Sinan Paşa'nın doğum yılı dikkate alınarak 850/1440 yılında dünyaya geldiği düşünülmektedir. İlk tahsilini babası Kutbiddin Hasan'dan alan Molla Lutfi'nin İstanbul'a ne zaman geldiği, hangi medreselerde eğitim gördüğüne dair bilgi bulunmamaktadır.⁹⁹⁹ Hayatının ileriki yıllarında meydana gelen olaylardan, Sinan Paşa'nın talebesi olduğunu ve aralarındaki ilişkilerinin hoca-talebe olmaktan daha ileri olduğu ve ömür boyu sürdüğü anlaşılıyor. Hocası Sinan Paşa'dan mantık, felsefe, kelâm ve tasavvuf dersleri okumuş; aynı zamanda Sinan Paşa'nın müşidi olduğu bilinen Ebul-Vefâ'nın dergâhında birlikte ders halkasında bulunmuşlardır.¹⁰⁰⁰ Ayrıca Sinan Paşa'nın yönlendirmesiyle Ali Kuşçu'dan riyaziye ilmi de almıştır. Vezirlik makamına gelen Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470 yılında Molla Lutfi, Hazine Kütüphanesi Müdürlüğüne (hâfız-ı kütüp) tayin edilmiştir. Böylece buradaki eserleri inceleme imkânı bularak birçok ilim dalında görüş bildirecek düzeye ulaşmıştır.¹⁰⁰¹

Fatih Sultan Mehmed'in veziri Sinan Paşa ile arası açılmış ve Sinan Paşa, Sivrihisar'a sürülmüştür. Vefakâr talebesi ve sadık dostu Molla Lutfi de hocasıyla yalnız bırakmak istememiş onunla birlikte Sivrihisar'a gitmiştir. Sivrihisar'da beş yıl kaldıkları bilinen Molla Lutfi ve Sinan Paşa, Hızır Bey Medresesinde ders okutmuşlardır. Ebu'l-Vefâ'nın müritleri oldukları bilinen Sinan Paşa ve Molla Lutfi Sivrihisar'da irşat faaliyetlerinde bulunmuş, tasavvufî görüşlerini Sivrihisar halkına aktarmışlardır. Ayrıca müntesibi oldukları Vefâiyye tarikatının daha geniş çevrelere yayılmasına katkı sağlamışlardır.¹⁰⁰² Sivrihisar'da tasavvuf kültürünün gelişmesine büyük katkı sağlayan Molla Lutfi ve hocası birçok talebe

⁹⁹⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 1986, 36.

⁹⁹⁸ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, 2/547;

⁹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 2/1253

¹⁰⁰⁰ Taşköprülüzâde, *Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, 2/449; Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şakâyık*, 2/796.

¹⁰⁰¹ Taşköprülüzâde, *Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, 2/450; Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şakâyık*, 2/793.

¹⁰⁰² Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 123; Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 1986, 24.

yetiştirmiştir. Aynı zamanda Sivrihisar'da bulunan Hızır Bey kütüphanesini ihya ederek geliştirip büyütmişlerdir. Daha sonra da Sinan Paşa adına büyük bir kütüphane kurmuşlardır.¹⁰⁰³

II. Bayezid'in tekrar tahta çıkmasıyla Molla Lutfi ve Sinan Paşa tekrar İstanbul'a dönmüşlerdir. Molla Lutfi'nin önce Bursa Sultan Bayezid Han Medresesine, sonra Filibe Şihabüddin Paşa Medresesine, ardından da Edirne Darü'l-Hadis Medresesi'ne tayin edildiği görölmektedir. Ayrıca, bir süre İstanbul Semaniye Medreseleri'nde ve Bursa Sultan Murad Medresesi'nde de görev yapmıştır. Ancak bu görevleri hangi tarihlerde, ne kadar sürelerle yaptığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur.¹⁰⁰⁴

Molla Lutfi, müderrisliği yanında tasavvufa meyletmiş; Ebu'l-Vefa'ya intisap etmiştir. Şeyh Vefâ'nın etrafında toplanan âlimlerden biri olan Molla Lutfi, ikinci namazına kadar medresede ders verdikten sonra akşam namazına kadar da Şeyh Vefâ zâviyesinde *Sahîh-i Buhârî* okutmuştur. Daha çok hür düşünceli ulemanın toplandığı bir merkez konumunda olan Şeyh Vefâ Tekkesinde Hocazâde, Sinan Paşa, Molla Lütfi, Zenbilli Ali Cemâli Efendi gibi ulema toplanmışlardır. Karşılarındaki mutaassıp zümrelerle çıkan tartışmalar neticesinde, Şeyh Vefâ Tekkesi müdavimleri itikatsızlıkla suçlanmışlardır.¹⁰⁰⁵

Molla Lütfi, 15. asrın ilmî canlılığı içerisinde yaşamış keskin zekâlı, sivri dilli, münekkit bir simadır. Taşköprülüzâde'nin ifadesiyle Molla Lutfi hem kendi döneminde hem de geçmiş dönemlerdeki ulemayı ve onların eserlerindeki hataları göstermesi, onları eleştirmesi nedeniyle Molla Lutfi'ye karşı düşmanlık ve kıskançlık oluşmuş ki bu nedenle de kendisinden kurtulmanın yolları aranmıştır. Aynı zamanda Hoca Sadeddin'in, Molla Lutfi'yi ortadan kaldırmak için hile ve iftira atıldığını ifade etmesi de buna işaret etmektedir. Kaynakların çoğu, Molla Lutfi'nin, başını derde sokan ve idam edilmesindeki sebebi kullandığı keskin eleştirilere bağlamaktadır.¹⁰⁰⁶

Molla Lütfi'nin idamına sebep olan, onun hakkında ortaya atılan en ciddi suçlamalardan ilhad ve zındıklık suçlanmasına dayanak teşkil eden en ciddi rivayet, Taşköprülüzâde'nin, *Şakâ'ik*'te geçen rivayetidir ki Molla Lütfi, Vefa Tekkesindeki hadis dersi sırasında namazın huşu içinde kılınmasına örnek vermek amacıyla Hz. Ali ile ilgili bir olayı nakletmiştir. Buna

¹⁰⁰³ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 24; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 298.

¹⁰⁰⁴ Taşköprülüzâde, *Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, 2/448; Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şakâyık*, 2/799.

¹⁰⁰⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/ 653- 668; Hasibe Mazıoğlu, "Sinan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, 10/ 666- 667.

¹⁰⁰⁶ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, 2/695; Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şakâyık*, 2/798.

göre o, Hz. Ali'nin kendisine isabet eden bir okun acısından kurtulmak amacıyla, kendisi namazda iken çıkarılmasını istediğine işaretle bulunarak, "Gerçek namaz budur, yoksa bizim kıldığımız, kuru kıyam ve yatıp eğilmedir" şeklinde bir söz sarfetmiştir. Kıvamüddin Kasım, olayın aynen bu şekilde geçtiğine yemin etmesine rağmen, bazı muhaliflerinin onu namazı inkâr etmekle suçladıklarını Taşköprülüzâde de nakletmektedir.¹⁰⁰⁷

Gerçekte bu olayın, dinleyenler tarafından, olanın dışında, çarpıtılarak anlatıldığını belirtilmesi, Molla Lütfi'nin ilmî kişiliği ve eserleri de dikkate alındığında, anlatılanların asılsızlığını ortaya koymaktadır. Ancak namazı inkâr etme meselesinin onun idamında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Molla Lütfi'nin haksız yere katledilmesi, yüzyıllar boyunca ilgi odağı hâline getirilmiş ve günümüzdeki çalışmalara varıncaya kadar herkes onun suçsuzluğunda birleşmiştir.¹⁰⁰⁸

Molla Lutfi, suçsuzluğuna rağmen idam edilmiştir. Katledileceği yere götürülene kadar, toplanan Müslümanların duyacağı şekilde, kendisinin Allah'ın birliğine inandığını, onun emir ve nehiylerine uyduğunu, kalbinin zendeka ve ilhat lekesinden pak olduğunu tekrarlayarak kelime-işhadet getirmiştir. Onu tanıyanlar da ona şahitlik etmiştir.¹⁰⁰⁹

Molla Lutfi, günümüzde Sultanahmet Meydanı olarak bilinen At Meydanı'nda 900/23 Ocak 1495 günü başı kesilmek üzere öldürülmüş; Eyüp'te Defterdar Mahmut Çelebi Mescidi yakınlarına defnedilmiştir.¹⁰¹⁰

Kaynaklar, Molla Lütfi'nin cesaretli ve derin bir âlim olup ince bir zekâyâ, nükteci, eleştirci bir yapıya sahip bulunduğuna, tıp konusunda İbn Sina'nın *Kânûn*'una bakmaya gerek duymayacak kadar ilmî bir kudrete sahip olduğuna işaret etmektedir. Hem astronomi ve matematik gibi fen bilimlerinde hem de mantık, kelâm, tasavvuf ve felsefe alanlarıyla ilgilenmiştir. Aynı zamanda bir şair olan Molla Lütfi, sade Türkçe ile oldukça güzel şiirler yazmıştır.¹⁰¹¹

Molla Lütfi, kelâm, felsefe, ilimler ansiklopedisi, matematik, mantık ve mizah gibi birçok alanda eserler vermiş bir âlimdir. Telif, şerh ve hâşiye tarzında eserleri bulunan Molla Lütfi, iki eserinin dışında bütün eserlerini Arapça yazmıştır. Mizahla ilgili eseri *Harnâme* ve

¹⁰⁰⁷ Taşköprülüzâde, Şakâyıku'n-Nu'mâniyye, 2/454; Mecdi Efendi, Tercüme-i Şakâyık, 2/798.

¹⁰⁰⁸ Mecdi Efendi, Tercüme-i Şakâyık, 2/8011.

¹⁰⁰⁹ İbrahim Maraş, "Tokatlı Molla Lütfi: Hayatı, eserleri ve felsefesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14 (01 Haziran 2003), 119-136.

¹⁰¹⁰ Mecdi Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*, 2/797.

¹⁰¹¹ Maraş, "Tokatlı Molla Lütfi", 128.

Risâle fi İlmi'l-Âdâb adlı eseri Arapçadır. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda ve kütüphane kayıtlarında *Se'âdetü'l-Fâhire* gibi bazı eserlerin de onun olmadığı hâlde ona atfedildiği görülmüştür. Onun en orijinal eserleri arasında ilimler sınıflaması yaptığı *Mevzûâtü'l-Ulûm'u* (Aynı esere yine kendisi bir de şerh yazmıştır: *Risâle fi Şerhi Mevzûâti'l-Ulûm*) başta gelmektedir. Osmanlı düşüncesinin ilk “*Mevzûât*” kitaplarından biri olması açısından oldukça önemli olan bu eserde, aklî ilimlere yer vermemişse de lisani ve dinî ilimleri oldukça zengin bir şekilde tasnif etmiştir. Ayrıca kendisinden önceki sınıflamalarda dinî ilimlerin dışında yer verilen siyaset ve ekonomi ile ilgili bazı ilimler, dinî ilimleri tamamlayıcı ilimler olarak değerlendirilmektedir. Bu eserin ve şerhinin kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Molla Lütüfî'nin dikkati çeken diğer iki eseri, matematikle ilgili olarak yazdığı *Taz'îfü'l-mezbah'ı* ile *Harnâme* isimli eserdir.¹⁰¹²

Molla Lütüfî'nin diğer eserleri ise şunlardır: *Zübdetü'l-Belâga*, *Risâle fi Tahkîki Vücûdi'l-Vâcib* veya *Risâle fi Tahkîki Vücûdi Mebdei'l-Evvel*, *Risâle fi Zarfı Mutavvel*, *Risâle fi Sebi's-şidâd*, *Hâşiyeye alâ Hâşiyeti'l-Metâli'*, *Hâşiyeye alâ Evâil-i Şerhi'l-Mevâkıf*, *Tefsîru Âyâtü'l-Hac mine'l-Keşşâf*, *Hâşiyeye alâ şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid Şerif*, *Risâletü't-Ta'lika alâ Ba'zi Mevâzi mine'l-Buhârî*.¹⁰¹³

2.17. Şeyh Abdulvehhâb Gazi

Sivrihisar'da Tahtalı Evliya olarak da bilinen,¹⁰¹⁴ Şeyh Abdulvehhâb'ın, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisâr'nin *Mevhûb-ı Mahbûb* adlı eserinin sonunda kayıtlı olan, “Şeyh Baba Yûsuf bin. Şeyh Halil Baba bin. Şeyh Alâed-dîn bin. Şeyh İbrahim bin. Şeyh Cemâled-din bin. Şeyh Safiyüddin bin. Şeyh Abdül-celil bin. Şeyh Muhammed Şeyh Abdul-Vehhâb”¹⁰¹⁵ şeceresine göre Şeyh Baba Yûsuf'un yedinci göbekten dedesi olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Şeyh Baba Yûsuf'un, *Mevhûb-ı Mahbûb* adlı eserindeki şu beyitlerinde, Şeyh Abdulvehhâb'ın sahabeden olduğu ve kabrinin Sivrihisar'da bulunduğu ş

“Budur altıncı vech ko itmegil hâb

Bu şeh(i)rde yatur Şeyh Abd-i Vehhâb (197a)

¹⁰¹² Maraş, “Tokatlı Molla Lütüfî”, 129.

¹⁰¹³ Orhan Şaik Gökyay - Şükrü Özen, “Molla Lutfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005).

¹⁰¹⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 266.

¹⁰¹⁵ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)* (13291/0), 201b.

Sahâbenün fakîh ü evrai dur

Sahâ ehli vü emced eşcaı dur

Selâm olsun anun rûhına her bâr

Hudâ ruhımı itsün gark-u envâr”¹⁰¹⁶

Şeyh Abdulvehhâb’ın, Peygamber’imizin sancaktarı olduğu, Anadolu’nun farklı yerlerinde bulunduğu ve kabrinin buralarda olduğuna dair farklı bilgiler bulunmaktadır.¹⁰¹⁷ Özalp, Şeyh Abdulvehhâb hakkındaki rivayetleri kitabına şu şekilde almıştır:

“Sivrihisarlı Çallı Zade Hacı Ahmet Efendi de Baba Yûsuf’un kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi, Suhaybî Rumî’nin adının Abdulvehhâb olduğu ve Sivas’ta medfun bulunduğunu, Akşehir Kitabeleri adlı eserde Peygamberimiz’in ashabından olup İstanbul’un fethine giderken, Abdulvehhâb’ın Akşehir’de vefat ettiği ve kabrinin Akşehir’de olduğu, yine Seyyit Battal Gazi’nin arkadaşı olması muhtemeldir. Seyyit Battal’ın arkadaşlarından Ahmet Tarran Gazi İstanbul Karaca Ahmet mezarlığında, babası Hüseyin Gazi Ankara’da, arkadaşlarından Abdulvehhâb Sivrihisar’da, yine arkadaşlarından Ömer Gazi Sivrihisar’ın Kaymaz köyünde, kendisi de Eskişehir’in Seyitgazi ilçesinde bulunmaktadır.”¹⁰¹⁸ Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Şeyh Abdulvehhâb, Sivrihisar’da medfun bulunmaktadır. Şeyh Baba Yûsuf’un *Mevhûb-ı Mahbûb* eseri de bunu destekler nitelikte, bu çağa ait kesin bilgiler vermektedir.¹⁰¹⁹

Şeyh Baba Yûsuf’un ifadeleri şöyledir: “Abdulvehhâb, sahabenin fakihlerinden olup zühd ve takva sahibidir. Cömert olduğu kadar mert ve cesur bir kimsedir. Her an onun ruhuna selam olsun, Cenab-ı Hak ruhunu nurlara gark etsin.”¹⁰²⁰

Atmaca, Şeyh Abdulvehhâb’ın kabrinin Sivrihisar Tahtalı Evliya Mezarlığı’nda olduğunu, kandil günlerinde mezarının ziyaret edildiğini ve geç yürüyen çocukların mezarın etrafında dolaştırılarak onun mânevî ve ruhani feyzinden faydalanıldığını belirtmiştir.¹⁰²¹ Orhan Keskin ise *Bütün Yönleriyle Sivrihisar* kitabında, Şeyh Abdulvehhâb’ın mezarı, Erkek Sanat Okulu yeni ismiyle Endüstri Meslek Lisesi avlusunun ortasında kaldığından, eski

¹⁰¹⁶ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*, (13291/0), 197a.

¹⁰¹⁷ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 162; Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 47.

¹⁰¹⁸ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 162.

¹⁰¹⁹ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 47.

¹⁰²⁰ Kartal, *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, 554.

¹⁰²¹ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 47.

Sivrihisar Müftüsü Orhan Ersoy'un verdiği bilgiye göre 1970 yılında, türbenin üzerindeki tarihe göre 1968 yılında, Tarihi Eserleri Koruma Derneği tarafından Kumluyol Mezarlığı'na nakledilmiştir.¹⁰²² Günümüzde de Kumluyol Mezarlığı'nda bulunan kabri saygı ve hürmetle ziyaret edilmektedir.

2.18. Şeyh İbrahim Efendi

Şeyh İbrahim bir Türkmen erenidir. Ne zaman doğduğuna dair bilgi olmasa da Sivrihisar'da yaşadığı bilinen mutasavvıf bir zattır. Hayatı ve yaşadığı çağ hakkında çok az bilgiye ulaşabildiğimiz Şeyh İbrahim Efendi'nin, Sivrihisar'a bağlı Dinek köyünde bulunan türbesinin yapı tarzından Selçukluların son yılları, Osmanlı'nın ilk yıllarında yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰²³ Tasavvuf ilminde mahir olan Şeyh İbrahim, *Miftahüs-seâde* isiminde tasavvufa dair Arapça bir eser yazmıştır. Tasavvuf ve akaitten bahseden bu eseri ve eserin yarım kalan kısmını, Sivrihisar'da Çallı Hoca diye tanınan damadı Çallı Hacı Ahmet Efendi¹⁰²⁴ tamamlamıştır.¹⁰²⁵

Mutasavvıf şahsiyetiyle tanınan Şeyh İbrahim daha ziyade yaşadığı menkıbeleriyle anımsanmaktadır. Şeyh İbrahim, tahsilini Sivrihisar'da tamamlayarak icâzetini almıştır. Şeyh İbrahim Efendi, irşat vazifesi için Seyyid Nureddîn ile birlikte Anadolu'yu dolaşmıştır. Yolculukları tamamlandıktan sonra Seyyid Nureddîn, Karacaören köyünde, Şeyh İbrahim de Dinek köyünde halkı irşat görevi yapmaya karar vermişlerdir.¹⁰²⁶

Hakkında anlatılan menkıbeye göre Şeyh İbrahim, Şeyh Nureddîn'den ayrıldıktan sonra irşat için karar kıldığı Dinek köyüne doğru yola çıkmıştır. Yol kıyısında bostan çapası yapan köylüler gören Şeyh İbrahim, köylülere yardımcı olmak istemiştir. Yardımlarından memnun olacağını söyleyen köylüler, Şeyh İbrahim'in çapa yaparken bostanın cılızlarını koparacağı yerde iyilerini kopardığını görmüşlerdir. Bostanın iyi olanlarını bırak demelerine rağmen, o hâlâ büyük filizleri koparmaya devam etmiştir. Akşam olunca birlikte Dinek köyüne gelmişler ve birkaç gün sonra tarlaya gittiklerinde gördüklerine inanmamıştır köylüler. Kendi

¹⁰²² Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 266.

¹⁰²³ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 32.

¹⁰²⁴ Çallı Hacı Ahmet Efendi, Uşaklı olup 1272 yılında Sivrihisar'a gelmiş Şeyh İbrahim Efendi'ye damat olmuştur. Ahmet Efendi Sivrihisar'da kalmasının sebebi olarak; Sivrihisar'ın evliya ve şüheda makamı olduğu, sâidler ve âlimlerin burada bulunmasından kaynaklandığını yazmıştır. Şeyh İbrahim'in *Miftahüs-seâde* isimli tasavvufa dair eserini 1303 tarihinde Sivrihisar'da tamamlamıştır. bk. Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 143.

¹⁰²⁵ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 143.

¹⁰²⁶ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 32.

çapaladıkları bostanların hiç büyümemiş olduğunu, dervişin çapaladıklarının çok güzel büyüdüğünü çiçek açtığını görmüşlerdir...¹⁰²⁷

Yine bir diğer menkıbesine göre, Şeyh İbrahim, Sivrihisar'ın Dinek köyünde halkın cami inşa ettiğini görür. Caminin duvarları bitmiş sıra Ballıhisar'dan güçlkle getirilen sütun direkleri dikmeye gelmiştir. Birçok kişi bu direkleri kaldırmak için uğraşmış ancak direkler ağır olduğu için güçleri yetmemiştir. Şeyh İbrahim bu uğraşlarını görünce köylülere yardım edebileceğini söylemiştir. Köylüler,

-Şeyh Efendi biz bu kadar kişi kaldıramadık, sen yardım etsen ne fayda eder, demişlerdir. Bu sözleri üzerine Şeyh İbrahim,

-Ya Allah... Bismillah, diyerek mermer sütun direkleri kolaylıkla dikmişlerdir. Köylüler Şeyh İbrahim'in insanüstü bir güç göstermesi karşısında hayretle onun ellerine sarılmışlar. Allah senden razı olsun diyerek Şeyh İbrahim'in sıradan bir kişi olmadığını anlamışlar ve onu köylerinden göndermek istememişlerdir. Kendisine köylerinde kalıp, buradan evlenip buraya yerleşebileceğini söylemişlerse de Şeyh İbrahim bunu kabul etmemiştir. Şeyh İbrahim,

-Benim sizden isteğim ben öldükten sonra bana burada bir türbe yaptırın, demiştir.¹⁰²⁸ Dinek köylüleri bu isteği yerine getirerek Şeyh İbrahim'e bir türbe yaptırmışlar ve titizlikle korudukları türbede Şeyh İbrahim'in mânevî havasından feyizlenmişlerdir.¹⁰²⁹

2.19. Şeyh Haydar Uryân

Uryân Baba 13. yüzyılda yaşayan “Abdâlân-ı Rûm” yani Anadolu Erenlerindedir. Uryân Baba hakkında yeterli bilgi bulunmamasına rağmen Ebu'l Hayr-ı Rumî'nin yazmış olduğu “*Saltûk-Nâme*” sinde bazı bilgilere ulaşılmıştır. Burada Sarı Saltuk ile Uryân Baba'nın aynı çağda yaşadıkları nakledilmiştir.¹⁰³⁰

¹⁰²⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 32; Altın, *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Merkez Folkloru*, 185.

¹⁰²⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 32; Altın, *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Merkez Folkloru*, 185.

¹⁰²⁹ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 32.

¹⁰³⁰ Ebü'l-Hayr-ı Rumî, *Saltûk-Nâme*, çev. Şükrü Halûk Akalın (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988), 2/285.

Aynı zamanda Hüseyin Gazi Yurdaydın, Uryân Baba hakkında yaptığı araştırmalarda “Ahmed Uryân Baba” adıyla meşhur olmuş “Ahî Uryân” veya Sivrihisarlı “Şeyh Haydar Uryân” olabileceği kanaatini dile getirmiştir.¹⁰³¹

Yine Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l Ebsâr* isimli eserinde ise “Diyar-ı Rum”daki¹⁰³² Türk Beylikleri başlığı altında, Cengiz-han hanedanından gelen hükümdarların “Diyar-ı Rum”da yer alan Sibrihisar kasabasından olduğunu yazdıktan sonra, Şeyh Haydar Uryân anlattı, şeklinde başlayan ifadeyle Uryân Baba'nın “Diyar-ı Rum” hakkında verdiği bilgileri kaydetmiştir.¹⁰³³

Şeyh Haydar Uryân'ın söylediklerine göre, “Cengiz oğullarının ellerinde bulunan toprakların dışında Diyar-ı Rum'daki Türk beyliklerinin sayısı on birdir. Fakat bu bilgi, şeyhten daha iyi eğitilmiş Cenovalı Balaban'ın bana anlattıklarıyla örtüşmemektedir. Şeyh Uryân'ın bana adlarını saydığı Türk beylikleri ve ellerinde¹⁰³⁴ bulunan şehirler şunlardır” diyerek ellerindeki şehirleri sıralamıştır. *Mesâlikü'l Ebsâr*'da yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi Şeyh Haydar Uryân'ın Sivrihisar'da yaşadığı kesinlik kazanmaktadır.

Şeyh Haydar'a verilen “Uryân” lakabı, Arapça bir kelime olarak çıplak manasındadır.¹⁰³⁵ Tasavvuf istilahında ise her türlü varlığından kurtulmuş olan sûfîlerin deyişiyle “Bu dünyaya çıplak geldik çıplak gideriz, hiçbir şeye sahip olmayız.” anlamında kullanılmaktadır.¹⁰³⁶ Baba Tahir Uryân gibi,

“Baş açık yalın ayak uryân gelmişlerdeniz

Hâk-ı pây-ı abdâl olup pirâne gelmişlerdeniz.”

Yûnus Emre de şiirlerinde vuslat yolculuğunun aşk ile başladığını ve aşk ateşinin dervişin varlığını yaktığını, neticede bedenini arınarak üryan kaldığını dile getirir.¹⁰³⁷

¹⁰³¹ Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Seyitgazi Bölgesinin Bazı önemli Abideleri”, İslâmî Araştırmalar, C.XII, S. 34 (Ankara 1999), 5.243246.

¹⁰³² Müslüman kavimlerin Anadolu'dan bahsetmek için kullanmış oldukları bu tabir, Anadolu'nun Roma İmparatorluğu ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmıştır bk. Osman Turan, Selçuklu Zamanında Türkiye, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993).

¹⁰³³ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr fî memâliki'l-emsâr*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 201a.

¹⁰³⁴ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım “Mesâlikü'l Ebsâr”*, 146.

¹⁰³⁵ Şemseddin Sami, “Kâmûs-i Türkî”, 1166.

¹⁰³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 364.

¹⁰³⁷ Mustafa Tatcı, *İşitin Ey Yarenler-Yûnus Emre Yorumları* (İstanbul: H. Yayınları, 2009), 151.

Saltûk-Nâme'ye göre Uryân Baba ile Toğan Ata (Hacı Tuğrul Baba), Kırşehir'de zâviyesi bulunan Fakih Ahmed Sultan'ın mürididir. *Saltûk-Nâme*'deki rivayet şöyledir: “Seyyid (Sarı Saltuk) ve Malatyavî Sultan (Seyyid Şeyh Abdullah), kalkıp Battal Gazi'nin oğlu Ali'yi ziyaret ettiler. Server (Sarı Saltuk) sonra Zeynel Abidin Sultan'ın yanına gitti, misafir oldu. Oradan Malatya'ya gitti. Malatya'da Seyyid Gazi Sultan'ın evlerini ve yurtlarını ziyaret etti. Oradan dönüp Kırşehir'e geldi. O şehirde olan velilerle buluştu. Fakih Ahmed Sultan vefat etmişti. Varıp kabrini ziyaret etti. Hacı Bektaş, Ahî Evrân, Seyyid Yûsuf-ı Kaşgari ve Uryân (Baba), Togan (Ata) ve daha pek çok veli bir araya gelip sohbet ettiler. Server, onlara da veda edip Konya'ya geldi. Burada; Mevlânâ, Şems-i Tebrizi, Hüsameddin ve diğer ehliullah ile bir araya gelip sohbet ettiler. Bir nice gün kaldıktan sonra Akyanos şehrine gitti. Varıp Seyyid Mahmud Hayranî'nin kabrini ziyaret etti. Server, oradan ayrıldı. Hoca Nasreddin'in evine geldi...”¹⁰³⁸

Saltûk-Nâme'deki bu iki menkıbeye göre Uryân Baba, Anadolu erenlerinden bir dervîştir. Sakarya havzasında zâviyeleri bulunan; Karaca Ahmed, Hacı Tuğrul Baba, Tabduk Emre, Hoca Nasreddin ile aynı dönemde yaşayan Hak âşıklarından. Menkıbeden anlaşıldığı gibi Hacı Bektaş-ı Velî'nin hâlifesi değildir.¹⁰³⁹

Abdülbaki Gölpınarlı, eserinde, Haydar Uryân Baba, Hacı Bektaş-ı Velî'nin amcasıdır; Abdal Musa'nın ise babasıdır derken bazı yayınlarda ise Uryân Baba'nın, on beşinci asırda yaşayan Sultan Şucâeddîn Velî'nin hâlifesi “Ahmed Uryân Baba” olabileceği görüşü ileri sürülmüştür.¹⁰⁴⁰ Yağmur Say, “Uryân Baba ve Türbesi” isimli kitabında, *Saltûk-Nâme*'deki menkıbelerden hiç bahsetmeden Uryân Baba'yı Kalenderî dervîşi olarak tanıtmıştır.¹⁰⁴¹ Oysa menkıbelerde buna dair hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

Uryân Baba'ya ait Osmanlı dönemi evkaf defterlerinde “Uryân Baba Zâviyesi Vakfı” kaydı mevcuttur. “Evkâf-ı Livâ-i Sultanönü” defterinde Sultanönü (Eskişehir) livası Barçınlu (Han) kazası sınırları içinde ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından, 1520 tarihinde Uryân Baba Zâviyesine Seyid Gazi kazasında bulunan üç yüz elli dönümlük Obrucak Mezraası vakfedilir.¹⁰⁴²

¹⁰³⁸ Ebü'l-Hayr-ı Rumî, *Saltûk-Nâme*, 386.

¹⁰³⁹ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 217.

¹⁰⁴⁰ Erol Altınşapan vd., “Seyitgazi İlçesinde Bulunan Üryan Baba Zâviyesi ve Türbesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 61 (16 Ocak 2013), 13-26.

¹⁰⁴¹ Yağmur Say, *Üryan Baba ve Türbesi* (Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi, 2015.), 30.

¹⁰⁴² Tapu Kadastro Arşivi (TKADB), Evkâf-ı Livâ-i Sultanönü Defteri [EV. LSLN.d], No: 541, 39b.

“Vakf-ı Zâviye-i Uryân Baba der Kaza-i Barçınlu:

Mezrea-i Obrucak tabi-i Seyyid Gâzî”

Bu vakıf kaydına göre Kanuni Sultan Süleyman, Uryân Baba Zâviyesi Vakfına Seyidgazi kazasına bağlı Obrucak Mezraası'nın yıllık gelirini vakfetmiştir. Bu yerin tasarrufu Uryân Baba Zâviyesine ait olup kalanı tımara verilmiştir. Zâviye şeyhi mezradan elde edilen gelire tekkeye gelen gidene ücretsiz yemek ikram edermiş. Derviş Ali de o dönemde Zâviye'nin şeyhidir.¹⁰⁴³

Uryân Baba Zâviyesinden günümüze sekizgen yapılı türbe ve imarethane ulaşabilmiştir. Kitabeleri bulunmayan yapıların, mimari açıdan bakıldığında XVI. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Sekizgen planlı Uryân Baba Türbesi kubbe ile örtülüdür. Giriş bölümündeki aynalı basık kemerli kapısından asıl harime geçilir. Kapı üzerinde bulunan kitabedeki yazı zamanla silinmiştir. Harimde Uryân Baba'ya ait kerpiç örgülü sanduka bulunmaktadır.¹⁰⁴⁴

2.20. Hamdi Baba

Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin oğlu olan Hamdi Baba,¹⁰⁴⁵ babası gibi yaşadığı zamanın ileri gelen mutasavvıflarındandır. İlk öğrenimini babasından alan Hamdi Baba, Selçuk Medresesinde eğitimini tamamlayarak icâzetini almıştır. İcâzetini aldıktan sonra vâizlik ve müderrislik yaparak birçok talebe yetiştirmiştir.¹⁰⁴⁶ Hamdi Baba, babası Şeyh Baba gibi Bayrami tarikatına mensup olup onun yolunu devam ettirmiştir. Babasından sonra Şeyh Baba Tekkesinde irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Tasavvufî görüşlerine dair kaynaklarda bilgiye ulaşılamasa da Sivrihisar'a ait kaynaklardaki bilgilerden onun önemli bir mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁷

Hamdi Baba'nın daha küçük yaşta yaşadığı olay üzerine babası Şeyh Baba, onun keramet sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu beyan etmiştir.

Baba Yûsuf, hacda iken oğlu Hamdi Baba ile annesi arasında yaşanan menkıbeye göre, Hamdi Baba, annesine,

¹⁰⁴³ TKADB, EV. LSN.d, No: 541, 39b.

¹⁰⁴⁴ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 220-221.

¹⁰⁴⁵ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 7; Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 267; Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 167.

¹⁰⁴⁶ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 6.

¹⁰⁴⁷ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 7; M. Arif Dinçer - Murat Ünalı, *Asâ-yı Şerif-i Mübâreke ve Sivrihisar'da Medfûn Bulunan Sahabe-i Kiram Hazretleri ve Bazı Değerlerimiz* (Eskişehir: Sivrihisar İslami İlimler Vakfı Neşriyat 2, 2019), 48.

-Anne! Babamın canı helva istiyor. Pişir de götüreyim, der. Annesi,

-Oğlum, baban hacda, herhâlde senin canın helva istiyor, pişireyim de ye, der.

Annesi pişirdiği helvayı bir tasa koyarak Hamdi Baba'ya verir. Babası Şeyh Baba Yûsuf, “Ravz-i Mutahhara”da namaz kılıp selam verdiğiğinde oğlu Hamdi'nin elinde helva dolu tabakla yanında beklediğini görür. Helvanın daha dumanı tütmekte iken alır ve yer. Sonra da,

-Sağ ol oğlum, sen var git eve, ben gelirken tabağı getiririm, der. Hamdi Baba eve döndüğünde annesi,

-Oğlum helvayı yedin mi? Tabak nerede, diye sorar. Hamdi Baba,

-Anne, babam helvayı yedi, tabağı dönüşte getirecek, der. Annesi gülerek

-Oğlum, sen ne dersin, diyerek güler ve söylediklerine inanmaz. Ancak Şeyh Baba Yûsuf hacdan döndüğünde, helva tabağını getirip hanımına vererek

-Sivrihisar helvasını çok özlemiştim. Hamdi getirdi yedim, çok sevindim, dediğinde gerçek anlaşılır.¹⁰⁴⁸

Şeyh Baba, hac dönüşü kendisini karşılayanlara “Beni değil, oğlum Hamdi'yi karşılayın.” diyerek oğlunun göstermiş olduğu kerameti Sivrihisar halkına anlatmıştır. Bu olay Sivrihisar'da hâlen tazeliğini korumakta ve herkes tarafından anlatılmaktadır.¹⁰⁴⁹

Sivrihisar'da Velî Şeyh Hamidullah ismiyle anılan Hamdi Baba, Sivrihisar halkı tarafından saygı ve hürmetle anılmıştır. Hamdi Baba, Sivrihisar'da mutasavvıf kimliğinin yanında Ahî büyüğü olarak da tanınmaktadır. Babalık sıfatının Ahîlikten gelmiş olabileceği kaydedilmiştir. Tasavvufa dair yazma eserlerinin bulunduğu bilinen Hamdi Baba'nın, Sivrihisar'da Şeyh Baba'nın kurduğu kütüphanenin dağıtılmasıyla, diğer eserlerle birlikte kaybolduğu bilinmektedir.¹⁰⁵⁰

Hamdi Baba, İslâm dinine hizmet etmiş ve ahirete de bu vasıflarla irtihal etmiş âlim zatlardandır. Babası Şeyh Baba'nın inşa ettiği Kurşunlu Camii'nin kiblesine bitişik olan avluda kabri bulunmaktadır. Hamdi Baba Türbesi Sivrihisar halkının ziyaret yerlerindedir.

¹⁰⁴⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 7; Dinçer - Ünallı, *Asâ-yı Şerif-i Mübâreke ve Sivrihisar'da Medfûn Bulunan Sahabe-i Kiram Hazretleri ve Bazı Değerlerimiz*, 22.

¹⁰⁴⁹ Altın, *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Merkez Folkloru*, 182.

¹⁰⁵⁰ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 8.

Aynı türbede Hamdi Baba'nın yanında dedesi Halil Baba, annesi ve Şeyh Baba'nın diğer oğulları Sofi Baba, Fahri Baba ve Hamid Baba da yatmaktadır.¹⁰⁵¹

2.21. Şeyh Seyyid İbrahim Mahmut Efendi

Şeyh Seyyid İbrahim Mahmut, Yıldırım Bayezid devrinde yaşamış keramet sahibi velî bir zattır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle birlikte, Timurlenk ile yaşadıkları, Sivrihisar halkı tarafından anlatılmasından da anlaşılacağı üzere 14. yüzyılda Sivrihisar'da yaşadığı çıkarılmaktadır.¹⁰⁵² Halk arasında "Cıkcık Evliya" diye tanınan Şeyh Seydi İbrahim, Sivrihisar'ın İbikler köyünde yaşamıştır.¹⁰⁵³ Şeyh Seydi İbrahim'in, türbesi hâlen İbikseydi köyünde olup köyün ismi İbikler iken Seydi İbrahim'e istinaden İbiklerseydi olarak değiştirilmiştir. Tahsilini Sivrihisar medreselerinde tamamlayan Şeyh Seydi İbrahim Mahmut Efendi, İbiklerseydi köyü ve çevresinde irşat vazifesinde bulunmuştur. Keramet sahibi bir şeyh olduğu Sivrihisar halkı tarafından anlatılan Seydi İbrahim'in en meşhur menkıbesi, Timur'un (ö. 807/1405) ordusunun, Sivrihisar İbikler yaylasında konakladığı sırada yaşanmıştır.¹⁰⁵⁴

Şeyh Seydi İbrahim Mahmut, İbikler köyünde tekkesinde irşat vazifesiyle meşgul olduğu sırada, kendisinden hoşlanmayan bazı kimseler, birtakım yalanlarla, Şeyh Seydi'yi Timur'a şikâyet ederler. Timur'un emri ile çağrılan Şeyh Seydi, çeşitli bahanelerle davete icabet etmez. Timur, emrini dinlemeyen dervişin zorla getirilmesini ister. Askerler, Şeyhi götürmek için eve geldiklerinde onu ibadet eder vaziyette görürler. Şeyh Seydi,

-Müsaade edin biraz azık alayım da gidelim, der. Heybesine biraz unla birlikte andıç, ahlat ve karaçalı cinsinden birer odun ve bir miktar arpa alarak Timur'un yanına gelir. Öfke içinde olan Timur, emrini neden dinlemediğini sorar. Seydi İbrahim sırtındaki abayı göstererek huzurunuzda yırtık aba ile çıkmamak için yamalayıp öyle gelmek istediğini söyler. Timur, ısrarla neden gelmediğini sorunca Şeyh İbrahim,

-Bir saat önce çadırınızın direğine baykuş olarak konan bendim... sözleri üzerine büsbütün kızan Timur,

¹⁰⁵¹ Mehmet Arif Dinçer, *Sivrihisar'ın Altı Asırlık Ulu Çınarı Kurşunlu (Şeyh Baba Yûsuf) Külliyesi* (Eskişehir: Sivrihisar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı, 2013), 21.

¹⁰⁵² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 33.

¹⁰⁵³ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 132.

¹⁰⁵⁴ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 33.

-Bana keramet dersi mi vereceksin, göster kerametini de görelim, diyerek kendisinden keramet göstermesini ister.

Şeyh İbrahim, önce bir ateş yakıp üzerine çömleğini koyar. Biraz su ile getirmiş olduğu unla beraber çorba pişirir, getirdiği arpayı da bir yere dökerek üzerine abasını örter. Timur'a,

-Askerlerine emir ver, çorba pişti, dağıtayım, atlarınızın da arpasını vereyim, dediğinde Timur,

-Pişirdiğin çorba kime yeter, koyduğun bir avuç arpa hangi ata yeter, der.

Şeyh Seydi, çorbayı dağıtmaya başlar. Ne tenceredeki çorba ne de atlara arpa dağıtılan arpanın bitmemesi herkesi hayrete düşürür. Şeyh Seydi'nin keramet sahibi bir velî olduğunu anlayan Timur,

-Dile benden ne dilersen, der. Seydi İbrahim,

-Senden bir dileğim var. Şu ocağın altında yanan odunlardan üçünü oturduğum yerden atayım. Bunların düştüğü yerin arasında kalan yerlerin öşürü benim tekkeme kalsın, der. Timur, Şeyh Seydi'nin bu isteğini kabul eder. Seydi'nin attığı karaçalı Kara bayıra düşer. Boz ahlatı atar Karkın ile Karaburhan'ın arasına düşer. Ardiç ağacını da atar o da Sarıkavak köyünün altına düşer.¹⁰⁵⁵ Ardiç (Kes Ardiç) ve boz ahlat günümüzde hâlen yeşil olarak durmaktadır. Ardiç ağacının beli kamburlaşmıştır; altından geçenler bel ağrısının iyileştiği, un çorbasını pişirmek için aldığı su ile yıkananlar da sıtma ve bazı illetlerden kurtulduğu inanışı o çevrede hâlen yaygındır. Şeyh Seydi İbrahim bu yaptıklarıyla Timur'a bir ders vermek istemiş ve onun bitmek tükenmek bilmez ihtirasını bu şekilde yüzüne vurarak her şeyin biteceğini ancak Allah aşkına yapılan bir işin daim kalacağını vurgulamak istemiştir.¹⁰⁵⁶

Şeyh Seydi İbrahim'in Allah dostu, keramet sahibi velî bir zat olduğu, Hopuş-zâde Mustafa Efendi'nin, öldüğü zaman Şeyh İbrahim Efendi'nin teberrüken tekkesinin başına getirilerek defnedilmesini vasiyet etmesi,¹⁰⁵⁷ onun yaşadığı dönemin önemli mutasavvıflarından olduğunun anlaşılmasına, ona olan hürmetin ve saygının artmasına zemin hazırlamış; türbesini de hürmete mazhar kılmıştır.

¹⁰⁵⁵ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 33-34; Altın, *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Merkez Folkloru*, 186-187.

¹⁰⁵⁶ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 34.

¹⁰⁵⁷ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 144.

“Koyup dünyayı oldevvar
Bu gavsi seyyidülebrar
Mesihi sahibi gülzar
Şeyh İbrahim budur ey yâr
Cinan içre tutup karar
Okusun Fatiha ahyar
Erdi çün bu arifi esrar”

diyerek ruhu ya gaffar sene 1287 tarihi yazılmıştır.¹⁰⁵⁸

Şeyh Seydi İbrahim’in kabir taşındaki kitabesinden, “gavsiseyyidülebrar“ denilmesinden, soyunun Hz. Peygamber’e dayandığı ve kutupluk mertebesine ulaşmış büyük bir mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır.

2.22. Dervîş Şemsî

Asıl adı “Şemseddin” olan Dervîş Şemsî’nin (ö. 919/1513)’ten sonra hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁵⁹ Aslen Sivrihisarlı olduğu bilinen¹⁰⁶⁰ Dervîş Şemsî bazı kaynaklarda Sivrihisarlı bazılarında ise İranlı olarak geçmektedir. Latîfi “*Tezkire*”si ve Hüseyin Avni, Anadolu’da Seferihisar’dan (Sivrihisar) olduğunu¹⁰⁶¹, Âşık Çelebi ve Kâtip Çelebi ise İran bölgesinden yani Acem diyarından geldiğini söylerler. Şairin günümüze ulaşan tek eseri mesnevî tarzında yazdığı “*Dehmurg*”dur. Şemsî’nin *Dehmurg*’u 919’da yazarak Yavuz Sultan Selim’e sunduğu ve hükümdar tarafından takdir edildiği kaynaklarda belirtilmiştir. Bu bilgilerden şairin bu tarihte hayatta olduğu çıkartılırken ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁸ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 144.

¹⁰⁵⁹ Hasan Aksoy, “Dervîş Şemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/262.

¹⁰⁶⁰ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 144.

¹⁰⁶¹ Latîfi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsratü’n-Nuzamâ*, çev. Mustafa Canım (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2018), 302.

¹⁰⁶² Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şuarâ*, 604.

Latîfi, “Ol ahd-i hümâyûnun âhirete gitmiştir.”¹⁰⁶³ demekle Yavuz Sultan Selim devrinin son yıllarında şairin vefat ettiğine işaret etmiştir. “*Dehmurg*” adlı mesnevisinden ise onun Kanuni devrinde yaşadığı anlaşılmaktadır:

“Gitti ise nola ol şâh-ı cihan
Bâki olsun tek Süleyman-ı zaman
Çün zaman ol verd-i irfan devridir
Hazret-i Sultan Süleyman devridir”

Latîfi’nin “Tarîk-ı tarikatda kalenderân-ı mücerredân minvâlinde dervîş-i yek-cihet ve bidâyet-i hâlinde abdâl u ebrârla hem-meşreb ve hoş sohbet idi. Bu sebeble ‘Işık’ Şemsü’ d-din dimekle meşhur ve mezkûr idi” ifadesinden onun “Işık” taifesinden olduğu çıkarılmıştır.¹⁰⁶⁴ Âşık Çelebi’nin verdiği bilgiler de şairin kalenderî zümresine mensubiyetini ifade eder niteliktedir.¹⁰⁶⁵

Dervîş Şemsî ise eseri “*Dehmurg*”da Kalenderî veya Işık olduğunu zikretmez. Aksine Işık ve Kalenderî tiplerini beğenmediği ve yerdiği şu beyitten anlaşılmaktadır:

“Kimi Işık kimi dânişmend ozan
Her birisi bir mekânda çift bozan”

Dervîş Şemsî’nin, şiirlerinde zaman zaman realist tasvirler görülmesine rağmen o, sade bir dile sahiptir. Onun, Latîfi ve Âşık Çelebi’nin tezkirelerinde yer alan birkaç şiirinden başka *Dîvân*’ına henüz rastlanmamıştır. Dervîş Şemsî’nin, günümüze ulaşan tek eseri olan *Dehmurg*, mesnevi tarzında yazılmıştır. *Dehmurg* sembolik bir hikâyeye olup 710 beyitten oluşmaktadır.¹⁰⁶⁶ Dervîş Şemsî’nin, bilgili, hikâyeye dağarcığı zengin ve kıssahan bir zat olduğu dile getirilmiştir. Bir nasihat kitabı olan *Dehmurg*’da sözü edilen baykuş (sûfi), tûtî (âlim, molla), karga (şair), leylek (dindar) aslında birer karakteri temsil etmektedir. Mesnevî tarzında yazılan *Dehmurg*’da tasavvufî konular işlenmiştir. Şemsî, eseri *Dehmurg*’da aynı zamanda tıp, musiki, fıkıh, “ilm-i nücûm” gibi konularda da birçok öğüt vermiş ve eleştiriler yapmıştır.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶³ Latîfi, *Tezkiretü ’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü ’n-Nuzamâ*, 302.

¹⁰⁶⁴ Latîfi, *Tezkiretü ’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü ’n-Nuzamâ*, 302.

¹⁰⁶⁵ Âşık Çelebi, *Meşâirü ’ş-Şuarâ*, çev. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü Yay., 2010), 604.

¹⁰⁶⁶ Aksoy, “Dervîş Şemseddin”, 9/262.

¹⁰⁶⁷ Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 455.

Dervîş Şemsî'nin, Yavuz Sultan Selim'e taktim ettiği eseri "Deh Murg" yazıldığı dönem ve taşıdığı özellikler sebebiyle Anadolu Türkçesi ile klasik Osmanlı Türkçesi arasında bir geçiş dönemi eseri olarak görülmektedir. Eser Eski Anadolu Türkçesi metnlerinin özelliklerini taşıırken yer yer Arapça ve Farsça sözcüklerle dilde ağırlaşmalar göze çarpmaktadır.¹⁰⁶⁸

“Ben geda dahi ümid idüp taleb
Bir haber buldum duayıçün sebeb
Dilgüşa handan şâh sultan için
Pür-letayif bir hikayet söyledim
Adını alemde Deh Mürg eyledim
Haneniz yükseklere kaldırdınız
Kursağınız daneden doldurdunuz
Kuyalım her kıssa efsaneyi”

2.23. Çubukcu Sofu Mehmet Hoca

Sivrihisar'da Sofu Hoca olarak bilinen Çubukçu Sofu Mehmet (Muhammed) Hoca'nın, Sivrihisar'da bulunan meşhur medreselerden olan "Cafer-i Tayyâr Medresesinde" yetiştiği ve buradan icâzetini aldığı bilinmektedir. Yaşamını çoşkun bir vect içinde geçirmiş, zühd sahibi ve tasavvuf ehli bir zattır.¹⁰⁶⁹ Hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da Nakşibendi Şeyhi Ahmed Hüsâmeddin Dağistânî'nin hâlifesi olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla şeyhinin yaşadığı zaman diliminde, 19. yy. da yaşadığı anlaşılmaktadır. Sivrihisar'da mutasavvıf kimliğiyle tanınan ve tekkede irşat faaliyetlerinde bulunan Sofu Mehmet Hoca, Sivrihisar'da bulunan pek çok medresede müderrislik yapmıştır.¹⁰⁷⁰

Sivrihisar'da, Taş Medrese yanında bulunan Sıbyan Mektebinde ve "Cafer-i Tayyâr Medresesi"nde muallimlik yapan Sofu Hoca'nın, iyi bir hattat olduğu ve el yazması *Kur'an-ı Kerimleri* bulunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca yazma eserleri ve şiirleri de olduğu

¹⁰⁶⁸ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 132; Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 459; Aksoy, "Dervîş Şemseddin", 9/262.

¹⁰⁶⁹ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 40.

¹⁰⁷⁰ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 314.

bilinmektedir.¹⁰⁷¹ Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde herhangi bir eserine rastlanamamıştır.

Sivrihisar halkı tarafından daha çok tasavvufi şahsiyetiyle tanınan Sofu Hoca, yakın çağda yaşadığından, menkıbeleri ve kerametleri halk arasında hâlâ konuşulmaktadır. Sofu Hoca hakkında anlatılan bir menkıbe şöyledir:

Sivrihisar'da Ermeni mahallesinde çıkan bir yangının yaklaştığını gören mahalle halkı telaşla Sofu Hoca'ya koşarlar. Hocam himmetine sığınıyoruz dua edin de yangın her yere sıçramasın derler. Sofu Hoca, yanından ayırmadığı ıbrığını alarak veli zatlardan olduğu bilinen Ali Baba'ya Fatiha okuduktan sonra, dua etmeye başlar. Yangının iyice yaklaştığı yerlere suyu döker, kuvvetli rüzgâra rağmen yangın durur ve evlerine sıçramaz.¹⁰⁷²

Yine, bir başka menkıbede ise şöyledir: Sofu Mehmet Hoca, mübarek günlerde Sivrihisar'da medfun bulunan mübarek zatların kabirlerini gezer, ruhlarına dualar okurdu. Yine böyle bir gün yanında bulunan bir zat ile mezarları dolaşırken iftar vakti yaklaşır. Ziyaret edecekleri tek yer, kendisinin de eğitim gördüğu Cafer-i Tayyâr'ın kabri kalır. Arkadaşı,

-Hoca, hemen gidelim top atılacak, der. Sofu Hoca,

-Kardeşim, şu koca Arap'a da okuyup öyle gidelim. Koca Arap bize iftarlık azık da verir, der. Arkadaşı içinden hocaya istihza ederek,

-Hoca da tuhaf adam kabirde yatan ölünün yemeği mi olur, der. Birlikte Cafer-i Tayyâr'ın ruhuna okuyup geri döndüklerinde, iki kap yemek üzerinde buğusu tütmektedir... Hoca, arkadaşına,

-Sana demedim mi, Koca Arap'ın bize ikramı olur diye, der ve yemek ile oruçlarını açıp oradan ayrılırlar.¹⁰⁷³ Sofu Hoca'nın bunun gibi pek çok menkıbesi bulunmaktadır. Bu kerametleri bilinen Sofu Hoca'ya bu nedenle hâlâ hürmet gösterilerek türbesi ziyaret edilmektedir.¹⁰⁷⁴

Sofu Mehmet Hoca'nın İslâm dininin kurallarına sıkı bağlı olduğu ve bunları titizlikle uyguladığı, hayatını ibadet ve taatle geçirdiği anlatılmaktadır. İslâm'ın temizliğe verdiği

¹⁰⁷¹ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 43.

¹⁰⁷² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 43.

¹⁰⁷³ Altın, *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Merkez Folkloru*, 188-189; Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 40-41.

¹⁰⁷⁴ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 43.

önemi bildiği için temizliğe çok dikkat eder, insanları da temizlik konusunda uyarırdı. Yıkıncı bardaktan, ağzı kapalı olmayan sudan içmez, herkese de testilerinin ağzını kapatmalarını söylerdi. Ayağına daima çift çorap giyer, camiye girdiğinde üstteki çorabını çıkarır ayakkabısının içine koyardı. Bunu niçin yaptığını soranlara şöyle derdi:

-Tuvaletten veya sokaklardan ayağıma pislik bulaşabilir, onun için üstteki çorabımı çıkarıyorum. Sofu Hoca'nın bu hareketiyle necasetten taharete çok dikkat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁵

Sofu Mehmet Hoca, ömrü boyunca İslâm dininin kaidelerine uymaya çalışmış ve insanları bu konuda bilgilendirmiş bir zattır. Sivrihisar halkı tarafından her zaman takdir görmüştür. Sofu Mehmet Hoca, (ö. 1326/1908) tarihinde Sivrihisar'da vefat etmiş, vasiyeti üzerine "Cafer-i Tayyâr Mektebi"nin içerisine defnedilmiştir. İslâmi İlimler Vakfının yaptırdığı "Cafer-i Tayyâr İslâm Sitesi" içerisindeki Sofu Mehmet Hoca'nın mezarı türbe şekline getirilmiştir.¹⁰⁷⁶

2.24. Ali Dede

Sivrihisar'da yaşamış velî zatlardan biri olan Ali Dede hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Sivrihisar'a dair yazılan kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere ve Ali Dede hakkında anlatılan menkıbelere göre Ali Dede, evliyaullahtan makam ve keramet sahibi bir zattır. Bazı kaynaklarda Ali Baba olarak da geçen Ali Dede'nin, mürşidinin kim olduğuna dair bilgi bulunmasa da Bektaşî müntesibi bir derviş olabileceği bildirilmiştir.¹⁰⁷⁷ Sivrihisar kaynaklarında Ali Dede hakkında yazılan keramet ve menkıbelerin, Mehmet Neşri'nin, *Kitâb-ı Cihannümâ*'sında da anlatılan menkıbelere uygun rivayetler olduğu görülmektedir.¹⁰⁷⁸

Ali Dede, Karamanoğlu İbrahim ve Emir Süleyman arasında geçen ve birçok Müslüman'ın birbirini öldürdüğü savaşlarda, Karamanoğlu'nun şerrinden, kaleye sığınan kadınları ve kızları korumakla görevlendirilmiştir.¹⁰⁷⁹ Ali Dede ile aynı çağda yaşayan Mehmet Neşri, Karamanoğlu İbrahim'in askerleri tarafından haksız yere şehit edilen Ali Dede'yi şu şekilde anlatmıştır:

¹⁰⁷⁵ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 40.

¹⁰⁷⁶ Sivrihisar Kültür ve Haber Portalı, "Sivrihisar'da Bulunan Medreseler-Mektepler-Okullar", (Erişim: 27 Temmuz 2024).

¹⁰⁷⁷ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 158.

¹⁰⁷⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 52.

¹⁰⁷⁹ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 52.

Ali Dede, Karamanoğlu İbrahim ve Emir Süleyman arasında geçen ve birçok Müslüman'ın birbirini öldürdüğü savaşlarda, Karamanoğlu'nun şerrinden, zulmünden kaleye sığınan kadınları ve kızları korumakla görevlendirilmiştir.¹⁰⁸⁰ Karamanoğlu'nun Sivrihisar'a geldiği duyulunca o gelmeden kaçarak Hisar Kalesi'ne sığınır. Kale'yi kuşatan Karamanoğlu'na kadın ve kızları vermemek için kalenin arka kapısından çıkararak kaçırmayı uygun bulurlar. Kadınları korumakla görevli olan Ali Dede, kadınları kapıdan çıkarırken pusuya düşürülerek yakalanır. Baş kesilerek şehit edilen Ali Dede'nin, başı gövdesinin üstünde dönerek yüksek sesle "Kelime-i Tevhid" getirir. Bu hâli gören Karamanlılar neye uğradıklarını şaşırırlar. Hemen Ali Dede'nin başını alarak Karamanoğlu İbrahim'e götürürler. Ali Dede'nin başı Karamanoğlu'nun önünde de "Kelime-i Tevhid" getirmeye bir süre devam eder. Askerler orada yaşadıklarını anlatırlar. Ali Dede'yi tutukladıklarında, Hisar'daki halkın "O kişiyi öldürmeyin. Velidir." dediklerini ve yine de Ali Dede'yi öldürdüklerini, öldürenin ellerinin kurduğunu anlatmışlardır. Bu kişilerin anlattıklarını dinleyen Karamanoğlu İbrahim Bey, "Beni erenin hışmına uğrattınız." diyerek Ali Dede'yi şehit edenin boynunu vurdurmuştur.¹⁰⁸¹

Daha sonra Karamanoğlu Sivrihisar'dan ayrılarak Bolvadin'e gitmiştir. Ali Dede'ye yapılanların ardından Karamanoğlu, Ali Dede'nin başını alarak Larende'ye getirmiş ve onu oraya defnettirmiştir.¹⁰⁸²

Karamanoğlu'nun gittiğini gören Sivrihisar halkı da kaleden çıkararak Ali Dede'nin cenaze namazını kılarak onu Sivrihisar'da şimdiki bulunduğu yere defnetmişlerdir. Üzerine türbe yaptırılan mezarı halk tarafından hâlen hürmet gösterilerek mezarı ziyaret edilmektedir.

2.25. Hopuş-zâde Mustafa Efendi

Hopusuş-zâde Mustafa Vehbi Efendi, Sivrihisar'da yaşamış âlimlerden birisidir. Mustafa Efendi'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, Sivrihisar medreselerinde yetiştiği bilinmektedir. Bilâ-zâde olarak da geçen Mustafa Efendi, geniş dinî bilgiye sahip özellikle tasavvuf ilminde doruğa çıkmış, ilim ve irfan sahibi mutasavvıf bir zattır.¹⁰⁸³ Sivrihisar'da yaşamış Nakşibendi şeyhi Ahmet Hüsameddin Dağıstânî'nin hulefasıdır. Nakşi Dergâhında

¹⁰⁸⁰ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 52.

¹⁰⁸¹ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, 129.

¹⁰⁸² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 53.

¹⁰⁸³ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 45.

yetişen Mustafa Efendi, Sivrihisar’da irşat faaliyetlerinde bulunmuş ve birçok sūfînin yetişmesine katkı sağlamıştır.¹⁰⁸⁴

Tahsilini Sivrihisar medreselerinde tamamlayan Mustafa Efendi, banisi İbrahim Ağa’ya ait olan Hazinedar Medresesinde müderrislik yapmıştır. Hazinedar Medresesinde elli sekiz talebesi olan mutasavvıf Mustafa Efendi’nin yüzlerce talebeye icâzet verdiği kaydedilmiştir.¹⁰⁸⁵ Müderrisliğinin yanı sıra Sivrihisar müftülüğü ve vaizliğini de üstlenen Mustafa Vehbi Efendi müftülük verildikten sonra Müftü Mustafa Efendi olarak anılmıştır.¹⁰⁸⁶

İslâm aleminde ünlü bir ilim adamı olarak da tanınan Müftü Mustafa Efendi’ye Anadolu’nun her yerinden ziyaretçiler gelmiştir. İçinden çıkılamayan konularda kendisinden yardım istenmiş ve çözülemeyen meselelerde kendisine başvurulmuştur.¹⁰⁸⁷

İslâmî ilimlerdeki üstün bilgisini tasavvufla güzelleştiren Mustafa Efendi, Sivrihisar’da meşhur ulemalardan sayılmıştır. Kaynaklarda Müftü Mustafa Efendi’nin bir eseri olup olmadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tahsin Özalp’a göre genç yaşta vefat etmesi nedeniyle eser bırakamamıştır. Ahmet Bican Atmaca ise birkaç eserinin olduğunu ancak bunların Sivrihisar’da bulunmadığını nakletmiştir. Bizim de araştırmalarımızda Müftü Mustafa Efendi’nin herhangi bir eserine rastlanmamıştır.¹⁰⁸⁸

Hopuş-Zâde Mustafa Efendi için, İlik Viranlı Ali Efendi şöyle söylemektedir:

“Ol hubuş zade Mustafa Efendi,
Gönül tekkede kalbi mahkemede.
Yeni düştü şimdi üstada,
Kalayladı kalbi oldu nurâni.”¹⁰⁸⁹

Müftü Mustafa Vehbi Efendi’nin mezarı, eski mezbaha yanında iken kabrinin Tahtalı Evliya Mezarlığına kaldırılması esnasında, son göbek torunu olan Hacı Hoş tarafından kabri kaldırılarak Edilcik Mezarlığına nakledilmiştir. Mezar taşında kitabesi hâlen mevcuttur.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/140; Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 44.

¹⁰⁸⁵ Siper, *Osmanlı Döneminde Sivrihisar Medreseleri ve Müderrisleri*, 54.

¹⁰⁸⁶ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 44.

¹⁰⁸⁷ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 44.

¹⁰⁸⁸ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 44.

¹⁰⁸⁹ Özalp, Tahsin, *Sivrihisar Tarihi*, 45.

¹⁰⁹⁰ Atmaca, *Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 45.

2.26. Cafer-i Tayyâr (Ca'fer b. Ebû Tâlib)

Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasının oğlu Cafer-i Tayyâr künyesi “Ebû Abdillâh Cafer b. Ebû Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî”dir. 590 yılında Mekke’de dünyaya gelen Cafer-i Tayyâr (r.a.), Hz. Ali’nin öz kardeşidir. Cafer-i Tayyâr, Hz. Peygamber’e ilk iman edenler arasında yer alırken Habeşistan’a hicret eden ikinci kabileye de katılmıştır. Hicret eden Müslümanlara iltica hakkı tanınmaması nedeniyle, Habeş Hükümdarı Necâsî huzurunda büyük bir cesaret ve maharetle Müslümanları temsil etmiştir. Hayber’in Fethi sırasında Arabistan’a dönen Cafer-i Tayyâr, doğruca Hz. Peygamber’in yanına gider. Hayber’in fethinden hemen sonra Cafer’i karşısında gören Allah resulü, “Hangisine sevineceğimi bilmiyorum. Hayber’in fethine mi, yoksa Cafer’in gelişine mi?” diyerek onu kucaklayıp alnından öpmüştür.

629 yılında Suriye’ye gönderilen orduya Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise’yi (r.a.) (ö. 8/629) kumandan tayin eder. Eğer o şehid düşerse Cafer b. Ebû Tâlib’i (r.a.), eğer o da şehit olursa Abdullah b. Revâha’nın komutan olmasını ister. Mûte Savaşı’nda düşmanla karşılaşan İslâm ordusu şiddetli muharebede üç komutanını da şehit verir. Muharebe esnasında kahramanca savaşan komutan Cafer b. Ebû Tâlib, iki kolu da kesilir, defnedilmeden önce vücudunda doksandan fazla yara izi olduğu görülen Cafer-i Tayyâr’a Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Yüce Allah’ın, Cafer’in kesilen iki koluna karşılık iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennette uçtuğu”nu haber verir. Bu sebeple kendisine “tayyâr (uçan)” ve “zü’l-cenâheyn (iki kanatlı)” lakapları verilmiştir. Cafer-i Tayyâr (r.a.) ve Zeyd b. Hârise (r.a.) türbesi ile Mûte şehitlerinin mezarları Ürdün’ün Al-Karak şehrinde bulunmaktadır.¹⁰⁹¹

Sivrihisar’ın merkezinde bulunan Cafer-i Tayyâr (r.a.) zâviyesinden günümüze sadece bir türbe bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan yapının ne zaman yapıldığına dair de bir tarih bulunmamaktadır. Türbede bulunan sandukada herhangi bir kitabeye rastlanmamaktadır.¹⁰⁹²

Ahmet Bican Atmaca, Sivrihisar’da türbesi bulunan Cafer-i Tayyâr hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, Sivrihisar’la ilgili bazı belgelerde ve 107 yıl önce yazılan Ankara Salnamesinde burada medfun olan zatın Hz. Peygamber’in amcasının oğlu olan Cafer-i Tayyâr olduğu söylene de tarihî olaylar bunu teyit etmemektedir. Sofu Mehmed, bu zatın Arap olduğunu söylemiş ve buna dayanarak İstanbul’un fethinde orduların kumandanı

¹⁰⁹¹ Ahmet Önkâl, “Ca’fer b. Ebû Tâlib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6/548-549.

¹⁰⁹² Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, 1-3.

olması ihtimali yüksektir. Bizanslılarla yapılan savaşta şehit olan bu zat Sivrihisar'a defnedilmiş ve Sivrihisar halkı da bu zata hürmet göstermektedir, bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁹³

Menkıbevi olarak söylenen bu rivayetin, Cafer-i Tayyâr'ın Mûte'de şehit olmasıyla evine teselli için giden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cafer'in küçük oğlunun "Babam nerede?" diye sormasına cevap olarak Peygamber'imizin de "Babana Allah iki kanat verdi cennette uçuyor." buyurmasından hareketle Cafer-i Tayyâr'ın uçarak buraya (Sivrihisar'a) geldiği kanaatinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu menkıbenin zaman ve tarihî olaylara uymadığını söyleyen Tahsin Özalp, *Sivrihisar Tarihi* kitabında, Sivrihisar'daki Cafer-i Tayyâr'ın, Horasan ulema ve evliyasından bir zat olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹⁴

Günümüzde Sivrihisar'da bulunan Cafer-i Tayyâr Türbesinde medfun olan zatın Peygamber Efendi'mizin amcasının oğlu Cafer-i Tayyâr olduğu düşünülmekte, burası büyük saygı ve hürmetle ziyaret edilmektedir.¹⁰⁹⁵

2.27. Müftü Hasan Efendi

Müftü Hasan Efendi, Sivrihisar'da yaşamış önemli âlim zatlardandır. Hakkında fazla bilgiye ulaşılamasa da mutasavvıf şahsiyeti ve din âlimliği nedeniyle tanınmaktadır. Nakşibendi tarikatına mensup olan Hasan Efendi, Ahmet Hüsameddin Dağıstânî'nin hulefalarındandır.¹⁰⁹⁶ Mustafa Efendi, irşat faaliyetlerinin yanı sıra birçok talebe yetiştirmiştir.¹⁰⁹⁷

Tahsilini Sivrihisar'da yaparak icâzetini alan Müftü Hasan Efendi, Sivrihisar dışında Konya'da da eğitim görmüştür. Hasan Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra müftülük makamına getirilmiş, uzun müddet Sivrihisar'da müftülük yapmıştır. İstanbul'da medrese müderrisliği de yapan Müftü Hasan Efendi'nin birkaç eserinin olduğu ve bu eserlerin Sivrihisar tarihi ve Nasreddin Hoca ile ilgili yazma bir eser olduğu bilinmektedir. İstanbul kütüphanelerinde bulunan bu eser Sivrihisar'ın bilinmeyen birçok yönünü aydınlatacak

¹⁰⁹³ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 47.

¹⁰⁹⁴ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 161-162.

¹⁰⁹⁵ Sivrihisar Kültür ve Haber Portalı, "Sivrihisar'da Medfun Zevat". (Erişim: 23.11.2024).

¹⁰⁹⁶ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 314.

¹⁰⁹⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 140; Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 38.

niteliktedir.¹⁰⁹⁸ Yine Bursalı Mehmed Tahir, Müftü Hasan Efendi'ye ait olduğunu söylediği “*Mecmuai Maarif*” isminde bir eserin varlığından bahsetmiş olsa da bu esere ulaşamamıştır.

Müftü Hasan Efendi'nin şair olduğu Dimek köyündeki İbrahim Kardeş'in onun türbesinin duvarına yazdığı şiirden çıkarılmıştır:

“İki cihanda tasarruf eder ruhu velî
Deme bir mürdedir bundan nice ihsan ola
Ruhu şimşiri hudattır ten gılab olmuş ana
Dahı âla kâr eder tığ kim üryan ola”¹⁰⁹⁹

2.28. Kutbiddin Dede

Kutbiddin Dede, hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Sivrihisar'da önemli bir mutasavvıf olarak tanınan Kudbiddin Dede hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Tahsin Özalp'ın *Sivrihisar Tarihi* adlı kitabının medreseler bölümünde Kudbiddin Dede tarafından 1252 tarihinde, Kudbiddin Medresesinin yaptırıldığı kaydedilmiştir.¹¹⁰⁰ Kudbiddin Dede'nin yaptırmış olduğu medresede irşat faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve birçok sûfî yetiştirmiştir.¹¹⁰¹ Kudbiddin Dede, Sivrihisar'daki medreselerde yetiştirdiği birçok talebeye icâzet verdiği bildirilmektedir. Aynı zamanda Sivrihisar'ın Karacalar Mahallesi'nin eski isminin Kudbiddin olmasının da tesadüf olmadığı; onun ilminin üstünlüğü ve mutasavvıf şahsiyetinin yansıması olduğu görülmüştür. Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere Kudbiddin Dede, Sivrihisar halkı için oldukça önemli zatlardan biridir. Sivrihisar'da vefat eden Kudbiddin Dede için Sivrihisar'ın Karacalar Mahallesi'nde türbe inşa edilmiş ve oraya defnedilmiştir. Günümüzde de evliya zatlardan olduğu bilinerek feyzinden istifade etmek isteyenler türbesini hürmetle ziyaret etmektedir.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁸ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 38.

¹⁰⁹⁹ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 145.

¹¹⁰⁰ Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 81.

¹¹⁰¹ Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, 45.

¹¹⁰² Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 45.

2.29. Hacı Halil Efendi

Hacı Halil Efendi de Sivrihisar'ın medreselerinde yetişen müderrislerden olup¹¹⁰³ “Ruus hocalığı” yani Osmanlı tayin işleri ve sarayın mabeyn imamlığından sonra memleketi Sivrihisar'da, buranın en önemli medreselerinden olan İrfaniye ve Hızır Bey medreselerinde müderrislik yapmıştır. Bunların yanında Camii Kebir ve Aziz Mahmud Hüdâyî Camii'nde imam hatiplik ve vaizlik yapmıştır. Kendisinin sedası hoş, âlim, kâmil ve vücûh ilmine vâkıf mutasavvıf bir zat olduğu nakledilmektedir.¹¹⁰⁴

2.30. Hacı Saitzâde Ali Efendi

Saitzâde Ali Efendi, Soğa Bey Medresesinin müderrisliğini yapmış ve burada birçok talebe yetiştirerek icâzetlerini vermiştir. Mutasavvıf bir zat olduğu bilinen Saitzâde Ali Efendi, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî'nin yapmış olduğu Kurşunlu Camii'nde imam ve vaizlik yaptığı vakıf kayıtlarında yer almaktadır.¹¹⁰⁵

¹¹⁰³ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 46.

¹¹⁰⁴ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 311-312.

¹¹⁰⁵ Atmaca, *Sivrihisar'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*, 46.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRKLAR MAKAMI SİVRİHİSAR

Tasavvufta, “ricâlü’l-gayb” yani gayb erenleri üçleri, yedileri ve kırkları ifade etmek için kullanılmaktadır.¹¹⁰⁶ Tasavvuf anlayışına göre gayb erenleri, “kırklar” tabiri, arzda ve semada Hak’tan başka yerlerini kimsenin bilmediği, kendilerine rastlayanlara selam veren ve huşû içerisinde yaşayan velîler zümresini ifade etmektedir. “Ricâlü’l-gayb”dan olan velîlerin mânevî hâlleri gizli olduğu için maddi varlıkları bakımından insanlar arasında bulunsalar da mânevî yönden sıradan insanların idrak edemeyeceği fonksiyonlara sahiptirler.¹¹⁰⁷

Ricâlü’l-gayb” telakkisine göre Allah, dünyanın cismânî düzenini sağlamaları için bazı insanlara çeşitli görevler üstlenmelerini takdir ettiği gibi âlemdeki mânevî ve rûhânî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesinde sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir. Bu seçkin kullar herkes tarafından kolayca tanınmadıkları veya gizli olan hakikatlere, sırlara vâkıf olduklarından gayb erenleri adını almışlardır.¹¹⁰⁸

Dünyayı idare eden bu erenlerin başında kutb yahut “kutbu’l-aktab” denilen kişiler bulunmaktadır.¹¹⁰⁹ Buna göre sûfiler, velî zatları hadislere dayanarak farklı derece ve sınıflara ayırmışlardır. Gayb erenleri olarak bilinen kırklar, ululuk/ermişlik sıralamasında yer almalarına karşın onların kim oldukları bilinmez. Fakat bunlar, varlıklarına ve kutsallıklarına inanılan evliyalar topluluğu olarak kabul edilir.¹¹¹⁰

Bu inanç, kuvvetli bir evliya kültürüne sahip olan Türk toplumunda Sünnî-Alevî fark etmeksizin yoğun bir şekilde yaşatılmış ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür. Kırklar meclisinin zamanı ve mekânı belli değildir. Bu meclis Hz. Ali’nin de bulunduğu, Hz. Muhammed’in ise sonradan dâhil olduğu ulular meclisidir. Hz. Muhammed’in miraca giderken gökte aralarına katıldığı otuz dokuz eren kişiden oluşan ve kendisinin katılmasıyla kırk kişi olan bir toplantıdır. Onların kim olduğuna dair fazla bilgi olmayıp yazılı kaynaklarda Hz. Muhammed ve Hz. Ali’den başka yalnız Selman Farisi’nin adı geçmektedir.

¹¹⁰⁶ Havva Yazıcı, “Kırklar İnancının Somut İzlerine Dair Bazı Gözlemler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 111 (16 Eylül 2024), 399-408.

¹¹⁰⁷ Süleyman Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/81-85.

¹¹⁰⁸ Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, 35/81-85.

¹¹⁰⁹ İskender Pala (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), “Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü”, 326.

¹¹¹⁰ Süleyman Uludağ, “Hücvirî Keşfu’l-Mahcûb Hakikat Bilgisi”, (İstanbul: Dergâh Yay., 2010), 276.

Allah'ın öyle kulları vardır ki zamanlarında arzın direkleri (evtad) olan peygamberlere halef olmuştur. Nübüvvet sona erince Allah abdal denilen bu halefler grubunu “Resûl-i Ekrem”in yerine ikame etmiştir. Onlar zillete düşmeyen tevazu sahibi olup herkese iyilik düşünerek Allah için nasihat etmelerinden dolayı bu makama ermişlerdir¹¹¹¹.

Kırklar, yani kırk aziz kişi,¹¹¹² evliyalar topluluğunun pek çok yerde makamı bulunduğu belirtilir. Sivrihisar'ın da kırkların toplandığı bu makamlardan biri olduğu Şeyh Baba Yûsuf'a Hacı Bayrâm-ı Velî'nin bunu ifade etmesinden çıkartılmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî, Sivrihisar'ın “Kırkların Makamı” olduğu ve kırkların burada toplandıklarını belirtir.

Sivrihisar'ın velî zatlarından olan Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, mensup olduğu tarikatın kurucusu olan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye büyük saygı göstermiş ve eserlerinde Bayramiyye tarikatının unsurlarından ve Hacı Bayrâm-ı Velî'den sıkça bahsetmiştir. Beyitlerinde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Sivrihisar'a gelip gittiğinden, aynı zamanda Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hocası olan Hamidüddin Aksarayî'nin velilerin başı, kutbu olduğundan¹¹¹³ “Münîb ü kutbu'l-aktâb Şeyh Hâmid, Mübârek ravzasıçun gül-zârun”¹¹¹⁴ şu beyitlerinde bahsetmektedir:

“Rah(i)m kıl halkına Sisfrihisârün

Bişinci vech budur kırklar efendi (196b)

Bu yirde cem olur dinle bu pendî

Rivâyet böyledür Şeyh Hâcî Bayrâm

O sultânu'ş-şüyûh zü-lutf u nîk-nâm

Dirimiş kırklarun budur makâmı

Güzâf görmen dirimiş bu makâmı”¹¹¹⁵

Şeyh Baba yukarıdaki beyitlerinde Sivrihisar'ı övgüyle andıktan sonra, şeyhlerin sultanı olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin “kırklar makamı”¹¹¹⁶ budur, dediğini ve kırkların burada

¹¹¹¹ İmam Gazzâli - Mustafa Çağrıncı, *İhyâ*, (Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tercümesi) (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2022), III/377.

¹¹¹² Şemseddin Sami, “Kâmûs-i Türkî”, 593.

¹¹¹³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Dîvân* (İstanbul, 1965).

¹¹¹⁴ Şeyhoğlu, Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb) (13291/0), 197a

¹¹¹⁵ Şeyhoğlu, Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb) (13291/0), 196b.

¹¹¹⁶ Kırklar Makamı, varlıktan, benlikten geçerek velilik mertebesine ve katına ermiş arifler topluluğudur. bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 540.

toplandığını, burasının boş görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir.¹¹¹⁷ Hacı Bayrâm-ı Velî gibi bir Allah dostunun bu sözlerinden, Sivrihisar'ın mânevî yönden yüksek bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Sivrihisar'da yaşadığı bilinen Yûnus Emre'nin de miracı anlatan şiirinde, Hz. Peygamber'in miraç dönüşü "Kırklar Meclisi"ne uğradığı ve burada onlarla görüşüğünü ayrıntılı anlatması dikkat çekmektedir.¹¹¹⁸

Şeyh Baba, eserinde kırklar makamından bahsettiği beyitlerin devamında, Yûnus Emre'nin Sivrihisar'da medfun olduğunu ve bu beldeyi varlığıyla şereflendirdiğini de nakletmektedir.¹¹¹⁹

"Azîzlermiş husûsâ Yûnus Emre (197a)

İdermiş zühd ü uzlet uyup emre

Bu yirdedür bu zümrenün mezarı

Müşerref eylemişlerdür diyârı"¹¹²⁰

Şeyh Baba, kırkların, özellikle Yûnus Emre'nin velîlerden olduğunu bildirir. "Allah'ın emrine uyup toplumdan el çekip burada uzlete çekilmiştir." sözleriyle Yûnus Emre'nin¹¹²¹ ve onun gibi diğer velilerin de bu diyarı şereflendirdiğini belirtmiştir.

"Vechün dördüncisi budur ki iy yâr (196b)

Bu şeh(i)rde yatur Ca'fer-i Tayyâr

Budur altıncı vech ko itmegil

Bu şeh(i)rde yatur Şeyh Abd-i Vehhâb"¹¹²²

Yine *Mevhûb-ı Mahbûb* eserinde Baba Yûsuf, Sivrihisar'dan bahsederken Peygamber'imizin (s.a.v.) amcasının oğlu Ca'fer-i Tayyâr ve Ashâb-ı Kiram'dan olan ve kırkların başında Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra adı geçen Selmân-ı Fârisi'nin ve Şeyh Baba Yûsuf'un yedinci göbekten dedesi olan ve Peygamber'imizin sancaktarı olduğu

¹¹¹⁷ Ahmet Kartal, *Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, Mevhûb-ı Mahbûb: İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks* (Eskişehir: Eskişehir Yûnus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2000), 9.

¹¹¹⁸ Bülent Akın, "Ashâb-ı Suffa'dan Kırklar Meclisi'ne: Yûnus Emre'de 'Miraç' ve 'Semâ/Semah'", *International Language, Literature and Folklore Researchers Journal*, (01 Ocak 2021).

¹¹¹⁹ Gölpınarlı, *Yûnus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Dîvân*, 33.

¹¹²⁰ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)* (13291/0), 197a.

¹¹²¹ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 279.

¹¹²² Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)* (13291/0), 196b.

belirtilen Abdü'l-vehhâb'ın¹¹²³ da burada medfun olduklarından bahsetmektedir. Bu kadar çok velî zatın burada yattığını bildirdikten sonra, Sivrihisar'a "Burası Kırklar Makamı'dır." demektedir. Aynı zamanda Baba Yûsuf'un Sivrihisar'a dair verdiği bu bilgilerden kendisinin Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde yaşadığı ve buranın mâneviyatının ne kadar büyük olduğunu anlatmak istediği anlaşılmaktadır.¹¹²⁴

Şeyh Baba Yûsuf'un, Sivrihisar'ın "Kırklar Makamı" olduğuna dair verdiği bilgiler dışında, burada anlatılan rivayetler ve kırklar adına yapılan "Kırklar Camii"nin varlığı da Sivrihisar'ın kırkların makamı olabileceği fikrini güçlendirmektedir.

Kırklar olarak ifade edilen gayb erenleri adına pek çok yerde makam ve ziyaretgâhlar inşa edilmiştir. Sivrihisar'da da inşa edilen "Kırklar Camii" bugünkü adıyla "Ak Camii" bunun bir örneği olarak görülmektedir. Sivrihisar'da kırklar adına yapmış olan Kırklar Camii, kırkların toplanarak namaz kıldıkları yer olarak bilinir,¹¹²⁵ bu camide kırkların bir arada buluştukları ve "Şınşırak Dağı"na çıkarak orada "Kırklar Meclisi"nde toplandıkları rivayet edilir. Sivrihisar'da kırkların toplanmasıyla ilgili anlatılan menkıbe şöyledir: Kırklar her yıl dünyanın herhangi bir yerinde toplanırlardı. En çok toplandıkları yer olan Sivrihisar Kırklar Camii'nde imamlık yapan bir imamın bir gün sabah namazı vakti kapısı çalınır ve "Haydi namaza!" diye imam camiye çağrılır. Camiye giden imam, hazır olan cemaate namazı kıldırır, evine döndüğünde daha sabah namazı vakti girmediğini anlar ve kime namaz kıldırıldığını düşünerek şaşırır. İmamın birkaç gün sonra tekrar kapısı çalındığında camiye gitmeye korkar ancak sabah namazı vakti geldiği zaman camiye gider ve caminin ışıklarının yandığını ve yerde ceviz büyüklüğünde kırk tane taş olduğunu görür. Gece rüyasında da kendisine "Biz geldik sen neden gelmedin?" demelerinden camiye kırkların geldiğini anlar. Sivrihisar'da, kırklar hakkında, bu menkıbeye benzer daha pek çok yaşanan rivayet anlatılmaktadır.¹¹²⁶

Sivrihisar'da yaşayan evliya zatların hayatlarından ve onların yaşantılarından çıkarılan olaylardan Sivrihisar'ın, evliyalar şehri olmasının yanı sıra seçilmiş kişiler olan kırkların varlığının izleriyle de burasının mâneviyatının yüksekliği her bakımdan anlaşılmaktadır.

¹¹²³ Şeyhoğlu, *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)* (13291/0), 201a.

¹¹²⁴ Ahmet Kartal, *Kitâb-ı Mahbûbiyye, (Mahbûb-ı Mahbûb), İnceleme-Metin* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 1994), 6.

¹¹²⁵ Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, 191-193.

¹¹²⁶ (Güler, 21 Mart 2024). <https://www.youtube.com/watch?v=2qRg0jRJZdQ&t=717s>

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Sivrihisar'ın tasavvufî dokusu ele alınarak burada yaşamış mutasavvıfların hayatları, eserleri ve tasavvuf geleneğine olan katkıları incelenmiştir. Sivrihisar ve çevresinde önemli mutasavvıfların yetiştiği, tarikatların etkili olduğu ve bölgenin mânevî yaşamı şekillendiren bir merkez niteliği taşıdığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Sivrihisarlı mutasavvıfların bölgedeki tasavvufî gelişmelere öncülük ederek tasavvuf kültürünün oluşumuna sağladıkları katkılar üzerinde durulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde Sivrihisar ve çevresinde yaşamış mutasavvıflar, faaliyet gösteren tarikatlar ve tasavvufî yapılar detaylı bir şekilde incelenmiş; elde edilen veriler ışığında Sivrihisar'ın tasavvufî mirası ortaya konulmuştur. Bu araştırma neticesinde elde edilen veriler, aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir.

- Sivrihisar, tarih boyunca dinî, tasavvufî ve kültürel açıdan önemli merkezlerden biri olmuştur. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden itibaren tasavvufî düşüncenin gelişiminde önemli rol oynayan Sivrihisar'ın tarihî ve coğrafi konumu, bu gelişimin temel özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

- Din ve inanç merkezi olan Sivrihisar, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ancak ilçe günümüzde tam anlamıyla anlaşılammış ve gerçek değeri yeterince bilinmemiştir. Yaptığımız çalışma ile Sivrihisar'ın, bağrında yetiştirdiği mutasavvıflarla, tasavvuf ilmi açısından önemli bir yere sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

- Anadolu'da İslâm'ın yayılma sürecinde Sivrihisar'da faaliyet gösteren mutasavvıflar, tasavvufî öğretileri halka ulaştırmada ve tasavvufî hayatın şekillenmesinde büyük katkı sağlamışlardır. Özellikle Osmanlı döneminde, tasavvufun devlet yönetimiyle iç içe geçtiği Sivrihisar'da yetişen mutasavvıfların da devlet kademelerinde önemli rol üstlendikleri tespit edilmiştir.

- Sivrihisarlı mutasavvıflar sadece yetiştikleri bölgede değil, tüm Anadolu'nun hatta dünyanın ihyası için çalışmışlardır. Bu güzide şahsiyetler sadece eğitim vermekle yetinmemiş, bölgenin birçok açıdan gelişmesi için de mücadele etmişlerdir.

- Tasavvufî hayatın canlı olarak yaşandığı önemli şehirlerinden biri olan Sivrihisar, yetiştirdiği sūfî şahsiyetlerle dinî, tasavvufî ve kültürel hayatın yanında ihtiyaç duyuldukça

bölgenin siyasî hayatını da yakından etkilemiştir. Bölgedeki mutasavvıflar, insanların mânevî açıdan güçlenmelerine, toplumsal barışlarına ve dayanışmalarına katkı sağlamışlardır.

• Sivrihisar bölgesinde yaşamış mutasavvıflar, bireylerin dinî hayatlarını en güzel şekilde yaşamalarına yardımcı olmuş, ihtiyaç duydukları dinî eğitimi almalarını sağlamış ve nefislerini ıslah etmelerine vesile olmuşlardır. İslâm'ın yayılmasına öncülük eden mutasavvıflar, dinî değerlerin korunmasına katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca, bu mutasavvıfların toplumun sosyal hayattaki maddi ve mânevî ihtiyaçlarına yardımcı olduklarını söylemek de mümkündür.

• Sivrihisarlı mutasavvıflar, tasavvufun özü itibariyle insanın mânevî terbiye yoluyla kemale ermesi için ona yol göstermiş ve güzel ahlâklarıyla örneklik teşkil etmişlerdir. Halkla iç içe olan mutasavvıflar ahlâki değerlerin bireylere ulaşmasını sağlayarak onların yaşamlarına rehberlik etmişlerdir. İnsanların, mutasavvıfların rehberliği neticesinde tasavvufun temel gayesi olan nefis terbiyelerini gerçekleştirerek ilâhi hakikate ulaşmalarını sağlamışlardır.

• Sivrihisar ve çevresinde yetişen mutasavvıflar, tasavvuf kültürünü şekillendiren, derinleştiren, toplum içerisinde yayılmasını sağlayan, tasavvuf alanındaki önemli şahsiyetlerdir. Bu mutasavvıfların öğretileri, insanları mânevî ve sosyal açıdan kökten etkilemiş; tasavvufî düşüncenin bireysel ve toplumsal bir sistem olarak kökleşmesine öncülük etmişlerdir. Bu etkilerin tamamı, Sivrihisar'ı tasavvuf kültürü ve tarihi bakımından önemli bir merkezî konum hâline getirmiştir.

• Sivrihisar'da bulunan mutasavvıflar; burada medrese, tekke ve zâviyeler kurarak tasavvufî eğitim vermiş, halkın ilmî açıdan gelişmesini sağlayarak âlim zatlar yetiştirmişlerdir. Bu bağlamda da tasavvufun ilkelerini geniş halk kitlelerine ulaştırmayı başarmışlardır. Sivrihisarlı mutasavvıflar, yazdıkları kıymetli eserler ve şiirler aracılığıyla insanlara tasavvufun derinliklerini aktarmışlardır. Bıraktıkları tasavvufî eserler, tasavvufun bir yaşam biçimi olarak benimsenmesinde etkili olmuş ve bu alana kaynaklık etmiştir.

• Sivrihisar'da yaşamış mutasavvıfların eserleri ve fikirleri, sadece Sivrihisar ile sınırlı kalmamış; Anadolu ve Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerine yayılmıştır. Bu mutasavvıflar, ilim ve irfan merkezleri olan tekke, medrese ve zâviyelerde hem dinî hem de ahlâki eğitimler vererek bölgenin mânevî atmosferini inşa etmişlerdir.

• Tasavvufun sosyal açıdan önemli bir yansıması olan Ahîlik teşkilatının da Sivrihisar’da oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Sivrihisarlı mutasavvıfların, Ahîlik teşkilatının sistemsel ve yapısal bir parçası oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yine Ahîliğe bağlı olan zâviyeler ve tekkeler, insanları bir araya getirerek mânevî eğitimin ve sosyalleşmenin gerçekleştiği yerler görünümündedir. Aynı zamanda bu kurumlar, dayanışma ve yardımlaşmayı da teşvik etmiştir.

• Sivrihisar’da Ahîlik teşkilatı ile tasavvufî anlayış, iç içe geçmiş olup esnaf gruplarının ahlâki ve mânevî eğitiminde önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Ahîlik teşkilatı, bölgedeki ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın şekillenmesine de katkı sağlamıştır.

• Sivrihisar ve çevresinde yaşamış mutasavvıflar hem bölge halkı hem de Osmanlı topraklarındaki diğer şehirler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Çalışmamızda bu mutasavvıfların hayatları ortaya koyulmuştur. Sivrihisar bölgesinde yetişen mutasavvıflar; tasavvufun kök salmasında, insanlar arasında bir yaşam tarzı olarak benimsenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Buradaki mutasavvıflar, aynı zamanda tasavvufun da önde gelen mutasavvıflarından olan Aziz Mahmud Hüdâyî, Yûnus Emre, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî gibi büyük zatlardır. Bu zatların, tasavvuf alanına hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin etkiler bıraktıkları görülmüştür.

• Sivrihisarlı mutasavvıfların bölgedeki tasavvuf kültürüne en önemli etkilerinden birinin de bölgede çeşitli tarikatların kurulmasına öncülük etmeleri olmuştur. Sivrihisar ve çevresinde görülen Bayramilik, Mevlevilik, Celvetilik, Nakşibendilik gibi tarikatlar eğitim ve irşat merkezi olarak faaliyet göstermiş; tasavvuf alanında faklı yollar açmışlardır.

• Başta, Bayrami tarikatına mensup olan Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, Sivrihisar’da önemli bir tasavvufî hareketinin öncüsü olmuştur. İlmî faaliyetleri ve müritleriyle birlikte tasavvuf anlayışında derin izler bırakmıştır. Tasavvufun önde gelen âlimlerinden olan Aziz Mahmud Hüdâyî de Sivrihisar’da oluşan tasavvuf kültürüne büyük katkı sağlamıştır. Celvetiyye tarikatının kurucusu olan Hüdâyî de pek çok talebe yetiştirmiş ve faydalı birçok eser bırakmıştır. Tasavvuf âlimlerinden ve gönül sultanlarından Yûnus Emre, tekke şairlerinin en önemlilerindedir. Hakkında ihtilafli bilgiler olan Yûnus Emre’nin doğduğu ve vefat ettiği yerin Sivrihisar olma ihtimalinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in hocalığını ve vezirliğini yapan Sinan Paşa ise Vefaiyye tarikatının kurucularındandır. Devlet adamlığından ziyade tasavvufî yönü ağır basan Sinan Paşa babası

Hızır Paşa gibi Sivrihisar’da İrfaniye Medresesinde müderrislik yapmıştır ve onun da bölgeye ciddi etkilerinin olduğu görülmüştür.

• Sivrihisar’a yönelik yapılan bu araştırma neticesinde, bölgede çok sayıda mutasavvıf olduğu tespit edilmiştir. Yazılı kaynaklar dışında daha birçok mutasavvıf olduğu da düşünülmektedir. Çalışmamızda ulaşabildiğimiz mutasavvıfların hayatları, eserleri ve tasavvufî görüşleri sistematik bir şekilde incelenerek bölgenin tasavvufî yapısı ortaya koyulmuştur. Ayrıca, literatürde eksik kalan veya yeterince incelenmeyen mutasavvıflar hakkında yeni bilgiler tespit edilmiş, derlenmiş ve böylece Sivrihisar’ın tasavvufî kimliği daha net bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Böylece literatüre katkı sunulmaya çalışılmıştır.

• Sivrihisar’da faaliyet gösteren tasavvufî yapılar, farklı tarikatlara ev sahipliği yapmıştır. Sivrihisarlı mutasavvıfların çoğunlukla Nakşibendiyye, Bayramiyye, Mevleviyye, Halvetiyye, Kadiriyye, Halidiyye, Celvetiyye, Vefâiyye ve Bektaşîyye tarikatlarına mensup oldukları tespit edilmiştir. Bu tarikatların bölgedeki etkileri ayrıntılı olarak incelenmiş ve Sivrihisar’ın tasavvufî hareketler içerisindeki yeri daha iyi anlatılmaya çalışılmıştır.

• Sivrihisar ve çevresinde yetişen mutasavvıfların mensup oldukları tarikatları hakkında elde ettiğimiz verilere göre şunları söyleyebiliriz: Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, Hacı Bayrâm-ı Velî’nin kurmuş olduğu Bayrâmîyye tarikatına mensup olup “Akşemseddin’in halifelerindendir.” Dolayısıyla Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî’nin, Bayramiyye tarikatının Şemsiyye koluna mensup olduğunu söylememiz mümkündür. Aziz Mahmud Hüdâyî ise, Bayramiyye’nin bir kolu olan Celvetiyye tarikatının kurucusu ve müntesibidir. Tezin içinde Yûnus Emre’nin tarikatı hakkında çok farklı görüş olduğu tespit edilmiştir ki ve onun Bektâşî, Mevlevî, Nakşî, Halvetî, Kadirî tarikatlarına mensup olduğu veya olabileceği düşünülmektedir. Yûnus’un bu yollardan hangisini benimsediğini ve tasavvufî hayatına kimlerin yön verdiğini belirlemek için ve Yûnus’u eğer mânevî bir silsileye bağlamak gerekiyorsa bu yol Mevlevilik, Bektaşilik olmalı ya da uzak bir ihtimal de olsa Kadirilik de denilebilir. Bazı görüşlerin, Yûnus Emre’nin tarikat silsilesini Rifâî tarikatına bağladıkları görülmüştür. Kendi eserleri, Mevlevî kaynakları ve bazı kaynaklara göre, Yûnus Emre’nin, Mevlânâ’ya da intisap etmesinden hareketle onun Mevlevî olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Sinan Paşa, Zeyniyye tarikatının Vefâiyye kolunun kurucularındandır. Sinan

Paşa'nın yakın arkadaşı olan Molla Lutfi'nin de Vefâiyye tarikatının müntesiplerinden olduğu anlaşılmıştır. Nasreddin Hoca da tarikatı kesin olarak bilinmeyen zatlar arasındadır. Seyyid Mahmud Hayrânî'ye intisap etmesinden dolayı Mevlevî veya Rifâî olabileceği düşünülmektedir. Osman Afif Efendi'nin, Nakşibendiyye tarikatının Halidiye kolunun, tarikat silsilesinde otuz üçüncü hâlifesi olabileceği söylenebilir. Osman Afif Efendi oğlu Ahmed Şemseddin Efendi de babası gibi Nakşibendiyye tarikatının Halidiyye koluna mensuptur. Nakşibendî Müceddidî şeyhlerinden olan Ahmed Hüsâmeddin Dağistânî Nakşibendi'nin ve onun hâlifeleri Sofu Mehmet Hoca, Müftü Hasan Efendi ve Mustafa Efendi'nin de Nakşibendiyye tarikatına mensup oldukları kaydedilmiştir. Karaca Ahmed'in Bektaşî olduğu yazılmış olsa da Seyyid Nureddin'nin talebesi ve müridi olduğunun ifade edilmesi Şeyhi Seyyid Nureddin'den sonra seccadenişin olması Bektaşî olmadığını göstermektedir. Fâtıma Bacı, Karaca Ahmed Sultan'ın eşi ve Seyyid Nureddin'in kızıdır. *Velâyetnâme*'de Bektaşî'ye mensup gösterilmektedir. Ancak Fâtıma Bacı'nın tarikatı tespit edilememiştir. Eminüddin Mîkâil'in, Mevlânâ'nın müritlerinden olup Mevlevî tarikatına mensup olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Fatih'in hocası ve İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey Çelebi'nin de Mevlevî tarikatına mensup olabileceği söylenebilir. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın da hocasından dolayı Kadirî tarikatına mensup olabileceği düşünülmektedir.

• Bölgedeki tarikatlardan, en etkili olduğu gözlemlenen tarikat Nakşibendiliktir. Özellikle Osmanlı'nın klasik döneminde halk arasında yaygınlık kazanmış bir tarikat olan Nakşibendiyye tarikatına bağlı Menzil cemaatinin, Sivrihisar'ın Buhara Köyü'nde varlığını halen devam ettirdiği bilinmektedir. Sivrihisar'da etkili olan bir diğer tarikat ise Bayramiyye'dir. Anadolu'da Mevlânâ ile başlayan ve kısa sürede birçok bölgeye yayılan Mevleviyye tarikatı, Sivrihisar'da bulunan tarikatların en önemli olanlarından. İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatlarından sayılan Kadiriyye tarikatı ise bazı dönemlerde Sivrihisar'da etkin olarak faaliyette bulunmuştur. Sivrihisar'da, Bayramiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye ve Kadiriyye gibi büyük tarikatlar dışında Kalenderî ve Bektaşîliğin izlerine de rastlanmıştır. Netice olarak Sivrihisar'da çok çeşitli tarikatların varlığı görülmüştür. Günümüzde de varlığını halen devam ettiren tarikatlar bize Sivrihisar'da tasavvufun canlı bir şekilde yaşandığını göstermektedir.

• Sivrihisar'da tasavvufî düşüncenin ortaya çıkması, gelişmesi ve yayılmasında temel unsurun mutasavvıflar ve tasavvufî müesseseler olduğu görülmüştür. Tarikat ve tasavvufun önemli bir parçasını oluşturan tekke ve zâviyeler ilk kuruldukları zamanda daha çok sosyal hizmet ve sosyal güvenlik hizmeti verirken Anadolu'nun fethi ile tekkeler daha çok içe dönük, iç murakabe ve muhasebeye önem vermeye başlamışlardır. Tekkeler ise tarikat ehlinin şeyh gözetiminde zikir, ayin ve ibadet ettikleri, seyr u sülûkla meşgul oldukları, ahlâken eğitilip ruhen olgunlaştıkları yerdir. Bu kadar çok fonksiyonu olan tekke ve zâviyeler bölgede, insanların sosyalleşmesinde oldukça etkili olmuştur.

• Sivrihisar'da tekke, zâviye ve camilerdeki eğitime çok önem verilmiştir. Önemli bir halk eğitim kurumu vazifesi gören tekkeler, aynı zamanda mescit görevi de görmüştür. İlçenin merkezinde ve köylerinde kurulmuş tekkelere rastlanmıştır. Sivrihisar'ın merkezinde bulunan bu tekkelerde, tasavvufî ahlâk ve terbiye kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca birer tasavvufî eğitim merkezi hâline gelen bu tekkelerde halkın birlik ve beraberlik bağları kuvvetlendirilerek, insanların sosyal hayatlarına katkı sağlanmıştır.

• Sivrihisar'da mutasavvıfların faaliyet gösterdiği çok sayıda tekke, medrese ve zâviyeler bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden olan Şeyh Baba Yûsuf Tekkesi, Bayramiyye tarikatının merkezi hâline gelmiş ve bölgedeki mânevî hayatın şekillenmesine katkıda bulunmuştur. İrfaniyye Medresesi, birçok âlim zatın ve devlet adamının yetiştiği medresedir. Ahî Rüstem Zâviyesi ise Sivrihisar'ın en önemli Ahî zâviyesi olup, geliri en yüksek ve en büyük zâviyesidir. Çalışmamızda, Sivrihisar'ın tasavvufî yapısının günümüze önemli etkileri olduğu da ortaya koyulmuş; bölgedeki tarikatların temel unsurları olan tekke, zâviye ve dergâhlarla tasavvuf kültürünün nesilden nesile aktarıldığı görülmüştür.

• Sivrihisarlı mutasavvıflar, halkın parçalara ayrılmaması ve sosyal dayanışmanın sağlanması noktasında insanlara mânevî rehberlik sunma sürecini üstlenmişlerdir. Bu yaklaşım, bölgede toplumsal birliği destekleyen bir anlayış olarak görülmüştür. Mutasavvıflar, Sivrihisar'da sosyal hayatı güçlendirmenin yanı sıra eğitim vermek için medreseler kurmuştur. Bu medreselerde görev yapan ünlü müderrisler çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ayrıca bu mutasavvıflar, daha iyi bir dinî eğitim verebilmek için çok sayıda cami, mescit, kütüphane, sıbyan mektepleri kurmuşlardır. Bu kurumlar, dinî ve tasavvufî konuların öğretildiği yerler olmalarının yanı sıra insanların bir araya gelerek sosyalleşmelerine de vesile olmuşlardır.

• Araştırmamızda, Sivrihisarlı mutasavvıfların bölgenin toplumsal ve kültürel hayatı üzerinde oldukça etkili oldukları görülmüştür. Mutasavvıflar, halka ahlâkî ve manevî eğitim vermiş; toplum içinde birlik ve beraberliği teşvik etmiştir. Bölgede etkin olan bu tasavvufî yön, sadece dinî bir öğreti olarak kalmamış; sanattan edebiyata, mimariden musikiye kadar pek çok alanda etkili olmuştur. Ayrıca Sivrihisarlı Mevlevî dervişleri ve diğer tasavvufî topluluklar, halkın sosyal hayatına yön vermiş ve özellikle edebiyat ile musikî alanlarında büyük katkılar sağlamıştır.

Bu çalışma, Sivrihisar'ın tasavvufî yapısını akademik bir bakış açısıyla inceleyen ilk kapsamlı çalışmalardan biri olma niteliğindedir. Tasavvuf tarihi açısından önemli bir kaynak niteliğinde olmasını temenni ettiğimiz çalışmamızın gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutmasını diliyoruz.

Sonuç olarak Sivrihisar, tarih boyunca önemli mutasavvıflar yetiştirmiş ve tasavvuf geleneğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bölgedeki tasavvufî miras, günümüzde de korunması ve araştırılması gereken değerli bir miras olarak varlığını sürdürmektedir. Bu kültürel ve manevî mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması, tasavvuf alanına dair yapılacak yeni çalışmalar için büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî. *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*. çev. Ali Rıza. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341.
- Akakuş, Recep. *Eyyûb Sultan ve Mukaddes Emanetler*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1973.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınları, 1995.
- Aksoy, Hasan. "Derviş Şemseddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/197-198. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akşit, Oktay. *Roma İmparatorluk Tarihi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1976.
- Alay, Zehra. *Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-Nâmesi (İnceleme-Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Albek, Suzan. *Dorylaion'dan Eskişehir*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, ts.
- Alkan, Harun. *Ahmed Hüsameddin Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). <http://ktp.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=17426&HazirlayanAra=Harun+Alkan>
- Alkan, Harun. "Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü". Erişim 25 Haziran 2024. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/havass-i-esma-i-husna-seyhoglu>
- Altın, Tahsin. *Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Merkez Folkloru*. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Altınsapan, Erol vd. "Seyitgazi İlçesinde Bulunan Üryan Baba Zaviyesi ve Türbesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 61 (16 Ocak 2013), 13-26.
- Amâsî, İbrahim b. Ahmed el-. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Numâniyye (Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi)*. thk. Gökhan Alp, Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Arslan, Mehmet - Paçacıoğlu, Burhan. *Letâ'if-i Nasreddin Hoca*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık, 1996.
- Âşık Çelebî. *Meşâirü's-Şuarâ*. çev. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü Yay., 2010.
- Âşık Paşazade. *Osmanoğulları'nın Tarihi*. çev. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç. İstanbul: MAS Matbaacılık, 2003.
- Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşiki. *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.
- Âşıkpaşazâde. *Osmanoğulları'nın Tarihi*. çev. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç. İstanbul: MAS Matbaacılık, 2003.
- Atâyî, Nev'îzâde. *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmiyet's-şakâ'ik "Nev'îzâde Atâyî Şakâ'ik Zeyli"*. thk. Suat Donuk - Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

- Atmaca, Ahmet Bican. *Sivrihisar 'da Yetişen Ünlüler ve Menkıbeleri*. Eskişehir: Işık Matbaası, 1986.
- Ayhün, Erşahin Ahmet. “Anadolu’ya Müslüman Türk Mayası: Âhilik Teşkilatı”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (30 Haziran 2017), 81-100.
- Ayvansarâyî, Hüseyin. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1281.
- Baba Yusuf. *Risâletün 'n-nûriyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 07 Tekeli 801/3, 26.
- Bakırcı, Nedim - Türkan, Hüseyin Kürşat. “Tekke ve Zaviyelerin Balkanlarda'ki Rolü ve Önemi”. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Şubat 2013), 145-160. <https://doi.org/10.12992/Turuk> 48
- Banarlı, Nihad Sâmî. “Millî Tekevvinümüzde Yunus Emre'nin Yeri”. *Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler*, 62-72.
- Barkan, Ömer Lütfî - Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973.
- Baykara, Tuncer. “Kaza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/119-120. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bayram, Mikail. *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yay., 2008.
- Bayram, Mikail. *Tasavvufî Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*. Ankara: TDV Yay., 1995.
- Becerik, Mehmet Fatih. *Sivrihisar'ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Belâzurî. *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Boz, Cem. *Saltanat Nâibi Eminüddin Mikail'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarih'indeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bozkurt, Nebî. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bursalı, Mustafa Necati. *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Çelik Yayınları, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı. “Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye”. *İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitabı's-silsileti'l-Celvetiyye'si*. thk. İlyas Efendi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarîkatü'l-celvetiyye)*. İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Yay., 1724.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Celvetî, Mehmed Muizzüddîn - Gökmen Çakır, Zehra. *Hüdâyî'nin Vâkıât'ı Üftâde Tercümesi*. İstanbul: Eflatun Kitap, 2020.
- Coşan, Mahmud Esad. *Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât*. Ankara: Seha Neşriyat, ts.

- Çağatay, Neşet. *Ahlâkla Sanatın Bütünleştiği Türk Kurumu Ahilik Nedir?* Ankara, 1990.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974.
- Çatak, Adem - Vural, Ahmet. “Fütüvvetin Teşkilatlanmasında Şihâbeddin Ömer Es-Sühreverdi'nin Katkıları”. ed. Ahmet Taşğın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 104 (03 Aralık 2022), 187-195. <https://doi.org/10.34189/hbv.104.011>
- Çınar, Zehra. *Hurufât Defteri'ne Göre Seferihisâr-ı Günyüzü Kazası*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çoban, Sıtkı. *Seyyid Burhaneddin İbn Mevlana Hikmetleriyle Nasreddin Hoca Latifeleri*. Erişim 15 Ağustos 2024. <http://archive.org/details/seyyid-burhaneddin-ibn-mevlana-hikmetleriyle-nasreddin-hoca-latifeleri>
- Çubukçu, Hatice. “Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (30 Haziran 2015), 217-231. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.88751>
- Dağıstânî, Ahmed Hüsâmeddin. *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*. İstanbul: Mürettibîn-i Osmânî Matbaası, 1328.
- Darkot, Besim. “Eskişehir” *İslam Ansiklopedisi*. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Demir, Muhsin. *Ahilik Ahi Evren'i Veli ve Kırşehir'de Ahilik Kutlamaları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Demircioğlu, Halil. *Roma Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Derviş Ahmet Aşık. *Âşık Paşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi)*. çev. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Dinçer, M. Arif - Ünallı, Murat. *Asâ-yı Şerif-î Mübâreke ve Sivrihisar'da Medfûn Bulunan Sahabe-i Kiram Hazretleri ve Bazı Değerlerimiz*. Eskişehir: Sivrihisar İslami İlimler Vakfı Neşriyat 2, 2019.
- Dinçer, Mehmet Arif. “Eskişehir Sivrihisarlı Es-Seyyid Osman Afif Efendi (1818-1881)”. *T.C. Eskişehir Valiliği Eski Yeni Aylık Şehir Kültür Dergisi* 2/18 (2010), 42.
- Dinçer, Mehmet Arif. *Sivrihisar'ın Altı Asırlık Ulu Çınarı Kurşunlu (Şeyh Baba Yusuf) Külliyesi*. Eskişehir: Sivrihisar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı, 2013.
- Dinçer, Mehmet Arif - Dinçer, Bahattin Yunus. *Osman Afif Sivrihisârî Sivrihisar'da XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Büyük Bir Âlim Osman Afif Sivrihisârî, Oğlu ve Torunlarına Ait Menkıbeler*. Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2020.
- Dinçer, Necmeddin. *Büyük Halk Şairi Yunus Emre'nin Hayatı ve Hakiki Mezarı*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası Koll. Şti., 1965.
- Doğru, Halime. *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı*. İstanbul: Eren Yayınları, 1990.
- Doğru, Halime. *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Duman, Mustafa. *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2008.
- Ebü'l-Hayr-ı Rumî. *Saltûk-Nâme*. çev. Şükrü Halûk Akalın. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988.

- Eflâkî, Ahmed. *Menâkıbü'l-ârifîn (Âriflerin Menkıbeleri)*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Hürriyet Yay., 1973.
- Eflâkî, Ahmet. *Âriflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1989.
- Erçin, Abdülkadir. *1 Numaralı Sivrihisar Kadı Sicilinin 1-81. Sahifelerinin Transkripsiyon ve Tahlili*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Erdoğan, Abdülkadir. *Fatih devri İstanbul'unda bir bilge bir bilgin: Şeyh Ebülvefa ve Hızır Bey*. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2022. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=408039&wYazarlar=Abd%C3%BCI%20kadir+erdo%C4%9Fan>
- Erdoğan, Abdülkadir. “On Beşinci Asır Ortalarında İstanbul'da Bir Türk Bilgini (Hızır Bey) Hayatı ve Eserleri”. *Konya Dergisi* 57 (1943), 22.
- Erdoğan, Abdülkerim. *Ankara Erenleri*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi, 2012.
- Erdoğan, Abdülkerim. *Eskişehir Bilgeleri*. Ankara: Eskişehir Valiliği, 2014.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2014.
- Erkaya, Mahmud Esad. “Tasavvuf Tarihinde Hz. Fâtıma'nın İsmi Taşıyan Bazı Veliler ve Karakteristik Vasıfları”. *Edeb Erkan*. https://www.academia.edu/119737925/Tasavvuf_Tarihinde_Hz_F%C3%A2t%C4%B1ma_n%C4%B1n_%C4%B0smi_ni_Ta%C5%9F%C4%B1yan_Baz%C4%B1_Vel%C3%AEler_ve_Karakteristik_Vas%C4%B1flar%C4%B1
- Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*. çev. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983.
- Evliya Çelebi. *Seyâhatnâme*. ed. Seyit Ali Karaman. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Eyice, Semavi. “Alemlah Kümbeti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/368. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Firdevs-i Rûmî - Gölpınarlı, Abdülbâki. *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektâş-ı Veli*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi Yayınları, 1995.
- Göçgün, Önder. *Dünden Bugüne Yunus Emre*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995.
- Gökyay, Orhan Şaik - Özen, Şükrü. “Molla Lutfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/255-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Alevî Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Manâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektâş-ı Veli “Vilâyet-nâme”*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi Yayınları, 2016.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ Celâleddîn (Hayatı, Eserleri, Felsefesi)*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ Celâleddîn Mektuplar*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ Müzesi, Yazmalar Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1971.

- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitapevi, 1943.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre Risâlat al-Nushiyya ve Divân*. İstanbul: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını, 1965.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: Remzi Kitapevi, ts.
- Gülşen. *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*. İstanbul: İstanbul Bahriye Matbaası, 1340.
- Harîrîzâde, Muhammed Kemâleddîn. *Tibyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik. İbrahim Efendi, no: 430- 433*.
- Hızır Bey, Hızır b. Celâleddin b. Ahmed es-Sivrihisârî. *el-Kasîdetü'n-Nûniyye*. Yazma Eser. Bölge Yazma Eserler: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, BY00006216/13.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't-Tevârih*. çev. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 1279.
- Hüdâ'î, Aziz Mahmûd. *Vâkıât-ı Üftâde*. İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi, 365700,1a-593b.
- Hüdâyî, Aziz Mahmûd. *Divan-ı İlâhîyât*. Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil Yz A 8120/1, 1b-97b.
- Hüdâyî, Aziz Mahmûd. *Tecelliyât*. İstanbul: Beyazıd Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1857, 199b-245a.
- Hüdâyî, Aziz Mahmûd. *Tecelliyât Aziz Mahmûd Hüdâyî Hazretleri*. çev. Mehmed Muizzüddîn Celvetî - Esra Teker. İstanbul: Buhara Yayınları, 2023.
- Hüdâyî, Aziz Mahmûd. *Vâkı'ât-ı Üftâde Tercümesi*. çev. Mehmed Muizzüddîn Celvetî. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Kitaplığı.
- Hüdayi, Aziz Mahmud b Fazlullah b Mahmud el-Üsküdari. *Tezâkir-i Hüdâyî*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 11857, 1-247.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Mesâlikü'l-epsâr fî memâliki'l-emsâr*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Kâhire: Daru't-Turasi'l-Arabî, 1421.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîretü İbn İshak fî'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazî*. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1401.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Emin Muhammed Abdülvehhab - Muhammed Sadık Ubeydi. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- İbni Bibi. *el-Evamirü'l Ala'iyye fî'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1996.
- İlter, Fügen. "Sivrihisar Yöresi Araştırmalar". *Anadolu(Anatolia) Dergisi* 1/19 (1975).

- İmam Gazzâli - Çağrıcı, Mustafa. *İhyâ, (Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- İmam Şa'rânî. *Evliyalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Bedir Yayınları, 2014.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Hattatlar*. Maarif Vekaleti, 1970.
- Kallek, Cengiz. "Kudûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kandilci, Hüseyin Ziya. *Fatih Sultan Mehmed'in Hocası ve Başveziri Sivrihisarlı Sinan Paşa'yı Tanıyalım*. Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2017.
- Kandilci, Hüseyin Ziya. *Sivrihisarlı Aziz Mahmud Hüdayi'yi Tanıyalım*. Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2015.
- Kandilci, Hüseyin Ziya. *Sivrihisarlı Aziz Mahmud Hüdâyî'yi Tanıyalım*. Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2015.
- Kaplan, Mehmet. "Yunus Emre'nin İnsan ve Ahlâk Görüşü (Risâlat al-Nushiyya'nın Tahlili)". *Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler*, 204-226.
- Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa, 1990.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay., 2012.
- Kara, Seyfullah. *Selçuklular'ın Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*. İstanbul: Şeyma Yayınevi, 2006.
- Karabulut, Ali Rıza. *Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar*. Kayseri: Seyyid Burhaneddin Yayınları, 1984.
- Kartal, Ahmet. *Kitâb-ı Mahbûbiyye, Mahbûb-ı Mabûb, İnceleme-Metin*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Kartal, Ahmet. *Şeyh Baba Yusuf Sivrihisârî, Mevhûb-ı Mahbûb: İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks*. Eskişehir: Eskişehir Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2000.
- Kartal, Ahmet. *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2011.
- Kartal, Ahmet - Zafer Koylu (ed.). *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*. İstanbul: Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları, ts.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Istılâhâtü's-sûfiyye (Sûfîlerin Kavramları)*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2014.
- Katip Çelebi. *Cihannûma*. İstanbul: İbrahim Müteferrika Matbaası, 1144.
- Kâtip Çelebi. *Keşf-el-Zunun*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 2. Basım, 1972.
- Kâtip Çelebi. *Kitâb-ı Cihânnümâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009.
- Kazıcı, Ziya. "Ahîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Kepecioğlu, Kamil. "Yunus Emre Nerede Yatıyor". *Nilüfer Mecmûası* 4 (ts.), 6-7.

- Kerpiç, Tuğba. *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*. Eskişehir: Sivrihisar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı, 1991.
- Keskin, Orhan. *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001.
- Kılıç, Remzi. “Osmanlı Devleti’nde Medreseler”. *Türk Kültürü* XXXIX/456 (2001), 205-216.
- Kılıçarslan, Ahmet. *Sivrihisar Örf ve Adetleri*. Ankara: Burak Matbaacılık, 1997.
- Koca, Hamiyet. *Osmanlı Hâkimiyetinde Sivrihisar Kazası*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koç, Aylin. “Sinan Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir Tarihi Turistik Kılavuz*. İstanbul: Numune Matbaası, 1945.
- Koylu, Zafer - Şahin, Haşim. *Geçmişten Günümüze Sivrihisar*. Eskişehir: Sivrihisar Belediyesi, ts.
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Nasrettin Hoca*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama, 2004.
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Kufacı, Osman. “Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü”. Erişim 26 Haziran 2024. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-yusuf-seyh-baba-yusuf>
- Kunter, Halim Baki. *Yunus Emre Bilgiler-Belgeler*. Eskişehir: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, 1966.
- Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülişlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Halil el-Mansûr. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- Kutluca, Zeynep Şeyma. *Ahmed Hüsâmeddin Dağüstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib isimli eseri (inceleme ve metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İlahiyat Ana Bilim Dalı / Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Lâmiî Çelebi. *Nefhâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds (Tercüme ve Şerhi)*. İstanbul: Marifet Yay., 1289.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. çev. Mustafa Canım. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2018.
- Levent, Ağah Sırrı vd. (ed.). *Türk Ansiklopedisi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1966.
- Lloyd, Seton. *Türkiye'nin Tarihi*. çev. Ender Varinlioğlu. Ankara: Tübitak Yayınları, ts.
- Maraş, İbrahim. “Tokatlı Molla Lütfi: Hayatı, eserleri ve felsefesi”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14 (01 Haziran 2003), 119-136.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Akyürek, Ahmed Remzi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Mecdi Mehmed Efendi. *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri Hadaiku's-Şakaik*. ed. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- Mecdi Mehmed Efendi. *Şeka'iku'n-nu'mâniye ve Zeyilleri "Hadâiku's-Şekâik"*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Mecdi Mehmed Efendi. *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1269.
- Mehmed Mecdi Efendi. *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*. ed. Derya Örs. çev. Bilal Alpaydın - Fatih Odunkıran. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Mehmet Tahir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları, 1971.
- Müstakimzade Süleyman Saadeddin Efendi. *Mecelletü'n-Nisab-Tıpkı Basım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000.
- Nasreddin Hoca. *Nasreddin Hoca Hikayeleri Muhtasar Şerhi*. çev. Seyyid Burhaneddin İbn Mevlâna Celâleddin. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm.
- Neşrî, Mehmet. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*. çev. Faik Reşit Unat - A. Mehmet Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.
- Okumuş, Ejder vd. "Ahilik Kültürü ve Günümüze Yansımaları (Eskişehir Örneği)". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (30 Haziran 2018), 7-38.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Önder, Mehmet. "Anadolu'nun Gönül Aydınlığında Mevlana ve Yunus Emre". *Milli Kültür* 80 (1991), 15-19.
- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Öngören, Reşat. "Sühreverdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Önkal, Ahmet. "Ca'fer b. Ebû Tâlîb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-ebu-talib>
- Özalp, Tahsin. *Sivrihisar Tarihi*. Eskişehir: Tam - İş Matbaası, 1961.
- Özçelik, Mustafa. *Bizim Yunus*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği, 2010.
- Özkan, İsa. "Nasreddin Hoca'nın Tarihi Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme". *Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları*.
- Özköse, Kadir. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2016.
- Öztelli, Cahit. *Belgelerle Yûnus Emre*. Ankara: Karam Turizm Ve Tanıtma Derneği Yay., 1977.
- Öztürk, Erdem Can. "Şeyhoğlu'nun Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ'sı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (2015), 118-208.
- Öztürk, M. Kâzım. *Seyyid Ahmet Hüsâmeddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Karakaş Matbaacılık, 1996.
- Öztürk, Musa Kâzım. *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*. Ankara: Yenigün Matbaası, 1969.

- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1971.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarihleri Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1971.
- Pala, İskender. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Parla, Canan. *Sivrihisar Bindirme Tavanlı Camiler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2005.
- Pazarkaya, Mürsel. *Kökü Derinde Bir Çınar Sivrihisar*. Eskişehir: Sivrihisar Belediyesi, 2014.
- Ramsay, William Mitchell. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. çev. Mihri Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Rek. “Yavsan Yaylasi ve Bir Ailenin Soy Ağacı: Sivrihisar’da yetişen Veliler”. *Yavsan Yaylasi ve Bir Ailenin Soy Ağacı* (blog), 31 Aralık 2008. <https://yavsanyayla.blogspot.com/2009/08/sivrihisarda-yetisen-veliler.html>
- Rızâyî, Hasan. *Divân-ı Hasan Rızâyî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi.
- Sabbâğ, Abbas - Bozkurt, Nebi. “Müstevfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sakaoğlu, Saim - Alptekin, Ali Berat. *Nasreddin Hoca*. Ankara, 2009.
- Salduz, Engin. *Osmanlı'da Farsça tarih yazıcılığı ve Hacı Halil Konevî'nin Tevarih-i Al-i Osmanadlı eserinin tercümesi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Sami, Şemseddin. *Kâmusu'l-A'lâm*. Ankara: Kaşgar Neşriyat Yayınları, 1996.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûsü'l-A'lâm*. İstanbul: Mihren Matbaası, 1311.
- Sarar, A. İsmail. *Eskişehir Çevre İncelemesi*. İstanbul: Hatipoğlu Kitapevi Yayınları, 2. Basım, 1976.
- Say, Yağmur. *Üryân Baba ve Türbesi*. Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi, 2015.
- Seferhisari Osman b. Afif. *Risaletü'l-İradeti'l-Cüz'iyye*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 00945, 5 .
- Seferihîsârî, Osman b. Afif. *Risâletü'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 00945, 1a-5a.
- Selçuk, Elif. *Sivrihisar Yapılarında Kalem İşi Bezemeleri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Seyyid Burhâneddin el-Mevlevî. *Letâ'if-i Nasreddin Hoca*. Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Kütüphanesi.
- Sezgin, İbrahim. “Sivrihisar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/289-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sinan Paşa. *Tezkiretü'l-Evliya*. çev. Emine Gürsoy Naskali. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987.
- Sinan Paşa, Yusuf b Hızır b Celâleddin el-Bursevî. *Ma'ârifnâme*, 978.

- Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır b. Celâleddin el-Bursevî. *Tazarru'nâme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 00180, 23a-215b.
- Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır b. Celâleddin el-Bursevî. *Tazarru'nâme-Sinan Paşa*. çev. Mertol Tulum. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 2001.
- Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır b. Celâleddin el-Bursevî. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B9274, 1-248.
- Siper, Saliha. *Osmanlı Döneminde Sivrihisar Medreseleri Ve Müderrisleri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sünger, Adem. "Osman el-Afif es-Seferîhisârî'nin Risâletü'l-Îrâdeti'l-Cüz'iyeye Adlı Eseri: Tahlil, Tahkik ve Tercüme". *Kader* 21/2 (31 Aralık 2023), 611-632. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1366602>
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. çev. Seyit Ali Karaman. thk. Nuri Akbayan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Haşim. "Karaca Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şahin, Haşim. "Tapduk Emre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Şahin, Kamil. "Edebâli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/393-394. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şems-i Tebrîzî. *Makâlât*. çev. Mehmed Nuri Gençosman. İstanbul: Ataç Yay., 2011.
- Şenatalar, Burhan - Zafer Toprak (ed.). *Yurt Ansiklopedisi*. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, AŞ Yay., 1982.
- Şenocak, Kemaleddin. *Kutb-ul Ârifîn Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Menakıbı ve Eserleri*. İstanbul: İslam Neşriyat, 1970.
- Şerafettin Yıldız. *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi*. Konya: Aybil Yayınları, 2012.
- Şeyhoğlu, Baba Yusuf b. Halil Sivrihisârî. *Mevhûb-ı Mahbûb (Mahbûb-ı Mahbûb)*. Konya: Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi, 13291/0, V. 201.
- Şeyhoğlu, Baba Yusuf Sivrihisârî. *Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu, OE_Yz_0796.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım "Mesâlikü'l Ebsâr"*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Şimşek, Selami. *Nasreddin Hoca ve Tasavvuf*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2011.
- Taşkın, Ünal. "Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research* 1/3 (2008), 343-366.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâikun-Nu'mâniyye fi Ulemâ'i'd-Devlet'l-Osmâniyye (Osmanlı Alimleri)*. çev. Muhammed Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *Osmanlı Bilginleri*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yay., 2007.

- Tatcı, Mustafa. *İşitin Ey Yarenler-Yunus Emre Yorumları*. İstanbul: H. Yayınları, 2009.
- Tatcı, Mustafa. “Yûnus Emre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/600-606. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tatcı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvân Seçmeler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2021.
- Tatcı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme-Metin*. İstanbul: MEB Yay., 1997.
- Tatcı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*. İstanbul: MEB Yay., 1997.
- Tatcı, Mustafa. *Yunus Emre'nin Mürşidi Tapduk Emre*. İstanbul: H. Yayınları, 2012.
- Tatcı, Mustafa - Yıldız, Musa. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât*. Ankara: H. Yayınları, 2005.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1986.
- Tosun, Necdet. “Tasavvuf”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 31 (2013), 109-115.
- Tulum, Mertol. *Sinan Paşa Maârif-nâme Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2013.
- Tulum, Mertol. *Tazarru’-Nâme (Yakarışlar Kitabı) Sinan Paşa*. İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Tuncel, Metin. “Eskişehir (Bugünkü Eskişehir)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- Türkmen, Fikret (ed.). *Letâif-i Nasreddin Hoca: (Burhaniye tercümesi); inceleme, şerh*. Ankara, 1989.
- Uludağ, Süleyman. “Hücvirî ve Keşfu'l-Mahcûb”. (*Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*). İstanbul: Dergâh Yay., 2010.
- Uludağ, Süleyman. “Ricâlü'l-Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayınları, 1969.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmalı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Candarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa”. *Belleten* 23/91 (20 Temmuz 1959), 457-478.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Hızır Bey Oğlu Sinan Paşa'nın Vezir-i Âzamlığına Dâir Çok Kıymetli Bir Vesika”. *Belleten* 27/105 (20 Ocak 1963), 37-44.
- Üzümeri, Mehmet Ekrem. “‘Sivrihisar’ Türkiye Ansiklopedisi”. C. 5. Ankara, ts.

- Vassaf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. çev. Mehmet Akkuş. thk. Ali Yılmaz. I-V Cilt. İstanbul: Kitabevi Yay., 2015.
- Yaman, Yücel. *Yurt Ansiklopedisi*. 4 Cilt. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982.
- Yazıcı, Havva. “Kırklar İnanıcının Somut İzlerine Dair Bazı Gözlemler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 111 (16 Eylül 2024), 399-408. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1501359>
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. *Hızır Bey*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987.
- Yıldırım, Celal. *Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslam Büyükleri*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978.
- Yıldız, Musa. “Yûnus Emre Külliyyâtı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (01 Haziran 2009), 189-191.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yay., 2012.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Aziz Mahmud Hüdâyî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yay., 1999.
- Yunus Emre. *Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 05858.
- Yunus Emre. *Risâletü'n-Nushiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 07602-001.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. “Seyitgazi Bölgesinin Bazı önemli Abideleri, İslâmî Araştırmalar, C.12, S. 34 (Ankara 1999), 5.243246”. *İslâmî Araştırmalar* XII/34 (1999).

Arşiv Belgeleri

- BOA, Osmanlı Arşivi. Tapu Tahrir Defteri [TT.d]. No. 23.; No. 111.; No. 453.; No. 1954.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Vilayet Arşiv Defteri [VAD], No. 1088.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî [DH. MKT. DN]. No. 07, 17, 31, 166, 1287, 1422.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri [DH. KMS]. No. 650, Gömlek No. 45193.; No: 605, Gömlek No. 72.; No. 191, Gömlek No. 63.; No. 196, Gömlek No. 61.; No: 30, Gömlek No, 68.; No: 31, Gömlek No. 21.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV.VKF]. No. 580, 585.; No.110, Gömlek No. 2221.; No. 1317-1318.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemî [A.MKT]. No. 132, Gömlek No. 4.; No. 928-930, Gömlek No. 18333.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Vilayet Arşiv Defteri [VAD]. No. 1088.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMAD), Hurufat Defteri [HRF.d], No. 567.; No. 550.; No. 1090.; No. 1122.; No. 1087.; No. 544.

VGMAD, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri [MVAD]. No.166.

TKGMA, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi. Hüdâvendigâr Sancağı Evkaf Defteri [EV. HDVS]. No. 550.

İnternet Siteleri

Sivrihisar Belediyesi. “Sivrihisar Tarihi”. Erişim 20 Ocak 2024. <https://sivrihisar.bel.tr/tr/sivrihisar/sivrihisar-tarihi>

Müzeler. “Gordion Antik Kent” (Erişim 18 Ocak 2024). <https://muzeler.org/kategori/antik-kentler>,

Sivrihisar’da Yetişen Ünlüler- Yûnus Emre, “Yûnus Emre”. 5 Şubat 2024. <https://sivrihisar.com.tr/Yûnus-emre/>

Sivrihisar Belediyesi. “Sivrihisar Ulu Cami UNESCO Dünya Mirası”. 5 Şubat 2024. <https://sivrihisar.bel.tr/gezilecek-yerler/ulu-cami/>

Sivrihisar Belediyesi. “Pessinus Antik Kenti”. 5 Şubat 2024. <https://sivrihisar.bel.tr/gezilecek-yerler/pessinus-antik-kenti/>

Eskişehir Kültür Portalı. “Şeyh Şihâbeddin Sühreverdi Zâviyesi (Salı Tekkesi) – Eskişehir”. 25 Şubat 2024. <https://www.kulturportalı.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecek-yerler/seyh-sehabeddin-suhreverdi-zaviyesi>

Sivrihisar. “Sivrihisar’da Ahilik”. 01 Mart 2024. <https://sivrihisar.com.tr/sivrihisarda-ahilik/>

TEİS. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. “Sinân Paşa, Yûsuf Sinâneddîn”. 16 Mayıs 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sinn-pasa-yusuf-sinaneddin>

Sivrihisar Dergisi. “Sivrihisar İrfaniye Medresesi”. 12 Temmuz 2024. <https://sivrihisardergisi.com/sivrihisar-irfaniye-medresesi/>

Eskişehir İl Kültür Turizm Müdürlüğü. “Seyyid Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi”. 25 Temmuz 2024. <https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-150047/seyyid-seyh-ahmed-semseddin-efendi.html>

REK. Sivrihisar'da Yetişen Veliler. “Yavsan Yaylası ve Bir Ailenin Soy Ağacı”. 27 Temmuz 2024. <https://yavsanyayla.blogspot.com/2009/08/sivrihisarda-yetisen-veliler.html>

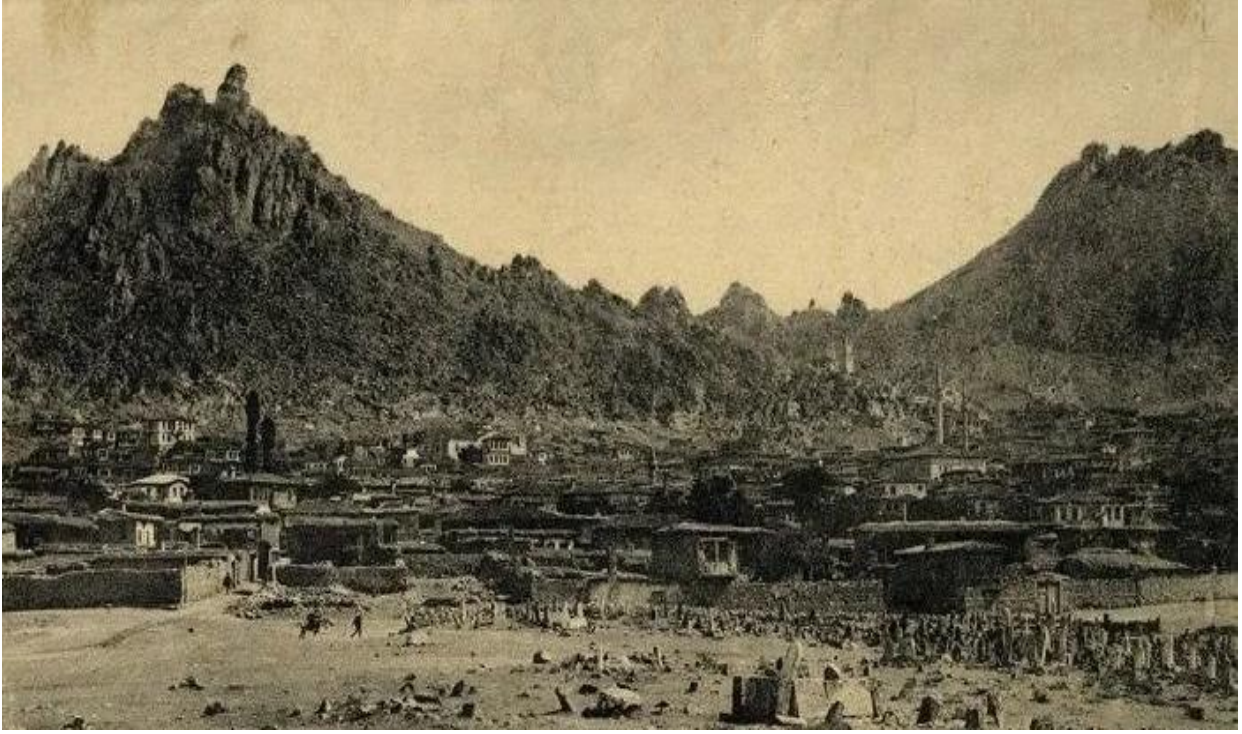
Sivrihisar Kültür ve Haber Portalı. “Sivrihisar’da Bulunan Medreseler-Mektepler-Okullar”. 27 Temmuz 2024. <https://sivrihisar.com.tr/sivrihisarda-bulunan-medreseler-mektepler-okullar/>

SİHDER. Sivrihisar Sosyal Kültür ve Dayanışma Derneği. “Sivrihisar İrfâniye Medresesi”. 22 Mart 2024. <https://sivrihisar.com.tr/sivrihisar-irfaniye-medresesi/>

Sivrihisar Kültür ve Haber Portalı. “Sivrihisar’da Medfun Zevat”. 23.11.2024.

EKLER

EK-1. Sivrihisar'ın Eski Görünümü

EK-2. Sivrihisar'ın Yeni Görünümü

EK-3. Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî Türbesi (İstanbul/ Eyüpsultan Mezarlığı)

EK-4. Aziz Mahmud Hüdâyî Türbesi (İstanbul/Üsküdar)

EK-5. Yûnus Emre İlk Türbesi (Eskişehir/Mihalıçcık-Yunus Emre)

EK-6. Yûnus Emre İkinci Türbesi (Eskişehir/Mihalıçcık-Yunus Emre)

EK-7. Yûnus Emre Türbesi (Eskişehir/Mihalıçcık-Yunus Emre)

EK-8. Osman Afif Sivrihisârî (Eskişehir/Mahmudiye- Doğanca-Cönger)

EK-9. Nasreddin Hoca (Konya/Akşehir)

**EK-10. Nasreddin Hoca'nın Sivrihisar'da Bulunan Sandukası
(Eskişehir/Sivrihisar)**

EK-11. Seyyid Nureddin (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-12. Fatıma Bacı (Ankara/Sincan-Bacı Köyü)

EK-13. Şeyh Baba Yûsuf'un Aile Kabristanlığı: Şeyh Baba Yûsuf'un Eşi Hamdi Baba, Fahri Baba, Sofi Baba, Hamid Baba (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-14. ubuku Sofu Mehmet Hoca Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-15. Seyyid Mahmud Sûzâni Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-16. Şeyh Abd-i Vehhab Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-17. Ali Dede Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)

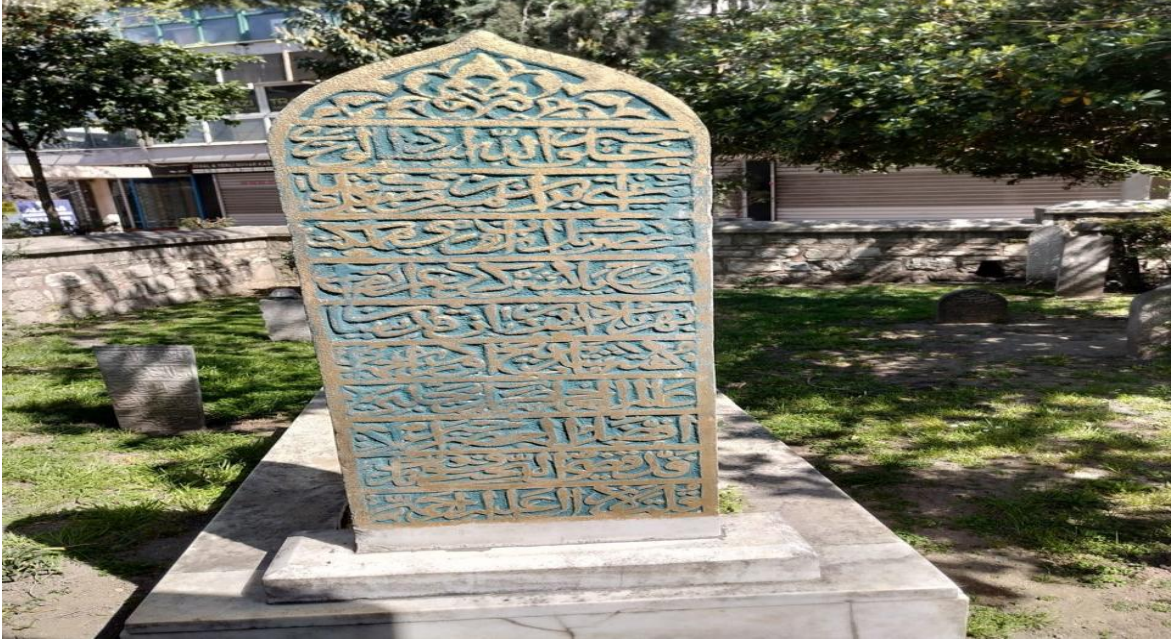
EK-18. Kutbiddin Dede Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-19. Cafer-i Tayyâr Türbesi (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-20. Hızır Çelebi Paşa (İstanbul/Fatih-Zeyrek)

EK-21. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa (Bursa/İzник)

EK-22. Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî Camii (Eskişehir/Sivrihisar)

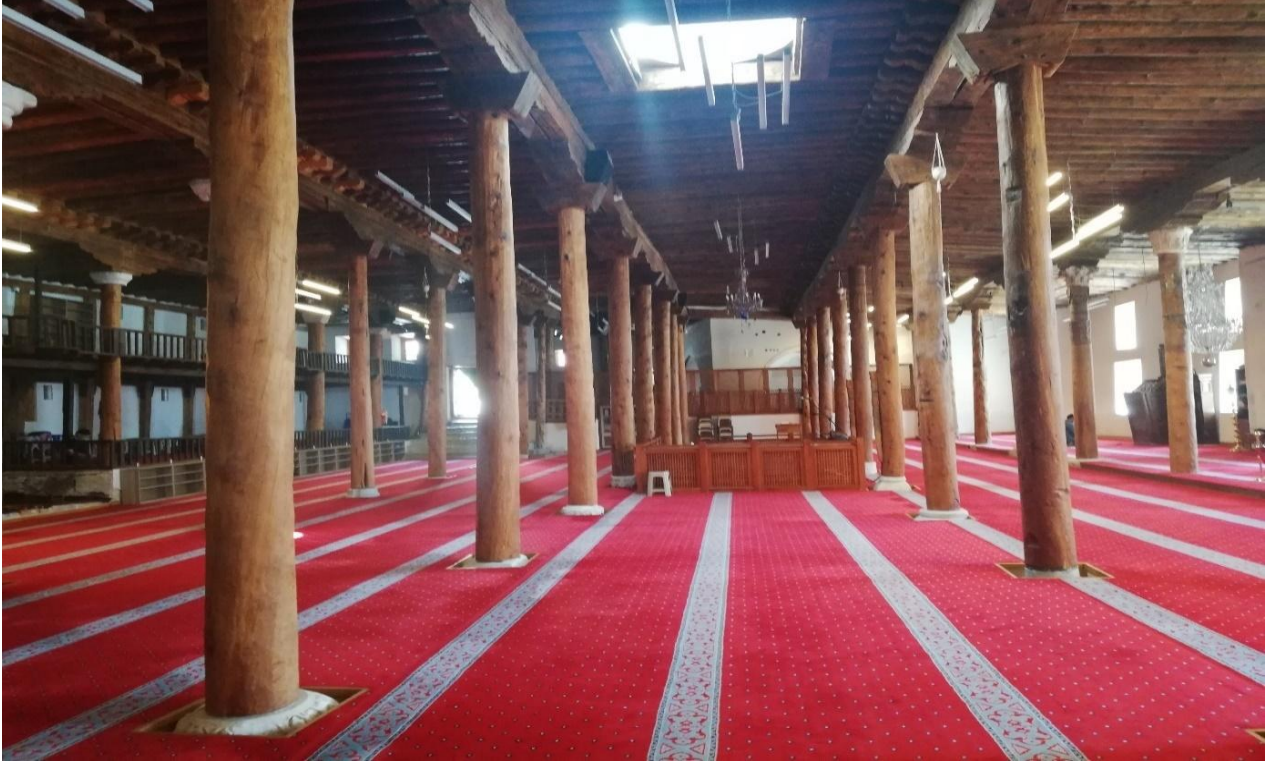
EK-23. Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî Camii İç Görünümü (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-24. Ulu Camii (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-25. Ulu Camii İç Görünümü (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-26. Aziz Mahmud Hüdâyî Camii (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-27. Aziz Mahmud Hüdâyî Cami İç Görünümü (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-28. Seyyid Mahmud Sûzâni Külliyesi (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-29. Alemşah Kümbeti (Eskişehir/Sivrihisar)

EK-30. Kızıl Kilise (Eskişehir/Sivrihisar)

